

Cilt/Volume 9 • Sayı/Issue 2 • Aralık/December 2019

ISSN: 2146-4936

ADAM AKADEMİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ADAM ACADEMY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ANKARA DÜŞÜNCE VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Cilt: 9 Sayı: 2, Aralık 2019
Volume: 9 Issue: 2, December 2019

ADAM AKADEMİ / ADAM ACADEMY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ/JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ADAM AKADEMİ/ADAM ACADEMY
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

ISSN: 2146-4936
e-ISSN: 2645-9019

Sahibi/Owner

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) İktisadi İşletmesi adına,
Bülent Kent

Genel Editör/Editor in Chief

Mehmet Bulut-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Editörler/Editors

Bünyamin Erul – *Ankara Üniversitesi*
Cahit Güran – *Hacettepe Üniversitesi*
Erdal Karagöl – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Intisar A. Rabb – *Harvard Üniversitesi*
Jari Ojala – *Jyväskylä Üniversitesi*
Jonathan A. Brown – *Georgetown Üniversitesi*
Mehmet Barca – *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*
Metin Toprak – *İstanbul Üniversitesi*
M.Shahid Alam – *Northeastern Üniversitesi*
Nasuh Uslu – *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Ramazan Gözen – *Marmara Üniversitesi*

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Fuat Oğuz – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Recai Aydın – *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*

Kitap Tanıtım Editörleri/Book Review Editors

Fatih Kaplanhan – *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Muhammet Enes Kala – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

Yazı İşleri Müdürü/Publication Coordinator

Cem Korkut – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi* –
ckorkut@ybu.edu.tr

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan çift-kör hakemlik süreci yürüten, uluslararası hakemli bir dergidir.

ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences is a double-blind peer reviewed international journal published twice a year (June and December).

ADAM AKADEMİ, **Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça** ve **Farsça** dillerinde yayın kabul etmektedir.

ADAM ACADEMY accepts articles in **Turkish, English, German, French, Arabic, and Persian.**

Yayın ilkeleri ve yazarlar için yazım kuralları derginin son sayılarında.

Editorial principles and rules for manuscripts are placed at the last pages of the journal.

ADAM AKADEMİ, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Google Scholar, Index Islamicus, ProQuest, ULAKBİM SBVT ve diğer birçok ulusal ve uluslararası endeks tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

ADAM ACADEMY is being indexed and abstracted by DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Google Scholar, Index Islamicus, ProQuest, ULAKBİM SBVT and other national and international index services.

İletişim Bilgileri/Contact Information

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
Ankara Center for Thought and Research
Hacettepe Mh. Tanış Sk. No: 2/A Hamamönü
06230 Altındağ – Ankara – Türkiye
Tel: +90 312 324 64 84
Email: bilgi@adam.org.tr
Web: www.adamakademi.com
Web: www.dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi
Web: www.adam.org.tr

Abonelik/Subscription

Yıllık abone bedeli:
Kurumlar için /For Institutions:
Yurt içi / Domestic: 150 TL
Yurt dışı / Abroad : 150 USD
Kişi/ For Individuals: 50 TL
Öğrenci / Students: 25 TL
Dergi Fiyatı / Single Issue Price: 15 TL

Hesap Numarası/Account Number:

Kuveyt Türk Ankara Balgat Şubesi
TR520020500000789555400001

Yayın Kurulu/Editorial Board

Ahmet Tabakoğlu – *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Arif Ersoy – *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Benjamin Braude – *Boston College*
Bülent Arı – *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Carl S. El-Tobqui – *McGill Üniversitesi*
Cemal Kafadar – *Harvard Üniversitesi*
Derya Örs – *T.C. Tahran Büyükelçisi*
Erol Özvar – *Marmara Üniversitesi*
Fatih Uşan – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Gulliaume Dugin – *Paris Üniversitesi*
Gülferdin Çelik – *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*
Hakan Kırmlı – *Bilkent Üniversitesi*
Haldun Evren – *Suffolk Üniversitesi*
Hamdi Pınar – *Bilkent Üniversitesi*
Himmet Taşkömür – *Harvard Üniversitesi*
Hüseyin İlker Çınar – *Manheim Üniversitesi*
İbrahim Kalın – *T.C. Cumhurbaşkanlığı*
James Baldwin – *New York Üniversitesi*
Kadir Canatan – *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Mehmet Genç – *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Muhammed Eroğlu – *Massachusetts Teknoloji Enstitüsü*
Murat Yülek – *Ostım Teknik Üniversitesi*
Nazım Ali – *Hamad bin Khalifa Üniversitesi*
Sabri Orman – *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*
Sıdıka Başçı – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Şükrü Karatepe – *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
William O'Reilly – *Cambridge Üniversitesi*
Yasin Aktay – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

Tasarım ve Baskı

Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı
Kazım Özalp Mah. Rabat sok. No:27/9
Gaziosmanpaşa/ANKARA
Tel: 0312 446 21 56
Web: www.pirireisajans.com

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MEHMET ALİ BOLAT, Yeni Türkiye için Kars Antlaşması'nın Önemi / <i>Importance of Treaty of Kars for New Turkey</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	267
İRFAN KALAYCI- MEHMET KAYA - HATİCE Ö. ÇOKGÜNGÖR, Atatürk Döneminde Ağır Sanayi Sorunsalı / <i>Heavy Industry Problematic in Atatürk Era</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	307
ÂDEM ÇAYLAK - CANSU KAYMALI, "Dinci" Tekelcilik Olarak Radikalizm: Gülenist Hareketin "Öteki" Algısı Üzerinden Eleştirel Analizi / <i>Radicalism as A "Religious" Monopolism: A Critical Analysis of the Gulenist Movement through Its Perception of the "Other"</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	329
NEMİ MİŞ - HAZAL DURAN,, İttifaktan Blok Siyasetine 31 Mart Yerel Seçimleri / 31 March Local Elections from Alliances to Bloc Politics (Araştırma Makalesi / Research Article)	363
FATİH KAZANCI, Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulamasına Faizsiz Bir Yaklaşım / <i>An Interest-Free Approach to Required Reserve of Central Banking</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	395
TAHA EĞRİ, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık Harcamalarının Makro Belirleyicileri: Dinamik Panel Veri Analizi / <i>Macro Determinants of Health Expenditures in Developed and Developing Countries: Dynamic Panel Data Analysis</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	423
DZULJASTRI BIN ABDUL RAZAK - MOHAMED ZAKARIA FODOL - AHMED ABDILAHİ JAMA - ALİ AHMAD BURHAN, Factors that Determine Donors Intention to Endow Cash Waqf for Microenterprises in Malaysia / <i>Malezya'daki Mikro Şirketlerin Para-Vakfına Bağışta Bulunma Niyetini Etkileyen Faktörler</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	449
MD NAZMUL ISLAM, BRICS, MIKTA, SCO and IBSA: Emerging Global Organizations and Groups -a Paradigm Shift for New World Order- / <i>BRICS, MIKTA, SCO ve IBSA: Gelişen Küresel Örgütler ve Gruplar -Yeni Dünya Düzeni için Bir Paradigma Değişimi-</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	471
DOĞUŞ ŞİMŞEK, Suriyeli Mültecilerin Avrupa'ya Yayılımı: Analitik ve Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme / <i>Syrian "Refugee Spillover" into Europe: an Analytical and Comparative Perspective</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	491
SÜMEYYE GEDİKOĞLU - EMRAH AKBAŞ, Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü - Avrupa'dan Türkiye'ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma / <i>Return Migration of the Social Memory - A Qualitative Research on the Third Generation Youth who Returned from Europe To Turkey</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	517
CEM ZAFER, Üniversite Öğrencilerinin Umutsuzluk Nedenleri / <i>Causes of Despair of University Students</i> (Araştırma Makalesi / Research Article)	547

YENİ TÜRKİYE İÇİN KARS ANTLAŞMASI'NIN ÖNEMİ

MEHMET ALİ BOLAT*
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'yla Kafkasya, tarihinde sık yaşanan çatışma süreçlerinden birine daha girmiştir. Osmanlı ve Rusya'nın savaştığı bölgede Ermeniler, savunmasız halka soykırım uygulamıştır. İhtilallerle Rusya'nın ve Mondros Mütarekesi'yle de Osmanlı'nın çekildiği Kafkasya'da İngiltere, iki gücün arasına bir *Kafkas Seddi* kurmuştur. Milli Mücadele'ye giren Türkiye, Rusya'dan askeri ve mali yardım almak istemiştir. Türkiye'nin ön gördüğü şekilde Ermenistan üzerine Türkiye, Gürcistan üzerine de Rusya askeri harekât düzenlemiştir. Yaşanan olaylar neticesinde 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanarak Türk-Rus barışı gerçekleşmiştir. Ardından Türkiye ve Rusya'nın girişimleriyle 13 Ekim 1921 tarihinde, Türkiye ile Rusya, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında imzalanan Kars Antlaşması, Kafkasya'da bugüne kadar devam eden statükoyu oluşturmuştur. Türkiye'nin hala geçerli olan doğu sınırını oluşturan antlaşmaya taraf olan ülkelerden biri olarak Ermenistan, bağımsızlığının ardından takındığı düşmanca tavır sebebiyle komşularıyla problem yaşamaktadır. Ermenistan'a karşı Türkiye'yi güçlü kılan ve uluslararası kabul görmüş hukuki ve siyasi bir metin olarak Kars Antlaşması, önemini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kars Antlaşması, Kafkasya, Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmet.bolat@izu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-6897-5336

Atf/Cite:

Bolat, M. A. (2019). Yeni Türkiye İçin Kars Antlaşması'nın Önemi. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 267-306. DOI: 10.31679/adamakademi.449827

IMPORTANCE OF TREATY OF KARS FOR NEW TURKEY

ABSTRACT

With the First World War, Caucasia entered a period of clashes again as it had always been frequently before. Armenians carried out a genocide to defenseless non-Christian people of the territory while ongoing clashes between Ottoman Empire and Russia were happening. As soon as Russia had drawn back from the territory due to the revolution as well as Ottomans due to the Mudros Ceasefire, Great Britain started to build a the Caucasian Wall between two powers. As it's predicted by Turkey, Turkey launched a military campaign against Armenia as Russians did same against Georgia. As a consequence of the events happened, a peace had formed between Turkey and Russia by the Treaty of Moscow which has signed on 13'th November 1921. The Treaty of Kars which has signed by the efforts of Turkey and Russia, between Turkey, Russia, Azerbaijan, Georgia and Armenia has created a *statu quo* of Caucasia which is still in effect. Armenia, as a participant of the Treaty of Moscow which has drawn current eastern border of Turkey, is experiencing problems with neighboring countries due to her own hostile behaviour she has attitudinized. The Treaty of Kars as a political text which empowers Turkey against Armenia and also accepted by international community, still keeps its importance.

Keywords: Treaty of Kars, Caucasia, Armenia, Turkey, Azerbaijan.

GİRİŞ

Her sene Türkiye'nin komşusu Ermenistan ve Ermeni Diasporası'nın bir takım iddiaları gündeme gelmektedir. Bu iddialara dönem dönem bazı ülkeler de destek vermektedir. Siyasi mülahazalar olan ve konjonktüre göre azalıp artan bu iddiaların temellendirilmesi ise tarihi olaylara atıf yapılarak sağlanmaktadır. Bu yazıda Ermenistan'ın da içinde bulunduğu devletler tarafından 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması'na giden süreç ve günümüze kadar etkisi ele alınarak, söz konusu mesnetsiz iddiaların kendileri tarafından da reddedildiği hatırlatılmış olacaktır.

Ermeniler ile Türkler yüzyıllar boyu komşu olarak yaşamış ve yaşamaya devam edeceklerdir. Rusların Kafkasya ve Anadolu'ya dair planları sonucunda Türk ve Müslüman düşmanı kesilen Ermeni çetelerinin, yine bölgeye dair planlara sahip İngiltere ve Fransa tarafından da kışkırtılması sonucunda büyük çatışmalar yaşanmıştır. Ermenilerin Büyük Ermenistan hedefi gerçekleşmediği gibi Küçük Ermenistan da 71 yıl boyunca Sovyetler Birliği içinde kalarak bağımsız olacağı günü beklemiştir.

1991'de bağımsız olduğunda onu ilk tanıyan devletlerden biri olan Türkiye'ye karşı Ermenistan'ın tavrı yine düşmanca olmuştur. Azerbaycan'da giriştiği işgalin yanında tekrar Türkiye'ye dair asılsız iddialarla eski taleplerini yinelemeye başlamıştır. Tanımadığını ilan ettiği Kars Antlaşması, iki ülke arasında uluslararası düzeyde kabul gören tek metindir. Türkiye son dönem bu sorunlu komşusuyla ilişkisini normale çekmek istemiştir. Hassas çabalar sonrasında ortaya çıkan protokolleri de iptal ettiğini duyuran Ermenistan'ın bölgedeki durumu komşularına güven telkin etmemektedir.

Bu çalışmada vurgulanan konu, Kars Antlaşması'nın imzalandığı 13 Ekim 1921'den günümüze yürürlükte olduğudur. Kafkasya'daki istikrarın korunmasında uluslararası geçerliliğe sahip bir hukuki metin olarak da varlığını devam ettirmektedir. Zira bu antlaşmaya Türkiye ve Ermenistan'ın yanı sıra Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan'da imza koymuştur. Milli Mücadele Dönemi'nin Türkiye-Rusya ilişkilerinin 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla netlik kazanmasının ardından Kafkasya'ya netliği kazandıran ise Kars Antlaşması olmuştur (Bolat, 2018).

KARS ANTLAŞMASI'NI DOĞURAN SÜREÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı, Rusya, İngiltere ve Almanya gibi imparatorlukların mücadele ettikleri bölgelerin başında Kafkasya gelmektedir.

Osmanlı kuvvetlerine karşı üstün gelen Ruslar 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, 18 Nisan'da ise Bayburt, Kelkit ve Trabzon'u işgal etmişlerdir. Ancak Bolşevik İhtilali sonucu savaştan çekilen Ruslar, 18 Aralık 1917'de Osmanlı ile Erzincan Mütarekesi'ni imzalamışlardır. Ardından 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla 3 Nisan-26 Mayıs 1918 tarihleri arasında Bitlis, Van, Erzincan, Erzurum, Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin, Batum ve Trabzon tekrar Türkiye'ye katılmıştır.

Erzincan Mütarekesi'nin hemen ardından Bolşevikler 11 Ocak 1918'de sözde "*Türk Ermenistanı*" kararnamesini yayımlamışlardır. Kararnamede Ermenilerden oluşan bir halk milisinin kurulması, Moskova'dan atanan bir halk komiseri ile işbirliği gibi konular yer almıştır (Kurat, 1999). Bolşevikler, kesin barış öncesi, bu meseleyi kendi zaviyelerinden halletmek için, sözde "*Türk Ermenistanı*" kararnamesini ilan ederek Ermenilerin Türk baskısı karşısında kendilerine bağlanmalarını sağlamak istemişlerdir. Bu kararname ile Ermenilere Doğu Anadolu'da kendi kendilerini yönetecekleri bir ülke vad edilmiştir. Ermeni silahlı gücünün oluşturulması ve Ermeni muhacirlerin geri dönüşü istenmiştir. Ayrıca ülkenin sınırları da Ruslar tarafından çizilecektir. Aslında Bolşevikler, Brest-Litovsk görüşmelerinde ve Ankara heyetiyle yaptıkları Birinci Moskova görüşmelerinde, Ermeni meselesinin kendi isteklerine göre halli için bir hayli uğraşmışlardır. Bahsettikleri bölgede Ermeni milis kuvvetlerini de vücuda getirmişlerdir. Kürt saldırılarına karşı Ermenileri korumak bahanesine sığınan bu girişim, aslında yeni bir Ermeni ordusunun kurulmasıdır. Çünkü Bolşevikler bölgeyi Türkiye'ye bırakmak istememişlerdir. Zamanla bu iddialarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır (Kurat, 1990, s. 337-338).

3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile *Elviye-i Selase* (Kars, Ardahan ve Batum) Osmanlı'ya geçmesine rağmen mücadele Ermenilere karşı yapılmış ve Nisan 1918'de bölge askeri yöntemle ele geçirilmiştir. Bolşevik Rusya, Brest-Litovsk'u ortadan kaldırmak için bahane ararken Bakü'nün Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilmesi üzerine anlaşmanın geçersiz olduğunu ilan etmiş ve Ermenileri Türkiye aleyhine desteklemeye devam etmiştir. Bolşevik Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan, Brest-Litovsk'u imzalayan murahhaslar olmalarına rağmen Ermeni meselesini en çok dile getiren kişilerdir (Saray, 1998; Saray, 1990).

İhtilaller ve iç savaş Rusya'yı kaosa sürüklerken Kafkasya'da Gürcü, Ermeni ve Azerileri içine alan Demokrat Kafkasya Federasyonu 28 Nisan

1918'de kurulmuş ve onu ilk tanıyan Osmanlı olmuştur. Milliyetçilik yüzünden federasyon dağılmış ve bu üç halk kendi cumhuriyetini kurmuştur. Kafkasya Müslümanları olası katliamlara karşı Osmanlı'ya başvurmuşlardır (Hovannisian, 1969; Saray, 1997; Burçak, 1946).

Rusların bölgeden çekilmesinin hemen sonrası başlayan Ermeni zulmü, Türk ordusunu Kafkasya'ya çekmiştir. 18 Mart 1918'de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü ele geçiren ve binlerce Müslüman'ı öldüren Ermeniler, Osmanlı kuvvetlerini 1877-1878 sınırına vardıktan sonra da ilerlemeye mecbur etmiştir (Atak, 1969; Bilge, 1992, Bal, 2010). Rusya'nın tampon bir Ermenistan isteğine karşı Osmanlı da Rusya ile kendi arasında bir İslam devleti istemektedir. Bunun bir tezahürü olarak Azerbaycan 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardından 4 Haziran 1918'de Batum'da Azerbaycan ile Osmanlı arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ordusu Kafkasya'yı istemeye istemeye terk etmiştir. Gümrü, Ahıska, Ardahan ve Kars'tan Ruslardan kalma çok miktarda silah, cephane ve erzak, iki ay geceli gündüzlü çalışarak Erzurum'a taşınmıştır.

Osmanlı'nın geri çekilmesiyle bölgeyi ele geçiren İngilizler, 20 Ağustos-30 Ekim 1919 tarihleri arasında kısa bir süre Kafkasya'da kalmıştır. İngiltere'nin bölgeyi terki ile Ermenistan tekrar saldırmıştır (Çakmak, 2005; Yerasimos, 2000; Yerasimos, 1979; Tayfur, 2001). Bu dönem Kafkasya ve Anadolu'daki Ermeniler, çoktan milliyetçilikten ırkçılığın en üst noktasına ulaşmışlardı. Talep ettikleri toprak parçası, nüfus ve etki alanlarının çok çok üstünde olduğu için katliama başladılar (Karinyan, 2007; Lang, 1962; Orbay, 1993; Bozkurt, 2013).

Osmanlı kuvvetlerinin Kafkasya'dan çekilmesi sebebiyle bölge Müslümanları kendilerini savunmak için teşkilatlanmıştır. Ahıska Hükümet-i Muvakkatı (Ahıska Geçici Hükümeti) 29 Ekim 1918'de, Aras Türk Hükümeti ise 3 Kasım 1918'de Nahçıvan, Revan, Şerür ve Eçmiyazın'ın bir araya gelmesiyle İğdır merkezli olarak kurulmuştur. Ermeni saldırısı, İngiliz baskısı ve Osmanlı merkezinden mukavemet edilmemesi yollu emirler sebebiyle Güney Kafkasya Müslümanları birleşmişlerdir. IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa onların örgütlenmesine yardım etmiş, gerekli silah ve cephane teminini gizlice yapmış, gönüllü subay ve erlerin bölgede görev almasına izin vermiştir (Bayraktar, 2000; Eraslan, 1998; Yel, 2002).

Kars, Ardahan ve Batum üzerinde Gürcü-Ermeni hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı esnada, 17-18 Ocak 1919'da 131 temsilcinin katıldığı Büyük Kars Kongresi'nde Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti kurulmuştur. İngilizler bu hükümeti yıkıp parlamentoyu dağıttıktan sonra bölgeyi Ermeni ve Gürcülere vermişlerdir (Karibi, 2007; Dayı, 1997; Gökdemir, 1998). Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin en önemli fonksiyonu, Ermeni tehdidini geciktirerek Erzurum'daki milli teşkilatlanmaya zaman kazandırmasıdır.

İngiltere Kafkasya'da tutunabilmek için Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın arasındaki sınır çatışmalarını önlemeye çalışarak bir ittifak oluşturmak istemiştir. Böylece Türkiye ve Rusya arasına bir *Kafkas Seddi* koymak istemiştir. TBMM Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa İngilizlerin siyasetini "*Etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve hayat-ı milliyemizi boğmak*" olarak özetlemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, s. 446).

Milli Mücadele'nin başında Anadolu'nun Akdeniz, Ege, Boğazlar ve Marmara Denizi olmak üzere dört bir taraftan İtilaf devletlerince kuşatılmıştır. Batum'un da İngilizlerce işgali ile Karadeniz kısa süreliğine kapanmıştır. Duruma bakıldığında Milli Mücadele'nin dışarıdan yardım alabileceği tek coğrafyanın Kafkasya-Karadeniz-Rusya hattı olduğu görülmektedir. Rusya'dan gelen yardım karayoluyla Kafkasya üzerinden, deniz yoluyla da Tuapse-Trabzon limanları arasında olmak üzere Karadeniz'den yapılmıştır.

ERMENİLERİN SALDIRGANLIĞINA BİR CEVAP: DOĞU HAREKÂTI VE GÜMRÜ ANTLAŞMASI

Ermeniler Osmanlı toplumu içinde uzun süre huzur içinde yaşamışlar ve toplum tarafından *millet-i sadıka* olarak bilinmiş ve Türkçe konuştukları için batıda *Hristiyan Türkler* olarak anılmışlardı. 1839 Tanzimat Fermanı'yla Hristiyanların koruyuculuğu batılı devletlere geçince kilise ve okullar açarak Ermeniler üzerinde propagandaya ilk başlayanlar İngilizlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Ermeni meselesini çatışma boyutuna taşımıştır. Ruslarla gelen Ermeniler, Osmanlı Ermenilerini isyana teşvik etmişlerdir. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenen Rusya, onlar üzerinden güneye inmek istemektedir. İngiltere bağımsız Ermenistan ile Rusların güneye inişini engellemek, Fransa ise kendilerine bölgede bir üs elde etmek istemektedir (Münir Süreyya Bey, 2001; Karacakaya, 2001).

Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilen Ermeniler, savunmasız şehir, kasaba ve köylerde Müslüman halka soykırım yapmaya başlayınca Osmanlı Devleti *Tehcir* uygulamak zorunda kalmıştır. Zorunlu göç ettirmek olan tehcir uygulamasına tüm Ermeniler tabi tutulmamıştır. Ülkenin diğer bölgelerindeki Ermenilere karşı gösterilen tavırda bir değişiklik olmamıştır. Bu da tehcirin umumi bir politika olmayıp şartların zorlamasıyla gerçekleşen istisnai bir durum olduğunun göstergesidir. Tehcir döneminde Ermeni çetelerinin Türklere yönelik mezalimleri devam etmiştir. Yer değiştiren Ermenilerin ölümleriyse hastalıklar ve iklim şartları sebebiyle artmıştır (Tetik, 2005; Eraslan, 2007; Maleville, 1991; Dinçaslan, 2008; Yalçın, 2011; Avşar, 2001). 1820'den itibaren 100 yıla yakın bir süre Osmanlı coğrafyasında Ermeni isyanları yaşanırken Osmanlı devlet otoritesi zayıfatı dizginlemiştir. 1915'te bu otorite savaş şartları sebebiyle ortadan kalkınca tehcir istenilen düzen ve tertipte olmamıştır (McCarty, 1995; Ata, 2007).

İtilaf devletleri ve özellikle İngiltere, Mondros Mütarekesi'yle başlayan Osmanlı'yı parçalama sürecinde Ermenilerin ileri sürdüğü *Büyük Ermenistan* fikrini sözde desteklemiştir. Ermenilerin talep ettikleri *Elviye-i Sitte* (Sivas, Erzurum, Van, Diyarbakır, Elazığ/Harput, Bitlis) bölgesinde azınlıkta olmaları ve en az 40-50 yıllık bir himaye ile böyle bir ülkenin hayat bulması İngiltere açısından çok yüksek maliyetliydi. Küçük Ermenistan konusunda ise Fransa ile İngiltere arasında fikir ayrılığı mevcuttu. İngilizler Amerikan himayesinde bir Ermenistan isterken ABD, King-Grane ve General Harbord raporları sonrası Ermeni mandası fikrini reddetmiştir. Milletler Cemiyeti ve Norveç de Ermeni mandasını üstlenmeye yanaşmamıştır.

10 Ağustos 1920'de İtilaf devletleriyle Osmanlı devleti arasında imzalanan Sevr Antlaşması'yla Ermeniler, kağıt üzerinde bağımsız ve geniş bir toprağa sahip oluyorlardı. Ancak Milletler Cemiyeti'ne alınmadılar. Londra Konferansı'nın 3 Aralık 1920 tarihli oturumunda, İngiliz kâtibin kaleme aldığı tutanakta "*Ermenistan'ın Milletler Cemiyetine alınması konusu: Henüz sınırları kesinlikle çizilip garanti edilmediği, ayrıca Türkiye'nin Servet-i onaylamadığı için ve dolayısıyla bağımsız bir devlet olarak tanınmamış olan Ermenistan'ın şimdilik Milletler Cemiyeti'ne alınamayacağı yolunda karar verildiği*" yazılmıştır (Şimşir, 1992, s. 433).

Büyük Ermenistan'ı kurmak için Ermeniler Osmanlı, Azerbaycan, Gürcistan ve Rusya'dan toprak talep etmekteydiler. Ermenistan Milli Meclisi'nin Haziran 1919'daki seçimlerinde 80 sandalyenin 72'sini Taşnaklar ka-

zandığı için Ermenistan tek parti devleti haline gelmiş ve dört bir yandan toprak talep eder hale gelmiştir (King, 2008). Ruslar Kafkasya'yı ve Azerbaycan'ı işgallerinde Ermenilerden faydalanmıştı. Şimdiyse Büyük Ermenistan Türklerle Ruslar arasında irtibatı kesecek bir tampon göreviyle İngilizlerin tarafındadır. Ruslar Ermenilere, "İngilizlerle ilişkiyi kesin, Büyük Ermenistan ve Anadolu'daki altı vilayeti talep etmekten vazgeçin, Türklerden sizin için Van ve Bitlis'i alalım" teklifinde bulunmuşlardır (Yerasimos, 2000, s. 335). 1920'de yaşanan Ermeni-Azeri Savaşı, her iki tarafın da zayıflamasına ve kolayca Bolşevize edilmelerine sebep olmuştur. Türkiye'nin Ermeniler üzerine yaptığı harekât ile Rusların Ermenistan'ı Bolşevize etmesi sonucu Büyük Ermenistan hayali ortadan kalkmıştır.

Bolşevik Rusya, Türkiye'nin Ermenileri yenerek Kafkasya'da hâkim olmasını istememiştir. Azerbaycan'ı Bolşevize ettikten sonra Ruslar, Ermenistan ve Gürcistan'ı ele geçirme faaliyetlerine başlamıştır. Kazım Karabekir daha Bolşevikler Kafkasya'ya girmeden Elviye-i Selase'nin alınmasını ısrarla dile getirmiş ve hazırlıklara başlamıştır. Bolşevik Rusya'nın Dışişleri Komiseri Çiçerin'in mektubunda ifade ettiği Ermeni meselesinde Rus tavassutuna olumlu bakan Ankara, hareket hazırlıklarını durdurmuştur.

Rusların Gürcü ve Ermenilerle mütareke yapmasının ardından İngilizlerin emrindeki Ermeni Taşnak Hükümeti saldırıya geçerek Türk-Rus irtibatını kesmiştir. Kızılordu birlikleri Karabağ-Gerus-Nahçıvan yolunu düzenledikleri bir saldırı ile açmışlar fakat 10 Ağustos'ta yol Ermeniler tarafından tekrar kesilmiştir. Çünkü 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr ile Büyük Ermenistan'a kağıt üzerinde onay çıkarken aynı gün Moskova'da Ruslarla Ermeniler anlaşmışlardır. Bolşevikler, ittifak görüşmeleri için Moskova'da bulunan Türk heyetiyle de gündemlerini Ermeni meselesinde düğümlemişlerdi. Ermeniler lehine toprak talebi çerçevesinde Van ve Bitlis'in istenmesi ve Elviye-i Selase gibi konular sebebiyle görüşmeler kesilmiştir. Heyet üyesi Yusuf Kemal Bey, yanında heyet başkanı Bekir Sami Bey'in raporuyla 18 Eylül'de Türkiye'ye dönerken TBMM Reisi Mustafa Kemal, 20 Eylül 1920 tarihinde Ermeniler üzerine harekât emrini vermiştir. Askeri ve siyasi şartların değişmesi sebebiyle 28 Eylül'de tüm Doğu Cephesi Ermenilere karşı taarruza geçmiş ve 29 Eylül'de Sarıkamış alınmıştır (Tugaç, 1965).

Türk askeri 500 km uzunluğundaki bir cephede taarruza geçtiğinde Bolşevik Rusya, Ermenistan'dan Sevr Antlaşması'nı reddetmesini ve İtilaf Devletleri ile olan ilişkisini kesmesini istemiştir. Ermenistan ise bunu reddetmiş

ve Batı'yı yardıma çağırmıştır. Türk ilerleyişi karşısında bir varlık göstere-meyen Ermeniler, Sarıkamış'ın Türk kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine Rus Hükümeti'ne, Ermenilerle Türkler arasındaki meseleyi barış yoluyla halledeceği vaadini hatırlatarak, Türklerin durdurulmasını istemişlerdir. Aynı zamanda tüm dünyaya, Türklerin Ermeni halkını imha ettiği propa-gandasını yapmıştır.

Türkiye, Rusya'nın Ermeniler lehine iki il talebini Sarıkamış alındıktan sonra ve Kars daha alınmamışken reddetmiştir. Türkiye'ye gelen Sovyet Se-firi Budu Mdivani ise Doğu Cephesi Komutanlığı'nda Ermenilere toprak talebi meselesinin ancak bir yanlışlık eseri olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye bu askeri faaliyeti esnasında ihtiyatlı davranarak İngiliz ve Rus tepkilerini ölçmek için harekâta Sarıkamış'ın alınmasıyla ara vermiştir. Sov-yetlerin tepkisi diplomatik seviyede kalarak bir protesto notasından ibarettir. Ruslar Ermenilere "İtilaf Devletleri'ni bırakın bizim arabuluculuk teklifi-mizi kabul edin, biz sizi Türklere karşı koruruz" demekleyen Ermeniler, İngilizlere güvenmeye devam etmişler ve Rusların yardım önerisini reddet-mişlerdir. İngilizler Gürcüleri Ermenilere yardıma teşvik ederken Türki-ye, Gürcülerin tarafsız kalması için güvence vermiştir. Ayrıca Ardahan ve Batum'a askeri bir müdahalede bulunulmayacağı bildirilmiştir. Türk tarafı bu şartlar altında Kars'ı almaya karar vermişti. Ancak bir taraftan Gürcüler-le anlaşma çabaları devam etmekteydi. Diğer yandan ise Rusların, İtilaf ile Türklerin anlaştığına dair şüpheleri artmıştı. Bu sebeplerden ötürü ikinci harekât gecikmiştir.

Ermenilerle Ruslar görüşme yaparken Ankara, 28 Ekim'de ikinci harekât emrini vererek 30 Ekim 1920'de Kars'ı almıştır. İstanbul'da yaşanan kabine değişikliği de Ankara'nın işine yaramıştır. 21 Ekim 1920'de başa gelen Tev-fik Paşa kabinesi, Kuvayı Milliye destekçilerinden oluşuyordu. İngiltere'nin Ankara ile iletişime geçme isteği, Ankara'da Doğu Harekâtı'na İngiltere'nin herhangi bir müdahale düşüncesinin olmadığı şeklinde okunmuştur (Ka-rabekir, İstiklal Harbimiz). Yeniden başlayan Türk taarruzu ile 13 Kasım 1920'de Iğdır ve ardından Şahatı ele geçirilmiş, 17 Kasım 1920'de Ermeni-ler mütareke şartlarını kabul etmişlerdir. 22 Kasım 1920'de iki taraf arasında sulh görüşmeleri başlamış ve Ermeni Cumhuriyeti murahhasları Sevr Ant-laşması'nı reddetmişlerdir.

Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey gayelerinin, "*Ermeni milletini ortadan kaldırmak değil hudutların temini ve onları silahtan tecrit olduğunu*" beyan etmiş,

“Vaktiyle Ruslar sınır meselesinde tavassut teklif etmişler ve biz de kabul etmiştik ama bir şey yapmadılar ve ordumuz Kars’ı aldı” demiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, s. 244-247).

2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması, TBMM Hükümeti'nin yabancı bir devletle imzaladığı ilk antlaşmadır. İki ülke arasında sınırları belirleyen antlaşma, 18. maddesi gereği bir ay içinde onaylanmalıydı. Fakat Bolşevik Rusya'nın Ermenistan'ı ele geçirmesiyle yürürlüğe girememiş, yerini Moskova ve Kars antlaşmalarına bırakmıştır. Tespit edilen sınır Moskova ve Kars antlaşmalarıyla tasdik edilmiş ve günümüzde geçerliliğini hala korumaktadır. Kars ile 1828'de İran'dan Rusya'ya geçen ve 1919-1920 boyunca Ermeni işgalinde bulunan İğdır ve Kulp (Tuzluca) Türkiye'nin olmuştur.

İtilaf devletlerinin Ermenileri terk ettiği bu dönemde Rusların Ermenistan'a girmesi, Türkler karşısında Ermenilere yardım etmek demektir. İtilaf devletlerinin yerine geçen Rusların endişesi, Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğinin artmasıdır. Gümrü'deki görüşmelere Sovyetler de katılmak istemiş fakat Türk tarafı bunu kabul etmemiştir. Çiçerin tarafından arabuluculukla görevlendirilmiş olan Budu G. Mdivani, Gümrü'ye gelmiş fakat Karabekir'den Sovyet arabuluculuğuna gerek kalmadığı cevabını almıştır.

Gümrü'de taraflar arasında barış müzakereleri başladığı sırada 11. Kızılordu Ermenistan ve Gürcistan sınırında toplanmıştır. Türkiye ve Rusya, İngiltere'ye karşı ortak mücadele etmekle birlikte Kafkasya üzerinde güç mücadelesi içindeydiler. Tam da bu noktada İtilaf devletleri Batum için Türklerle Rusların savaşaçağını ümit etmişlerdir.

29 Kasım 1920'de İcevan (Kervansaray) ve Delican bölgelerinde isyan çıkmış, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti geçici hükümeti ve devrim komitesi ilan edilmiştir. Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Rusya ile bir anlaşma imzalamış ve bunun üzerine Moskova, Gümrü Antlaşması'nı tanımadığını ve Ermenistan'ı savunacağını ilan etmiştir (Karacakaya, 2001).

Doğu harekâtı Ankara-Moskova ilişkilerinin denge bulmasını sağlamış ve bu sayede Moskova Antlaşması imzalanabilmiştir. Ermenilerden silah ve cephane elde edilirken Doğu Cephesi'nde biten savaş sebebiyle Batı Cephesi'ne silah ve mühimmat gönderilebilmiş, Büyük Ermenistan hayali de sona ermiştir. Ermeni meselesi nihayete erince bölgedeki İngiliz etkisi de bitmiş, Büyük Ermenistan hayalinin ortasından Türk-Rus sınırı geçmiştir.

Temmuz 1918'den Ağustos 1919'a kadar 13 ay görev yapan ilk Taşnak Hükümeti'nin Başbakanı Ovanes Kaçaznuni “1918 sonrasında İngilizlere güvendiklerini, diktatörlük kurduklarını, ‘Denizden Denize Ermenistan’ projesiyle emperyalizme kapıldıklarını, Müslüman nüfusu katlettiklerini, terör eylemleriyle Batı kamuoyunu kazanmaya çalıştıklarını” ifade etmiştir (Kaçaznuni, 2014).

ARTVİN VE ARDAHAN’IN ANAVATAN’A KATILMASI, BATUM’UN TERKİ

İkinci Moskova görüşmeleri için yola çıkan Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyet Gürcistan’dan geçerken Menşevik Gürcü yönetimiyle görüşmüştür. Gürcüler Bolşeviklere karşı Türkiye ile ittifak yaparak bir Kafkas Konfederasyonu kurmak istemektedir. Bu istek, Ruslara karşı kendilerine müttefik bulmak ve İngilizlerin bölge politikalarını yerine getirmek içindir. İngilizlerin sadece propaganda yapıp Ruslar karşısında Gürcüleri kendi kaderlerine terk ettiği görülmüştür.

Türk-Rus ilişkilerini bozma ve Gürcüleri Türkiye ile birleşerek Ruslara karşı bir savaşa teşvik etme amaçlı vaatlerden ümitlenen Gürcüler, Ruslara karşı bazı başarılar elde etmişlerdir. Ankara ile ilişkileri Ermeni harekâtı esnasında başlamış olan Menşevik Gürcü Hükümeti, İtilaf vaatlerinin etkisiyle de, Türkiye ile anlaşma yoluna başvurmuştur. Türkiye’nin Ermeniler üzerine yaptığı askeri harekât esnasında Gürcistan seferberlik ilan etmişti. Ankara çeşitli temaslara Gürcülerin tarafsızlığını tesis etmeyi başarmıştır.

Türkiye Bolşevik Rusya’nın Gürcistan’ı işgaline kayıtsız kalmamıştır. Batum, Ahılkelek ve Ahıska’yı isteyen Türkiye Moskova’da Ruslarla ve Londra’da İtilaf devletleriyle yaptığı görüşmelerden bir neticeye varamayınca, 22 Şubat 1921’de Gürcistan’a verdiği bir ultimatoma ile Ardahan ve Artvin’in boşaltılmasını istemiştir. İki ateş arasında kalmaktan çekinen Gürcistan isteneni yapmıştır (Sonyel, 2003). Gürcülerin Ruslar karşısında geri çekilmesi üzerine Türk askeri Ahıska ve Ahılkelek’i işgal etmiştir. Batum’a giren Türk birlikleri Bolşeviklerce yakın takibe alınmıştır. Rusların önünden kaçan Menşevik Gürcü Hükümeti Batum’a çekilmiş, 24 saatlik bir mütareke akdetmiş ve ardından da Bolşeviklerle anlaşarak Batum’u onlara bırakmıştır. Türk idaresini istemeyen Bolşevik Ruslarla Bolşevikleşen Gürcü ordusu kalıntıları, Türk askerine saldırmıştır. Batum’daki gerilim Moskova Anlaşması’nın yapılmasıyla nihayete ermiş ve şehir Ahıska ve Ahılkelek gibi Ruslara

birakılmıştır. Türkiye Batum'dan vazgeçerken Gürcistan'da üç yılı bulan bağımsızlık dönemini bitmiştir (Sürmeli, 2001).

Türk-Rus anlaşma arayışlarının resmi ayağı olan Moskova görüşmeleri öncesinde Türk tarafı Batum'u bir pazarlık konusu olarak görmektedir. Görüşmeler Rusların Gümrü Anlaşması'nın değiştirilmesi ve Batum'un terki konusunda ısrarcı olmaları yüzünden sonuçsuz kalmaktaydı. Sovyetlerin Türkiye ile toprak anlaşmazlığı, Ermenilere Doğu Anadolu'dan toprak verilmesi ve Batum'dur. Birincisine göre Batum konusu Rusya için vazgeçilmezdi (Yerasimos, 1979).

Stalin, Batum şehir ve limanına ilave olarak *“bir nefeslik”* toprak parçasını talep ederken Türk tarafı, Misak-ı Milli esas alınmak üzere bunun kabul edilebileceği cevabını vermiştir. Batum, Ruslarla anlaşmayı engelleyecek kadar önemli bir mesele olarak görülmemekle birlikte onu Ruslara karşı koruyabilecek askeri güce de sahip bulunulmuyordu. Lenin, Çiçerin'den, *“Türkler Batum'a yürürken”* Stalin'in Türk heyetiyle tekrar görüşüp meseleyi 9 Mart'ta sonuçlandırması istemiştir. Stalin'le yapılan ikinci görüşme sonucu Batum Gürcistan'a bırakılmış ve Moskova Antlaşması'nın temeli oluşturulmuştur (Bakan, 2008).

Siyasi ve askeri yardım için Moskova'ya giden Türk heyeti Batum'u, özerk bir yapı şeklinde ve limandan Türkiye'nin serbestçe yararlanması şartıyla Gürcistan'a bırakmıştır. İtilaf devletlerine karşı Bolşeviklerin desteğinin alınabilmesi için bir ödün olarak Batum verilmiştir. Bu şekilde ancak Ankara'nın batıya karşı ihtiyacı olan dengeyi Ruslar sağlamış oluyorlardı. Ruslar için çok önemli olan Batum yüzünden anlaşma sağlanamayıp ihtiyaç olan askeri ve mali yardım gelmeseydi, Anadolu'daki Milli Mücadele zora girebilirdi.

Bolşevik Ruslarla yapılan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Batum, 1917'de Türk idaresine girerken yine Bolşevik Ruslarla yapılan Moskova Antlaşması'yla elden çıkmıştır. Türkiye Moskova Antlaşması'yla Elviye-i Selase içinde yer alan Batum livasından, Borçka, Artvin, Şavşat ve Ardanuç kazaları elinde kalmak üzere vazgeçmiştir. Bu vazgeçiş karşısında Ruslar yeni Türk Hükümeti'ni tanımış, mali ve askeri yardım yapmıştır. Bu sayede Ankara doğu sınırını garanti altına alarak tüm gücüyle Batı Cephesi'ne yönelebilmektedir.

RUSYA'YLA MOSKOVA ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

Kars Antlaşması'na giden süreçte Türkiye Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş evresini yaşamaktaydı. Aynı süreçte Rusya ise çarlık rejiminden komünizme geçmiştir. İki ülke Birinci Dünya Savaşı'ndan sistem değişikliğiyle çıkmıştır. Kars Antlaşması'nı Ankara merkezli TBMM Hükümeti ile Bolşevik Moskova yönetimi imzalamıştır. Türkiye'nin Cumhuriyeti ilanı ve Rusya'nın da SSCB oluşu devam eden bu sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Her iki ülkenin de iç ve dış politik süreçleri devam ederken aralarındaki Kafkasya meselesini hallettikleri görülmüştür. Bolşevikler ihtilalle başa gelir gelmez İstanbul'a dair emellerinin olmadığını ve şehrin Türkiye'ye ait olduğunu ilan etmişlerdir. Gerçi o dönem İstanbul İtilaf devletlerince işgal altındadır. Ruslar doğal olarak İngiltere veya Fransa kontrolünde bir İstanbul'dansa Türklerin elinde bir şehri tercih etmektedirler. İstanbul ve Boğazlar ile Kafkasya, uzun yıllar Türk-Rus ilişkilerinin problem teşkil eden noktası olmuştur. Bolşevik Rusya İstanbul ve Boğazlar konusunu ertelediği için anlaşmaya engel Kafkasya maddesi kalmış oluyordu. Kars Antlaşması ve onu doğuran Moskova Antlaşması, iki ülkenin Kafkasya üzerinde anlaşmasıyla savaştan barışa geçmeleri anlamına gelmektedir.

Türkler ve Rusları Kafkasya'da anlaşmaya zorlayan asıl mesele, Birinci Dünya Savaşı'ndan her ikisinin İngiltere ile düşman ayrılması ve onun her iki yeni devlete de hayat hakkı tanınamasıdır. Bolşeviklere karşı gerek çarlık taraftarı generallerin ve gerekse Rusya'dan ayrılmak isteyen ülkelerin destekçisi İngiltere'dir. Bolşeviklere ekonomik ve siyasi ambargo uygulayan da İngiltere'dir. Bolşevik Rusya, İngiliz himayesindeki Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etmesini, kendi güney sınırlarının İngiltere kontrolüne geçmesi şeklinde görmüştür. Bu sebeple de Milli Mücadele'ye başlayan Anadolu ile irtibata geçmiştir.

Türk-Rus işbirliğine giden ve Kars Antlaşması'nı ortaya çıkaran bu sürecin ilk adımı, 3 Aralık 1917'de Bolşeviklerce yayınlanan, İstanbul'un Türklerde kalması ve gizli anlaşmaların reddini içeren Rusya ve Doğu Müslümanları bildirisidir. Ardından iki yıl tarafların birbirini yokladığı temaslar yaşanmıştır. Önem itibarıyla ikinci adım denebilecek olay, 26 Nisan 1920'de TBMM Reisi Mustafa Kemal'in Lenin'e yolladığı mektuptur. Mektup şu şekildedir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Teklifnamesidir.

1.Emperyalist hükümeti aleyhine harekâtı ve bunların taht-ı

tahakküm ve esarete bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhid-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2.Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâtı askeriyye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dâhil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine harekâtı askeriyye icrasını ve Azerbaycan Hükümeti'ni de Bolşevik zümre-i düveliyesine idhal etmeyi taahhüt eyler.

3.Evvela milli topraklarımızı taht-ı işgainde bulunduran emperyalist kuvvetlerini tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vukuu bulacak mücadelat-ı müşterekemiz için kuva-yı dâhiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdiden ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesait-i fenniye-i harbiyye ve malzeme-i sıhhiyenin ve yalnız şarkta icrayı harekât edecek olan kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce temini rica olunur. İhtiramat-ı faika ve hissiyat-ı samimanemizin kabulünürica eyleriz.

Ankara, 26 Nisan 1336/1920

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal" (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1991, s.318; Karabekir, s.678)

TBMM yönetimindeki Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti Mustafa Kemal'den Lenin'e gönderilen bu mektupta yazılan esaslara dayanmıştır. Ruslarla işbirliği, Gürcüler üzerine Rusların ve Ermenilerin üzerine Türklerin gitmesiyle bölgedeki İngiliz hâkimiyetine son vermek, Azerbaycan'ın Bolşevik bloka dâhil edilmesi, Ruslardan mali ve askeri yardım almak. Gerçekten de Kars Antlaşması ile noktalanın 1920-1921 sürecinin bu esaslara göre geliştiği görülmektedir.

Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli cevabi mektubuyla iki tarafın ilk defa birbirini resmen tanıması ve ilişkilerin diplomatik seviyeye çıkması sağlanmıştır. Ruslar İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapmak zorunda oldukları ve bunun Türklerle ilişkileri bahane edilerek engellenmesini istemedikleri için ilk Moskova görüşmelerinden bir sonuç çıkmamıştır. Ayrıca Moskova'da Türk Milli Mücadelesi'ne karşı bir tereddüt mevcuttu. Üst düzey Bolşevik yöneticiler arasında ise Anadolu'ya dair görüş ayrılıkları vardı.

Ruslar Milli Mücadele'nin ihtilal hareketinden ziyade bir milli kurtuluş savaşı olduğunu, Türk toplum yapısının komünist ihtilale uygun olmadığını

ve ideolojiyi bir tarafa bırakıp müşterek menfaatlere yönelmek gerektiğine kani olunca ilişkiler yoluna girmiştir. Dünya çapında ihtilaller çıkarmaya çalışan Rusya, ekonomik açıdan iflase sürüklenince bundan vazgeçmiş ve Türkiye'ye ideolojik üst bakıştan vazgeçip ilişkileri iki eşit devletin ortak çıkarları çerçevesine oturtmuştur (Okyar, 1998)

Rusya ve Türkiye'nin İngiltere ile çatışma içinde olması, her ikisi için diğerini "*Düşmanımın düşmanı dostumdur*" muvacehesinden doğal müttefik yapmıştır. Ayrıca savaş sanayisine sahip olmayan Türkiye'nin o gün için silah alabileceği tek ülke Rusya'dır. Bu sebeple Türkiye, Kafkasya'da Bolşevik rejimlerin kurulmasına göz yummuş ve karşılığında doğu cephesini güvence altına alarak kendisi için hayati öneme sahip Batı Cephesi'ne yönelmiştir. Bolşevikler Ankara ile irtibata geçmiş, Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul etmiş ve kapitülasyonları reddetmiştir. Ankara açısından Rusya, batılılarla ilişkilerde güçlü bir kozdur. 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihlerinde İtilaf devletleriyle yapılan Londra Konferansı'nda bu kozun çok işe yaradığı görülmüştür. Ruslar açısından bakıldığında Ankara, İngiltere destekli Yunanistan'a karşı zafer kazanırsa, sömürgelerdeki Müslümanlara ilham olabilecek ve Rusya'nın güney cephesini koruyacaktır. Kafkaslarda Bolşevik hükümetlerin kurulmasını kabul eden, Boğazları müttefiklere karşı koruyan ve Moskova'yı dünyadan soyutlanmaktan kurtaracak bir komşu olan Türkiye, Orta Asya Müslümanları ile diyalog için güzel bir referanstır (Tellal, 2002).

Türk-Rus ilişkileri Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya büyükelçi olarak gönderilmesiyle diplomatik bir yola girmiş ve gönderilen ikinci heyetin görüşmeleri sonucu Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Çiçerin'in Ermeni sorununu öne sürerek görüşmeleri tıkaması, Stalin'in devreye girmesiyle aşılmıştır. Stalin: "*Siz, Ermenistan meselesini kendi kendinize hallettiniz. Eğer daha halledeceğiniz bir şey kalmış ise onu da hallediniz, fakat zamanını kat'i olarak bize bildiriniz*" demiştir. Her iki Moskova görüşmelerinde de Lenin ve Stalin'in Ermeni meselesini geri planda tuttıkları fakat Çiçerin ve yardımcısı Karahan'ın her fırsatta öne sürdüğü görülmektedir (Cebesoy, 2002; Tengirşek, 1981).

Moskova görüşmeleri aslında Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesidir. Nahçıvan ve Azerbaycan, Ermeniler, Batum ve Gürcistan gibi konular iki tarafın çatıştığı noktalar. İttifak edilen konular İngilizlere karşı beraber mücadele ve yardımlaşma iken ihtilaf edilen konu Kafkasya üzerinde kimin hâkimiyet kuracağıdır. Batum, Nahçıvan ve

Azerbaycan'ın bağımsızlığı meselesi iki tarafın en önemli konularıdır. Ruslar Gümrü Antlaşması'nı tanımadıklarını ifade edip Türkiye'nin Nahçıvan üzerindeki koruyuculuk hakkını reddetmişlerdir. Bolşevikleşen Azerbaycan yönetimi de Türkiye karşısında Rusların yanında yer almıştır (Atnur, 2001; Aslan, 2004).

Türk heyetinin gayretleri sayesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü kısmen de olsa korunmuş, Nahçıvan'ın üçüncü bir ülkeye devredilmez kaydıyla Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olmasına karar verilmiştir. Türkiye'nin bir diğer çabası Azerbaycan'ı egemen bir devlet olarak görmek ve gördürmektir. Azerbaycan ile ayrı bir anlaşma imzalamak ve bu şekilde onun bağımsız bir devlet olduğunu ispat etmek isteyen Türkiye'ye karşın Sovyet Azerbaycan Hükümeti TBMM ile ayrı bir anlaşma yapmaya yanaşmamıştır.

Ermeni harekâtı ve Gümrü Antlaşması ile Türk tarafının, ülkenin Bolşevize edilmesiyle ise Rus tarafının Ermeni meselesi nihayete ermiştir. Moskova görüşmelerinin başlama döneminde Ruslar Gürcistan'a saldırmıştır. Yaşanan olaylar ve Batum'un terkine yukarıdaki satırlarda değinilmiştir. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ilk ve tek silahlı çatışma, Moskova Antlaşması'nın imzalandığı günlerde Batum'da yaşanmıştır (Nur, 1992). Öte yandan Bolşevik Ruslar Kafkasya'ya askeri ve ideolojik olarak tam hâkim olduktan sonra Türkiye ile anlaşma yapmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Bolşevize edildikten sonra Türkiye ile nihai anlaşma imzalanmıştır (Gökay, 1997).

Mustafa Kemal anlaşmayı, "*fili durumun hukukileşmesi*" ve "*saldırıya uğrayan iki devletin anlaşmasının doğallığı*" şeklinde yorumlamıştır. Çiçerin ise anlaşmayı bir uzlaşma olarak görmüştür. Moskova Antlaşması ile çizilen sınır, Kars Antlaşması'nda da kabul edilen ve hala yürürlükte olan gerçekçi bir sınır olmuştur. Batum Sovyetlere verilirken Kars ve Ardahan Türkiye'de kalmıştır. Moskova Antlaşması ile Rusya, Türkiye milli hükümetince tanınmamış hiçbir uluslararası senedi tanımadığını kabul etmiştir. Türkiye tabiriyle 28 Ocak 1920'de İstanbul'da Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından ilan edilen *Misak-ı Milli* kabul edilmiştir. Boğazlar ticaret serbestisi ve Türkiye'nin güvenliğine ters olmamak kaydıyla bir konferansta görüşülmek üzere bırakılmıştır. İki taraf arasında daha önce yapılan tüm anlaşmalar geçersiz sayılmış, borçlar ve kapitülasyonlar ortadan kaldırılmıştır (Cebesoy, 2002). Anlaşma metni dışında Rusya, 10 milyon altın ruble ve iki tümeni donatacak silah ve cephane vermeyi kabul etmiştir. İngilizlerle aynı gün imzalanan ticaret ant-

laşmasıyla Ruslar, İngiliz muhaliflerine yardımın etmekten men edilmişti. İngiltere ile ilişkilerin bozulmaması için silah ve para yardımı konusu anlaşma metnine alınmamıştır.

Moskova Antlaşması Türk-Rus ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Bu ilişkinin devamında 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması Türkiye ile Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya arasında yapıldı. Bu sürecinin bir diğer sonucu 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile yapılan dostluk antlaşmasıdır. Rusya açısından bakıldığında, Lenin'in doğu halkları ile yürüttüğü politikaları çerçevesinde 26 Şubat 1921'de İran, 28 Şubat 1921'de Afganistan ve 16 Mart 1921'de ise Türkiye ile anlaşmalar yapılmıştır (Dokümanı Vneşney Politikı SSSR, 1959). Ankara ile Moskova ittifak yapmamışlardı ama bunun farkında olan İngiliz Başbakanı Lloyd George *“tam bir ittifak olmasa da, aralarında karşılık da yok”* demiştir (Köymen, 1967).

KARS ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASIYLA KAFKASYA'DA BARIŞIN TESİSİ

Moskova ile doğu sınırını çizen ve Rusya ile anlaşan Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile de anlaşmak istemiştir. Gürcistan ile Batum, Ermenistan ile Kars ve Nahçıvan sorunları mevcuttur. Türkiye Gürcistan'ın Batum'u özerk yapıda kabul etmesi; Ermenistan'ın da Kars, Ardahan ve Sürmeli'nin Türkiye'ye ait olduğunu ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın olduğunu kabul etmesini istemektedir. Ayrıca Türkiye, Nahçıvan hudutlarında birtakım değişiklikler istemektedir. Ruslar ancak Sakarya Savaşı sonrası Kars Antlaşması'na yanaşmış ve ilgili ülkelerin bir araya gelmesiyle toplanan konferans sonucu 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmıştır.

Türkiye Kafkas cumhuriyetleriyle birebir ilişkiye girmek istemiş fakat Rusya bunu engellemiştir. Moskova Antlaşması'nın bir tekrarı olan Kars Antlaşması, Türkiye ile Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya arasında imzalanmıştır. Konferans'ta Türkiye karşısında Ruslar ve Kafkasya devletleri bir cephe halinde bulunmuş, Sovyet Rusya delegesi Ganetzky bu ekibi idare etmiştir. Azerbaycan delegesi Şahtahtılı ise Türk delegelerinin ısrarlarını yumuşatmıştır. Türk heyeti anlaşmanın iki bölüm olmasını, ilk bölümde genel konuların, ikinci bölümde ise her bir ülkeyle ilgili özel konuların yer almasını teklif etmiştir. Şahtahtılı ise Kafkas cumhuriyetlerinin mali, siyasi ve askeri birlik kurdukları için anlaşmanın genel olması gerektiğini ve özel bölümlerin anlamsızlığını ifade etmiştir.

Konferansta Türkiye, Azerbaycan'ın Türkiye'ye petrol ve petrol ürünü göndermesini talep edince Azerbaycan delegesi Behbud Şahtahtılı, Türkiye'ye yardım edeceklerini ancak bir resmi kayıt altına giremeyeceklerini söylemiştir. Türkiye Batum ve Nahçıvan'ın statüsünü Ermeniler ve Gürcülere kabul ettirmiştir. Rus delegesi Ganetzky'nin "*Kulp tuz madenlerinin Ermenilere verilmesi ve Gümrü'den alınan şimendifer malzemesinin iadesi ile Ani Harebeleri'nin Ermenilere bırakılmasını*" talebi Türk tarafınca reddedilmiştir. Buna mukabil bir kısım malzemenin iadesi, bir miktar erzak ve sığır gönderilmesi kabul edilmiştir (Aslan, 2004). 26 Şubat 1919'da, Paris Konferansı'nda Ermeniler altı Anadolu vilayetine ek olarak Mersin ve İskenderun limanlarıyla Kilikya'yı¹, Gürcüler de Lazistan'dan² bir bölgeyi istemişti. Şimdi ise Kars Konferansı'nda bu taleplerin hepsi boşa çıkmış oluyordu. Kars Antlaşması'yla Türkiye'nin doğu sınırı kesinlik kazanmış, Kafkas cumhuriyetleri Ankara'nın temel ilkelerini resmen tanımış, Rus yardımlarının devamı sağlanmıştır.

Nahçıvan'ın Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Azerbaycan'da kalması Türkiye ve Azerbaycan açısından önemlidir. Böylece "*Türk Kapısı*" olma özelliği korunabilmiştir. Türkiye olmasaydı Nahçıvan, Sovyet sistemi içinde Ermenilere verilecekti. Çünkü Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetleşmesiyle Nahçıvan Ermenilere verilmiş ve Azerbaycan Bolşevik yönetimini de bunu kabul etmişti. Moskova Anlaşması'yla Türkiye sayesinde Nahçıvan Ermenilerden alınıp Azerbaycan'a iade edilmiştir. Anlaşma metninde geçen "*Üçüncü bir ülkeye devredilemez*" ibaresiyle Nahçıvan'ın Azerbaycan ya da Türkiye'nin olduğu gerçeği Ermeniler ve Ruslara kabul ettirilmiş oluyordu. Türkiye Moskova ve Kars Antlaşması ile Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan başka bir ülkeye bağlanamayacağını karar altına aldirtmiştir. Böylece günümüze kadar Nahçıvan'ın statüsünün belirleyicisi ve garantörü olmuştur. Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan başka bir ülkeye bırakılmayacağını uluslararası antlaşmalarla garanti altına alan Türkiye, Nahçıvan'a nihai statüsünü kazandırmıştır (Şihaliyev).

Kars Antlaşması sonrası Türk ve Rus birlikleri sınırlardan gerilere doğru çekildiği için Doğu Cephesi'nden batıya 11. Kafkas Tümeni ve 13. Tümenin 53. Alayı gönderilebilmiştir. Özellikle doğudan batıya gönderilen ağır top-

1 Kilikya: Bugünkü Adana, Mersin ve Osmaniye'nin tamamıyla Karaman, Antalya ve Hatay illerinin bir bölümünü içine alan bölgedir. Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya arasındaki ulaşımı sağlayan Gülek Boğazı ve Belen Geçidi nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir.

2 Lazistan: Lazların yaşadığı toprak anlamında kullanılan tanım ile bugünkü Trabzon, Rize ve Artvin ile Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti'ndeki Batum kastedilmektedir. Batum ve Artvin ellerinde olduğu için Gürcüler Rize ve Trabzon'u talep etmişlerdi.

lar çok faydalı olmuştur (Tugaç, 1965). Antlaşma sonrası ekonomik olarak iki ülke arasında daha fazla işbirliğine gidilmiştir. 19 Kasım 1921’de Çiçerin Stalin’e Türk ekonomisinin gelişmesini sağlamak için destek verilmesi teklifini içeren bir mektup yazmıştır (Kolesnikov, 2010).

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE KARS ANTLAŞMASI’NIN DURUMU

16 Mart 1921 Moskova Antlaşması, 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ve 17 Aralık 1925 Türkiye-Sovyetler Birliği Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması ile Türkiye-Rusya ilişkileri işbirliği üzerine kurulmuştur. 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü’nün Moskova ziyareti sonucu Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye sekiz milyon altın dolar kredi vermesi bunun bir tezahürüdür. Ancak 19 Mart 1945’te SSCB Dış İşleri Bakanı Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper’e Tarafsızlık Antlaşması’nı feshettiklerini iletmiştir. Böylece geriye Moskova ve Kars Antlaşması kalmıştır. 7 Haziran 1945’te ise Molotov, Kars ve Ardahan’ın Rusya’ya iadesini istemiştir (Erkin, 1968).

İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmelerle Türk-Rus ilişkileri işbirliğinden çatışma pozisyonuna geçmiştir. 7 Aralık 1946’da Sovyet Rusya Boğazlar üzerine yeni talepler içeren notasını Türkiye’ye iletmiştir. Türkiye’nin cevabi notası 22 Ağustos 1946 tarihli, Rusya’nın 24 Eylül tarihli ikinci notasına 18 Ekim’de Türkiye’nin ikinci cevabi verilmiştir (Bilsel, 1948).

Kore Savaşı’na asker göndermek ve NATO’ya üye olmakla Rus tehdidine karşı Amerikan desteğine kavuşan Türkiye, Rus taleplerine karşı durabilmiştir. Stalin’in ölümünden iki ay sonra ise Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 30 Mayıs 1953’te “*İyi komşuluk ilişkilerinin idamesi için Gürcü ve Ermeni Devlet Yetkililerinin, eski toprak taleplerinden vazgeçtiklerini*” Türkiye’ye iletmiştir (Mert, 2004). Böylece Kars Antlaşması’nın yürürlükte olduğunu da teyit etmiştir.

SSCB’NİN DAĞILMASIYLA YAŞANAN YENİ SÜREÇTE KARS ANTLAŞMASI

Sovyetler Birliği’nin 1991’de dağılmasının ardından sıcak gelişmelerin yaşandığı bölgelerin başında Kafkasya gelmektedir. Kafkasya’da bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Türkiye tarafından hemen tanınmışlardır. 16 Mart 1991’de Türkiye Ermenistan’ın bağımsızlığını tanımış ve bu bağımsızlığı tanıyan ilk ülkelerden olmuştur. Ayrıca ekonomik güçlük çeken Ermenistan’a insani yardım yapmış, bölgesel kuruluşlarla ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla da bütünleşmesi için aktif çaba harcamıştır

(Bin Yıllık Komşumuz Ermeniler Bir Asırlık Mesele Demokratikleşme Sürecinde Yeni Yaklaşımlar 1915-2015, 2015).

Ermenistan komşularına karşı düşmanca bir tavır içine girmiş, Gürcistan ile Cevahati, Azerbaycan ile Karabağ bölgeleri üzerinden mücadeleye girişmiştir. Azerbaycan topraklarına saldırmış ve 1992-1993 yılları arası yaşanan savaş sonucu Karabağ dâhil Azerbaycan'ın yedi rayonunu işgal etmiştir. Yapılan ateşkese rağmen anlaşma sağlanamamış, sınır çatışmaları ve işgal devam etmiştir. Bunun yanında Hocalı Katliamı gibi soykırıma ulaşan eylemler Ermenistan tarafından ortaya konmuştur. Azerbaycan'a saldıran Ermenistan Gürcistan ile de problem yaşamamak için Cevaheti meselesini kenara itmiştir. Cevahati Ermenileri özerklik, bağımsızlık ve Ermenistan'a bağlanma gibi çeşitli talepleri geçtiğimiz 26 yılda farklı zamanlarda dile getirmişlerdir (Yenigün, 2010). Ermenistan bu meselede sessiz kalarak Gürcistan üzerinden dünyaya ulaşım imkânından mahrum kalmak istememiştir. Çünkü Türkiye sınırlarını kapatarak Ermenistan'ın saldırganlığına karşı yaptırım uygulamıştır. 3 Nisan 1993'te Kelbecer'in Ermenistan tarafından işgali üzerine Türkiye Ermenistan'a hava ve kara ambargosu uygulamaya başlamıştır (Demir, 2003).

Ermenistan 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. maddesinde 1915 Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'daki sözde soykırımın tanınması için çalışacağını ilan etmiştir. Oysa Kars Antlaşması'nın 15. Maddesinde "*Bağutlu Taraflardan her biri işbu Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Kafkas cephesindeki savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için öteki Taraf uyrukları yararına tam bir genel af ilan etmeyi yükümlenir*" denmektedir. Buna göre Türkiye ve Ermenistan genel bir af ilan etmeyi yükümlenmişlerdir. Şubat 1991'de ise Ermenistan Kars Antlaşması ile çizilen sınırı tanımadıklarını ilan etmiştir. 23 Eylül 1991'de Ermenistan Anayasası'nın 13. Maddesinde Ağrı dağı devlet armasında milli bir sembol olarak yer almıştır (Kuran, 2010). Ermenistan'ın bu tavrına karşı Türkiye'nin elinde Kars Antlaşması bulunmaktadır.

Şubat 1992'de Hocalı'da Ermenilerce büyük bir katliamın yapılması üzerine Türk kamuoyunda büyük bir infial yaşanmıştır. Türkiye Ermenistan'ı kınamıştır. 9 Mayıs 1992'de İran'ın başkenti Tahran'da Azerbaycan-Ermenistan ateşkes anlaşması imzalanırken Şuşa Ermeni güçleri tarafından işgal edilmiştir. Ardından Lâçin'in de işgaliyle Ermenistan ile Karabağ arasında kara bağlantısı kurulmuştur. Böylece Ermenistan karşısında Nahçıvan da tehlike içine girmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Nahçıvan'a bir saldırı olması halinde sessiz kalamayacağını ilan etmiştir.

15 Nisan 2005'te Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'a bir mektup göndererek 1915 olaylarını incelemek için ortak bir komisyon kurulmasını önermiştir. Türkiye'nin Ermenistan'a "*Barış Eli*"ni uzatmasına Ermenistan'ın cevabı beş yıl sonra gelmiş ve bir davet şeklinde olmuştur. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Türkiye-Ermenistan arasında oynanan 2010 Dünya Kupası eleme maçına daveti üzerine 6 Eylül 2008'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Erivan'a gitmiştir. 22 Nisan 2009'da Türkiye-Ermenistan diplomatik ilişkilerinin bir yol haritası üzerine devam ettiğini Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri bakanları duyurmuştur. Gerek 1991-1994 sıcak çatışmaların yaşandığı dönem olsun gerekse de 2005'te Türkiye'nin Ermenistan'a "*Barış Eli*"ni uzatmasında ve 2008-2009 yılları arasında Ermenistan sınırının açmasının gündemde yer aldığı dönemde olsun Türkiye'nin hukuki ve siyasi dayanağı Kars Antlaşması olmuştur.

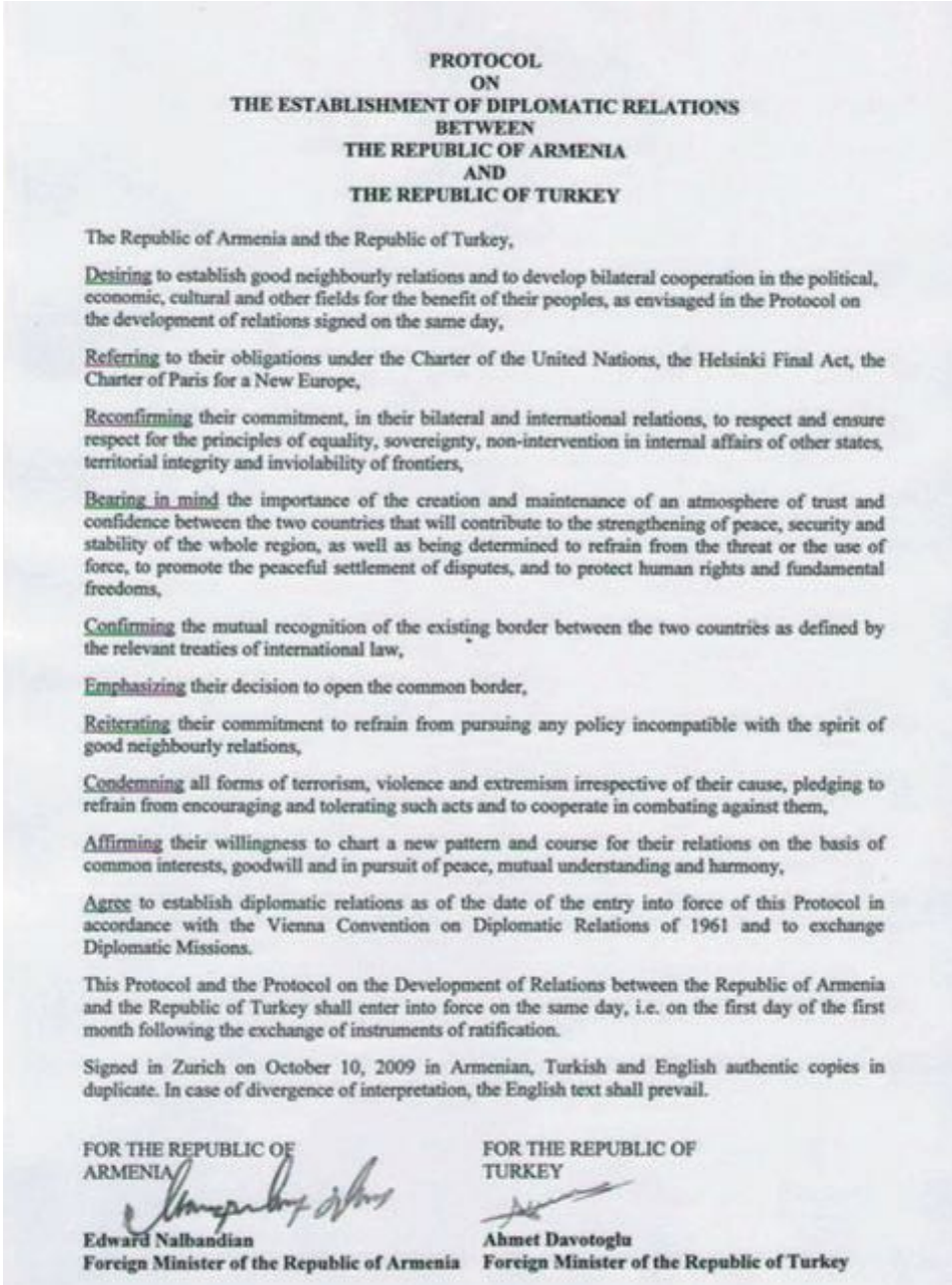
10 Ekim 2009'da Türkiye ve Ermenistan arasında dışişleri bakanlarının imzaladığı "*Diplomatik İlişkilerin Tesisi*" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi" protokolleri paraf edilmiştir. Bu protokoller de Kars Antlaşması'nın tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır (Aydın, 2010). Protokollerin imzalanmasından dört gün sonra Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan ve Dışişleri Bakanı Edvar Nalbandyan ikincisi oynanan Türkiye-Ermenistan futbol maçını izlemek için Bursa'ya gelmişlerdir. Ermenistan ilişkilerin normalleşme seyrine girdiği bu süreçte, 22 Nisan 2010'da imzalanan protokollerin onay sürecini dondurduğunu açıklamıştır.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan 15 Şubat 2015'te protokolleri meclisten geri çekmiştir³. Protokollerin yürürlüğe girmesi için her iki ülke meclislerince onaylanması gerekmektedir. 1 Mart 2018'de ise Ermenistan Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısı sonrası açıklama yapan Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın sözcüsü Vladimir Hakobyan, "*Uygulamalarına yönelik herhangi bir ilerleme yaşanmadığı için Ermenistan bu iki protokolü hükümsüz kıldı*" diyerek sürecin bittiğini duyurmuştur⁴. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tigran Balayan da kendi sosyal medya hesabında yaptığı paylaşımda Sarkisyan'ın bu anlaşmaları "*geçersiz ilan ettiğini*" duyurmuş ve protokol fotoğrafını da aşağıdaki şekliyle takipçileriyle paylaşmıştır⁵:

3 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10608/sarkisyan-turkiye-ermenistan-arasindaki-protokolleri-geri-cekti> (12.03.2018).

4 <https://www.ntv.com.tr/dunya/ermenistan-turkiye-ile-protokolleri-iptal-etti>. (12.03.2018).

5 Kaynak Tigran Balayan Resmî onaylı Twitter hesabı @tbalayan (12.03.2018).

Resim 1. Türkiye ve Ermenistan arasında dışişleri bakanlarının imzaladığı “Diplomatik İlişkilerin Tesisi” ve “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi” Protokolü

SONUÇ

Bugün Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasından Nahçıvan'ın statüsüne kadar tüm konularda Türkiye'nin dayanak noktası Kars Antlaşması olmaktadır. Nahçıvan ve Batum konularında Türkiye'ye Ermenistan ve Gürcistan'a karşı hukuki ve siyasi müdahale imkânı veren anlaşma aynı zamanda ve gerektiğinde askeri yaptırımlara da hukuki zemin oluşturmaktadır. Olası bir askeri müdahalede Türkiye'ye uluslararası meşruiyet kazandıracak dayanak noktası Kars Antlaşması'dır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle başlayan süreçte Kafkasya, Kars Antlaşması'yla barış ortamına kavuşabilmiştir. Kafkasya cephesinde Osmanlı-Rus mücadelesi devam ederken Ermenilerin Anadolu'da estirdiği terör ve soykırım, Osmanlı yönetimini zorunlu yer değiştirme anlamına gelen *Tehcir* uygulamasına itmiştir. Rusların ihtilaller yaşayarak savaştan çekilmesiyle Kafkasya Osmanlı kontrolüne geçmiştir. Ancak savaş sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile bölgeyi terk etmek zorunda kalan Türkiye, aynı zamanda Milli Mücadele devresine girmiştir.

Rusya ve Türkiye iç mücadelelerinin yanında İngiltere başta olmak üzere dış tehditlerle boğuşmuşlardır. Ortak düşmanın varlığı iki devleti bir araya getirmektedir ancak Kafkasya'da yüzyıllar boyu yaşanan rekabet buna mani olmaktadır. Türkiye milli varlığını tehlikede görerek Kafkasya'da Kars, Ardahan ve Batum'un dışındaki bölgenin İngiltere'nin elinden çıkıp Rus hâkimiyetine geçmesini *Ehveni şer* (kötünün daha az kötüsü) görmüştür. Her iki tarafın bu yönde gayreti sonucunda sırasıyla Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Bolşevize edilerek Rusya'nın kontrolüne geçerken Türkiye de hedeflediği bölgeyi ele geçirmiştir. Ancak Türk-Rus barışı için Türkiye Batum'dan Rusya da Nahçıvan'dan vazgeçmiştir. Batum stratejik olarak bugün bile Kafkasya'nın dışı açılan tek kapısı olması hasebiyle o tarihte Kafkasya'yı yöneten Rusya için hayati derecede öneme haizdi. Nahçıvan ise Türkiye'nin Azerbaycan ve Türkistan olmak üzere Türk dünyasıyla irtibatını sağlayacak tek kapı hükmündeydi. Ruslar Nahçıvan'ı Ermenistan'a vermek istemekte ve bunu Bolşevik Azerbaycan'a da kabul ettirmiş durumdaydılar. Dolayısıyla Batum'u alabilmek için Nahçıvan'dan Türkiye'den ziyade Türkler lehine vazgeçmiş oldular. Bugün hala Nahçıvan bir Türk yurduysa bu Türkiye'nin ısrarı ve Rusların vazgeçişleri sayesinde.

Nihayetinde imzalanan Moskova Antlaşması ile Türkiye ve Rusya anlaşıyordu. Fakat Kafkasya'da Rusya'ya bağlı olmakla birlikte Türkiye'den çeşitli talepleri olan ülkeler yaşamaktaydı. Ermenistan ve Gürcistan'ın Türkiye ile

çözülmesi gereken hususları mevcuttu. Rusya Moskova Antlaşması ile bu meseleleri çözmeyi yükümlenmiştir. Türk ve Rus iradesiyle toplanan konferans sonucunda Kars Antlaşması imzalanmış ve uzun süren bir çatışma dönemi son bulmuştur. Ulaşılan barış sonucunda çizilen sınır bugün bile geçerli olan sınırdır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Rusya'nın Kafkasya'da tekrar savaş haline dönme ihtimali Türkiye'nin uluslararası manevraları sayesinde boşa çıkmıştır. Kafkasya sınırı, Moskova ve Kars Antlaşması'ndan bugüne Türkiye açısından sakin devam etmiştir. Her ne kadar sınırın diğer tarafında çatışma, sürgün ve acılar her dönem devam etmiş olsa da Türkiye'ye sıçrayan bir kıvılcım yaşanmamıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle yaşanan yeni süreçte Kafkasya, dondurulmuş tüm çatışmaların tekrar alevlendiği bir coğrafya olmuştur. Ermenistan bu ortamda Azerbaycan'a saldırmış ve topraklarını işgal etmeye devam etmiştir. Gürcistan ile problemlerini şimdilik kenara bırakan Ermenistan Türkiye'ye düşmanca bir tavır geliştirmiştir. Türkiye'nin olumlu adımlarına isteksiz cevap veren ve ilk fırsatta geri dönen bir ülke olarak Ermenistan'a karşı siyasi, hukuki ve askeri müdahalede Kars Antlaşması'nın varlığı en önemli dayanaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Armenians and Turks have been living for centuries and will continue to live as neighbours. Armenians' goal to establish Greater Armenia has never materialized and Lesser Armenia had to wait the day it would become independent as a part of Soviet Union for 71 years. And when it did become an independent state in 1991, its attitude towards Turkey, one of the first countries that recognized it, wasn't very friendly. Armenia repeated their old demands based on unfounded claims against Turkey. Treaty of Kars that Armenia announced to repudiate is the only legal instrument that has been internationally recognized and has been in effect between the two countries. In addition to Turkey and Armenia, aforementioned treaty was also signed by Russia, Azerbaijan and Georgia.

Caucasia was one of the major areas where several empires such as Ottoman, Russian, British and German empires have fought. Having retreated from war following the Bolshevik Revolution, Russians signed with Ottoman Empire Armistice of 18 Erzincan in December 1917 and Treaty of Brest-Litovsk on March 3, 1918. Immediately after the Armistice of Erzincan, Bolsheviks published so-called "*Turkish Armenia*" decree on 11 January 1918, demanding Armenians to be attached to them rather than Turks. In fact, Bolsheviks had fair amount of efforts to resolve the Armenian issue to their satisfaction during Brest-Litovsk negotiations as well as during First Moscow negotiations they held with Ankara committee. They also brought militia forces in to being in the region because Bolsheviks were not willing to leave the region to Turks.

Although *Elvie-i Selase 3* (i.e. Kars, Ardahan and Batumi) was given to Ottoman Empire with Treaty of Brest-Litovsk of 3 March 1918, it was seized with a military operation against Armenians in April 1918. Revolutions and civil war drifted Russia in to chaos and Muslims of Caucasia turned to Ottoman Empire, seeking salvation from Armenian oppression that began immediately after Russians withdrew from the Area. This was the reason Turkish army advanced to inner Caucasia. Already looking for an excuse to abolish Brest-Litovsk, Bolshevik Russia announced that the Treaty was null and void upon Ottoman's conquer of Batumi and continued to support Armenians against Turkey.

With the Armistice of Mudros signed on 30 October 1918, Ottoman army withdrew from Caucasia. Muslims of the area established National Government of Southwestern Caucasus on 17-18 January 1919 due to inc-

reased Armenian attacks and British oppression following Ottoman forces' withdrawal from Caucasia. The British demolished this government and dissolved its parliament, giving the area to Armenians and Georgians.

Britain wanted to prevent border conflicts and form an alliance between Azerbaijan, Armenia and Georgia and have a Caucasian Barrier between Turkey and Russia in order to take hold of Caucasia. Acting together, Turkey and Russia have demolished this barrier and fended off Britain from the region.

Allied Powers and especially Britain supported the idea of Greater Armenia purported by Armenians throughout the process of dividing Ottoman Empire that had started with the Armistice of Mudros. While the British wanted an Armenia under US mandate, Americans refused the idea of Armenian mandate following King-Grane and General Harbord reports.

With Treaty of Sevres signed by and between Ottoman Empire and Allied Powers on 10 August 1920, Armenians were now independent on paper, with considerably large soil. Armenians were now demanding soil from Ottoman Empire, Azerbaijan, Georgia and Russia in order to establish Greater Armenia. Greater Armenia was to the benefit of the British as it would serve as a large buffer area that would remove the connection between Turks and Russians. Dream of Greater Armenia was destroyed with Russians Bolshevizing Armenia following Turkey's operation on Armenians.

Bolshevik Russia did not want Turkey to defeat Armenians, thereby dominating Caucasia. Having Bolshevized Armenia, Russians now began activities for seizing the power in Armenia and Georgia. However, Turkey conducted a military operation on Armenians and seized Kars on 30 October 1920. Unable to stand against Turkish progression, Armenians asked for peace; negotiations began on 22 November 1920 and negotiators of Armenian Republic denied the Treaty of Sevres.

Treaty of Gyumri dated 2 December 1920 was the very first treaty that Turkey's Grand National Assembly signed with any foreign government. Setting the borders between the two countries, the Treaty failed to come in effect as Bolshevik Russia captured Armenia, and instead was replaced with treaties of Moscow and Kars. Border that was so established was confirmed with treaties of Moscow and Kars and is still in force today. The dream of Greater Armenia was pierced by Turkish-Russian border. With Treaty of

Moscow, Turkey gave up Batumi, which was a part of Elviye-i Selase, keeping townships of Borçka, Artvin, Şavşat and Ardanuç. In consideration of Turkey's ceding Batumi, Russians recognized new Republic of Turkey and helped with financial and military grants.

In the process leading to Treaty of Kars, Turkey was in the phase of evolving from Ottoman Empire to the Republic of Turkey. In the same period of time, Russia transitioned from czar regime to communism. Both countries came out of the First World War with regime change. Treaty of Kars was signed by Grand National Assembly government based in Ankara and Bolshevik Moscow government. Turkey's becoming a Republic and Russia's becoming USSR were outcomes of this process. It's evident that these two countries resolved the issue of Caucasia that they had while their respective internal and external political processes continued. Bolsheviks announced that they had no ambition regarding Istanbul and that the city belonged to Turkey as soon as they came in power. In fact, Istanbul was occupied by Allied Powers back then. Russians naturally preferred an Istanbul that is controlled by Turks, rather than an Istanbul controlled by Britain and France. Istanbul, Straits and Caucasia had been problematic aspects of Turk-Russian relations for many years. Because Bolshevik Russia postponed the issue of Istanbul and Straights, there was the issue of Caucasia that prevented an agreement. Treaty of Kars and Treaty of Moscow that gave birth to former meant transition of these two countries from war to peace by agreeing on Caucasia.

The main issue that forced Turks and Russians to an agreement on Caucasia was the fact that both countries left the First World War as enemies of Britain and that Britain did not accord a right to live to either country. It was Britain that supported pro-czar generals against Bolsheviks as well as nations that wanted to leave Russia. It was Britain that enforced economic and political embargo against Bolsheviks. Bolshevik Russia interpreted British-backed Greece's occupation of Anatolia as falling of their own south borders in British control. That was the reason they initiated contact with Anatolia that launched War of Independence.

The first step of this process that led to Turk-Russian cooperation and led the Treaty of Kars Memorandum of Russia and Eastern Muslims dated 3 December 1917 that was announced by Bolsheviks that included provisions for Istanbul's remaining with Turks and for rejection of secret agreements.

Later, the letter sent by Turkish Grand Assembly President Mustafa Kemal's letter dated 26 April 1920 to Lenin set the fundamentals of Turkey's Caucasia Policy. These fundamentals can be summarized as cooperation with Russians, ending British domination in the area with Russians cracking down on Georgians and Turks cracking down on Armenians, inclusion of Azerbaijan in Bolshevik block, and obtaining financial and military support from Russians. Indeed, it is evident that the period of 1920-1921 that resulted in Treaty of Kars took shape in accordance with the above-mentioned fundamentals. While Treaty of Moscow set the foundation of Turk-Russian relations, Treaty of Kars signed by and between Turkey and Armenia, Georgia, Azerbaijan and Russia to provide a final solution.

With 16 March 1921 Treaty of Moscow, 13 October 1921 Treaty of Kars and 17 December 1925 Turkey-Soviet Union Agreement on Friendship and Neutrality, Turkey-Russia relations were established on basis of cooperation. However, USSR Foreign Secretary Molotov notified Turkish Ambassador Selim Sarper on 19 March 1945 that they abolished the Agreement on Friendship and Neutrality. This left only Treaty of Moscow and Treaty of Kars. And on 7 June 1945, Molotov demanded return of Kars and Ardahan to Russia.

Obtaining American support against Russian threat by sending troops to Korean War and becoming a NATO member, Turkey was able to withstand Russian demands. Two months after Stalin's death, on 30 May 1953 Soviet Foreign Secretary Molotov notified Turkey that they renounced their demands for return of Kars and Ardahan, thus confirming that Treaty of Kars was in force. Following dissolution of the Soviet Union on 1991, Turkey was one of the first countries that recognized Armenia's independence on 16 March 1991.

Armenia on the other hand adopted a hostile attitude towards their neighbours, attacked on Azerbaijan's soil, and invaded seven provinces of Azerbaijan including Karabakh following the war of 1992-1993. On 3 April 1993, following Armenia's invasion of Kelbecer, Turkey began enforcing air and land embargo against Armenia.

Armenia announced in their Declaration of Independence, Article 11, dated 23 August 1990 that Armenia was to struggle for recognition of so-called genocide allegedly took place in 1915 in Ottoman Turkey and in West Armenia. In fact, in Treaty of Kars, Article 15, Turkey and Armenia had

undertaken to announce a general amnesty. In February 1991, Armenia announced that they repudiated the border drawn with the Treaty of Kars. On 23 September 1991, Armenian Coat of arms defined in Constitution of Armenia, Article 13 included Mount Ararat as a national symbol.

On 15 April 2005, President of Republic of Turkey, Recep Tayyip Erdogan sent a letter to Armenian President Robert Kocharyan proposing a joint committee to be formed to investigate events of 1915. Following an invitation by Armenian President Serzh Sargsyan to 2010 World Cup play-off between Turkey and Armenia, President of Republic of Turkey Abdullah Gul visited Yerevan on 6 September 2008. Foreign Ministers of Turkey, Armenia and Switzerland announced on 22 April 2009 that Turkey-Armenia diplomatic relations continued in adherence to a certain road map. Turkey's legal and political pivot point has been the Treaty of Kars both in the period of 1991-1994 when close combat took place, and in 2005 when Turkey extended a "*Hand of Peace*" to Armenia, as well as in 2008-2009 when opening Armenian border was on agenda.

Protocols signed by foreign ministers of Turkey and Armenia on 10 October 2009 have also helped bringing the Treaty of Kars back in agenda. Four days after the signing of protocols, Armenian President Serzh Sargsyan and Foreign Minister Eduard Nalbandyan came to Bursa to watch the second Turkey-Armenia football match. However, Armenia announced that they suspended the approval of protocols signed on 22 April 2010, effectively freezing normalization phase.

Today, Turkey's pivot point for all issues, from opening of Turkey-Armenia border to the status of Nakhchivan, is the Treaty of Kars. Providing means for legal and political intervention to Turkey against Armenia and Georgia in relation to Nakhchivan and Batumi issues, the Treaty also sets a legal foundation for military sanctions where necessary. The Treaty of Kars is the pivot point to justify legitimacy of Turkey's intentions in international arena in the event of a possible military intervention.

Ek: Kars Antlaşması'nın Metni

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN VE GÜRCİSTAN ARASINDA DOSTLUK ANTLAŞMASI

Kars, 13 Ekim 1921

Ulusların kardeşliği ilkesini ve kavimlerin kendi geleceklerini öz gürece saptamak hakkını tanımakta birleşmiş bulunan ve aralarında her zaman iyi ilişkilerin ve karşılıklı çıkarlara dayanan gerçek dostluk bağlarının kurulmuş olduğunu görmek özleminde olan, bir yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti öte yandan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri, Hükûmetleri Rusya Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmetinin de katılımıyla, bir Dostluk Antlaşması yapılması için görüşmelere girişilmesine karar vermişler ve bu amaçla;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti:

Büyük Millet Meclisinde Edirne Milletvekili ve Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'yı;

Büyük Millet Meclisinde Burdur Milletvekili ve Bayındırlık Bakanlığı eski Müsteşarı Muhtar ve Türkiye'nin Azerbaycan Temsilcisi Memduh Şevket Bey'leri;

Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti:

Dışişleri Komiseri İskinaz Maradya ve İçişleri Komiseri Boğuz Makizyan'ı;

Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti:

Devlet Denetimi Halk Komiseri Behbut Şah Tahtineski'yi;

Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti:

Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Şalva İlyava ve Dışişleri ve Maliye Komiseri Aleksandr Sivanidze'yi

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti:

Letonya'daki Temsilcisi Jak Halski'yi yetkili Temsilci atamışlardır. Adı geçen yetkili Temsilciler, yöntemine uygun görülen yetki belgelerini verdikten sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır.

Madde 1— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Hükûmetleri Bağlı Tarafların ülkelerinin parçalarından bulunan topraklar üzerinde daha önce egemenlik haklarını kullanmış olan Hükûmetler arasında kararlaştırılmış olup söz konusu topraklara ilişkin Antlaşmalar ile Üçüncü Hükûmetler arasında yapılmış Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin Antlaşmaları geçersiz sayarlar. Moskova'da 16 Mart 1921 (1337) günü imza edilen Türk - Rus Antlaşması bu Madde hükmü nün dışında tutulmuştur.

Madde 2— Bağlı Taraflar, içlerinden birine zorla kabul ettirilmek istenilecek her hangi bir barış Antlaşması ya da uluslararası bir bağıtı tanımamak konusunda görüş birliği içindedirler. Bu Antlaşma gereğince, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükûmetleri Türkiye'ye ilişkin olup da bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilen Türkiye Hükûmetinin tanımadığı hiç bir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul ederler. İşbu Antlaşmada yazılı "Türkiye" terimi ile İstanbul'da toplanan Osmanlı Millet Meclisince kabul edilip açıklanan ve tüm devletler ile basına bildirilen 28 Aralık 1336 (1920) günkü Misak-ı Milli'nin kapsadığı topraklar anlaşılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a ilişkin olup bu ülkelerin bugün Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetlerince temsil olunan Hükûmetlerince tanınmayan hiç bir uluslararası bağıtı tanımamayı kabul eder.

Madde 3— Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükûmetleri Kapitülasyonlar yönteminin her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarının bütünüyle kullanılmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar.

Madde 4—Türkiye'nin kuzey - doğu sınırı (Rus Genelkurmayının 1/210.000 ölçekli, 1 parmak, 5 verstlik mesafe haritasına göre) Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyünden başlayarak Hedis Meta Dağı - Şavyet Dağında suların bölündüğü çizgi - Kani Dağı ve oradan, sürekli olarak, Ardahan ve Kars Sancaklarının eski yönetim sınırlarınının kuzeyini ve Arpa Çay ile Aras ırmaklarının talveğini Nizni - Kara Su'yun döküldüğü yere dek izleyen çizgi

ile belirlenmiştir. (Sınırın ayrıntıları ve buna ilişkin işler için I ve II sayılı Ekler ile Bağlı Taraflarca imzalanmış ilişik haritaya başvurulması. Antlaşma metni ile harita arasında çelişki bulunursa Antlaşma metni haritaya yeğ tutulacaktır.)

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükûmetinin bir temsilcisinin de katılmasıyla eşit sayıda üyelerden oluşacak bir Karma Sınır Çizme Komisyonu topraklar üzerinde sınırı ayrıntılarıyla saptamak ve sınır işaretlerini koymakla görevlidir (İlişik 4 sayılı Harita).

Madde 5—Türkiye Hükûmeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyetler Hükûmetleri işbu Antlaşmanın III sayılı Ekinde belirtilen sınırlar içinde olmak üzere, Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

Madde 6— Türkiye, işbu Antlaşmanın 4. maddesinde gösterilen sınırların kuzeyinde bulunan ve Batum Livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti ve limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan'a bırakmaya razı olur:

Birincisi: İşbu Maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın yukarıda sözü geçen yerlerde isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşması.

İkincisi: Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da oradan gelen ticaret malları ve tüm nesnelere gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve hiç bir engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten bağımsız biçimde, serbest transit hakkı ile birlikte, Türkiye'nin özel harcamalarından da ayrık olarak, Batum limanından yararlanmasının sağlanması.

Bu Maddenin uygulanması için işbu Antlaşmanın imzasından hemen sonra ilgili Taraflar temsilcilerinden oluşan bir Komisyon kurulacaktır.

Madde 7—Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükûmeti, ortak sınır bölgeleri halklarının Karma bir Komisyonca, gümrük, polis ve sağlık işleri alanlarında konulacak öncelikli yasalara uymaları koşulu ile, Sınırı geçmelerini kolaylaştırmayı yükümlenirler.

Madde 8— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükûmeti iki ülkenin sınır bölgesi halklarının

sınırın öteki yanında bulunan kışlık ve yazlık otlakların-dan yararlanmaları zorunluluğunu göz önünde tutarak, söz konusu halkların hayvanlarını sınırdan geçirmek ve alışıldığı üzere, otlaklardan yararlanmak hakkını vermeyi kabul ederler. Sınırdan geçiş sırasında uygulanacak gümrük işlemleri ile polis, sağlık vb. önlemleri Karma bir Komisyonca belirlenecektir.

Madde 9— Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için Türkiye ile Gürcistan, Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu Konferans ta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti İstanbul'un güvenliğine hiç bir zarar getirmemesi gerekir.

Madde 10— Bağlı Taraflar, toprakları üzerinde, karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükûmeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacıyla olan grupların yerleşmesini hiç bir zaman kabul etmemeyi yükümlenirler. Şurası belirlidir ki, işbu Maddede söz konusu olan "Türkiye toprakları" Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin doğrudan doğruya sivil ve askersel yönetimi altında bulunan topraklardır.

Madde 11— Bağlı Taraflardan birinin öteki Taraf topraklarında oturan uyrukları, yerleşmiş oldukları ülke yasalarından doğan hak ve görevlere uygun biçimde işlem görmekle birlikte, ulusal savunmaya ilişkin yasalardan bağımsız tutulup onlara uymaları istenilmeyecektir. Aile veraset hakları ile ehliyeteye ilişkin işlerde de Tarafların uyrukları işbu Madde hükümlerinin dışında kalacaklardır. Bu konular bir özel anlaşma yapılarak çözümlenecektir.

Madde 12— Bağlı Taraflar, içlerinden birinin öteki ülke topraklarında oturan uyrukları için En Çok Gözetilen Ulus işlemi uygulanmasına izin verirler. Bu Madde Sovyetler Cumhuriyetlerinin kendi topraklarında öteki müttefik Rus Sovyet Cumhuriyetleri yurttaşlarına tanıdıkları haklar ile Türkiye tarafından kendisinin müttefikleri olan Müslüman devletlerinin uyruklarına tanınan hakları hiç bir zaman kapsamaz.

Madde 13— 1918 yılından önce Rusya'ya bağlı iken, üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı doğrulanan topraklar halkından olup Türk uyruklugundan çıkmak isteyenler eşyasını, mallarını ve paralarını birlikte alarak Türkiye'yi özgürce terk etmek hakkına sahip olacaklardır. Bunun gibi, ege-

menlik hakkı Türkiye tarafından Gürcistan'a bırakılmış olan toprakların halından olup da Gürcistan uyrukluğundan çıkmak isteyenler, eşya ve mallarını ya da bunların karşılığı parayı birlikte alarak Gürcistan'ı terk etme hakkına sahip olacaklardır.

Madde 14— Bağlı Taraflar, işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra altı aylık bir süre içinde 1918 ve 1920 Savaşları mültecileri konusunda özel bir anlaşma yapmayı yükümlenirler.

Madde 15— Bağlı Taraflardan her biri işbu Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Kafkas cephesindeki savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için öteki Taraf uyrukları yararına tam bir genel af ilan etmeyi yükümlenir.

Madde 16— Bağlı Taraflar işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra iki aylık bir süre içinde, kendi toprakları üzerinde bulunan eski asker ve sivil tutsakları karşılıklı olarak yurtlarına geri yollamayı kabul ederler.

Madde 17— Bağlı Taraflar, ülkeleri arasındaki bağlantıların kesilmeden sürdürülmesi amacıyla, demiryolu, telgraf vb. ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeyi ve zorluklarla karşılaşmaksızın, kişi ve malların özgürce geçişini sağlamak için gerekli önlemlerin aralarında anlaşarak alınmasını yükümlenirler. Bununla birlikte, yolcuların ve ticaret eşya sınırın giriş çıkışında Bağlı ülkelerin her birinde yürürlükte bulunan yasalar bütünüyle uygulanacaktır.

Madde 18— Bağlı ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek için gerekli ticaret ilişkilerinin kurulması ve ekonomik, parasal vb. işlerin çözümlenmesi amacıyla, işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Tiflis'te ilgili ülkeler temsilcilerinden oluşan bir Komisyon toplanacaktır.

Madde 19. Bağlı Taraflar işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra üç aylık bir süre içinde, Konsolosluk Sözleşmeleri yapmayı yükümlenirler.

Madde 20— Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yapılan bu Antlaşma onay işlemi görecektir. Onay belgelerinin verişimi en kısa bir süre içinde Erivan'da yapılacaktır.

Antlaşma imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek olan 6, 14, 15, 16, 18, 19 uncu Maddeler ayrı tutulmak üzere, işbu Antlaşma onay belgelerinin verişimi gününde yürürlüğe girecektir.

Bu hükümlere olan inançla, yukarıda adları yazılan yetkili Temsilciler işbu Antlaşmayı imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

İşbu Antlaşma 13 Ekim 1337 (1921) günü Kars'ta, beş örnek olarak düzenlenmiştir.

Kazım Karabekir	Yakov Ganetsky
Veli Bey	Askanaz Mravian
Muhtar Bey	Poghos Makintsian
Mahmut Şevket Bey	Behboud Shahtahtinsky
	Shalva Eliava
	Alexander Svanidze

EK: I [Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan, ve Gürcistan arasında sınır çizgisini tanımlayan bu Ek, 16 Mart 1921 günü imzalanan Türk - Sovyet Rusya Antlaşmasının 1 (A) Ekinin hemen hemen eşidir. Tek fark bu tanım yapılırken Gürcistan - Ermenistan ve Ermenistan - Azerbaycan sınırlarının kesiştiği yerlerin de belirtilmesidir]

EK: II [Bu Ek'in metni Türk - Sovyet Antlaşmasının I (B) Ekinin eşidir.]

EK: III [Nahçıvan bölgesine ilişkin bu Ek'in metni Türk - Sovyet Antlaşmasının Ek (C) metnine oranla daha ayrıntılı olduğundan olduğu gibi aşağıya alınmıştır]

Nahçıvan Toprakları:

Urmiye Köyü - oradan düz bir çizgi ile (Arazdayan) İstasyonuna (Bu İstasyon Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetine kalacaktır) daha sonra düz bir çizgi ile batı Taşburun (3142) Dağına - doğu Taşburun Dağında suların bölüştüğü çizgi (4108)-Cehennem Deresini Rovne (Bolak) güneyinde keser - Yağırısık dağında (6607) ya da (6587) suların bölüştüğü çizgiyi izler - oradan eski Erivan Kafkasının ve Şarur Yalagüz'ün yönetim sınırını izleyerek 6629 rakımlı tepeden Kömürlü Dağ (6839) ya da (6930) ve oradan 3080 rakımlı tepeye gelir - Sayat Dağı (7868) - Kürtkulak Köyü - Gamsor Dağı (8160)-8022 rakımlı tepe ve gökdağ (10282)-eski Nahçıvan Kazasının yönetim sınırının doğusu.

Kazım Karabekir	Yakov Ganetsky
Veli Bey	Askanaz Mravian
Muhtar Bey	Poghos Makintsian
Mahmut Şevket Bey	Behbud Sahtahtinski
	Shalva Eliava
	Alexander Svanidze”

Kaynak: Soysal, İ. (1983) *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), TTK, Ankara, 41-47.

KAYNAKÇA

- Aslan, B. (2004) *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)*, İstanbul.
- Atak, M.S. (1964) *Rusya Siyaseti ve (Ruslann Yayılma Siyaseti)*, Ankara.
- Ata, F. (2007) Mütareke Döneminde Yapılan Ermeni Tehciri Yargılamaları Nasıl Değerlendirilmelidir?, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt: 1, Ankara, 571-588.
- Atatürk'ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, (1991), ATAM, Ankara.
- Atnur, İ.E. (2001) *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, TTK, Ankara.
- Avşar, S. (2001) Ermeni Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme ve Birinci Dünya Savaşı Sırasında Tehcir Uygulamalarındaki Usulsüzlükler Hakkında Divanı Harp Üyesi Kurmay Albay Süleyman Şakir Beyin Raporu, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı. 50, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 33-105.
- Aydın, M. (2010) Türkiye-Ermenistan Kars Antlaşması'ndan Günümüze Diplomatik Süreç, *Ermenistan Sınır Kapısı ve Kars Antlaşması*, İstanbul.
- Bakan, M. (2008) Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7*, 733-748.
- Bal, H. (2010) *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul.
- Bayraktar, R. (2000) *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, İstanbul.
- Bilge, S. (1992) *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetle Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara.
- Bilsel, C. (1948) *Türk Boğazları*, İstanbul.
- Bin Yıllık Komşumuz Ermeniler Bir Asırlık Mesele Demokratikleşme Sürecinde Yeni Yaklaşımlar 1915-2015*, (2015), YTB (Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı), Ankara.
- Bolat, M.A. (2018) *Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti (1919-1921)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Bozkurt, A. (2013) Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920), *OTAM*, 34, 19-58.
- Burçak, R.S. (1946) *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul.
- Cebesoy, A.F. (2002) *Moskova Hatıraları*, İstanbul.
- Çakmak, F. (2005) *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara.
- Dayı, E. (1997) *Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selase Meselesi*, Erzurum.
- Demir, A.F. (2003) *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, İstanbul.
- Diñçaslan, A.L. (2008) *Zeyton ve Çevresindeki Ermeni İsyancılar (1895-1921)*, Kahramanmaraş.
- Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, (1959), Cilt: 3, Moskova.
- Gökay, B. (1997) *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, İstanbul.
- Gökdemir, A.E. (1998) *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ATAM, Ankara.
- Eraslan, C. (2007) II. Meşrutiyet'ten Tehcire Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Yönelik Politikaları, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt: 1, Ankara, 67-77.

- Eraslan, C. (1998) Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Mondros Mütarekesi Sonrasında Güney Kafkasya Müslümanları, *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul, 107-128.
- Erkin, F.C. (1968) *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara.
- Hovannisian, R.G. (1969) *Armenia on the Road of Independence 1918*, California.
- Kaçaznuni, O. (Ermenistan'ın İlk Başbakanı) (2014) *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, İstanbul.
- Karabekir, K. (1996). *İstiklal Harbimiz*, Cilt:2, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karacakaya, R. (2001) *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, İstanbul.
- Karibi, (2007) *Ermeni İddialanna Yanıt Gürcü Devleti'nin Kırmızı Kitap'ı*, İstanbul.
- Karinyan, A.B. (2007) *Ermeni Milliyetçi Akımları*, İstanbul.
- King, C. (2008) *A Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, ABD.
- Kolesnikov, A. (2010) *Türk-Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çev. İlyas Kamalov, ATAM, Ankara.
- Köymen, O.B. (1967) Anglo-Turkish Relations: 1919-1922, *The Turkish Yearbook*, vol. VIII, Ankara, 14-28.
- Kuran, S. (2010) Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısı'nın Açılmasının Hukuki Sonuçları, *Ermenistan Sınır Kapısı ve Kars Antlaşması*, İstanbul.
- Kurat, A.N. (1990), *Türkiye ve Rusya*, Ankara.
- Kurat, Y.T. (1999), 1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi (ss.139-145), *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK, Ankara.
- Lang, D.M. (1962) *A Modern History of Soviet Georgia*, Groove Press, New York.
- Maleville, G. (1991) *1915 Sözde Ermeni Trajedisi*, İstanbul.
- McCarty, J. (1995) Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922, İstanbul.
- Mert, O. (2004) *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, İstanbul.
- Münir Süreyya Bey, (2001) *Ermeni Meselesinin Siyasal Tarihçesi (1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Nur, R. (1992) *Hayat ve Hatıratım III Rıza Nur-Atatürk Kavgası*, İstanbul.
- Okyar, O. (1998) *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Ankara.
- Orbay, R. (1993) *Cehennem Değirmeni Siyasal Hatıralarım*, Cilt 1, İstanbul.
- Saray, M. (1998) *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul.
- Saray, M. (1990) *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul.
- Saray, M. (1997) Gürcistan ve Gürcüler, *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul, 1-27.
- Sonyel, S. (2003) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, TTK, Ankara.
- Soysal, İ. (1983) *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), TTK, Ankara.
- Sürmeli, S. (2001) *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, ATAM, Ankara.

- Şıhaliyev, E. (2013) Kars Antlaşması, Nahçıvan'la Bağlı Siyasi Meseleler Üzerine Yeni Bir Değerlendirme ve Ermeni İddiaları, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2(1), Çankırı, 15-26.
- Şimşir, M.N. (1992) İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt:1, TTK, Ankara.
- Tayfur, A. v.d. (2001) *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)*, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Yayınları, Ankara.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, (1985), Cilt:1, Ankara.
- Tellal, E. (2002) Sovyetlerle İlişkiler, *Türk Dış Politikası*, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 155-177.
- Tengirşek, Y.K. (1981) *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tetik, A. (2005, 2006, 2007, 2008) *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt: I-VIII, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Tugaç, H. (1965) *Türk İstiklal Harbi III ncü Cilt Doğu Cephesi (1919-1921)*, Ankara.
- Yalçın, D. v.d. (2011) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 1, ATAM, Ankara.
- Yel, S. (2002) *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, ATAM, Ankara.
- Yenigün, C. & Bolat, M.A. (2010) Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu-Batı Sınırı, *Dünya Çatışmaları*, Cilt:1, İstanbul, 457-488.
- Yerasimos, S. (2000) *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İstanbul.
- Yerasimos, S. (1979) *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, İstanbul.
- <http://www.agos.com.tr> (12.03.2018).
- <https://www.ntv.com.tr> (12.03.2018).
- <https://twitter.com/tbalayan> (12.03.2018).

ATATÜRK DÖNEMİNDE AĞIR SANAYİ SORUNSALI

İR FAN KALAYCI *

İnönü Üniversitesi

MEHMET KAYA **

Dicle Üniversitesi

HATİCE Ö. ÇOKGÜNGÖR ***

İstanbul Üniversitesi

ÖZ

Bu çalışmada, Atatürk döneminde ağır sanayi sorunsalı özelinde Türkiye ekonomisinin bir kesiti 'ekonomi-politik' açıdan incelenmektedir. Söz konusu sorunsal, ağır sanayiye geçişi engelleyen tarihsel ve maddi koşullarla ilgilidir. Bu koşullar ağır olduğu içindir ki, ağır sanayiye dayalı kalkınma süreci tıkanıp durmuş ve beklenen 'mucize' gerçekleşmemiştir. Atatürk dönemi bir Batılılaşma dönemi olabilir, fakat bir ağır sanayi dönemi değildir. Çünkü Atatürk döneminde ağır sanayinin kendisi yoktu fakat bunun için yoğun bir özlem ve irade vardı. Ancak iradeyi harekete geçiren yeterli para-sermaye olmayınca ve bu da denk bütçe disipliniyle birleşince, o irade de işlevsiz kalmaktaydı. Ağır sanayicilik, faydacı olarak kabul edilen Atatürk'ün kalkınma modelinin bir bileşeniydi; fakat kendi tarihsel koşulları içinde zayıf bir bileşen olarak kaldı. Bu dönem, Tek Parti ve Milli Şef'in karşıt savı olarak 1950'lerde on yıl iktidarını sürdüren bir siyasal yelpazeye büyük bir esin ve deneyim kaynağı oldu.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Ağır Sanayi, Sanayileşme Planları

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü., irfan.kalayci@inonu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-9323-8944

** Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, kayamehmet@dicle.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-9495-4141

*** Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, hozkurt@istanbul.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-5356-9634

Atf/Cite:

Kalaycı, İ., Kaya, M. & Çokgüngör H. Ö. (2019). Atatürk Döneminde Ağır Sanayi Sorunsalı. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 307-328. DOI:10.31679/adamakademi.544453

HEAVY INDUSTRY PROBLEMATIC IN ATATÜRK ERA

ABSTRACT

In this study, a part of Turkey's economy has been analyzed by political-economy perspective in case of heavy industry problem of Atatürk era. This problem is related to historical and material conditions that prevent the passage of heavy industry. Because these conditions are heavy, the development process based on heavy industry has become clogged and the expected miracle has not occurred. Atatürk era could be a Westernization period but not heavy industry period. Because there was not heavy industry in Atatürk era but there was an intense will and craving. There was not only money and capital but also balance budget discipline to activate this will; so, will became dysfunctional. Heavy industrialism was an element of Atatürk's pragmatic model of development but remained weak as a component in their historical context. This period was a source of great inspiration and experience as a the antithesis of the One-Party and the National Chief that continues its political spectrum and power a decade in 1950s.

Keywords: Atatürk Era, Heavy Industry, Industrialization Plans

Giriş

Ağır sanayi, üretim araçları denilen makinelerin yapıldığı ve bunun için sermaye-yoğun mallarının ve yüksek düzeyde enerjinin kullanılıp yüksek donanımlı mühendis ve işçilerin istihdam edildiği imalat sanayi demektir. Bu anlamda, Atatürk dönemi olarak adlandırılan 1923-1938 yılları ağır sanayinin Cumhuriyet tarihine damgasını vuran yılları değil, teknik olarak sanayi sektörü ve sanayileşme sorunlarının yaşandığı yılları kapsamaktadır. Bu son derece doğal-normal bir süreçtir. Zira Cumhuriyet rejimine geçen Türkiye, ardılı olduğu Osmanlı devletinden gelişmiş bir sanayi altyapısını miras almadığı gibi I. Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği bir coğrafyanın tüm kötü kaderini paylaşarak yokluklar üzerinde kurulmuştu.

Atatürk döneminin neden ve nasıl bir ağır sanayi özlemiyle geçtiğini araştırırken, temelde Osmanlı'nın bir yüzyıl öncesinden hareket edilebilir. Osmanlı, en büyük rakiplerinden biri olan Avrupa'yı radikal olarak değiştiren iki devrim dalgasına tanık olmuştur: (1) 18. yüzyılda milliyetçilik ve cumhuriyetçilik akımlarını doğuran Fransız Devrimi ile (2) 19. yüzyılda yaygın yapılan ve ekonomide katma değere dönüştürülen icatların bir sonucu olan İngiliz Sanayi Devrimi. Her iki devrime özgül koşullar çerçevesinde büyük duyarlılıklar gösterilmeye çalışılmıştır.

İngiliz (Avrupa) sanayi devriminin Osmanlı'yı ne derecede etkilediği konusunda bazı önemli tartışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin; Clark'ın (1974) teşhisine göre Avrupa sanayi devrimi, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu olumsuz yönde etkilemiş ve çöküşünde de rol oynamıştır. Avrupa mallarının doğuya doğru akışı, 1815'te Napolyon döneminin sona ermesini izleyen yıllarda hızla büyürken Osmanlı toprakları kısa sürede birçok Avrupalı üretici için önemli pazarlar haline gelmiştir. Bunu bırakınız yapsınlar (*laissez-faire*) felsefesinin lehine sayan fakat Osmanlı ekonomisine karşı da bir iktisadi istila olarak yorumlayanlara göre, gittikçe daha fazla yer değiştiren geleneksel Osmanlı ürünleri yerel el zanaatçısını işsiz hale getirmiş, Osmanlı iç vergi kaynaklarını azaltmış ve Avrupa'nın Osmanlı maliyesinin denetimine katkıda bulunmuştur.

Buna karşın Quataert (2008) ise, 19. yüzyılın başından I. Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönemdeki Osmanlı tekstil imalatı üzerinde yoğunlaşan bir araştırmasıyla söz konusu dönemde Osmanlı imalatçılığının büyük bir canlılık gösterdiğini ve geliştiğini ortaya koymaktadır. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayileşmenin nasıl bir türlü başarısız olduğu ve/veya Osmanlı imalatçıların yeni koşullar karşındaki çaresizliği değil, Osmanlı imalatçı-

larının değişen koşullara nasıl ayak uydurdukları, Avrupalılarla rekabette ve imalat faaliyetlerinde yaratıcı yöntemler geliştirdikleri, iç pazarları kapma mücadeleleri vb. konular irdelenmektedir.

Öte yandan Önsöy'un (1984) belirttiği gibi, Osmanlı devlet adamları binlinçli olmalarına karşın Tanzimat ve Islahat Fermanlarında imparatorluğun sanayileşmesi ile ilgili hususlara yer verilmemiştir. 19. yüzyılda Batı hem politikada hem de ekonomide söz sahibi olduğu için başta İngiltere olmak üzere seri üretime geçen Batı Avrupa devletleri diğer ülkelerin ve 1838 serbest ticaret anlaşmasıyla da Osmanlı pazarlarını denetimlerine almışlardır. Avrupa'nın ucuz ve kaliteli ürünleri Osmanlı pazarında yerli mallarla rekabete girerek onun iç pazar alanlarını daraltırken, Avrupa'nın gelişen sanayi ve çoğalan nüfusu ham madde ve besin ürünlerine olan ihtiyacı artırınca Osmanlı dış pazarlara açılmış fakat üretim iç ve dış pazar ihtiyacını karşılayamayınca yerli sanayi ham madde kıtlığına girmiştir. Bu durum, Osmanlı hükümetini (Babıâli) çözüm noktasında edilgen bırakacak kadar ülkenin ithalata muhtaç olmasına ve yurtdışından gelen ucuz ürünlerden ötürü dokuma ağırlıklı sanayi dallarında ciddi gerilemeler yaşanmasına yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluk toprağını ve sınırlarını korumaya ve ayrıca basit el zanaatları ve tarımsal faaliyetleriyle ekonomisini döndürmeye çalışmaktan başka bir şey düşünmeyen bir devlet yönetiminin aklına, her ne kadar gelişmeleri yakından takip etseler de, sahip oldukları iktisadi zihin yapısından dolayı elbette İngilizlerin anladığı anlamda bir sanayileşmek gelmeyecekti. Zaten Osmanlı devleti çeşitli gelişmelerin sonucu olarak durdurulacak ve onun yerine Cumhuriyet Türkiye'si de çeşitli nedenlerden dolayı Avrupa uygarlığını hedefleyen 'Osmanlı paşaları' tarafından kurulacaktı. Şu bir ironidir ki, Yeni Türkiye'nin Avrupa ile yarışması için onun ileri rejimini, iktisat politikalarını ve sanayileşme stratejisini benimseyip uygulaması gerekiyordu.

Formül basit görünüyordu. Atatürk ve ekibi ise biraz tersten hareket etti: Önce, Şubat 1923'te liberal-devletçi karışımı bir iktisadi düzene davetiye çıkaran bir İktisat Kongresini -Anadolu'nun Batılı yüzünü temsil eden- İzmir'de topladı; orada Misak-ı İktisadî esaslarını belirledi; özellikle ziraatçı ve imalat sanayicileri dinledi. Birkaç ay sonra da Osmanlı'nın teokratik düzenine son veren Cumhuriyeti ilan etti. Kongrede alınan ve hükümete rehber olan kararlara göre, Cumhuriyetin iktisadi temellerini kuvvetlendirmek için de, 1930'lu yıllarda, Müslüman Türk kökenli bir özel sektörün oluşması yo-

lunda bir dizi teşvik içeren ve beşer yıllık zaman dilimini kapsayan sanayi planlarını hazırladı. Bu planlardan, tüketim malları sanayisinde gelişmeyi hedefleyen ilki başarıyla sonuçlandı. Hazırlık aşamasında Atatürk'ün de var olduğu ikinci plan ise, II. Dünya Savaşı yüzünden uygulanamadı. Fiilen savaşa girmeyen Türkiye'de karneyle yaşamı zorunlu hale getiren 'savaş ekonomisi' (savunma) planı uygulandı. Yatırım malları üretimini yani ağır sanayiye odak alan II. Sanayi Planı başarıyla uygulanabilseydi, kendisini izleyen Milli Şef ve Demokrat Parti dönemlerinde Türkiye'nin sanayileşme hızı ve ekonomi-politik dönüşümü daha farklı olabilirdi.

Atatürk Öncesi: Osmanlı'da İktisadi ve Sınai Yapı

Osmanlı, iktidarın babadan oğula geçtiği ataerkil (patrimonyal) bir devlettir. Devletin başındaki Sultan siyasal, askeri ve iktisadi yönetimde mutlak söz sahibiydi. Burada, Osmanlı'nın uzun imparatorluk tarihi değil, mirasçısı olan Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş öncesindeki yüzyıl odak alınmaktadır. Bu dönem, İngiltere ile liberal dış ticaret antlaşmasının imzalandığı 1838 tarihi ya da İttihat ve Terakki Fırkası'nın hasta Osmanlı'yı ulusal ilaçlarla iyileştirmek için iktidardaki etkinliğini artırmaya başladığı 1908 yılı olarak da anlandırılabilir ki, bakış açısına göre değişebilir.

Son dönemlerine kadar genel olarak askeri ve jeo-ekonomik açıdan güçlü olan Osmanlı'nın, başta sanayi alanında olmak üzere görece geri kalmışsa, bunun bir nedeni, Batılı kapitalizme geçişin koşullarını sağlayamamış olmasıdır. Bu koşullar, Avcıoğlu'na (1984, s. 29) göre; i) belli bir noktada, toprağa bağlı köylünün bu bağımlılıktan kurtulmaya çalışması; ii) uzmanlaşmış bir kentsel zanaatının varlığı ve serbestleşmesi ve iii) ticaret ve faizcilikten sağlanmış olan nakit sermaye birikimidir.

Fransız Devrimi'nden çeşitli düzeylerde etkilendiği kadar İngiliz Sanayi Devrimi'nden de etkilenen ve belki de biraz da bu yüzden gelişmiş Avrupa ile rekabet etmekte zorlanan Osmanlı'nın iktisadi yapısını "Asya tipi üretim tarzı" (ATÜT) ile açıklamanın daha sağlıklı olduğunu belirten bazı iktisatçılar vardır. Örneğin, ATÜT'e düşünsel temel hazırlamış olan Marks ve Engels'e göre, Osmanlı Devleti'nin de içinde yer aldığı Doğu'daki tüm olayların temeli toprakta özel mülkiyetin yokluğunda aranmalıdır. Zira Osmanlı'da asli üretim aracı olan toprağın mülkiyeti devlete aittir, mülkiyet şekli miri (devlete ait) toprak rejimi olup karmaşıktır (Divitçioğlu, 2003, s. 36, 71).

Osmanlı'da Avrupa kalitesinde bir sanayi yoktu, fakat devletin kurtuluşunun lonca tipi sanayileşme yoluyla olacağına inanan bir aydın zümre vardı. II. Meşrutiyet'ten sonra, sanayide 1913-1917 arasında "Teşvik-i Sanayi düzenlemeleri uygulanmaktaydı. 1913-1915 sanayi sayımı sonuçlarına göre, sanayide aşırı derecede bölgesel yoğunlaşmanın bir sonucu olarak, İstanbul ve B.Anadolu'da (gıda ve tekstil ağırlıklı) toplam 300 civarında kuruluş vardı. Devletin sahip olduğu 22 adet kuruluşta toplam 14 bin kişi istihdam ediliyordu (Şahin, 2002, ss. 15-17). Osmanlı'nın kalkınmasını engelleyen, kapitülasyonlardı ve bunlar iktisadi yapısının bir parçası olarak eklemeli olduğu için büyük tartışma konusuydu. (Cem, 1989). Kazgan'ın (1999, s. 25) saptamasına göre, Avrupa ticari kapitalizmi (merkantilizm) kapitülasyonlar yoluyla Osmanlı pazarına girmiş ve gelişmesinin her aşamasında Osmanlı topraklarından tavizler kopararak yaşamını zenginleştirmeyi bilmiştir. Buna göre, eğer Osmanlı, Fransa ya da Rusya gibi bir Merkez ekonomi olamadıysa, bunun bir nedeni kapitülasyonların etkisidir.

Osmanlı iktisadi yapısının bir ögesi olarak açıklanan kapitülasyonlar, burada, bu kez, iktisadi krizlerin bir nedeni sayılmıştır. Osmanlı devleti, kapitülasyonları, doğal olarak iktisadi ve ticari ilişkileri yoğun sürdürdüğü Avrupalılara vermiştir. ABD de Osmanlı'nın iştah kabartan kapitülasyon pastasından büyük bir dilim almak istemiş ve bunu Chester Projesi ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Chester ve Projesi İstanbul'a 19. yüzyıl sonunda geldiğinde Osmanlı topraklarında çoktan ve adeta bir imtiyazlar piyasası kurulmuştu. Biraz da Avrupa'ya karşı giriştiği rekabetten dolayı Amerikan hükümeti Chester'le beklentilerindeki çıtayı oldukça yükseltmişti. Amerikalıları harekete geçiren en büyük neden, Almanların Deutsche Bank sermayesiyle Anadolu Demiryolları Kumpanyası'nı kurmuş ve Mezopotamya petrolerini işletme hakkını elde etmiş olmasıydı. İşin en kötüsü de Osmanlı'nın bu dönemde petrol arama ve bulmadaki teknoloji yoksunluğunun dramatik bir şekilde sürmesiydi. (Can, 2000: 104.)

Osmanlı, emperyalizm çağında en büyük rakibi olan fakat dünyada ilk sanayi devrimini yapan Büyük Britanya'nın (BB) gerisine düştüğü için Cumhuriyet Türkiyesine bırakacağı miras da sınırlı kalacaktı. Zira i- Osmanlı, imalat sanayilerini kuramadan, bir başka deyişle sanayileşmeden durdurulmuştu. ii- Osmanlı'da büyük fabrikalar için gerekli teknik malzemeleri ithalat ya da ithal ikamesi yoluyla elde edecek kadar ne sermaye ne de sermaye yönetimi bilgisi vardı. iii- Sanayiye hammadde oluşturan tarımsal ve madensel ürünler, daha fazla gelir sağladığından yurtdışına ihraç edilmekteydi;

ve dolayısıyla ülke içinde sanayi-tarım sektörleri arasında bir bütünleşme (entegrasyon) kurulamamıştı. iv- Osmanlı'da sanayi denilince gıda, giyim ve mutfak eşyaları ağırlıklı tüketim malları üretebilen bir sanayi akla gelmekteydi; makine üretimi yani yatırım malları üretimi denilen ağır sanayi yoktu. Dolayısıyla Osmanlı sanayisi yakın pazara hitap eden bir tüketim malları sanayisinden daha fazlası değildi.

Cumhuriyeti kuracak kadro, Osmanlı ekonomisi ve sanayisindeki yapısal sorunları devraldığı için salt Lozan'da müzakere (pazarlık) masasında zorlanmadı, aynı zamanda ve daha çok, yeni ekonomiyi inşa ederken geniş bir sanayileşme ufkuна sahip olmasına rağmen ağır sanayi ile perçinleşen sanayileşmenin nesnel koşullarını da yerine getiremedi.

Atatürk Dönemi: İktisat Kongresi ve Sanayi Planları

Atatürk'ün, henüz Cumhuriyeti ilan etmeden, yeni Türkiye'nin nasıl bir iktisat rejimi ve sanayileşme politikası ile yönetileceği konusunda izlenecek bir yol haritası için sektör temsilcilerinden oluşan bir iktisat kongresi düzenlemesi son derece anlamlıdır. Bir tarım toplumu üzerinde bir sanayi ülkesi kurmak pek kolay olmayacaktı. Kongre'nin esasları doğrultusunda 1930'dan sonra uygulamaya konulan beşer yıllık sanayi planları, Atatürk Türkiye'sinde ivedilikle sanayileşme adımlarının atıldığını, ancak ağır sanayinin maddi temellerinin oldukça zayıf olduğunu gösterecektir. 1. Dünya Savaşı'nın ve sonrasında Kurtuluş Savaşı'nın beşeri kaynakları tahrip etmesi, 1929 Dünya İktisadi Krizi'nin liberalizm yoluyla kalkınma hevesini ortadan kaldırması, tarımsal gelirlerin yüksek sermaye birikimini yaratamaması, vb. gelişmeler söz konusu zayıf maddi temellerin varlığına işaret etmektedir.

Cumhuriyetle birlikte devlet eliyle kurulan sanayide temel felsefe, ne ağır sanayi savı ne de dengeli ya da dengesiz sanayileşme görüşleri ile doğrudan sistematik bir bağlantıya sahiptir (Kılıçbay, 1999, s. 67). Atatürk'ün yatırım politikası ile kurmak istediği bir denge vardı; o da kamu işletmeleri-özel sektör işletmeleri dengesidir. Bu denge felsefesine uygun olarak, ülkenin tüm bölgelerinde ve tüm sektörlerinde birbirini tamamlayacak yatırımlar gerçekleştirilmelidir. Bu amaçla, ılımlı devletçilik önemli bir işlev yüklenmiştir. Yatırımların yapılacağı mekân, coğrafik anlamda bölgesel değil tüm yurttur. İzlenecek sanayi politikaları için yol haritası doğal olarak beş yıllık sanayi planları olmuştur. Sınai yatırımlarda devlet parayı bulacak, özel sektörün bazı işlere el atması teşvik edilecek; ağır dış borçlar altına girilmeksizin yatı-

rimlar gerçekleştirilecek; piyasa mekanizması yoluyla üretim, fiyatlandırma ve dağıtım ihmal edilmeyecektir. Devlet tesisleri işletirken ve yönetirken piyasa merkezli kalacaktır. Cumhuriyet'in sanayileşme atakları sanayi planları ile başlamış ve sanayi politikaları bu planlar yoluyla uygulanmıştır. 1932'de hazırlanan I. Sanayi Planına göre; i) tüketim ve ara malı üretimini yapacak tesisler hayata geçirilecektir. ii) İş Bankası ve Sümerbank finansördür. II. Sanayi Planında ise, I. Sanayi Planında üretimi planlanmamış malların üretimi yapılırken, ağır sanayiye geçmenin kapıları zorlanacağı söz konusu edilmiştir (Kalaycı, 2008, ss. 244-245).

1923 İzmir İktisat Kongresi

Tarihe “İzmir İktisat Kongresi” olarak geçen toplantı, Lozan Barış Konferansı'na ara verildiği 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında işçi, sanayici, tüccar ve çiftçi zümrelerinden gelen 1135 delege ile gerçekleştirilmiştir. Kongre'de alınan kararlar, Hükümet üzerinde bağlayıcı değildi; fakat sosyo-ekonomik sınıfların taleplerinin şeffaf bir şekilde tartışıldığı ve hatta çatıştığı bir zemin olmuştu. Kongre'nin dayandığı tüm esaslar şu üç ana başlıkta (ve çok sayıda maddede) toplanmıştır: I - Misak-ı İktisadî Esasları 12 md; II- Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarının Esasları (çiftçiler 82 md, tüccarlar 116 md, sanayiciler 6 md ve çok sayılı fıkra, işçiler 34 md olmak üzere toplam) 238 md; III- Yabancı Sermaye Hakkında 10 md. Misak-ı Milli esasları madde madde okunup kabul edilirken birçok yerde -1921 Anayasasının etkilerinden olsa gerek ki- Türkiye halkı şeklindeki bir hitaba rastlanmaktadır. Örneğin, *Madde 3- Türkiye halkı tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur. Madde 4-Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir. Çok çalışır. Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar. Madde 5-Türkiye halkı, servet itibarıyla bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır* (Ökçün, 1981, s. 338 ve İnan:1989a, s. 19).

1923 İzmir İktisat Kongresi, başta emperyalist devletler olmak üzere, yerli burjuvaziye ve özellikle de İstanbul'un tüccarlarına güvence vermeyi amaçlıyordu. Böylece, bir yandan İstanbul'un kozmopolit iş çevreleriyle ittifak pekiştirilirken, onların aracılığıyla da emperyalistlere güvence verilmek isteniyordu. Kongreye Türkiye'nin her ilçesinden davet edilen 8 temsilcinin (tüccar, sanayici, çiftçi zanaatkâr, işçi, şirket temsilcisi, bankacı, vb. kesimlerin) bileşimi milli mücadele süresince oluşan sınıfsal ittifakın da belirgin bir yansımasıydı. Ancak bu bileşimde her 8 kişiden 3'ü tarım sektöründendi.

İşçi kesimi sembolik düzeyde temsil edilmekteydi. Tarım sektörü de yoksul ve az topraklı köylü kitlesi tarafından değil, toprak ağalarının etkisini taşımaktaydı. Aslında kongrede temsil edilen köylülük değil, toprak ağalığıydı (Başkaya, 1992, ss. 130-131).

Berkes'in (1997, s. 36) belirttiğine göre, Kongre'de İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt tarafından ortaya atılan *devletçilik* fikri pek kabul görmedi. İlgi çeken, daha çok, iktisadi ahlak söylemleriydi ve bu anlamda Kongre, adeta bir manifesto gibiydi. Toplum katmanları için sayısal ve niteliksel temsiliyet sorunları da yaşandı. Yabancı kapitalistlere bağlı olan yerli özel girişimciler ve büyük toprak sahipleri, devlet kapitalizmine davetiye çıkartacak şekilde *Devlet bize yardım etsin, ötesini bize bıraksın* demişlerdir.

Kongre'nin ana teması, yeni Türkiye'de Müslüman Türk işadamlarını özel sektörde ve dolayısıyla genel ekonomide söz sahibi yapmaktır. Ulus-devletin ekonomisini inşa ederken ivedilikle gereksinim duyulan büyük ve pahalı yatırımlar için, özel sektör kuvvetli bir sermaye yapısına ve etkin bir girişimci ruhuna sahip oluncaya kadar devlet devreye girecekti. Devlet para basacaktı, düşük vergi oranları ve mali yardımlarla Türk girişimcileri teşvik edecekti. Devlet, belki, ilkesel olarak *liberal* idi fakat fiilen *devletçilik* yapmak zorundaydı.

Kongre'nin Misak-Millî fikri paralelinde, Başbakanlığa bağlı olmak üzere 1927'de -görev ve sorumlulukları itibariyle- *Âli İktisat Meclisi* (AİM) adlı çok önemli bir meclis kuruldu. İşlevi, ülkenin ekonomisini ilgilendiren tüm konularda TBMM'ye yasa önerileri sunmak, hükümete danışmanlık yapmak ve ödemeler bilançosu ile sanayinin geliştirilmesine ilişkin raporlar hazırlayarak bir araştırma kurumu şeklinde çalışmaktır. Osmanlı devletinde II. Meşrutiyet döneminde de, bu meclise benzer olarak, 1917'de *İktisadiyat Meclisi* kurulmuştu. Bu, amaçları ülkede *milli iktisadi* kurmak olan İttihatçıların, I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu iktisadi sıkıntıların hükümetin üzerindeki baskıyı hafifletmek üzere başvurdukları devlet müdahaleciliğinin bir parçası olacaktı (Koraltürk, 1999, s. 63). Boratav (1982, s. 89), bu meclisi *göstermelik, tutucu ve edilgen bir kuruluş* olarak nitelendirir.

Türkiye, sanayide gelişme iradesini ve çizgisini henüz 1920'lerde ortaya koymuş ve 1930'larda çeşitli hamlelerle sürdürmüştür. Ancak uzun süren savaşlar sonrası yorgun bir ülkenin sanayileşmeyi gerçekleştirmesi kolay değildi. Cumhuriyetin ilanından sonra, özel kesim yoluyla ulusal sanayileşme sağlansın diye kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın başarılı olamayacağı

anlaşıldığı için 1933'te sanayi politikası ve projelerinin öncüsü sayılan *Sümerbank* kuruldu. Asıl amaç, ağır sanayi olarak da bilinen imalat sanayinde hamle yapmaktır. Madencilik ve enerji alt sektörleri bu amaca hizmet etmek üzere geliştirilecek, ulaştırma ise sanayi mallarının ucuz ve garantili taşımanın ağı olan demiryollarını yaymak şeklinde olacaktır. 1938'de çıkarılan *İktisadi Devlet Teşekkülleri* (İDT) yasaları da bütün bunlar için bir çerçeve oluşturacaktır (Kuruç, 1987, ss. 256-257).

Bu arada, tüm dünyada olduğu gibi Cumhuriyet ekonomisinde de sistematik bir kırılma noktası oluşturan ve etkisi 1930'lu yıllar boyunca hissedilen 1929 tarihli küresel iktisadi krizden de söz etmek gerekir. Türkiye, dünya krizine karşı ilk tepkisini Aralık 1929'da milli parasındaki değer düşüşüyle verecektir. Dönemin hükümeti tarafından; paranın değerini yükseltmek ve dalgalanmaları kontrol altına almak üzere, öncelikle *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* ile *Merkez Bankası* gibi önemli kuruluşların kurulmasının yanı sıra ulusal sanayi örnek (numune) sergisinin açılması, bir sanayi kongresinin toplanması ve hükümetin bundan böyle dengeli bir bütçe politikasını izlemesi kararlaştırılır. (Tekeli ve İlkin, 1983, ss. 81-94.)

Batılı ülkelerin büyük bir bölümü küresel iktisadi krizin etkileriyle boğuşmaya devam ederken, Türkiye ise, I. Sanayi Planı sürecine girer: Atatürk'ün şahsında hasta adamın iyileşmeye başladığını müjdeleyen *Yeni Türkiye* algısının konusu olmaya başlamıştır. Dünya basınında (New York Times, Daily Telegraph, La Republica, El Irak, vb.) *Kemalist Rönesans* içerikli haber ve makale yayımlanmaktaydı. Örneğin (Gözcü, 2008, s. 284), Manchester Guardian gazetesinde çıkan Yeni Türkiye adlı bir yazıda, Türkiye'nin Yunanistan, Romanya, Sovyet Rusya'nın aksine 1933'te önemli bir iktisadi gelişme gösterdiği; geçen 6 yıl içinde halkın yabancı bankalara ve birçok milli bankada biriken tasarruflarını 6 milyon liradan 40 milyon liraya çıkardığı vurgulanmaktaydı. Dış basına göre, Hükümet propaganda düzeyinde bir iktisadi mücadele vermiyor, yeni bir iktisadi zihniyet yaratıyordu: i- Yerli sermaye ve bankaların ortak girişimleriyle; genellikle ipek, çikolata, kösele, kundura, çimento ve çivi üreten irili-ufaklı 20 kadar fabrika kurulmuştu; ii- Sovyetler Birliği (SB) ağırlıklı dış yardımlarla da başka fabrikalar inşa edilecekti; iii- Hükümet müdahalelerine rağmen yeni yatırımlara girişen birçok Türk sermayedarı da zengin olmuştu; iv- bu gelişmelerin bir sonucu olarak da İstanbul, İzmir ve çeşitli kentlerde lüks apartman inşaatı büyüyecekti.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (I. SP)

I. SP 1933'te yürürlüğe konulmuştur. I. SP, SB'nin planlama anlayışı ve deneyiminden büyük ölçüden etkilenecek hazırlanmıştır. Ancak, Uluatam ve Tan'ın (1982, s. 5) belirttikleri gibi; “*SB deneyi, seçilen iktisadi sistemin [sosyalizmin] doğal sonucu iken, Türkiye'ninki ise, kapitalist bir ülkedeki ilk planlama çabasıdır. Her ne kadar, bu ilk plan, daha çok, yapılacak sanayi yatırımlarının niteliklerinin belirtildiği bir belge olmaktan öteye gidememişse de, bu durumu, ülkenin çok sınırlı teknisyen ve iktisatçı kadrosunu dikkate alınca doğal karşılamak gerekir.*”

I. SP iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kurulması kararlaştırılan sanayi tesisleri, ikinci bölümde ise İktisat Vekâleti Teşkilatı Kanunu'nda düzenleme önerileri yer almaktadır. Yatırım miktarı yaklaşık 43,5 milyon liradır. 1934-1938 dönemi toplam kamu yatırımlarının %17'si düzeyindedir. Bu miktarın 41,5 milyon lirası (1933'te kurulan) Sümerbank'a ve geri kalanı (1924'te kurulan) T. İş Bankası'na aittir. Plan'da kurulması kararlaştırılan *sanayi kolları* beş ana grupta toplanmıştır: i) *Mensucat sanayi* (pamuk, kendir, yün): İlk kurulacak fabrikalar Kayseri, Nazilli ve Ereğli'de olacaktır. Yatırımların toplam maliyeti 18,5 milyon lira olarak hesaplanmıştır. Kastamonu'da kendir ve Bursa civarında yünlü dokumalar için de 4 milyon liradan fazla bir para ayrılacaktır. ii) *Maadin sanayi* (demir, semikok kömürü, bakır, kükürt): Ereğli'de demir çelik fabrikası motor sanayisini temsil edeceğinden 10 milyon lirayla kurulması planlanmıştır. Keçiborlu'da kükürt, Zonguldak'ta ise semikok fabrikası için 500 bin lira civarında bir yatırım yapılacaktır. Bakır yatırımları için ayrılan bütçe ise 550 bin lira olacaktır. iii) *Selüloz sanayi* (selüloz-kağıt ve karton, suni ipek): İzmit'te kurulacak selüloz ve kağıt fabrikaları için 15 milyon lira ayrılmıştır. İstanbul ve İzmir'de düşünülen suni ipek fabrikalarına gidecek yatırım miktarı 490 bin olacaktır. iv) *Seramik sanayi* (şişe, cam ve porselen): İstanbul'a planlanan şişe ve cam yatırımları ve üretimin geliştirilmesi için toplam 1,25 milyon lira harcanacaktır. v) *Kimya sanayi* (zaç yağı, klor, süper fosfat): Bodrum'da sünger fabrikası, Isparta'da gülyacı fabrikası, Tefenni zaçyağı, süper fosfat ve klor fabrikaları için 2,5 milyon lira ayrılacaktır (Kipal ve Uyanık, 2001, ss. 123-126).

Bu sanayi kollarını kapsayan I. SP'nin başat nitelikleri şöyle sıralanabilir: i- Esas hammaddeleri ülkede yetişen ya da şimdilik yetişmemekle birlikte kısa bir zamanda elde edilmesi olası sanayi kolları ele alınmıştır. ii-Bunlar büyük sermaye ve teknik güce dayandığından, tesisleri Devlete ya da ulusal kurumlara bırakılmıştır. Bu sanayiler ziraat alanında da bir gelişme sağlayacaktır. iii- Kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesi ülkenin

ihtiyaç ve tüketimiyle uyumludur (AKD TYK, 1989, s. 4). I. SP, devletçi sanayileşme politikasına dayanmaktadır. Yatırım malları üretimini hedef alan bir *sanayi üreten sanayi* tipi bir sanayileşme değil; temel strateji olarak un + şeker + pamuklu kumaş gibi 3 beyaz ile kömür + demir + petrol gibi 3 siyah'tan oluşan temel tüketim ve ara malı üreten *ithal ikameci* tipi bir sanayileşme modelidir (Karluk, 2005, s. 215). Pamuklu tekstilden, demir-çelik, şişe-cam, kağıt ve kimyaya kadar 10'u aşkın sanayi sektöründe kurulacak fabrikalar için öngörülen toplam maliyet yaklaşık 43,5 milyon, fabrikaların öngörülen katma değeri de 74 milyon lira idi (Aktaran, Parasız, 1998, s. 51).

I. SP'nin uygulamasından şu sonuçlar elde edilmiştir: i) Yapımı öngörülen 23 tesisten 4'ü dışında hepsi üretime geçmiş, ii) bunların finansmanı bütçe gelirleri ve 30 milyon lira kadar Sovyet ve İngiltere kaynaklı dış yardım ile 100 milyon liraya çıkmış, iii) bu plan döneminde ortalama iktisadi büyüme oranı %10 olarak kaydedilmiştir.

Bu sonuçlara ek olarak; dış korumacı gümrük tarifelerinin uygulanması, Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu'nun çıkarılması, yabancı sermayeye ait tesislerin millileştirilmesi, sanayi sektöründe KİT'lerin kurulması, sanayileşmenin finansman yükünün, fiyat ve vergi politikalarıyla tarım sektörüne yüklenmesi vb. yönünden de I. SP başarılıdır. Kalkınma iktisatçısı Rostow'a göre, Türkiye'nin bu kalkınma aşaması bir "*kalkış*" aşamasıdır ve bu aşamada öncülüğü sanayi sektörü yapmıştır (Morgil 2002, ss. 39-40).

I. SP ile uygulanan devletçilik sayesinde kurulan fabrikalar modern Türkiye'nin bir göstergesi olmuştur. Kerwin (1995, s. 111), henüz 1954'te New York'ta yayımlanan bir yazısında, son derece ilginç bir benzetme yaparak *yeni fabrika bacaları Atatürk minareleri olarak niteleniyordu* demiştir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (II. SP)

Cumhuriyetin o zor ilk yıllarında bir pusulaya ihtiyaç duyulurken, bunun, denenmiş ve gerçekten bazı önemli yararlarının olduğundan kuşku duyulmayan planlamadan başkasının olmayacağı ortadaydı. Avcioğlu'nun (1980, s. 68) da vurguladığı gibi, *gerçek sanayileşme modeli planlı ekonomiye dayanır: En az ısrarla hızlı ve dengeli kalkınmayı gerçekleştirmeyi, gelir bölüşümünü halk yararına iyileştirmeye yönelir.* Ülgener'e (1971, ss. 6-7) göre ise, bir planın başarısı için *planda yer alan amaç ve araçların birbirini çelmemesi ve planın demokratik olarak yürütülebilmesi için de üretici ve tüketici kesimlerince benimsenmesi, ayrıca icra organının kararlı olması* gerekir.

Kararlılıkla uygulandığı ve hedeflerini büyük ölçüde başarıyla sağladığı için I. SP'nin henüz süresi bitmeden II. SP projeleri 1936 tarihinde Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi'nde saptanan esaslara göre Başbakanlığa sunulur. Başbakan İnönü'nün sanayileşme meselesi için söylediği sözleri tekrar eden İktisat Vekili Bayar şöyle kaydetmiştir (İnan, 1989-b: Önsöz, IX): *Türkiye için endüstrileşme bir milli varlık meselesidir, bir milli müdafaa mücadelesidir ve hiçbir fedakârlık ve sıkıntı bu milli mücadelenin neticesiyle mukayese edilemez. (...) Bu bakımdan iyi başarı ile yürütmekte olduğumuz ekonomi politikamız endüstrileşmeyi, yaşayışımız için bir sıkıntı değil, bir inşirah ve inkişaf vasıtası haline getirmiş bulunmaktadır.*

II. SP içerdiği konuları, gerektirdiği sermaye ve ülkede uyandıracığı iktisadi ve toplumsal hareketler açısından birinci plandan daha geniştir. Bu plana göre önerilen sanayi girişimleri şunlardır: i- madencilik (krom, bakır); ii- maden kömürü ocakları; iii- çevre elektrik santralleri; iv- ev eşyaları sanayisi ve ticareti; v- toprak sanayi (çimento); vi- gıda maddeleri sanayisi ve ticareti; vii- kimya sanayi (kristal soda, gülyağı, gliserin, yağ ve sabun, sentetik benzin, petrol rafinerileri, nitrik asit azotlu maddeler sanayisi); viii- pratik sanayi (ziraat alet ve makineleri, madeni eşya, ölçü ve tartı aletleri, boru, kalay galvanizli sac-teneke sanayi); ix- denizcilik. Büyük hedeflerle hazırlanan II. SP, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle uygulamadan kaldırıldı ve yerine *İktisadi Savunma Planı* yapıldı.

Ekonomide Atatürk dönemi (1923-1938) sona ererken Türkiye'nin sanayideki atakları artık belli bir düzeye gelmiştir. 1940 yılının dünyayla karşılaştırmalı rakamları, 15 yıllık bir ulusal sanayi birikiminin sonuçları bağlamında belli bir düzeye gelindiğini göstermektedir. O yüzden Atatürk, ekonomi kurmayları ve aydınların hep *fabrika ve sanayi* demiş olmalarının gerçekçi nedenleri vardı: Sanayideki gelişmenin kalkınma üzerinde en büyük itici (motivasyon) olduğunu (Osmanlı'nın ileri görüşlü aydınları ve devlet adamları gibi) onlar da çok iyi kavramışlardı (Kalaycı, 2009, s. 170).

Ağır Sanayi Paydasında İki Sanayi Planının Karşılaştırılması

- Her iki planda da, ülkenin iktisadi bünyesine ve koşullarına uygun olan, büyük sermaye ve teknik gücü gerektiren ve hammaddesi tüümüyle içeride yetişen sanayi ele alınmıştır.

- Her iki planda da büyük sermaye ve teknolojiyi gerektiren sanayi alanlarında özel girişimciliğe yer verilmemiştir. Bunların dışındaki alanlarda Türkleri özendiren fakat azınlık ve yabancıları tümüyle dışta bırakmayan özel girişimciler serbest bırakılmıştır.
- Yeraltı ve üstü kaynaklarımızın bol ve kaliteli olduğuna işaret edilerek bunların halk kitleleri için kazanç kapısı haline getirilmesi planlanmıştır.
- İkinci planda özellikle, ulusal savunma ve iktisadi gelişme bağlamında kömür havzaları ile elektrik santrallerine özel bir dikkat çekilmiştir.
- Makine sanayisine bir altyapı oluşturmak üzere, I. SP'ye göre kurulmakta olan Karabük Demir ve Çelik fabrikalarının yarı mamul maddelerini işleyecek fabrikalar II. SP'de de önerilmiştir. Bir de kalkınmak için sektörel tercih sorunu vardı; öncelik-öncülük tarıma mı yoksa sanayiye mi verilmeliydi? II. SP'de İktisat Vekili olarak imzası bulunan Celal Bayar, zorunlu olarak sanayinin desteklenmesi gerektiğini, bunun gelişmiş uygar dünyada da geçerli olduğunu ileri sürmüştür (AKDITYK, 1989, s. 12).
- Her iki planın dayandığı iktisadi düzen devletçiliktir ve sınaî yatırım politikaları bu ekseninde uygulanmış ya da uygulanmak istenmiştir. Devletçiliğin 1930'lu yıllarda Türkiye'de kabul görmesinin bir takım ciddi *tarihsel* (örneğin, Osmanlı'dan beri tarımda devlet mülkiyetinin belirleyici olması), *toplumsal* (örneğin, halkın *peder devlet* anlayışıyla hareket etmesi) ve *dışsal* (örneğin, 1929 dünya krizinin devleti dışlayan liberal-kapitalist ülkelerde patlak vermesi ve Kurtuluş savaşı boyunca sosyalist olan SB'den mali yardımlar elde edilmesi) nedenleri oluşmuştur. Bütün bunlar, Hamitoğulları'nın (1974, s. 157) vurguladığı gibi, devletin, müdahaleci yetkisine bağlı olarak *yapma*, *yaptırma* ve *çaydırma* işlevlerinden doğmuştur.
- Devletçiliğin yanı sıra *millileştirme* politikalarıyla da geliştirilen demiryolu, Avrupa'daki gibi, ulusal sanayileşmede etkin yararlanılan bir ulaşım düzeni olmuştur. Başbakan İnönü'nün *Memleketi demir ağlarla öreceğiz* sözü meşhurdur. Nitekim 1925-1933 yılları arasında Balıkesir'den Malatya'ya kadar 2048 km demiryolu yapılmıştır. 1933-1938 yılları arasında da ilave 963 km demiryolu yapılmıştır. Cumhuriyet'in 15. yılında, toplam demiryolu uzunluğu önceki dönemlerde yapılan

demiryolları ile beraber 6719 km'ye ulaşmıştır. Demiryolu, ulusal sanayinin gelişmesinde stratejik bir ulaşım düzeni olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan, yabancıların elindeki demiryolu işletmelerinin satın alınarak millileştirilmesi yaşamsal bir önem taşımıştır. İnönü (1998, s. 26-vd) demiryolu politikası uygulanırken yabancı şirketlerin çok ciddi engelleri ile karşılaştıklarını anlatmaktadır.

- 1923'ten itibaren başlatılan *iktisadi bağımsızlık* ve *ulusal sanayileşme* hareketlerine kısmen uygun olan bu planlar, sınai üretimi görece-hızla arttırarak somut sonuçlarını ortaya koymuştur. Buna göre, 1923'te toplam miktarı sadece 311 milyon lira ve GSMH'deki payı %10,6 civarında olan sanayi üretimi 1930'da miktarsal olarak artmasına karşın sektörel payı görece bir düşüş kaydetmiş, fakat 1938'de ise 1,2 milyar liralık bir üretim ve % 14.5'lik bir pay ile ciddi bir gelişme sağlamıştır. (Pakdemirli, 1991)

SONUÇ

Atatürk döneminde, Osmanlı'dan miras alınan ve gelişen yeni zor koşullar nedeniyle ne ağır sanayicilik birikimi ve ne de henüz dengeli sanayileşmeyi kapsayan kalkınma planlaması vardı. Yine de bu süreçte ilksel sanayi sektörü ağırlıklı ve dengesiz kalkınmayı çağrıştıran gelişmelere ve oluşumlara tanık olunmuştur.

Atatürk'ün iktisat politikası yaklaşımında kamu-özel işbirliğine dayalı ulusal yatırım politikasının özel bir yeri bulunmaktaydı ve kamu-özel yatırımları devletçilik ekseninde tüm bölgelere yayılmalıydı. Liberalizm 1929 Dünya Krizi ile yara alınca, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde mesafeli yaklaşılmaya rağmen Devlet sanayileşmeye öncü ve finansör olacaktı. Bu amaç ve sorumluluk ile İşbankası ve Sümerbank, tüketim ve ara mallarının yerli üretimini esas alan I. SP'yi sonuna kadar finanse ederken, eğer konjonktür izin verseydi, ağır sanayinin kapılarını zorlayacak olan II. SP'yi de finanse edecekti.

Atatürk dönemi, sanayileşme adına Türkiye'nin en zor dönemini temsil etmektedir. Onun ardılı olan Milli Şef döneminde iktisadi kalkınma ve sanayileşme politikaları *denk bütçe ilkesi* ve *devletçilik* düzeninden ödün verilmeden uygulanmıştır. İnönü ile özdeşleşen bu dönemi eleştirerek, art arda hükümetler kuran Demokrat Parti (DP) ise, liberal söylemlerinin aksine çoğalttığı iktisadi devlet teşekkülleri (İDT) ve/veya kamu iktisadi teşebbüsleri

(KİT) aracılığıyla Türkiye'nin sanayileşmesine devam etmiştir. Her İDT/KİT, belki Türkiye'nin tıpkı Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi DP döneminde de kendi makinesini kendisi üreten bağlamında bir *ağır sanayi* ülkesi haline gelmesine yetmiyordu, fakat demir-çelik fabrikaları bir kenara bırakılırsa gıda, tekstil, metal eşya üretimi yapan hafif ve orta ölçekli fabrikalara bağlı sanayileşme yolunda kararlı bir adımdı.

Kısacası, Atatürk döneminde ağır sanayi değil, *ağır sanayi sorunu* vardı. Osmanlı'daki gibi bu dönemde de ağır sanayi önceliği yoktu. Çünkü Osmanlı bir keşifler ve icatlar devleti değil, özellikle genişleme döneminde bir fetihler devleti idi. Lonca ve esnaf teşkilatları ile ihtiyaç kadar üretim prensibini benimseyen ve bu doğrultuda keşif-buluş yapmayan bir devletin sanayileşme kaygısı öne çıkamazdı. Osmanlı, daha çok, topraklarını genişletme ve mevcut topraklarını en az kayıpla koruma güdüsüyle hareket etmekteydi. Atatürk de cumhuriyetin kuruluşu süreciyle ilgili olan siyasal sorunlarını devrimlerle çözmeye ağırlık veriyordu. Ağır sanayiye kurmak için Türkiye'nin ne yeterince vakti ne de nakdi vardı.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The subject and purpose of study is to examine a cross-section of Turkey's economy in terms of *political economy* in the context heavy industry problematic in the Atatürk era. Heavy industry refers to the manufacturing industry where machines called production vehicles are built, and capital-intensive goods and high levels of energy are used to employ high-skilled engineers and workers.

In this sense, the years 1923-1938, which is called the Atatürk period, do not include the years that left a mark on the history of the heavy industry, but the years when the industrial sector and industrialization problems are experienced technically. When examining why and how the period of Atatürk passed with a heavy industry longing, it is basically possible to move back to the century before the Ottoman Empire. The Ottoman Empire witnessed two waves of revolution that radically transformed Europe, one of its greatest rivals: The French Revolution, which gave rise to nationalism and republicanism in the 18th century, and the British Industrial Revolution, a consequence of the inventions that were made widespread in the 19th century and transformed into added value in the economy. Great sensitivities have been tried to be shown in the context of both revolution-specific conditions.

Pre-Atatürk: Economic and Industrial Structure in the Ottoman Empire

The Ottoman Empire was a patriarchal state where power passed from father to son. The Sultan, at the head of the state, had an absolute say in political, military and economic management. Here, not the long history of the Ottoman Empire, the focus is taken centuries before the transition to the Republic of Turkey his heir. This period can be called 1838 when the liberal foreign trade agreement was signed with England or 1908 when the İttihat and Terakki Party began to increase the power of the Ottoman Empire in order to heal the sick Ottoman with national drugs.

If the Ottoman Empire, which was generally military and geo-economically strong until the period of decline and collapse, was relatively backward, especially in the field of industry, one reason for this was that it could not provide the conditions for the transition to Western capitalism. Some economists, who were influenced by the French Revolution at various

levels as well as by the British Industrial Revolution and perhaps somewhat hampered in competing with developed Europe, stated that it was healthier to explain the economic structure of the Ottoman Empire with the *Asian type of production* (ATÜT). From a serious point of view, it was capitulations that prevented the development of the Ottomans, and otherwise the empire would be a central economy like France or Russia.

Atatürk Period: Economic Congress and Industrial Plans

Atatürk, who proclaimed the Republic yet, an economic congress arrangement consisting of a new economic regime and how Turkey will be managed with the industrialization policy will be monitored on a road map for the representatives of the sector is extremely significant. It would not be easy to establish an industrial country on an agricultural society. The five-year industrial plans implemented after 1930 in accordance with principles of the İzmir Economic Congress will show that the industrialization steps taken immediately in the Atatürk's Turkey, but it is quite weak material base of heavy industry. The Independence War destroyed human resources, the World Economic Crisis of 1929 abolished the eagerness of development through liberalism, the inability of agricultural incomes to create high capital accumulation, and so on developments have pointed to the existence of these weak material foundations.

February 1923 İzmir Economic Congress: The congress, which was convened with the groups of workers, industrialists, merchants and farmers under the leadership of Atatürk, aimed at securing the domestic bourgeoisie, especially the imperialist states. When the Republican regime was established, the economic policy order to be adopted would be liberalism, but statism would be applied until the private sector was strengthened. İşbank and Sümerbank would finance public-private investments.

1st Five-Year Industry Plan - I. IP (1933): A large part of the Western countries continue to struggle with the effects of the global economic crisis, while Turkey enters the 1st IP process. Tens of textile, ceramic and mining factories were established based on the production of basic consumer goods, and the domestic capital started to grow. High economic growth was achieved with Soviet and British foreign aid. Due to these positive developments, news and articles with 'Kemalist Renaissance' content were published in the world press.

2nd Five-Year Industrial Plan - II. IP (1936): While the 1st IP process continues successfully, 2nd IP projects are initiated in 1936. The scope of this new plan

is broader and includes the transition to heavy industry based on machine production. However, this plan could not be implemented due to the outbreak of World War II; instead, a defense plan with a war economy content was adopted.

Comparison of Two Industrial Plans in Heavy Industry Denominator

- In both plans, the industry, which is suitable for the economic structure and conditions of the country, which requires great capital and technical power and whose raw material is fully grown inside, is considered.
- Either plan does not include private entrepreneurship in industrial areas that require large capital and technology.
- It is pointed out that our underground and aboveground resources are abundant and high quality and it is planned to turn them into a gate of gain for the masses of people.
- In the 2nd IP, special attention was drawn to coal basins and power plants, especially in the context of national defense and economic development.
- In order to provide an infrastructure for the machinery industry, the plants that will process semi-finished products of the iron and steel plants being established according to the 1st IP have been proposed in the 2nd IP.
- The economic order on which both plans are based is statism and industrial investment policies have been applied or wanted to be implemented in this axis.
- The railway, which was developed with nationalization policies as well as the statism, became a transportation system which was used effectively in national industrialization as in Europe. Prime Minister İnönü's famous saying is that *We will knit the country with iron nets*.
- These plans, which are partially in line with the economic independence and national industrialization movements initiated since 1923, have shown concrete results by increasing industrial production relatively rapidly. Between 1923 and 1938, the share of the industrial sector in the GNP was 10% on average.

Conclusion

During Atatürk's era, there was neither heavy industrialism accumulation due to the new difficult conditions that were inherited from the Ottoman Empire, nor development planning, which included balanced industrialization. Nevertheless, improvements and formations that evoke the primitive industrial sector mainly and unbalanced development were followed in this process. The national investment policy based on public-private cooperation had a special place in Atatürk's economic policy approach and public-private investments should spread to all regions on the axis of statism. When Liberalism was wounded by the 1929 World Crisis, the state would be the pioneer and financier of industrialization despite its distant approach at the 1923 Izmir Economic Congress. With this aim and responsibility, while İşbank and Sümerbank financed 1st IP, which is based on the domestic production of consumption and intermediate goods until the end, these banks would finance the 2nd IP if the conjuncture allowed.

Atatürk's period, in the name of industrialization represents the most difficult period in Turkey. During his successor National Chief, the economic development and industrialization policies were implemented without compromising the equivalent budgetary principle and statism. Criticizing this period, which is identified with İnönü, the Democratic Party (DP), which has formed successive governments, contrary to liberal discourses, duplicates of the economic state enterprises (ESEs) and / or state-owned enterprises (SOEs) through the continued Turkey's industrialization. Each ESE/SOE, perhaps, in this period, just as it is in Turkey's Atatürk and İnönü period was not enough to become a country of heavy industry in the context of producing its own machines.

In short, during Atatürk's period, there was not the heavy industry but its problem. In this period, as in the Ottoman Empire, there was no heavy industry priority. Because in the expansion period, Ottoman was not a state of discoveries and inventions, but a state of conquest; the anxiety of industrialization of a state that did not make discovery-invention could not come to the fore. Rather, the Ottoman Empire was acting with the motive of expanding its territory and protecting its existing lands with the least loss. On the other hand, Atatürk focused on solving political problems related to the foundation of the republic through revolutions. Turkey had neither enough cash nor enough time for heavy industry.

KAYNAKÇA

- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - AKDITYK (1989), *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara.
- Avcıoğlu, D. (1980). *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1984). *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın, 1. Kitap*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Başkaya, F. (1992). *Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Kalkınma: Paradigmanın İflassı-Resmi İdeolojinin Eleştirisine Katkı*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Berkes, N. (1997). *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz - 2*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Can, B. (2000). *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cem, İ. (1989). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Clark, E. C. (1974). Ottoman Industrial Revolution, *International Journal of Middle East Studies*, 5(1), 65-76.
- Divitçioğlu, S. (2003). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunda Marksist Üretim Tarzı Kavramı*, İstanbul: YKY.
- İnan, A. (1989a). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1989b). Önsöz-1973, içinde. *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gözcü, A. (2008). 1929 Ekonomik Bunalımı Sonrasında Dünyada 'Yeni Türkiye' Algısı ve Türkiye'nin Ekonomik Arayışlarına İlişkin Saptamalar, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 273-289.
- Hamitoğulları, B. (1974). Kamu Kesimi ve Sanayileşme, içinde. *Cumhuriyetin 50'nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara: AÜSBF Maliye Enstitüsü Yayınları No: 36, 133-206.
- İnönü, İ. (1998). *Cumhuriyetin İlk Yılları - II (1923-1938)*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Kalaycı, İ. (2008). Atatürk'ün Kalkınma Modeli: Devletçi İktisat Politikası Boyutu, *Ekonomik Yaklaşım*, 19, Özel Sayı (Aydın Güven Gürkan'a Armağan), 227-249.
- Kalaycı, İ. (2009). Atatürk'ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar, *Maliye Dergisi*, 156, 152-176.
- Karlık, S. R. (2005). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kazgan, G. (1999). *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kerwin, R. W. (1995). Türkiye'de Devletçilik, Çev. N.Coşar, N. Coşar (Ed.), içinde *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 97-114.
- Kılıçbay, A. (1999). *Türk Ekonomisi: Modeller-Politikalar-Stratejiler*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Kıpal, U. & Uyankı, Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi/Devletçilik*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koraltürk, M. (1999). Devletçi Sanayi Politikaları ve Âli İktisat Meclisi, içinde *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, İstanbul: T.İş Bankası-İMKB-Tarih Vakfı Ortak Yayımları, 63-69.

- Kuruç, B. (1987). Türkiye'nin Sanayileşmesinde Kamu Sektörü ve Planlama. içinde *1987 Sanayi Kongresi Bildirileri*, Ankara: TMMOB Yayını No: 127, 249-270.
- Morgil, O. (2002). Büyüme ve Sanayileşme Politikaları, B. Yediyıldız (Ed.), içinde *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi AİİTE Yayını, 37-51.
- Ökçün, A. G. (1981). *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar*, AÜSBF Yayınları.
- Önsoy, R. (1984). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 5-12.
- Pakdemirli, E. (1991). *Ekonomimizin 1923'ten 1990'a Sayısal Görünümü*, 2.b., İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Parasız, İ. (1999). *Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Quataert, D. (2008). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. T. Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, H. (2000). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1983). *1929 Dünya Buhramında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No: 30.
- Uluatam, Ö. & Tan, T. (1982). *Türk İktisat Politikasının Hukuki Çerçevesi*, Ankara: AÜSBF, Yayını.
- Ülgener, S. (1971). Takdim: Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş, içinde *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri Konferans Serisi*, 1. İstanbul: İ.Ü. İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayın No: 20, 3-9.

“DİNCİ” TEKELCİLİK OLARAK RADİKALİZM: GÜLENİST HAREKETİN “ÖTEKİ” ALGISI ÜZERİNDEN ELEŞTİREL ANALİZİ

ÂDEM ÇAYLAK
Kocaeli Üniversitesi

CANSU KAYMAL
Kocaeli Üniversitesi

ÖZ

Literatürde toplumsal ve siyasal düzeni temelden değiştirmeyi hedefleyen, “köktencilik” anlamına gelen radikalizm, bu çalışmada kültürel tekellilik ya da tekçilik olarak kavramlaştırılmış ve etnosentrik bir söylem ve davranış kodu olarak değerlendirilmiştir. Tekellilik, “dinci” ya da “sekülerist” olabilir. İkisinde de radikal bir düşünce veya grup, hakikati yalnızca kendisinin temsil ettiği, kendi düşüncesinin iyi, doğru ve istikamet üzere olduğu kanaatindeyken; ötekilerinin kötü, yanlış ve heretik olduğu iddiasındadır. Dinci veya sekülerist radikalizm; kendi felsefesine uygun olarak seçtiği birtakım değerleri kutsayıp dogmalastırarak “biz-ötekiler”, “iyi-kötü”, “mü’min-kafir”, “ilerici-gerici” düalizmi oluşturur.

Radikalizmde, kendini mutlak doğrunun temsilcisi olarak görme sonucu ortaya çıkan düalizm, “sekülerist” veya “dinci” cemaatlerde net biçimde görülür. Gülen Hareketinin inanç sistemi çerçevesindeki cemaat, bu çalışmada kastedilen radikalizmin Türkiye’deki en çarpıcı örneklerindedir. Bu çalışmada Gülenist hareketin “dinci” tekellesmesini sağlayan teolojik felsefe, zihniyet dünyası ve hareket tarzı analiz edilmiştir. Gülen Hareketi üzerinden, dinci radikalizm; tektipleştirici ve dogmatik yönleriyle incelenmiştir. Hareketin kendi “öz”ü üzerinden kendi dışındaki düşünce ve akımları nasıl “ötekileştirip” tekellci bir radikalizm üretebildiğinin arka plan unsurları açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Radikalizm, “dinci” tekellilik, Gülenist “tekellilik”.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ademcaylak@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-2345-6789

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kaymal.cansu@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-9265-8779

Atf/Cite:

Çaylak, Â. & Kaymal, C. (2019). “Dinci” Tekellilik Olarak Radikalizm: Gülenist Hareketin “Öteki” Algısı Üzerinden Eleştirel Analizi. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 329-362.
DOI: 10.31679/adamakademi.638677

RADICALISM AS A “RELIGIOUS” MONOPOLISM: A CRITICAL ANALYSIS OF THE GULENIST MOVEMENT THROUGH ITS PERCEPTION OF THE “OTHER”

ABSTRACT

Radicalism, which aims to fundamentally change the social and political order, is conceptualized as “cultural monopolism” and evaluated as an *ethnocentric* discourse and code of behavior in this study. Monopolism may be “religious” as well as “secularist”. In both, a radical thought or group believes that only they themselves represent the truth, and that their own thought is good, right or in the right direction; while other’s is bad, wrong and heretical. Religious or secularist radicalism creates the dualism of “we-others”, “good-bad”, “believer-infidel” and “progressive-reactionary” by blessing and dogmatizing certain values that it choosed in accordance with its own philosophy.

In radicalism, dualism which emerges as a result of see itself as the representative of absolute truth, is clearly seen in “secularist” or “religious” congregations. The congregation that emerged within the framework of the Gulen Movement’s belief system, is one of the most striking examples of radicalism in Turkey which we point out in this study in Turkey. This study analyzes the theological philosophy, the world of mentality and the style of movement that have enabled the “religious” monopolization of the Gulenist movement. Religious radicalism is analyzed with a focus on its uniforming and dogmatic aspects through the Gulen movement. In this context, we try to reveal the background elements of how this movement can “marginalize” external thoughts, and currents, and, produce a monopolistic radicalism through “its esence”.

Keywords: Radicalism, “religious” monopolism, Gulenist “monopolism”.

GİRİŞ

Radikal kelimesi Latince kökenli “kök, köken, kaynak, temel (root)” anlamında olan “radix” kelimesinden türetilmiştir (Neumann, 2008, s. 4). Radikalizm kelimesinin, kök ile ilgili, kökenden kaynaklanan, kökene dayanan bir düşünce biçimine karşılık geldiği ifade edilmektedir (Yusoff, 2010, s. 2326 akt. Çifci, 2019, s. 25). Bu bağlamda radikal kelimesi, kökten bir bağlılık olarak açıklanabilir (Çifci, 2019, s. 25). Günümüzde kullanılan anlamıyla radikalizm “mevcut durumun kapsamlı siyasal ve sosyal reformlar ile değişmesi gerektiğini savunan kişilerin inanç ve eylemleri” (URL1) olarak tanımlanabilir.

Radikalizm ile ilgili anlam karmaşasına yol açan birtakım kavramlar vardır. Bunlardan biri, “fundamentalizm”dir. Latince, “temel” anlamına gelen “fundamentum” kökünden türeyen fundamentalizm kelimesinin Türkçe tam karşılığı “kökten dincilik”tir. Radikalizme ilişkin açıklanması gereken diğer bir kavram ise, “extremism”dir. Fransızca “extrême” kelimesinden Türkçeye geçen kavram “aşırı uç, sıra dışı” anlamına gelmektedir. “Extrême” kelimesinden türetilen İngilizce’deki “extremist” ve “extremism” kelimelelerine karşılık Türkçede “aşırı” ve “aşırıcilık” kavramları benimsenmiştir. Radikalizm ile ilişkili diğer bir kavram “fanatizm”dir. Fransızca “fanatisme” kelimesinden Türkçeye geçen terim “bağnazlık” anlamına gelmektedir. Günlük kullanımda daha çok spor müsabakalarında bir takıma veya gruba mensup “tarafdar” anlamını taşıyan “fanatik” kelimesi, Türkçe sözlükte “bir düşünceye, bir inanişaya aşırı ölçüde bağlanıp ondan başka bir düşünce ve inanişayı kabul etmeyen, mutaasip” anlamındaki bağnaz kelimesi ile tanımlanmıştır (Kurum ve Avcı, 2018, s. 43-45).

Radikalizm, literatürde toplumsal ve siyasal düzeni temelden değiştirmeyi hedefleyen “köktencilik” olarak bilinmektedir. Bu çalışmada radikalizm, bu anlamın dışında, *kültürel tekercilik* ya da *tekçilik* olarak kavramsallaştırılmaktadır. Başka bir deyişle, radikalizm söz, üslup, söylem ve eylemde “özcülük”tür. Özcülük, İngilizce kökenli ve Türkçe’de “özcülük” anlamına gelen “essentialism”dir. Felsefi bir kavram olan özcülük, “öze bir gerçeklik yükleyen, özün varoluş karşısında ontolojik bir önceliğe sahip olduğunu öne süren görüş”tür (Cevizci, 1999, s. 724). Kültür konusundaki özcü anlayış, bu tanımda olduğu gibi kültürlerin kediliklerinden doğal türlere ayrıldıklarını, kültürleri keskin çizgilerle ayırt etmenin mümkün olduğunu savunur. Bu anlayışın milliyetçi yansımaları da mevcuttur. Örneğin, ulus-devletin modern dönemin bir ürünü olduğu tezine karşı bazı yazarlar, etnik kimliklerin

ezelden beri var olduğunu, bu açıdan ulus-devletlerin etnik kimliklerin uyanışı olduğunu dile getirirler (Çayır, 2016, s. 82). Özcülük, kendini birtakım belirgin özelliklerle ve "öteki" üzerinden kurduğu zıtlıklarla tanımlayan etnik, dinî veya siyasî grupların en önemli ortak özelliklerinden biridir. Söz, *üslup ve söylemde özcülük* olarak kavramsallaştırılan radikalizmde "biz" ve "öteki" özsel bir keskinlik içinde birbirini besler, oluşturur ve üretir. Radikalizm, önce, kendi inanç, ideoloji ve kültürel değerleri üzerinden kendi tasvirini yapar. Sonra, kendisi gibi olmayı "öteki" olarak tanımlar. Bu bakımdan radikalizm, *etnosentrik* ve tekelci bir davranış kodu olarak değerlendirilebilir.

Radikalist düşünce ve eylem biçimine sahip olan kişiler ve gruplar, mevcut sistemin değiştirilmesi gerektiği inancını taşırlar. Mevcut düzenin "nasıl bir düzenle değiştirilmesi gerektiği" sorusunun cevabı, bu kişiler ve grupların sahip olduğu değer yargılarında, dünya görüşünde, itikadında ve bu kişi ve grupların kültürünü oluşturan bütün öğelerde aranmalıdır. Çünkü radikalist düşünce biçiminde önemli olan salt değişimin gerçekleştirilmesi değildir. Değişim, radikalist grubun mutlak iyi olduğuna inandığı sistemle gerçekleşmelidir. Bu bağlamda radikalizm, tekelciliğe ve tekçiliğe bürünebilen etnosentrik bir davranış ve düşünce biçiminin kapsamına dahil edilmelidir.

Radikalizmi doğuran tekelcilik "dinci" ya da "sekülerist" olabilir.¹ İki biçimde de radikal bir düşünce ya da radikal bir grup, mutlak hakikati yalnızca kendisinin temsil ettiği ve mutlak hakikatin kendi tekelinde olduğu, kendi düşüncesinin doğru (sahih) olduğu iddiasını taşıırken; ötekilerin doğrusunun yanlış, heretik, geri veya hastalıklı olduğu iddiasını taşır. Dinci veya

1 Dini ya da seküler kavramları yerine, "dinci" ve "sekülerist" kavramsallaştırmaları bilinçli bir kullanımın ürünüdür. Bir birey, grup ya da topluluğun dini ya da seküler dünya görüşü çerçevesinde insan, toplum, siyaset, evrene dair belirli anlam haritası ve yaşam tarzları olabilir ve doğaldır da. "Dini" ile "dinci" ya da "seküler" ile "sekülerist" kavramları arasında oldukça belirgin bir fark vardır. Kültürel, toplumsal, siyasal ya da ekonomik etkinliklerini belirli bir dini ya da seküler düşünüş ve eyleyiş biçimi ekseninde yerine getirmek çabası ile "dini görüntü", "dini söylem" ya da "din dili" kullanarak "din üzerinden geçmek" ya da din dışı "seküler görüntü", "seküler söylem ve dil" kullanmak kolaylığı birbirinden oldukça farklı ameliyelerdir. İlkinde dini ya da seküler doğruluklar ve amaçsallıklar ekseninde bir yaşam tarzı benimsenirken, ikincisinde din ya da seküler dil, söylem ve görüntü araçsallaştırılarak, dindarlık ya da sekülerliğin tecimsel boyutuyla kendini ve ötekini iyi-kötü, doğru-yanlış dikotomisinde kurmak ve kendi gibi düşünmeyen ya da eylemeye karşı bir baskı unsuru olarak kullanmak ameliyesi yatmaktadır. Başka bir deyişle "dinci"lik ya da "sekülerist"lik, dindarlık ya da sekülerliğin ticaretini yapmak, onların üzerinden geçmek ve onları aparat kullanarak başkaları üzerinde tahakküm kurmadır. Odaklanılan "dinci tekelcilik" ekseninde bakıldığında, ayrıca epistemolojik ve ontolojik bakımdan paradigması belirli bir "kurulu düzeni" müstahkem hale getiren bir tür "seküler ilahiyat" yarattığı ve kurulu düzeni tevhid, ahlak, adalet ekseninde dönüştürmeyi amaçlayan "hak dini"ni bastırmaya "hizmet" ettiği için Ali Şeriatî'nin ifade ettiği gibi "dine karşı din" (Şeriatî, 2012, s. 19) hareketi anlamında da "dinci" kavramı kullanılmıştır.

sekülerist radikalizm; kendi felsefesine uygun olarak seçtiği birtakım değerleri kutsama ve dogmalaştırma yöntemiyle, “biz ve ötekiler”, “iyi ve kötü”, “mü’min ve kafır”, “ilerici-gerici”, “sadık ve hain” düalizmi inşa eder.

Yunanca’da *ethos* (halk) ve *centre* (merkez) kelimelerinden oluşan *etnosentrizm* kavramı, bir aşirete, kabileye, boya ve benzeri etnik gruba bağlılık ile tarif edilen, bir kimsenin kendi kültürünü temel olarak alması ve diğer kültürleri kendi kültürü açısından değerlendirilmesi ile tarif edilen duygudur (URL2). Etnosentrizmde, dâhil olunan grubun ırkının ve/veya o grubu diğerlerinden ayıran bütün kültürel değerlerin, diğerlerinden daha iyi ve üstün olduğu düşüncesi hakimdir.

Etnosentrik düşünce biçiminde bir gruba ve kültüre aidiyet kayıtsız bir gerekliliktir. Bir grubun bağlarını güçlendirici, birlik ve bütünlüğünü besleyici özelliğiyle etnosentrizm olumlu bir davranış biçimi olarak ele alınabilmekle birlikte, fanatizmle birleşerek bağnazlığa evirildiğinde zararlı, kötücül, ayırıcı, horlayıcı, aşağılayıcı ve bölücü bir nitelik kazanır. Bir gruba aidiyet, o grubun kültürel değerlerine fanatik bir şekilde bağlı olma durumunda, grup içinde kalan bireyler dayanışma içine girer ve grup dışında kalanlara husumet beslemeye başlar. Dış gruplara karşı olan bu ziddiyetle, iç gruptaki dayanışma doğru orantılı olarak artar. Bunun sonucunda ortaya çıkan kesin yargı, “biz iyiyiz, üstünüz, adiliz; onlar kötü, aşağılık ve zalim” düalizmidir.

Etnosentrik düşünce biçiminin kendini, kendisi gibi olmayanların nitelikleri üzerinden tanımlama eğilimi, en net bir şekilde “dinci” veya “sekülerist” birtakım itikat ve ideolojilere sahip gruplarda ortaya çıkan “biz” ve “ötekiler” algısında somut bir hâle gelir. Düalist düşünce, belli bir sekülerist ideolojiyi veya dinci görüşü benimsemiş bir grubun etnosentrik tutumunda, dışarıda kalan bütün grupları “kötü” ve “sapkın” olarak görme eğilimi sonucu ortaya çıkar. Bu bakımdan, teoride dinî bir düşünce olan düalizmi, pratikte sadece dinî gruplara ve cemaatlere atfetmek doğru değildir. Düalizm, “dincilik” ya da “seküleristlik” değerlerini eleştiriye ve şüpheye yer vermeyecek biçimde tutkuyla benimsemiş, kutsallaştırmış ve o değerleri mutlak hakikat olarak görmüş zihniyet ve grupların tabiatında mevcuttur.

Çalışmanın temel hipotezi, kutsallaştırılmış, şüphe ve eleştiriye kapalı bir düşünce ve değer yargısını benimseyen dinci veya sekülerist grupların, son kertede etnosentrik-radikal bir eğilim göstereceğinin kaçınılmaz olmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde yukarıda kısaca açıklanan radikalizm, etnosentrizm, düalizm ve özcülük kavramlarından hareketle, radikalist davranış

biçiminin çalışmanın odağı olan "dincilik" ya da dinci gruplara nasıl yansıdığı tartışılmaktadır. İkinci bölümde, Gülenist Hareket'in, din, birey-cemaat, devlet-siyaset, bilgi-eğitim anlayışı üzerinden öteki algısı analiz edilmektedir.

ETNOSENTRİK/RADİKAL DÜŞÜNCE BİÇİMİNİN SEKÜLERİST VE DİNCİ YANSIMALARI

Sekülerist Tekelcilik

Seküler kelimesi, Latince kökenli "soeculum" kelimesinden türemiştir. Asır veya devir anlamını da taşıyan seküler terimi zaman ve mekânı bir arada çağrıştırır. Zaman, onun şimdiki zamanı, "günümüz"ü yansıtmamasından, mekân ise dünyada ve dünyevî oluşundan kaynaklanır. Seküler kavramı, dünyanın bu belli zaman veya çağdaki durumunu ortaya koyar (Altıntaş, 2005, s. 41). Sekülerleşme, modernleşen toplumların gündelik yaşantılarında dinî düşünce ve pratiklerin ağırlığının ve öneminin azalması sürecidir. Sekülerleşme, dini salt inanç ve ibadet sistemleri içinde yaşamaktır (Türkdoğan, 2005, s. 214).

Batıda yaşanan aydınlanma düşüncesinin itici gücü, Hıristiyanlığın ezoterik ve hurafelerle dolu inanç sistemidir. Bu bağlamda sekülerizm, ruhaniliğe karşı maddeselliğin, geleneğe karşı yeniliğin, öte dünyaya karşı bu dünyanın ön plana çıkmasıdır. Sekülerizm düşüncesi, toplumdaki soyutlanma ile özdeş takva anlayışını sorgulayan, üretmeyi teşvik edici meslek ahlakını temel başat sayan, bireysel bilinci öne çıkararak sorumluluk duygusunu kuvvetli bir şekilde vurgulayan protest söylemle doğrudan reformasyon sürecini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda bu süreç, Protestanlaşma olarak da ifade edilebilir (Ekinci, 2018, s. 330).

Ortaçağ'ın sonlarından 20. yy'a kadar geçen zaman diliminde kilise/din ile devletin siyasi ayrılığı şeklinde teşekkül eden *laikleşme* sürecine paralel olarak, din ve dini pratiklerin kamusal alanda zayıflaması anlamına gelen sekülerleşme, 20. yy'dan itibaren ideolojik bir kimlik kazanmıştır. İdeolojik sistemlerin, kendisini mutlak hakikatin temsilcisi olarak gören tabiatına uygun bir şekilde, sekülerizm de ideolojik bir kimlik kazanması ölçüsünde, seküler olmayan bütün ideoloji ve inanç sistemlerini yanlış veya akıldışı olarak görme eğilimi kazanmıştır. Toplumsal ve siyasal anlamda hayatın her alanını kuşatan sekülerizm ideolojisi, bireylere ve toplumlara belirli düşünce

ve davranış kodları sunmuştur. Bu düşünce ve davranış kodlarının dışın-
da kalan bireyleri, kurumları ve toplumları akıl dışı olarak gören sekülerist
devlet, hayatın her alanına müdahale eden hegemonyasını farklı ideolojik
aygıtlarla yeniden üretmek konusunda, kendisine tepki olarak doğduğu Or-
taçağ'ın Tanrı-devleti ile aynileşmiştir. Hülasa, insan eliyle yazılan, rasyonel,
dünyevî yasalar tahakkümünü, ilahi/kutsal kabul edilen metinlerden daha az
hissettirmemiştir.

Dinci veya sekülerist herhangi bir ideoloji, toplum üzerinde hegemonya
kurmak suretiyle iktidarı ele geçirdikten sonra tekeli ve ötekileştirici bir
karakter kazanabilir. Gramsci'ye göre hegemonyanın kurulabilmesi için di-
yalektikte birbirine zıt olan “zor” ve “rıza” bir arada bulunmalıdır. “Zor”
üreten alan olan politik toplumun karşısına, “rıza” üreten alan olarak sivil
toplumu koyan Gramsci, politik ve sivil toplumu, bir ideolojinin hegemon-
yasını kuran üst-yapı kurumları olarak kabul etmiştir. Bu üst-yapı kurum-
ları, aydınlar aracılığıyla yapıya resmi ideolojiyi zerk edip, yapıyla bütünleşir.
Diğer bir deyişle, hegemonyanın kurulmasıyla, tüm toplumsal kesimler re-
smi ideolojiye eklemlenir (Gramsci, 2007).

Modernitenin insan eksenli bilgi, varlık ve değer anlayışının doğasından
gelen inşacı karakteriyle kapitalizm, kendisine karşı duruş sergileyen tüm
sekülerist ve dinci ideolojileri kendisine eklemlene yeteneğine sahip ol-
muştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı değer ve normlara göre şekil-
lenen demokratik, otoriter ya da totaliter rejimler, toplumsal yapıda “zor”
ya da “rıza” üzerinden hegemonya kurabilmek adına modern inşacı kapi-
talist toplum modelini hepten kullanıma sokmuştur. Batılı olmayan dev-
letler, modernleşme adına Batılı toplumların sürecini geç de olsa yakalama-
ya çalışıp Batıya ait modernitenin “iyi” ve “adil”e dair seküler değerlerini
içselleştirip topluma benimsetmeye çalışırken, zaman zaman “zor” içeren
radikal devrimler yapmışlardır. Bunu yaparken bazen toplumsal değerleri
yönlendirecek “rıza” mekanizmalarına da başvurmuşlardır (Çaylak, 2016a).
Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşten kurtarmak amacıyla başlayan ve Cum-
huriyet döneminde radikalleşen Batılılaşma adı altında bir dizi reformlar
içeren Türkiye modernleşmesi süreci, Gramsci'nin kavramsallaştırdığı he-
gemonyanın “zor” ayağını temsil eden bir örnek olarak görülebilir.

Erken dönem Cumhuriyetinde bütünleşmiş, kaynaşmış, sınıfsız bir
toplum yaratmak adına, yönetim ve hukuktan kılık kıyafete kadar sosyal
ve iktisadi hayatta oldukça köklü dönüşümler yapılmıştır. Bu dönüşüm-

lerin topluma benimsetilmesinde, hegemonya, inkılaplara direnenlerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanmasıyla bir taraftan "zor" ile tesis edilmeye çalışılmıştır. Ancak diğer taraftan "muasır medeniyet" ve bir "ulus" olma söylemini sistemleştiren altı ilke ve bu ilkelerin yeni nesle eğitim yoluyla özümsetilmesi çabaları, toplumdan "rıza" devşirmenin, hegemonya için olmazsa olmazlığını gösterir. Altı ilkenin sistemleştirdiği resmi ideoloji olan Kemalizm; ihtiyaç duyduğu, "varlığını Türk varlığına armağan eden" "makbul yurttaş"² yaratmak için en köklü dönüşümü eğitim alanında gerçekleştirmiştir. Kemalizmin "makbul yurttaş"ının en belirleyici özellikleri ise, milliyetçi ve laik olmasıdır.

Sekülerist Kemalizm, bir yandan Batı modernitesinin bir ürünüyken; diğer taraftan Türk-İslam İmparatorlukları geleneğinden gelme organizmacı devlet, "nizam-ı alemlilik" ve topluma tepeden biçim verme alışkanlıklarını bünyesinde barındırır. Sekülerist bir ideoloji olan Kemalizm, Batılı modernleşme teorileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, "bütünleşmişlik" ve "organizmacılık" üzerinden "farklılıkları" kabul etmeyen "milli irade" ve "halkçılık" kavramının ideolojik forma bürünmesidir (Köker, 2007, s. 156). Bu anlayış ise, toplumu, devlet ile millet arasındaki bir bütün olarak gören bir iradenin yansımasıdır. Her türden farklılığın kendi hakimiyeti haricinde ülkede nüfuz bulmasını kabul etmeyecek "devlet-bürokrasi aygıtı"yla birlikte, homojen bir toplum anlayışını kendisine şiar edinen ve etnik/dinsel heterojenliği reddeden Kemalizm, toplumun "tepeden ıslah veya yeniden inşa" edilmesi fikri ile uyumlu bir tür "inkılapçılık" yaratmıştır (Yeğen, 2002, s. 59). Gramsci'nin perspektifinden düşünüldüğünde sekülerist Kemalizmin toplumu dönüştürme konusunda hedeflenen başarıyı gösterememesi, toplumsal dinamikleri göz ardı eden inkılapçılığın ve bu dönüşümü "zor" üzerinden gerçekleştirme yönündeki tutumundan kaynaklandığı söylenebilir.

Aşkın/güçlü bir devlet olgusu, yeni devlete "makbul" millet yaratma isteği ve sınıfsız kaynaşmış bir toplum idealiyle hareket eden Kemalizm, "halk için, halka rağmen" formülünün bir tezahürüdür (Çaylak-Çelik, 2009, s. 94). Cumhuriyetin kuruluşunda siyasi ve hukuksal vatandaşlığı öncelese de zamanla etnik, kültürel ve romantik vurgusu yükselen organik ve etni-

2 Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde Kemalist ulus-devletin etno-kültürel yönelimli bürokratik milliyetçilik ile harmanlanan "makbul vatandaş" yaratma politika ve pratikleri konusunda ayrıntılı bir çözümleme için, Füsün Üstel, "Makbul Vatandaş"ın Peşinde (İstanbul: İletişim Yay., 2004).

sist milliyetçiliğe yönelen Kemalizm (Yıldız, 2001, s. 165), “çok milletli bir devletten”, tanımlanmış bir etnik aidiyeti vurgulayan “tek bir milletin” ege-men olduğu yeni bir siyasal yapıya geçişin resmileşmesidir. Bu bağlamda inşa edilmek istenen millet ile devlet “özdeş” varlık olarak kabul edilmiş ve bu özdeşlikle birlikte Kemalizm, Osmanlı ve İslam “öteki”sinden oluşan yeni ve farklı bir “meşruiyet” anlayışına yönelmiştir (Köker, 2007, s. 154-155).

Kolektif belleğe kazınan bir inşa sürecini ifade eden Kemalizm, bir “öğreti” olmayıp, “esnek bir ilkeler bütünü” (Mardin, 1990, s. 156) olarak, “resmi” ve “seküler” boyutta icra ettiği kurumsal ve siyasal pratiklerini toplumsal boyutta derinleştirmek için, süreç içinde din ve maneviyatın çok etkili olduğu Türkiye toplumunda, “sekülerist” Kemalizm’in “dinci” görünümü olan Gülenizm olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, Batılı modernitenin öncülleri ile eklemli “zor”a dayalı “seküler” Kemalizm’in ek-sik bıraktığı işlev, din sosu ve manevi kutsallıkla kitlelerin manipüle edil-mesini mümkün kılacak “rıza”ya dayalı “dinci” Kemalizm (Gülenizm) ile tamamlanmak istenmiştir.³

Dinci Tekelcilik

Din, tümel bir kavram olarak Grekçe’de “korku ile karışık saygı”, Lat-ince’de, “İnsanları tanrıya ve birbirlerine bir bağla bağlamak mastarından (religere) mülhem, Tanrı’ya⁴ karşı saygıyla karışık bir bağlılık duygusu”, eski Farsça’da (Zandavesta) ‘daena’ kökü ile ilintili olarak Arapça’da, “gelenek görenek, tutulan yol, tanrıya karşı bir borç (deyn kökünden mülhem)” anlamlarına gelen kutsal karşısında duyulan iştihak ve bağlanmadır (Adivar, 1987, s.13-14). Fransa’da laikleşme sürecine paralel olarak Kilise’nin dogmatik, teokratik ve baskıcı kurumsallığına tepki olarak ortaya çıkan din eleştirisi karşısında, “dinin bir cismi, bir de ruhu vardır” diyerek dinin özü ile cisimsel boyutu arasında ayrıma giden Fransız düşünür Ferdinand Buisson, dinin kurumsal ve dünyevi çıkarların tekelleşmesine hizmet eden cisimsel boyutu arasındaki farkın gözetilmesine dikkat çekmiş ve devleti dinle yönetme yandaşlarının inananların itaatini sağlamak adına sürekli dinin cisimsel ve kurumsal boyutunu öne çıkardıklarını belirtmiştir (Adivar, 1987, s. 14). Tar-

3 Gülenizm’i “dinci” Kemalizm olarak kavramsallaştırma ve “seküler” Kemalizm ile karşılaştırmalı ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Adem Çaylak, Gülenizm: “Dinci” Kemalizm Ya da “Gülen” Kemalizm (Ankara: Adam Yay., 2014), Adem Çaylak, Gülenizm’in Soykütüğü (Ankara: Savaş Yay. 2016) ve Adem Çaylak-Gül-liz Dinç, *Gülenizm as “Religionist” Kemalizm*, Insight Turkey, V: 19, No: 3, 2017, pp.181-206.

4 Genel olarak dinlerle ilgili anlatılarda “tann”, İslâm dini özelindeki anlatılarda “Allah” adları kullanılmıştır.

ihsel süreç içinde, çıkar, güç, iktidar vb. nedenlerle, kaynağı ve özü tanımlanan "dini" olandan, adeta tanrıdan rol çalarak ya da tanrı adına "tekçilik", "tekelcilik" ya da "ticaret" yapmak anlamına gelen "dinci"liğe yönelişin arka planında, dinin her türden çıkar için kullanılmaya elverişli bu kurumsal ve cisimsel boyutunun dikkate alınması elzemdir.

Din kurumu, meşruiyetini tanrıdan alan bir kurallar ve ritüeller sistemine dayanır. Bu boyutuyla dinde, tanrısal kabul edilen yasalara inanan, kurallarına itaat eden ve ritüellerini yerine getirenler dindar müminler olarak adlandırılır. Tanrısal kabul edilen yasalara inanmakla birlikte, kurallarına tam olarak uymayan ve ritüellerini yerine getirmeyenlere karşı dinin özü, çok katı olmamakla birlikte sonradan özünden koparak cisimleşen ve başkalaşan Musevilik ve Hıristiyanlık'ta günahkar mü'minlere yönelik acımasızlık katı olmuştur. Bu dinlerde daha sonraki yüzyıllarda sekülerleşmeye paralel kimi dönüşümler geçirilmişse de dinde affedicilik ve hoşgörü İslam dini ile daha bir ete kemiğe bürünmüştür. Bu kişiler inançlı ama günahkâr olarak kabul edilir ve böyle kişilere karşı affedici ve hoşgörücü bir eğilim izlenir. Ancak kurumsal din, yaşadığı ortama, siyasal, toplumsal ve kültürel görenek ve anlayışlara göre farklı düzeyde katılık ve baskıcılık düzeylerine sahip olmuştur. Dini baskıcılık ve katılık düzeylerini belirleyen unsurlar, siyasal etkenlerle içiçe geçmiş karmaşık süreçlerden oluşmaktadır. Baskıcılık ve katılık düzeyi ne olursa olsun Tanrısal bir kurallar sistemine dayandığı iddiasıyla kutsal kabul edilen dinsel değerlerin kurumsal şebekesi, güç, çıkar, iktidar, para gibi psikolojik, sosyolojik ve siyasal etkenlerden kaynaklı olarak dogmatikleştirilme, baskı aracı haline getirilme, teokratikleştirilme ve tartışılmaz kılınması nedenleriyle radikalleşme eğilimi yüksek olan kurumlardır.

Dinin özü, iktisadi ve siyasal gücü elinde tutan güç ve egemenlik sahiplerinin şirke, sömürüye ve baskıya yönelen yönetimleri karşısında insanı, bunlardan azade kılmaktır. Allah ile insan arasındaki her türden engelin ortadan kaldırılarak insanlığın kurtuluşu ve huzura ermesi için var olduğuna inanılan Din anlayışının karşısında, her daim, Ali Şeriatî perspektifinden değerlendirecek olursak, "Dine karşı din" savaşmıştır. Şöyle ki, tarih boyunca mücadele, "dinsizlik" anlamında "küfür" ile din arasında cereyan etmeyip, her zaman "din", "dine" karşı savaşmıştır ve hiçbir zaman bugün anladığımız şekliyle "din", dinsizlikle savaşmamıştır. Çünkü tarih, dinin (etkin ve müdahil) olmadığı bir topluma ve döneme tanıklık etmemiştir (Şeriatî, 2012, s. 15). Bu bağlamda küfür demek, dinsizlik, din karşıtlığı ya da din dışılık demek değildir. Küfür kavramı toplumların değişimine paralel olarak semantik

değişime (anlam kaymasına) uğrasa da, orijinal hali ile küfür, tevhidin ve hakikatin üstünü örtmek demektir. (Şeriati, 2012, s. 19).

Bu perspektiften yola çıkıldığında tarihsel süreç, dinin cisimsel ve kurumsal boyutu kullanılarak din ve dinsel değerler adına pek çok ruhani ve dünyevi iktidarların katı zulüm, baskı ve katliamlarına şahitlik etmiştir. Örneğin, Hıristiyanlar, Haçlı Seferleri ile birçok insanı katletmelerini, tanrısal nizamı bütün dünyaya yayıp huzur ve barışı egemen kılmak gibi kutsal saydıkları bir amaçla meşrulaştırmışlardır. Orta Çağ'da kurulan ve din adamları tarafından dine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle yargılanıp işkence ve ölüm cezalarına çarptırılan engizisyon mahkemeleri de tanrısal kuralların uygulanmasında bir aksaklık çıkmaması amacını taşımıştır. Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan sekülerleşme süreci sonrası, Hıristiyanlığın sosyal hayat üzerindeki yeri ve şiddeti gitgide azalsa da, 19. yüzyıla kadar Avrupa kıtasının büyük bir çoğunluğunda dinî baskının hüküm sürdüğü söylenebilir.

Günümüzde dünyada pek çok ülke seküler politikalarla yönetilmektedir. Batı Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan aydınlanma ve aristokrasi ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesine koşut olarak gelişen ekonomik, hukuki ve sosyal alanlarda kendini gösteren modernizm hareketi etkilerini dünyanın büyük bir bölümünde göstermiş ve bu süreçte Tanrısal yasalar, insan aklı ile ikame edilmeye çalışılmıştır. Batı Avrupa'da birtakım siyasi, sosyal, dinî ve ekonomik şartların itici gücüyle doğal olarak yaşanan bu evrimsel süreç Batı Avrupa dışında kalan toplumlara, Avrupa ile uyumlaşmak arzusu taşıyan birtakım seçkin ve sekülerist zihniyet taşıyan yönetici kesimlerin devrimleri ile ithal edilmeye çalışılmıştır.

Günümüz dünyasında dinci radikalizm denilince akla gelen, İslâmî radikalizmdir. İslâmî radikalizm, Üçüncü Dünyada yaşanan modernleşmenin özgül biçimine verilen postmodern bir cevabı ifade eder (Gülalp, 1994, s. 86). Bu durum Türkiye özelinden değerlendirilebilir. Türk modernleşmesi bir imparatorluk kalıntısının üzerine inşa edilen ulus-devlete geçiş süreci üzerinden okunabilir. Türkiye'de İslâmî hareketlerin güçlenmesi ve radikalleşmesi, ulus-devlet sürecine geçişte yönetici sınıftan gelen Batılılaşma ve sekülerleşme olarak da ifade edilen modernleşme hareketine, muhafazakâr kesimden gelen bir tepki biçiminde kendini gösterir. Muhafazakar kesimlerin reform hareketlerine gösterdiği tepkinin geçmişi Türk tarihinde Tanzimat dönemine kadar geriye götürülebilir. Cumhuriyetin

erken dönemlerinde de Kemalist politikalara muhalif unsurların varlığından bahsedilebilir. Bu muhalefetin kurumsallaşma çabaları ilk kez 1945 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ve 1950 yılında iktidar olmasıyla başarıya ulaşmış olsa da, Türkiye'de siyasal İslamcı hareketin parlamenter sahnede yer alması ilk kez 1970'li yılların başlarında mümkün olmuştur. 1980'li yıllara geldiğinde entelektüel bir İslamcı seçkin tabaka ortaya çıkmış ve İslamcılık, Türkiye'de hükümetin meşrulaştırıcı ideolojisi içinde önemli bir unsur hâline gelmiştir (Gülalp, 1994, s. 86).

Türk modernleşmesinin belli bir aşamasından sonra, laik Kemalist rejimle hesaplaşma çabası içerisine giren İslamcı kesimin, gücü eline geçirdikten sonraki süreçte, politikalarında ve uygulamalarında gösterdiği katılık, baskıcı tutum ve etnosentrik karakterle, eleştirdiği rejim ve onun felsefesinden bir farkı kalmamıştır.⁵ Türkiye'de İslâmî köklerden gelen iktidar sayesinde, Kemalist bedeni tahkim eden bir tür siyasi muhafazakâr İslamcılık ruhu oluşmuştur. Muhazakâr İslâmî ruh, devlet maddesinin taşıyıcısı olan laik Kemalist bedenle mahiyette aynileşmiştir (Çaylak, 2016b).

Türkiye'de dinci tekelliliğin en çarpıcı yansıması *iktidarın itikat meselesi* hâline gelmesidir. Siyasal İslam'ın iktidarı ele geçirdikten sonra temsil ettiği kesimler tarafından kutsanmasının iki nedene dayandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, İslami siyaset zihniyetinin "halifetullah" söylemi ve "çoban" ve "sürü" metaforunun dinsel bir nitelikte ete kemiğe bürünmesi ve dinin tabiatında mevcut devlete atfedilen kutsiyettir. Diğeri de tarihsel ezilmişlik sendromunun yarattığı "geçmişle hesaplaşma" arzusudur (Çaylak, 2016c, s. 33). İktidarın itikatlaşması, ideolojiye yön veren bir dinin felsefesinde devlete atfedilen kutsiyetten kaynaklanmış olsa da, onu besleyen sekülerist siyasi konjonktörün önemi göz ardı edilmemelidir.

Türk-İslam medeniyetlerinden gelen merkezîyetçi gelenek, itaat kültürü ve kutsallaştırılmış bir lider kültü anlayışı Türkiye'de sekülerist-modernist ideolojik hareketlere de, İslamcı hareketlere de "tekelcilik" biçiminde yansımıştır. İslamcı hareketler, modernleşme sürecinde yaşanan ve toplumun geniş kesimlerine hissettirilen baskılara doğru orantılı olarak güç kazanmış ve güç kazandıkça aynı baskıları muhaliflerine hissettirmekten geri durmamıştır. Ayrıca, söz konusu İslamcı hareketlerin de kendi içinde ho-

5 Detaylı bilgi için, bkz. Çaylak, Â. Kemalist Bedeni Tahkim Eden Muhafazakâr İslamcılık Ruhu. <http://www.adaletedavet.com/kemalist-bedeni-tahkim-eden-muhafazakar-islamcilik-ruhu>

mojen olmadığı görülmektedir. Farklı düşünce biçimleri, inanışlar ve ideolojiler doğrultusunda birçok farklı cemaat yapılanması ortaya çıkmış, kendi içinde bir dayanışma ruhu yaratan bir kısım cemaat yapılanmaları, “en doğru din anlayışını”, “en adil toplumsal düzeni” kendisinin temsil ettiği inancıyla, kendi cemaati dışında kalanları ötekileştirmiştir. Etnosentrizm ve radikalizm son tahlilde, minimal düzeyde cemaatlerin bedeninde boy göstermiştir. Görüş farklılıkları nedeniyle bölünmelerin ürünü olan bir kısım cemaatler, lider kültü yaratma, kayıtsız şartsız itaat etme gibi geleneksel konularda aynı tutumu takınmıştır. Böylesi bir zihniyet ve cemaat yapılanmasının tipik örneği Gülen hareketinde ortaya çıkmıştır.

GÜLENİST HAREKETİN “ÖTEKİ” ALGISI

Cemaat kavramsal olarak, *farklı bir insan etkileşimiyle şekillenen, sosyal bir örgüttür ya da karşılıklı ve duygusal bağlar temelinde oluşan sosyal ilişkiler ağıdır. Cemaat, toplumsal hayatın doğal akışı içerisinde şekillenen, insanların herhangi bir zorlamaya tâbi olmaksızın katıldığı, bir takım temel gereksinimlerin karşılanmasını kolaylaştıran, meşruiyetini gelenekten alan, iletişimin yüz yüze olduğu, sözlü kültürün etkin bulunduğu bir oluşum* olarak tanımlanabilir (Acar, 2016, s. 13-14).

Modernizm, ulus-devlet, yurttaşlık, liberal haklar ve özgürlükler, bireysellik vb. kavramları piyasaya sürmüştür. Modernizmin bir ürünü olan ulus-devlet yapısı, bireyi, yerine getirmeyi taahhüt ettiği üç vaatle cemaatten uzaklaştırmıştır: Güvenlik, refah ve özgürlük. Modern ulus-devletin bu vaatleri yerine getirememesi, cemaatlerin doldurmaya gönüllü olduğu boşluklar yaratmıştır. Modern çağda yalnızlaşan, aidiyet duygusu yok olan, yeniliklerin eski değerleri aşındırdığını ve büyük bir ahlâki boşluğun içinde olduğunu düşünen birey, bu eksikliklerini cemaat mensubiyetiyle giderme yolunu seçmiştir. Cemaat, kelime olarak güven veren, sıcak bir yer çağrışımı yapmaktadır. Bir cemaatin içinde yer almak, bir cemaate dâhil olmak, kötü ve güvensiz olabilecek çevre ve toplumdan koruyucu, güvenli ve sıcak bir yapının içinde olmak olarak algılanmaktadır (Bauman, 2017, s. 7; Bulaç, 2007, s. 35-45).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Batılılaşma ve modernleşme çabaları doğrultusunda yapılan devrimlerin, taşraya etkin bir biçimde yansımaması, şehirlere göç eden halkın dini, kültürel ve geleneksel değerlerini bu mekânlara taşımasıyla sonuçlanmıştır (Sarıkaya, 1998, s. 95). Devletin, dini tahakkümü altına alan ve kamusal alandan uzaklaştırıp bireyler-

in vicdanına indirgeyen tavrı, sistemden dışlanan ulemanın taşra kesimine yönelmesine yol açmış ve bu süreç yasaklanıp yer altına çekilen tarikat yapılarının cemaat olarak yeniden ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Mardin, 1993, s. 39). Modern Türkiye’de cemaatler sadece ahlaki, dini ve geleneksel boşlukları dolduran yapılar olarak kalmamış, yoğun göçle birlikte ortaya çıkan ve devletin çözüm bulma konusunda yeterli olamadığı alanlara da el atmışlardır. Kırdan kente göç ile birlikte ortaya çıkan, okul, eğitim, öğrencilerin barınma sorunları cemaatlerin ilgi duyduğu başlıca alanlar olmuştur.

Türkiye özelinde bakıldığında cemaatleşme eğiliminin İslam kültüründen mülhem olduğunu söylemek mümkündür. İslam inancına göre, toplumla bütünleşme ve cemaat halinde yaşamak önemlidir (Bulaç, 2007, s. 37). Müslümanlar için toplumsallaşmak dinin bir gereğidir. İbadetleri bir cemaat içinde ifa etmenin daha hayırlı olduğu kabul edilir (Çaylak, 2016a, s. 326). Ancak son yıllarda Türkiye’de cemaat kelimesi İslam *cemaati* gibi kapsayıcı ve bütünleştirici bir anlam taşımaktan ziyade, din ve muhafazakarlık niteliklerine sahip olduğu düşünülen grupları ifade eden ve müntesibi olmayanları ötekileştiren bir anlam kazanmıştır (Çaylak, 2016a, s. 154).

Türkiye’de çok sayıda cemaat yapılanması mevcut olmakla beraber, cemaat denilince akla Gülen Hareketi çerçevesinde 1970’li yılların başlarında kurulan ve 1980’li yıllarda oluşumunu tamamlayıp hızla güçlenmeye başlayan Gülen cemaati gelmektedir. Fethullah Gülen liderliğinde kurulan Gülen cemaati müntesipleri halk arasında Fethullahçılar olarak anılmaktadır.

Gülenist Hareket kendine has bir felsefeye, din ve dünya görüşüne, düşünce ve eylem sistemine sahip bir akımdır. Bu düşünce ve eylem sistemi büyük ölçüde hareket liderinin karakteri, inançları ve ideolojisiyle şekillenmiş olup Türkiye’nin tarihsel ve konjonktörel sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik şartlarından doğrudan etkilenmiştir. Bu bağlamda, Ömer Laçiner’in Gülen cemaati için yaptığı tanım şöyledir: “*Türk milliyetçiliğinin, geleneksel siyasal İslam’ın, tasavvufi tarikatların batınî yordamının, neo-liberal tezlerin, İkinci Sanayi Devrimi verilerinin elitist bir güçlü devlet/toplum projesi kanavaşında bir araya getirilmesi...*” (Laçiner, 1995, s. 11).

Gülen cemaati, diğer dinî cemaatler gibi ezoterik (bâtınî) ve lider kültüne dayalı bir yapılanmadır. Gülen cemaatinin radikalist ve ötekileştiren davranış biçimi büyük ölçüde bu ezoterik tabiatının bir sonucudur. Ezoterik yapılanmalar, meşruiyetini din üzerinden elde ederek dünyevi iktidar elde eden

cemaatlerdir. Bu tip cemaatler, söylemlerini dini menkıbeler, sloganlar ve birtakım mitlerle oluşturan senkretik ve eklektik yapılanmalardır. Ayrıca, bu yapılanmalar seçkinci karaktere sahiptir. Seçkincilik ise, kendini iki boyutuyla gösterir. İlk boyutu seçilmiş bir cemaatin, dünyada bozulan yönetim ve düzenle mücadele edip adaleti tesis etmekle görevlendirilmiş olduğuna dair duyulan bir inançtır. Kadim dinlerdeki mehdî-mesih inancı, modern ezoterik örgütlere bu şekilde yansımıştır. İkinci boyutu ise, lider kültürüne dayanma anlayışıdır. Lider kültürü, seçkin olduğuna inanılan karizmatik bir liderin örgüt mensuplarınca kutsal addedilmesi ve emirlerine sorgulamaksızın itaat etmesi anlamını taşır. Cemaat içi hiyerarşi, emir-talimat zincirine tâbi olma bu seçkinci anlayışın bir sonucudur.

Modernizmin bir ürünü olarak modernist ve sekülerist bir ortamda ortaya çıkan Gülenist Hareket, diğer ezoterik cemaatler gibi modernizmin tektipleştirici niteliğini bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye’de ortaya çıkan modernist ve sekülerist hareketlerin, eski Türk-İslâm medeniyetlerinin kamucu ve toplulukçu karakterine sahip olduğu gibi, bu modernist ve sekülerist ortamın kucağında büyüyen Gülenist Hareket de aynı tektipleştirici, kamucu, toplulukçu ve kendisinden olmayanı dışlayıcı bir karakter taşır. Kısacası, Gülenist Hareketin ötekileştirici yapısını sekülerist ve dinci etkiler eşit olarak beslemiştir.

Gülenist Hareket, düalist nitelikli ezoterik bir dinî cemaat ve sivil bir hizmet hareketi olarak iki görünen yüze sahiptir. Dini bir cemaat olması yönü, ona sivil bir hizmet hareketi olarak gösterdiği faaliyetlerine meşruiyet sağlamış ve böylece hareket alanını genişletebilmiştir. Ayrıca sahip olduğu bu iki farklı yüz, hareketin devlet, birey, siyaset, eğitim, din, ekonomi vb. meselelerde kendine özgü bir değerler sistemine sahip olmasına da neden olmuştur. Bunun için, Gülenist Hareket’in ötekileştirici davranış biçimi, sahip olduğu birtakım değerler ve algılar bağlamında incelenmelidir.

Gülenist Hareketin Din Anlayışı Üzerinden “Öteki” Algısı

Gülenist Hareketin din algısı, Fethullah Gülen’in görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Gülen’in sosyal ahlak tasavvuru dini temalardan oluşmaktadır. Ona göre, din, ahlakın içeriğini belirler. Dolayısıyla ahlakı dinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

İslam dininde ahlaka verilen önemin bir vazife bilinci şeklinde işlenmesi, Gülenist Hareket açısından “hizmet” kavramı ile karşılanmıştır. İslam di-

ninde dini emirler ile vazifeler aynı ilahi kaynaktan gelir. İslamda vazife kavramıyla anlatılmak istenen dinin emir ve yasaklarına uyma zorunluluğudur. Vazifelerin yerine getirilmesi, Allah'a kulluk görevinin de yerine getirilmesi anlamına gelir. Gülenist Hareket içinde "hizmet" kavramına verilen önem ve hareketin "hizmet hareketi" olarak anılması, cemaate hizmetin dini ve ahlaki bir vazife olarak görülmesinin doğal bir sonucudur. Gülen için din kavramı ve Allah inancının yokluğu söz konusu bile olamaz. Tarihte dinsiz bir toplumun hiçbir zaman var olmadığını söyleyen Gülen için "din kendisinden dini bir hayat üretecek" esas nüve olurken, "İslamı kendi orijini ile muhafaza etme ve yaşama" en birinci gaye olarak ele alınmalıdır. Ayrıca, güvenlik, asayiş, kontrol, eğitim, terbiye, disiplin vb. kavramlarını din ile açıklamaya çalışan Gülen, dini gelecekte tasarladığı toplumun temelini yerleştirir (Çobanoğlu, 2012).

Gülen açısından cemaat kavramı dinin olmazsa olmazıdır. Cemaat bir anlamda, modern dünyanın oluşturduğu ahlâkî boşluğu tamamlayan ve Müslümanların dayanışma hâlinde yaşamalarına olanak veren bir dinî yapılanmadır. Gülen'in din ile cemaat kavramlarını nasıl ilişkilendirdiği şu sözlerinden anlaşılabilir:

"Evet, her işini, Allah'la irtibatlandırıp götüren bir heyette, ferdi emeller, şahsî hırslar ve kaygılar olmaması gerektiği gibi, gidip sonsuzla noktalanmayan gaye-i hayaller ve mefkureler de olmamalıdır. Gerçek bir cemaat, fertleri ebediyete teslim olmuş öyle mukaddes bir topluluktur ki; Bediüzzaman'ın yaklaşımıyla, Onlar, Allah için işler, Allah için başlar, Allah için konuşur, Allah için görüşür, lillah, livechillah, lieclillah rızası dairesinde hareket ederek ömrünün saniyelerini seneler hâline getirir ve fâniliğin çehresine bâkilik damgasını vurur. Evet, onun bütün çalışmaları, fevkalâde içten, olabildiğince bir duruluk içinde ve hep sonsuza müteveccihdir." (Gülen, 1999: 187).

Kendi cemaatinin nazarında, Gülen'i dini anlamda bir otorite haline getiren birtakım teolojik hususlar bulunmaktadır. Bu hususlar; ezoterik cemaat yapılanmalarında mevcut "lider kültü" anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Liderin ilham ve rüya ile ilahi bilgi aldığına dair inanç ve fiili olarak Allah ile desteklendiğine dair inanç, Gülenist Hareket nazarında Gülen'in konumunu tartışmasız bir yere taşımıştır (Güler, 2017). Cemaatin gözünde kutsal bir yeri olduğuna inanılan bir lidere, cemaat dışındakilerin liderin kutsallığını sorgulayan bakış açısı bile dışarıdakileri cemaat mensuplarının gözünde "öteki" hâline getirmek için tek başına yeterli olabilecek bir sebeptir.

Gülen, cemaatinin algısında kutsal bir kişi olarak kabul edildiği gibi, kendisi de seçilmiş birisi olduğunu ifade etmektedir. Gülen'in kendisinin seçilmiş olduğuna ve kutsal bir misyonu yerine getirmek için seçkinlerden oluşan bir cemaate önderlik etmesi, Hareket'in ezoterik/gnostik yapısını gözler önüne sermektedir (Demir, 2018:74). Gülen şu sözlerle seçilmiş olduğuna dair olan inancını dile getirmiştir:

“Şayet Allah, kendi katından göndermiş olduğu bir kısım ışınları, onun üzerinde kırıp, başkalarına yansıtıyorsa, bu yüce ve kutsî iş için o insanın, kendisini seçen Rabb'ine karşı şükran duyguları ile iki büklüm olması gerekmez mi?” (Gülen, 2009: 108).

Gülen'in gelecekte tasarladığı toplum (Hz.) Muhammed zamanında yaşadığı var sayılan ve *asr-ı saadet* adı verilen dönemdir. Gülenist Hareket, yeryüzünde mevcut sistemin bozuk olduğuna, adaletin olmadığına ve kurtuluşa ermenin yalnızca asr-ı saadet dönemine geri dönmek olduğuna dair bir inanç taşır. İnsanlığı asr-ı saadet dönemine taşıyacak olan, Gülen cemaatine bağlı eğitim kurumlarında ve “ışık evleri”nde yetiştirilen talebelerdir. Bu talebeler; ışık süvarileri, hakikat erleri, irfan ordusu, ufuk insanları, ebed yolunun yolcuları, gönül erleri, ümid nesilleri, altın nesil vb. isimlerle anılır (Çobanoğlu, 2012).

Gülen'in idealindeki toplumsal düzen dinî doktrinlere dayanan bir tasavvurdur. Demir'e göre dinî doktrin, metafizik dünya görüşünün ötesinde şiddeti vurgulayan gelenek ve mitleri de içermektedir. Bunlar, dünyadaki büyük dinlerin merkezî unsurlarıdır. Hepsinde de şiddetin haklı gösterilmesinde kullanılacak kutsal metinler, öğretiler ve yaşanmış olaylar vardır. Dinî doktrin, şiddet içeren gelenek ve mitler ile metafiziksel dünya görüşü yoluyla kişiyi mücadelede yer alması için zorunlu kılan ezeli ve ebedî şartları hazırlar ve şiddeti de yasallaştırmış olur. Kendisini feda eden kişiye ödülünü garanti ettiğinden, inançlı kişiyi kolayca motive eder. Gülen, kitleyi liderliğine ikna etmek için paranormal olaylara başvurmakta ve rüyaları kullanmaktadır (Demir, 2018:80-82). Örneğin, Hz. Muhammed, Cebail ve hatta Allah ile görüştüğünü ileri sürmektedir:

“Yani insan, mahiyeti itibariyle zaman üstü, mekân üstü olabilir. Dünü yann-la beraber görebilir. Doğrudan doğruya huzur-i risaletpenâhiye ulaşabilir ve Efendimizi dinleyebilir. Hz. Cibril'i Kur'an okurken duyuyor gibi olabilir. Zât-ı uluhiyyetin bikem u keyf kendisine konuştuğunu duyabilir. Buna binaen ehliullahtan bazıları Efendimizden ve sahabeden hadis aldıklarını söylüyorlar. Hatta ben tabiiindenim diyen insanların sayısı az değildir... doğrudan doğruya efendimizden emir aldım diyenlerin sayısı da az değildir” (Gülen,

2013:21-22).

Gülenist Hareket'in üstlendiği asr-ı saadet düzenini tesis etme misyonu, onun ezoterik karakterini yansıtmaktadır. Ezoterik yapılanmaların mehdî-mesih inancı, Gülenist düşüncede cemaatin şahs-ı manevisi olarak somutlaşır. Hıristiyanlıkta ve Şia'da olan ancak Sünni İslam geleneğinde yeri olmayan mehdî-mesih inancını, Sünni İslam öğretilerine sahip bir cemaatin taşıması onun senkretik karakterini yansıtmaktadır. Ayrıca cemaatin üstlendiğini iddia ettiği misyonu yerine getirmek için kullandığı "takıyye ilkesi" de Sünni inanışta yeri olmayan, ancak Şia'da, Sünni egemenliği altındaki bir siyasi ortamda Şiilerin kendilerini baskı ve zulümden korumak için uyguladıkları bir davranış biçimidir. Gülenist Hareket içinde bu davranış biçiminin, Hareket'e muhalif "ötekiler"e karşı uygulanması gerekli görülmüştür.

Gülenist Hareket, devlet, ahlak, toplum, birey, cemaat, eğitim, aile gibi bütün kavramları kendi yarattığı bir din algısı üzerinden şekillendirmiştir. Kendi din algısı dışındaki bütün inanış biçimlerini mücadele edilmesi gereken "öteki" olarak addetmiştir. Gülenist Hareket tarafından yaratılan din algısı, içinde yetiştiği "Yeni Dünya Düzeni" ve onun bir sonucu olarak ortaya çıkan "neo-liberal" politikalarla da çatışmamış ve sistemle uyum içinde varlığını koruyarak mücadelesini sürdürmeye çalışmıştır (Işıklı, 1998, s. 67). Fethullah Gülen'in "melekler rantabl çalışırlar, daha doğrusu çalıştırılırlar" gibi söylemleri, cemaat mensubu olmayı "manevî bir şirket üyeliği"ne benzetmesi, "şükür fabrikası"ndan bahsetmesi, sosyal itibarın adını "tevaccüh kredisi" koyması dinî ve manevî kavramları iktisadî ve dünyevî kavramlarla sentezlediğini göstermektedir (Bora, 2017, s. 433). Gülenist Hareketin dini söylemlerindeki bu sentezleyici yapısı, postmodern çağın ürünü bir cemaat oluşuyla doğrudan alakalıdır. Modernizmin, doğruları aklın ve bilimin tekeline alan, oligusalcı, pozitivist yapısına, postmodernizm "ne kadar farklı insan varsa o kadar fazla doğru olabilir" biçiminde verdiği popülist cevap, dinsel bakış açılarının yeniden yükselişe geçmesi sonucunu doğurmuştur. Postmodernizmin bu ılıman sularında rahatça beslenebilen Gülenist Hareket gibi ezoterik dinci yapılanmalar, postmodernizmin sosyal ve iktisadi söylemine karşı çıkmamakla birlikte, kendi cemaatleri içinde seçkinci, hiyerarşik ve anti-demokratik, cemaat dışına karşı ise, ötekileştirici bir davranış ve söylem biçimi geliştirmiştir.

Gülen için hoşgörü, sınırları olması gereken bir tavidir. Bu sınırlar dini ve millî değerlerden başlar ve kutsal değerlere kadar uzanır. Gülen'in din dışı gruplara karşı olan nefret söylemi, "*Ateist çocuğa miras vermeyin, anarşist*

çocuğunuza gereğini yapın” tavsiyesinde belirgin bir biçimde görülmektedir (Çobanoğlu, 2016).

Gülenist Hareket, bütün dinci cemaatlerin tabiatına uygun bir biçimde, kendi din anlayışını paylaşmayan bütün kesimleri “din dışı” olarak görür. Devlet, ideoloji, eğitim gibi dünyevi meseleleri de dinî kavramlar ile okuyup açıklar. Gülenist Hareketin algısında iyi bir devlet yönetimi dine uygun bir devlet yönetimidir. İyi bir aile, dini vecibelerini yerine getiren nesiller yetiştiren ailedir. İyi bir eğitim, manevi değerler kazandıran eğitimidir. Gülenist Hareket bütün bu kavramların dine uygun olmayanlarını (veya kendi yarattığı din anlayışına uygun olmayanlarını) reddeder.

Gülenist Hareketin Birey-Cemaat Anlayışı Üzerinden “Öteki” Algısı

Cemaat yapılanmaları açısından inanç ve ibadetteki birlik ile dayanışma kavramı tartışılmaz bir yere ve öneme sahiptir. Fethullah Gülen, cemaatleşmeyi, “*Gruplaşma hissi insanın fıtratında vardır*” diyerek açıklamıştır. Gülen cemaati, “*Aynı duygu, aynı düşünce, aynı ideal, aynı gaye ve ülkü etrafında birleşen ve hayatlarını bu birleşme çizgisine göre programlayan fertlerden meydana gelmiş topluluk*” biçiminde tanımlamıştır (Çobanoğlu, 2012, s. 171-172).

Gülen, cemaat kavramına mukaddes bir anlam atfederek cemaati “şahs-ı manevî” olarak ifade etmiştir. Cemaat olma durumunda tek tek bireylerden bahsedilemez. Gülen’e göre bu asırda velayet ve kutbiyet varsa hepsi şahs-ı manevinindir (Bulaç, 2007, s. 38). Cemaat bir şahs-ı manevî olarak modern zamanın kutbunun misyon ve fonksiyonunu yerine getirir. Dayanışma, Gülen için cemaatleşmenin ahlaki tezahürüdür. Aynı düşünce, ideal bir mefkurede birleşen fertlerin cemaatleşmesi ile toplumsal vazifeler ve sorumluluklar kolektif bir şuur ile gerçekleşecektir. Gülen’in, devlet yönetimine idealindeki biçimi verecek olan Altın Nesil düşüncesi cemaat içinde hayat bulmuştur (Çobanoğlu, 2012, s. 175-176).

Gülen, cemaat kavramına atfettiği kutsiyet, cemaati oluşturan bütün bireylerin, bireyselliklerinden Allah için vazgeçip, bireyselliği cemaat içinde eritmelerinden kaynaklanmaktadır. Cemaat bir anlamda, modern dünyanın oluşturduğu ahlaki boşluğu tamamlayan ve Müslümanların dayanışma halinde yaşamalarına olanak veren bir dini yapılanmadır.

Gülen örgütü, liderlik kadroları ve örgütün iç hiyerarşisi göz önünde bulundurulduğunda ezoterik bir özellik taşımakla birlikte; aynı zamanda siyasi, ideolojik ve ticari işletme niteliklerini de taşımaktadır. Sahip olduğu okul, dersane, yurt, gazete, medya kuruluşları, bankalar ve holdingler dikkate alındığında bu örgütü, dini ve geleneksel değerlere sahip herhangi bir yapılanma olarak görmek mümkün değildir (Demir, 2018, s. 25).

Gülen örgütünde liderlik anlamında ezoterik bir karizma ve kült kişilik önemlidir. Buna kanıt olarak, cemaat içinde Gülen'in kitaplarının okunması, vaazlarının dinlenmesi ve cemaat mensuplarının halk arasında bile *Fethullahçılar* olarak anılmaları gösterilebilir. Şiddete varan ideolojik ve dinsel radikalleşmede örgüt liderine kayıtsız şartsız bir bağlılık ve lideri abartılı bir biçimde yüceltme önemli rol oynar (Demir, 2018, s. 77-79).

Gülen, *altın nesil* ideali doğrultusunda kitleleri motive etmiş, Türk-İslam geleneği çerçevesinde şekillenen bir anlam oluşturmuş ve bu anlam haritasını bireyi ve bireyselliği içinde erittiği cemaate sunmuştur (Yavuz, 2005, s. 295). Cemaat düşüncesi, Gülen'in amacını gerçekleştirmek konusunda çok önemli bir kavramdır. Yaratmak istediği ideal insan ve ideal toplum konusunda en kritik roldeki cemaat kavramının önemini Gülen şu sözlerle açıklamıştır:

"...Her ferdin şahsi duygu, şahsi düşünce ve hissiyatını yüksek bir idealin emrine vererek onun etrafında, akli, mantıki, kalbi, ruhi birleşme manasında bir cemaat düşüncesi. Aslında hakiki manada bir ahlakilik veya laahlakilik de ancak dört başı mamur böyle bir cemaatin ferdi olmakla ortaya çıkacaktır..." (Gülen, 1996).

"Gerçek bir cemaat, fertleri ebediyete teslim olmuş öyle mukaddes bir topluluktur ki Bediüzzaman'ın yaklaşımıyla: Onlar, Allah için işler, Allah için başlar, Allah için konuşur, Allah için görüşür, lillah, (Allah'a mahsus) live-lillah, licelillah (Allah'ın izni ve rızası) dairesinde hareket ederek ömrünün saniyelerini seneler hâline getirir ve faniliğin çehresine bakilik (sonsuzluk) damgasını vurur." (Gülen, 1996).

Bu sözlerden anlaşılabilceği gibi Gülen düşüncesinde, ahlaklı bir birey olmanın cemaat mensubu olmaktan başka bir yolu yoktur. Cemaat içinde mutlak fert olmaz, birey cemaat olur, cemaat ise birey... (Gülen, 1996, s. 172).

Gülen'in bu açıklamaları cemaatin en başından beri masum ve sivil karakterli bir Hizmet Hareketi olmadığını göstermektedir. Çünkü bir kere Gülen'in anlam haritasını oluşturduğu cemaat yapılanması, eleştirel düşünceye

ve farklılıklara karşı kapalıdır. İkinci olarak, bu yapılanma içinde *cemaat içinde erimiş birey* vardır ki bu, bireyselliğe yer olmadığını gösterir. Cemaat içinde erimiş birey, *Allah'ın rızasını kazanmak* ve *sonsuzluğa ulaşmak* için cemaatin amaçlarını gerçekleştirmek adına bütün eylemlerini gerçekleştirmelidir. Cemaatin amaçları ise, örgütün lideri tarafından zaten belirlenmiş olan Altın Nesil idealini gerçekleştirmek üzere yapılması gerekenlerdir. Bu yapılması gerekenler, Yavuz Çobanoğlu'nun ifadesiyle *kutsal vazifeler*dir. Kutsal vazifeler söz konusu olduğunda Gülen'in meşrulaştırma yolu, diğer ezoterik yapılanmaların liderleriyle benzer hâle gelmiştir. Amaç için yapılması gerekenler, meclis bombalamak, insanlara ateş etmek gibi terör faaliyetleri olsa da kutsal görevler söz konusu olduğunda yapmamaktan kaçınılması gereken şeylerdir (Çobanoğlu, 2016).

Gülenist hareket açısından cemaate üyelik için kesin bir ölçüt olmamakla birlikte, esas olan *bizden olanlar ve olmayanlar* ayrımıdır. Aidiyet açısından ilişkili olanları *mensuplar ve destekleyiciler* olarak ikiye ayırmak mümkündür. *Mensuplar*, örgütte vazifelendirilmiş, örgütün işleyişine hâkim ve örgüt jargonunda *hizmet erleri, ı ışık süvarileri, adanmış ruhlar, hizmet gönüllüleri* vb. gibi ifadelerle kodlanmış kişilerdir. Mensupların bağı organik ve hiyerarşiktir. *Destekleyiciler*, emir komuta hiyerarşisi içinde yer verilmeyenlerdir. Bunlar örgüte himmet ve kamuoyu gücü sağlamak açısından önemlidir (TBMM, 2017).

Gülenist hareketin sahip olduğu bu radikalist, tektipleştirici cemaat algısını, harekete köklerini veren ve onu yeşerten ortam şekillendirmiştir. Farklı dini grup, mezhebi bakış ve etnik temelde içe kapanmacı otoriter dini ve siyasi yapılar, kendi müntesibinden mutlak itaat beklemekte, kendi dışındaki birey ve grupları ötekileştirmektedir. Bunun nedenlerinden birisi, Türkiye'nin Türk-İslam imparatorlukları geleneğinin şekillendirdiği kamucu ve toplulukçu bir siyasi kültüre sahip olmasıdır. Türkiye'de, farklı dünya görüşüne sahip toplum kesimleri, gerek kendi içlerinde kurduğu, gerekse başkaları ile girdiği ilişkide "*topluluğun birlik ve dirliğini sağlayacak organik bir lider kültüne*" dayanmak istemiştir (Çaylak, 2016a, s. 133). Sınıfsal ayrılıklara, hilafete ve saltanata karşı seküler, modern görünümlü ve kaynaşmış bir toplum yaratmak üzere mücadele eden Kemalist hareket, uyguladığı politikalarda ve bu politikaların halkın üzerinde bir tahakküm aracı haline gelmesi noktasında tipik bir Türk-İslâm devletinden farklı davranmamıştır. Sekülerist politikaların hüküm sürdüğü bir ortamda var olan ve güçlenen Gülenist hareketin, inşacı, nizam-ı alemci, tekeli ve tektipleştirici karakterini

bu ortam şekillendirmiştir. Kendi dinci veya sekülerist ortodoksisinden en küçük sapmaya karşı büyük bir tahammülsüzlük gösteren söz konusu kültürün sekülerist veya dinci olmasının bir önemi yoktur (Çaylak, 2016a, s. 133). Gülenizm, oluşturduğu inşacı ve ötekileştirici cemaat yapısıyla, içinde beslendiği ortamın dinci bir formunu teşkil etmektedir.

Gülenist Hareketin Devlet-Siyaset Anlayışı Üzerinden Öteki Algısı

Fethullah Gülen'in karakteri üzerinde çocukluğunun ve gençliğinin büyük bir bölümünün geçtiği Erzurum'un önemli bir etkisi vardır. Erzurum, Doğu Anadolu'nun muhafazakâr, dindar ve milliyetçi özellikler taşıyan bir şehridir. Rus, Türk ve İran kültürel-siyasî çekişmesine sahne olmuş bir serhat şehri olan Erzurum için en önemli sorun güvenlidir. Güvenlik ihtiyacının karşılanması için bölge halkı, güçlü ve millî bir devletin varlığını gerekli görür ve güçlü bir devletin varlığını İslâm'ın korunması için de ön koşul olarak kabul eder. Gülen'in devlet, milliyetçilik, siyaset konularına yaklaşımında Erzurum'un kendine özgü tarihsel ve sosyal koşulları, anti-komünist, Moskof düşmanı atmosferi etkili olmuştur (Yavuz, 2005, s. 297).

Liderinin ideolojisiyle biçimlenen Gülenist hareket, milliyetçi bir karakter taşımaktadır. Gülen, Osmanlı İmparatorluğu'nu İslam tarihinin en parlak dönemlerinden biri olarak görmüştür. Söz konusu "millet" kavramı, Kemalist ideolojide olduğu gibi "sınıfsız, zümresiz, kaynaşmış" bir toplumdur. Gülen, devletin ebed müddet olarak görülebilmesi için bir lider ya da kahraman etrafında toplanmış bir toplumu organizmacı bir çerçeveye sokarak, farklılıkların bastırılması gerektiğini şu cümlelerle izah etmiştir:

"Toplumu yeniden inşa edecek kahramanları tarih ve daha evvelki cemiyet doğurur, emzirir, şekillendirir; daha sonra da toplum, tarih ve milleti bu kahramanlar hazırlarlar... her parçası aydınlık, her düşüncesi rehber ve hiçbir zaman şaşkın ve dağınık isteklerimizin esiri olmayacak olan, aksine hep cesetlerimizde can, iradelerimizde fer, dimağlarımızda da idrak ve basiret usâresi bu kahramanlar... Bin yıllık, mübarek bir geçmişin mânâ ve muhtevasını fevkalâde bir ihtimamla koruyacağına inandığımız bu hikmet erleri, gelecek nesillere de sürekli millet ruhunu aşılacak, onun her zaman taze canlı kalmasını sağlayacak ve bir kere daha devlet-i ebed müddet diyeceklerdir. Ancak bunun süratle gerçekleşebilmesi için de, toplumun değişik kesimleri arasındaki farklılıkların ortaya çıkarılmaması, hakperestliğin bir şiddet silahı hâline getirilmemesi, Allah'ın kullarına karşı şeytana karşı çıkılmaması şarttır" (Gülen, 2011, s.141).

Gülen, “millet” kelimesinin önüne “Türk” kelimesini koymaktan çoğu zaman kaçınmış olmakla birlikte, büyük yatırımlar yaptığı Orta Asya coğrafyası söz konusu olduğunda “öz be öz saf Türk” demekten de kaçınmamıştır. Aynı şey, Müslümanlık için de önemlidir. En parlak ve en zengin dönemini Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşayan İslamiyet, bu zenginliğini Orta Asya birikimine borçludur. Türkçeyi bir dünya dili hâline getirmek amacıyla başlattığı Türkçe Olimpiyatları ile (Hür, 2011) Fethullah Gülen liderliğindeki Gülenist hareket, milliyetçilerin sempatisini kazanabilmiştir.

Gülenist hareketin devlet kavramına karşı duruşu, klasik muhafazakar anlayışla paralellik gösterir. Gülen, devlet kurumunu önemser ve onu yücelterek tasvir eder. Gülen’e göre devlet, bireylerin var oluşlarından itibaren hizmet etmek zorunda oldukları bir yapıdır. İslam dini, güvenlik, esenlik, barış ve istikrar getirmekte ve bu ancak güçlü bir devletin varlığıyla mümkün olmaktadır. İstikrarsızlık ve kaos ortamında oluşabilecek felaketlerin önüne geçmek için devlet otoritesine itaat edilmelidir (Bulaç, 2015). Gülenist hareketin yakın tarihte meydana gelen hiçbir darbeye karşı bir duruş sergilememesi bu çerçevede düşünülebilir. Gülen, 12 Mart darbesine karşı olan hoşnutluğunu gizlememiş *“solun liderliğine soyunanların birçoğu müstehak oldukları için, Müslümanlardan birçoğu da sırf denge için tutuklanmış ve gözaltına alınmışlardı”* demiştir (Erdoğan, 2006, s. 133). 1980 darbesi öncesi, “devlet elden gidiyor” şeklinde fetvalar veren Gülen, darbe sonrası *Sızıntı* dergisinde, *“Askerin huzur gibi yetiştiğini”* ifade etmiştir. 28 Şubat muhtırasında ise, *“Askerin demokratik yollarla sorunların çözümünü istediğini”* belirterek, demokratik yollarla iktidara gelen hükümeti desteklemek yerine, askeri destekleyen bir tavırla hükümete *“beceremediniz, bırakın”* önerisinde bulunmuştur.⁶

Bütün bunlar, Gülen’in hoşgörü, çoğulculuk ve demokrasi gibi söylemlerinin sınırlı olduğunu gösterir. Gülen için dinî temelde daima kötü ve düşman olanlar vardır. Gülen, onlar için şedit bir dil kullanır. Kötülük, çoğu kez, nizamsızlıkta ve nizamı bozmakta billurlaşır. Gülen için temel değer nizamdır. İsyankârlık bir yana, gayr-i memnunlardan bile kaçınmak gerekir (Bora, 2017, s. 433).

Gülenist hareket açısından hoşgörü aslında “horgörü” üzerinden inşa edilir. Bu horgörünün en belirgin örneği, sol harekete karşı gösterdiği ta-

6 Gülen’in Türkiye’deki askeri darbeler öncesi ve sonrası beyanatları için, bkz. Adem Çaylak, Gülenizm’in Soykütüğü (Ankara: Savaş Yay. 2019).

himmülsüzlükte belirginleşir. Gülen, solcu olmanın Müslüman olmaya bir engel teşkil edeceği algısıyla toplumu “solcular” ve “Müslümanlar” olarak ikiye bölmüştür. Deniz Gezmiş’ten bahsederken, “*Öldürülüyor, ama sonra dinî merasimle gömülüyor. Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu*” ifadelerini kullanmıştır. Sık sık bir sineği bile ezemeyecek karakterde olduğunu vurgulayan Gülen, şiddet kullanmakla ün yapmış birinden bahsederken şöyle demiştir: “*Halil Kol adındaki ülkücü arkadaş beş-on komünistin arasına girip hepsinin hakkından gelecek kadar bileği ve yüreği olan biriymiş*” (Işıklı, 1998, s. 69).

Gülen’in idealindeki toplumsal düzenin, dini doktrinlere dayanan bir tasavvur olduğu iddia edilmektedir (Demir, 2018, s. 80). Ancak tüm dinci görüntüsüne rağmen Gülenizm’in, “devletin devamı adına kendisine biçtiği rol” ve Kemalist rejimin devlete dair genel kabulleriyle uyuşan sekülerleşme süreçlerine uyumluluğu bakımından dinî bir cemaat olmanın dışına taşan bir işlevi haiz olduğu görülmektedir. Birbirlerinden farklı zaman ve zeminlerde yaşamalarına rağmen Atatürk ve Gülen’in, toplumu oluşturan fertlerin ıslahına yönelik olarak ürettikleri düşünce ve mekanizmaların biçimsel olarak taşıdıkları farklılıklara rağmen, özellikle devletin kutsiyeti ve milliyetçilik hususlarında birbirleri ile aynileşen sonuçlar üretmeleri dikkate değerdir.

Gülenist Hareketin Eğitim Anlayışı Üzerinden “Öteki” Algısı

Gülen için eğitim, toplum tasarımının kurucu birimi olan ahlaklı insan yetiştirme hedefine yönelik olarak kullanılabilir en önemli enstrümandır. Eğitim, ilim yoluyla zihinleri aydınlatır ve tefekkür yoluyla yaratıcıyı bulmayı sağlar. Bunun için Gülen, eğitim işinin kutsal bir vazife edasıyla yürütülmesini ister. Zayıf kalabalıklar yerine sağlam fertleri, “dünyayı yeniden çimlendirecek” nesilleri yetiştirmek, bu kutsal vazifenin gereği gibi ifa edilmesine bağlıdır. Gülen’e göre yetiştirilecek olan nesillere aile ve çevreden verilen dini eğitime paralel olarak pozitif ilimler de öğretilmelidir. Gülen için eğitim aslen ilmi bilgi ve ahlak kazandırma açısından önemli olmakla birlikte, yeni bir nesil yetiştirme fonksiyonunu yerine getirir. Gülen’de eğitim söz konusu olduğunda sosyal katılımı sağlama, yeni nesli kurtarma, onlara doğru yolu gösterme, böylelikle geleceği teminat altına alma düşüncesi her şeyden üstün tutulmalıdır (Çobanoğlu, 2012).

Gülen açısından pozitif ilimlere ilişkin eğitim maddeden yola çıkarak hakikatleri ispatlamaya yönelik bir çabadır. Bu durum, Gülen’in şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

“İlim ve tekniğin dine zit ve düşman olmadığını ispat etmek zorundayız. Diğer bir tabirle, Marks, Engels ve Lenin gibi maddecilerin maddeyi değerlendirecek, inkâra gitmelerine karşılık, bizim de aynı maddeyi değerlendirerek imana yürümemiz âdetâ bir vecibe hâline gelmiştir. Ben şahsen bunca tahşidatta hiçbir mazur görmediğim gibi, günümüzün inanmış ilim adamlarının, bu gibi meseleleri çok daha rahat anlatabilecek seviyede kendilerini hazırlamaları gerektiğine de inanıyorum” (Gülen, 1976).

Eğitim söz konusu olduğunda, diğer kesimler açısından popüler olan “cehaletle savaş”, Gülen açısından da bir ilke olur. Gülen’in cehaletten kastı dinî ve milli konulardaki bilgisizliktir. Gülen için eğitim “Allah, insanların nasıl olmalarını istiyorsa o şekilde olmalarını sağlayan bir araçtır”. Çünkü Gülen’in toplum tasarımına göre, ancak böylesi bir ruhi donanıma sahip olacak fertler toplum düzeni açısından sosyal ahlak/normlar oluşturabilecek ve bu ahlakı özümseyecek bilgi düzeyine sahip olabilirler (Çobanoğlu, 2012). Gülenist Hareket açısından İslâmî bir elit yaratma çabası bu amaca yönelik olarak değerlendirilmelidir. Gülenist Hareket, açtığı okullar, dershaneler ve yurtlarla esas olarak toplumu kendi öğretileri doğrultusunda değiştirebilecek bir elit yaratmayı amaçlamıştır. Bu noktada en büyük görev, öğretmene düşmektedir. Gülen, adeta öğretmenin elinde yoğrulmuş bir *altın nesil* özlemini şöyle dile getirmektedir:

“...Muallimin elinde madenler saflaşır, som altına ve pırl pırl güneşe inkılâb eder. O esrarlı elde en ham ve en değersiz şeyler, bihemtâ elmaslar hâline gelir. Hiçbir fabrika onun kadar seri ve onun kadar sistematik iş göremez. Karşısına aldığı yüzlerce insana, bir anda bütün duygu tayflarını intikal ettirmek ve onların varlıklarını içinde ikinci bir varlık hâline getirmek, muallimden başka kimseye müyesser olmamıştır” (Gülen, 1979).

“Sekülerist” Kemalizm’de modern eğitim ve okul sistemi, devlete ve millete “makbul vatandaş” yetiştirme işinde araçsal bir manivela olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede, 1924 yılında çıkartılan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”-nun gerekçesinde yer alan, “Milletin duygu ve düşünce bakımından birliği”nin, “okul”a bağlı olduğunun açıkça vurgulanması, “sekülerist” Kemalist ideolojinin uygulanmasında eğitim konusunun neden merkezi bir rol aldığını açıklar niteliktedir (Üstel, 2005, s. 128). Gülen hareketinin de benzer bir anlayışla eğitim üzerinden konuya yaklaştığı görülmektedir. Bu noktada, “cahil” kalmış halk kesimlerine ve köylere çağdaş dünyanın değerleri ile “aydınlık” ve “ışık” saçacak eğitilmiş insanlara vurgu yapan “sekülerist” Kemalist

retoriğe benzer şekilde, memleketin toptan, bütüncül, her yanına gidilmesi gereken "gecenin gündüze katılarak" memleket için faydalı bir şeyler yapma gereğini vurgulayan anlayış, "dinci" Kemalizm'in harekete geçirdiği "hizmet" ehlinde de aynen mevcuttur (Bora, 2012, s. 37).

Dünyaya yayılmış olan Gülen okullarına ilişkin olarak sürekli üzerinde durulan "küresel", "evrensel" ve "dini misyonu olmadığına" ilişkin iddiaların, "laik" bir duruş sergileyerek, "devletçi", "milliyetçi" ve "modern" yönleriyle ön plana çıkarılması, kendilerini meşrulaştırmak biçiminde nitelendirilmiştir (Taşkın, 2012, s. 27). Ayrıca Kıvanç Koçak da aynı vurgularla, Gülen'in görüşlerinin, "Her fert devletin ayrılmaz bir parçasıdır" anlayışını beslediği, milletin devamlılığı ve bütünlüğüyle birlikte, disiplin ve terbiyeye muhtaç olanların eğitiminin önemini bir kez daha ortaya çıkardığı ve bu durumun Gülen hareketinin "seküler" Kemalizm'le kan akrabalığının genel bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin verileri sunduğunu ifade etmektedir (Koçak, 2012, s. 49-51). Gülenizm'in tasavvurunda terbiyeye yüklenen anlam, milletin terakkisinde yeni neslin terbiyesiyle yakından ilintilidir. Başka bir deyişle, milletlerin toplumsal yapısı ile terbiye usul ve esasları arasında yakın bağlantı kuran Gülen, millet fertlerinin aldığı terbiye ile milletlerin hayatiyetlerini devam ettirmelerinin doğru orantılı olduğunun altını çizerek (Gülen, 1996, s. 114) adeta milletin birliği ve devletin düzeni adına "milli terbiye"den geçirilmiş fert tasavvur etmektedir.

Gülenist Hareketin açtığı ve kendine bağlı talebelerin az bir maaşla gönüllü öğretmen olduğu okullarda İslâm, doğrudan işlenen bir ders değildir. Yöntem ve müfredat bakımından pozitif bilimlerin ağırlıklı olarak okutulduğu okullarda, "*İslâm, dayanışma, yardımlaşma, birlikte çalışma, vazife anlayışı, büyüklere saygı vb. ahlaki duygulara hitap eden bir konumdadır*" (Çobanoğlu, 2012, s. 194). Bununla birlikte Gülenist Hareketin okullarının müfredatlarında fen bilimlerine geniş bir yer ayrılırken, sosyal bilimlere yeterince önem verilmemiştir. Bu durumun iki nedeni vardır. Birincisi, Gülenist Hareketin modern dünyayla, modern dünyanın yöntemlerini kullanarak başa çıkma düşüncesidir. İkincisi ise, bireycilik, özgür irade gibi kavramları geliştiren ve destekleyen sosyal bilimlerin, cemaat, dayanışma ruhu, birlik ve bütünlük gibi kavramlara önem veren Gülenist Hareket için tehlike olarak görülmesidir (Çaylak, 2016a; Çobanoğlu, 2012).

Gülenist Hareketin tasavvurunda olan ve okullarında uyguladığı eğitim bir bütün olarak düşünüldüğünde, pozitif ilimlere verilen önemin laik

okullardaki gibi olduğu görülmektedir. Ancak, Gülenist Hareket açısından tabiat bilimleri, Allah'ın varlığıyla ve onun yasalarına uyulması gerektiğiyle çelişmez. Bilakis tabiat bilimleri modern dünyayla rekabet etme aracı olduğu kadar tanrı fikrini de destekleyici bir enstrüman olarak görülür. Ayrıca otoriteye saygıyı önemseyen, dayanışmacı, bütünlükçü ve tektipleştirici anlayış olarak, içinde var olduğu ve beslendiği Kemalist ruh ile aynı özellikleri taşımaktadır. Kendi aydınlanma parametrelerine göre kültürel bakımdan geri kalmış ya da cahil varsaydığı Müslüman toplum kesimlerine bilim ve fennin rehberliğinde bir ideoloji aşlamak isteyen seküler Kemalizm muhafazakar kesimi, yeni ulusal kimliğin “öteki”leri ilan etmiştir. Aynı inşacı karaktere sahip Gülenist hareket ise, tasavvurundaki *asr-ı saadet* düzenini tesis edecek olan *Altın Nesil*'i yetiştirmek amacıyla oluşturduğu eğitim anlayışında, farklı siyasi görüşlere, sistemle barışık olmayan memnuniyetsizlere, din dışı veya ahlaksız olarak gördüğü kimselere “öteki”ler olarak bakmıştır.

SONUÇ

Etnosentrik düşünce ve davranış sistemi, kendisini “öteki” üzerinden var eder. Mensup olunan ideolojinin, kültürün, milliyetin vb. kurum veya olgunun ötekenden iyi olduğu, dahası ötekinin işe yaramaz, safsata, sapkın, cahil ve kötü olduğu varsayımından yola çıkan etnosentrik düşünce ve davranış biçimi ile radikalizm birbirini karşılıklı besleyen tutumlardır. Etnosentrizmin bir tür fanatizm olduğu göz önünde bulundurulduğunda, mensup olunan herhangi bir düşüncenin, kültürün, ideolojinin veya milliyetin etnosentrizme dönüşme tehlikesinin bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak böylesi bir sonuçtan, hiçbir düşüncenin, ideolojinin, milliyetin ve kültürün benimsenmemesi gerektiği anlamı çıkarılmamalıdır. Zira etnosentrizmi ortaya çıkaran başat etken, herhangi bir görüşü, düşünceyi, ideolojiyi, kültürü, milliyeti dogmalaştırmak, putlaştırmak, sorgulamaya kapatmak, kutsallaştırmaktır. Bu bağlamda, dinci topluluk ve oluşumların etnosentrik eğilimlere daha yatkın olduğu düşünülse de, seküler bir devletin, düşüncenin ve ideolojinin de etnosentrik bir hâl alması mümkündür. Bu durumun örnekleri, tarihte yaşanmış ve halihazırda yaşanmaktadır.

Etnosentrik düşünce ve davranış biçimini taşıyan ve onu yeniden üreten faktör toplumsal kültürdür. Tarihsel bağlamda inşacı ve nizam-ı âlemci bir karaktere sahip olan Türk devlet geleneğinin bu karakterini taşıyan Türk-İslâm imparatorluklarından modern Türkiye Cumhuriyeti devletine kadar ve bu modern devlet içindeki kurum ve kuruluşlara, cemaatlara kadar geniş bir

yelpazedeki birçok organizasyon, aynı tekelci, tektipleştirici kültürü bünyesinde ihtiva etmektedir. Bu yüzden dinci bir özellik taşıyan Gülenist hareketin etnosentrik karakteri, içinde yeşermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti devletinin sekülerist Kemalist ideolojisinin "sekülerist" etnosentrik karakterinin "dinci" yansımasından başka bir şey değildir.

Gülenist hareketin din anlayışındaki ötekileştirici tutum, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi olan Kemalizm'in, dini kalplere hapseden pozitivist ve tepeden inmece laisizm anlayışının sekülerist tarzda uygulanışı ile mahiyet itibariyle benzerlik göstermektedir. Birinin sekülerist, diğerinin dinci olması farkı dışında, bireyi ve bireyselliği topluluk içinde eriten, "makbul vatandaş" yaratmaya matuf itaat kültürüne dayalı, devletin kutsallığını esas alan ve milliyetçi bir söylem taşıyan özellikleri ikisinin mahiyet itibariyle aynı zihniyet ve tutumun dinci ve sekülerist boyutları olduğunun göstergesidir. Kemalizm'in, kendi aydınlık ve pozitivist laisizm anlayışı çerçevesinde İslam ve Osmanlı geçmişi ile malül zihniyet, cemaat ya da toplum kesimlerine, "yobaz, bağınaz, gerici ya da cahil" olarak bakması, Gülenizm'in, kendi ağ ve zihniyetinden olmayanlara karşı ötekileştirici ve ayırıcı davranması arasında biçimsel farklılıklar dışında mahiyet itibariyle bir fark yoktur. Kemalizm ve Gülenizm'in kullandığı eğitimin içeriği ve yöntemleri, sorgulamaya kapalı, ezberci, vazifeci nitelik taşımaktadır. Bu eğitimin amacı ise, "yobaz", "dinsiz", "vatan haini", "anarşist" gibi "öteki" tehlikesine karşı; "dindar", "vatansever", "sorumluluk sahibi", "fedakar", "itaatkar" bir "biz" üretebilmektir.

Kısacası, "öteki" algısı, dinci veya sekülerist herhangi bir düşünce veya ideoloji vasıtasıyla oluşturulabilir. Farklılıkları "öteki" olarak dışlayan davranış, kişilere ve toplumlara etnosentrik karakter kazandırır. Toplamların sahip olduğu tarihsel kültür ve gelenekler, etnosentrik karakteri besler ve eğitim yoluyla yeniden üretir. Eğitim, tektipleştirici karakterinden kurtulamadığı, kurumları ve değerleri sorgulamaya açmadığı ve bunları kutsallaştırdığı sürece, toplumun etnosentrik karakterinden kurtulabileceğini düşünmek zordur. İtati telkin eden bir eğitim, mevcut durumdaki devletin, kurumların ve toplumların ötekileştirici tutumlarını besleyen ve kutuplaştırıcı sistemi meşrulaştıran bir araç olarak kalacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Radicalism is a way of thinking that aims to fundamentally change the social or political order. However, this is not an ordinary type of change. Instead, this change should be based on a radicalist group's opinions that they accept those as the only trues. Because of the fact that these trues may be in a secular as well as religious content, radicalism can be a type of behaviour secularist or religious. In the both cases, it contains ethnocentrism.

Ethnocentrism is a style of thought and behaviour that puts its own ethnic group, ideology, nationality, religion etc. at the center of the universe. And, ethnocentrism defines as "the others" who are outside the group. In this way, ethnocentric groups create their own legitimacy from others. Ethnocentrism conceives a dualism. According that, "those of us are good, others are bad", "our thoughts are true, other's are false", "our believes are right, that of others are heretic", "our ideologies are progressive, others are obscurantist". No matter secular or religious, in each group that thinks their trues are unique, their thoughts are holy have radical and ethnocentrik tendencies.

Although, radicalist and fanatic style is considered something connected to religious thinking and groups, it is possible to say that also secular societies, groups, organizations can have this tendency. The modernization that began with European Enlightenment have put progress in the place of tradition, mind in the place of faith, facts in the place of myths. It means, it is a secularization project that considers the unique trues are factual realities. Also, industrialization, nation-states, positivism, individualism and liberalism and capitalist economy are the result of the modernization-secularization process. And just like religious thought, secularist thought has won a tendency to concern any opinion that is not secular is out of mind, false and ignorant.

In some cases, the countries those have secular regimes have not provided more freedom to their people than those have religious regimes. For example, Soviet Russia pursued a pro-peace policy in the beginning. But then, during the Stalin period, Soviet Union followed very rigid policies on industrialization and agricultural collectivization. In that period, Soviet politics did not hesitate to massacre the people. They closed churches and pushed the religion out of the social life. For the Soviet Union, to suppress the opposition was one of the most important thing. To exhibit how a modernist-secularist system can be oppressive and rigid, another useful example is single party era of the Republic of Turkey. Turkish modernization was

led by a pro-western group of elite that is far from ordinary people's daily life, beliefs, traditions. Thus, it remained baseless. The young republic who want to build a new culture instead of traditional Ottoman culture, became the same with Ottoman in the means of centralism, oppressiveness and totalitarianism. It means, radicalist or ethnocentric tendencies are not related with being secularist or religious but are related with social, political and historical culture.

In today's world, religious radicalism is associated with the idea of Islamic radicalism. In fact, Islamic radicalism is a postmodern answer to the specific form of modernization in the Third World. Strengthening and radicalization of the Islamic movement in Turkey, in the process of the changing into nation-state, the reply that came from conservative groups to the modernization movement of the ruling class. But after a certain stage of Turkish modernization, the Islamist segment, which tried to settle with the Kemalist regime, remained no different from the regime it criticized with the rigidity, oppression and ethnocentric character it displayed in the process after he seized power.

Centralist traditions, obedience culture, a sanctified leader cult come from the Turkish Islamic civilization reflected in today's Turkey's secularist or Islamic movements as ethnocentrism, radicalism and cultural monopoly. Islamic movements gained power in the proportion to the pressures experienced in the modernization process and felt to the large sections of the society and as they gained power they did not hesitate to make the same pressures felt to their opponents. Also, the Islamic movements are not homogeneous in itself. Many different congregations emerged in the line with different forms of thoughts, beliefs and ideologies. Moreover, each of them claims that it represents the rightest religion, the best social order and the fairest political system. In this study, we analyzed the Gulenist Movement who is the strongest among these kind of congregations. Gulenist Movement is a post-modern congregation that emerged as a reaction of modernism.

The Gulenist Movement is a civil religious movement that has its own philosophy, religion, ideological and action system. This system of thought and action is shaped by not only the character of the movement's leader but also Turkey's historical, socio-cultural and socio-economic conditions. The Gulenist Movement, which emerged in a modernist and secularist environment as a product of modernism, incorporates the uniformity of modernism

as other esoteric communities. Secularist and religious factors have equally nurtured the marginalizing structure of the Gulenist Movement.

Gulenist movement has not only a face with a religious, dualistic, esoteric structure but also has a face with being a non-governmental organization. Especially, in the area of education, the Movement made very big investments. Thus, it is very important to analyze the Movement on its religious sight, individual-congregation relations thoughts, state-politics concept and education understanding. In these contexts, we tried to show in this study, as a religious congregation how the Gulen movement created a perception of the “others”.

As a result, the marginalizing attitude in Gulenist Motion’s understanding of religion is just like a small-scale communal prototype of Turkey’s official ideology secularist “Kemalism”. Their only difference is that one of them is religious and the other is secularist. But both of them have the same character by means of obedience culture, leader cult, standardizing education, a holy state and nationalist discourse. They are both have a character that dissolves individual within the community and they both have sanctified values that are question them is betrayal or sin. While Kemalism concerns that “others” are ignorant and bigot, Gulenism assumes that “others” are faithless and sinner.

In short, perception of the “other” can be created through both religious and secularist thought or ideology. Behavior that excludes differences as “other”, gives an ethnocentric character to individuals and societies. The historical culture and traditions of societies nourish the ethnocentric character and reproduce it through education. It is difficult to think that society can get rid of the ethnocentric character as long as education cannot get rid of its uniforming character, open to questioning institutions and values.

KAYNAKÇA

- Acar, Ç. (2016). *Fetullahçı Terör Örgütü*. Profil Yayıncılık. İstanbul.
- Altıntaş, R. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. Pınar Yayınları. İstanbul.
- Arpacı, I. (2017). Dini Radikalizmin Nedenlerini Tersinden Sorgulamak: Milli Görüş Neden Radikalleşmedi?. *Turkish Studies International Academic Journal*, 12(8), 11-28.
- Bauman, Z. (2017). *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. Çev. N. Soysal. Say Yayınları. İstanbul.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Bulaç, A. (2007). *Din-Kent ve Cemaat: Fethullah Gülen Örneği*. Ufuk Kitap. İstanbul.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma. Ankara..
- Çayır, K. (2016). Türkiye'de Ulusal Kimliği Yeniden Tanımlama Yolunda Özcülük, Çokkültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim. *Eğitim-Bilim-Toplum*, 14(55), 77-101.
- Çaylak, Â. (2016a). *Gülenizm'in Soykütüğü*. Savaş Yayınları. Ankara.
- Çaylak, Â. (2016b). Kemalist Bedeni Tahkim Eden Muhafazakâr İslamcılık Ruhunu. <http://www.adaletedavet.com/kemalist-bedeni-tahkim-eden-muhafazakar-islamcilik-ruhu>
- Çaylak, Â. (2016c). İslamcı Siyasette İktidar ve İtikat. *Birikim*, 328, 27-36.
- Çaylak, Â. ve Çelik, Â. (2009). Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş(tir)mesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı. *Türkiye'nin Politik Tarihi*. Der. Adem Çaylak vd. Savaş Yayınları. Ankara, 93-133.
- Çıfci, Y. (2019). *Politik Aşınılık Biçimleri*. Maarif Mektebi Yayınları. Ankara.
- Çobanoğlu, Y. (2012). *Altın Neslin Peşinde: Fethullah Gülen'de Toplum, Devlet, Ahlak, Otorite*. İletişim Yayıncılık. İstanbul.
- Çobanoğlu, Y. (2016). Cemaati İnceleyen Akademisyenle 40 Soruda Fethullah Gülen'in Zihnine Yolculuk. <http://t24.com.tr/haber/cemaati-inceleyen-akademisyenle-40-soruda-fethullah-gulenin-zihnine-yolculuk,354845> (15.10.2019)
- Demir, H. (2018). *Ezoterik Bir Kült Cemaatinin Radikalleşmesi*. 2. Baskı. Ay Yayınları. Ankara.
- Ekinci, İ. (2018). Sekülerleşme ve Din. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1). 320-337.
- Erdoğan, L. (2006). *Küçük Dünyam*. Doğan Kitap. İstanbul.
- Gramsci, A. (2007). *Hapishane Defterleri*. Çev. Adnan Cemgil. Belge Yayınları. İstanbul.
- Gülalp, H. (1994). İslamcı Radikalizmin Toplumsal ve Tarihsel Kökenleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 86-91.
- Gülen, M. F. (2013). *Sohbet-i Canan*. İzmir. Nil Yayınları.
- Gülen, M. F. (2011). *Yeşeren Düşünceler*. Çağ ve Nesil 6. İzmir. Nil Yayınları.
- Gülen, M. F. (2009). *Fasıldan Fasıla 4*. İzmir: Nil Yayınları.
- Gülen, M. F. (1999). *Yeşeren Düşünceler*. İzmir: Nil Yayınları.
- Gülen, M., F. (1996). *Buhranlar Anaforunda İnsan*. Çağ ve Nesil 2. Töv Yayınları. İstanbul.
- Gülen, M. F. (1979). *Maarifimizde Muallim*. Çağ ve Nesil 1. (Sızıntı Dergisi, Aralık

- 1979), <https://books.google.com.tr/books?id=y7tyCwAAQBAJ&pg=PT6&pg=PT6&dq=maarifimizde+muallim&source=bl&ots=krP7Pvj-RG&sig=ACfU3U1SxpcbjqVIZV07xYDle5b1MD0Bg&hl=tr&sa=X&ved=2ahUK-EwjS2dDL3MLmAhUixosKHZTAAyIQ6AEwAnoECAgQAQ#v=onepage&q=madenler&f=false>, (04.02.2018)
- Gülen, M., F. (1976). Asrın Getirdiği Tereddütler. *Günümüzde Fen ve Tekniğe Ait Meselelerle İslâm'ı Anlatmak Yaygın Hâldedir. Bunu Nasıl Görürsünüz?*. (14 Aralık 1976, İzmir Bornova Merkez Cami), www.fguen.com. (08.11.2018).
- Güler, İ. (2017). (The) Cemaat-Hizmet Hareketi ve Fetö'leşmeyi Anlamak. <http://www.islamianaliz.com/h/56672/ilhami-guler-yazdi-the-cemaat-hizmet-hareketi-ve-fetolesmeyi-anlamak> (23.10.2019).
- Harari, Y., N. (2018). 21. Yüzyıl İçin 21 Ders. Çev. Selin Sıral. Kolektif Kitap. İstanbul.
- Hür, A. (2011). Siyasetin Leitmotivi Fethullah Gülen. <https://t24.com.tr/haber/gulen-cemaati-askerci-dislayici-milliyetci-devletci-bir-yapi,186255> (10.09.2019).
- Işıklı, A (1998). Said Nursi Fethullah Gülen ve Laik Sempatizanları. <http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/21.pdf> (16.08.2019).
- Koçak, K. (2012). Gülen Mutlakiyetçiliği: Otoritarizm, Askerî Nizam ve Kışla Disiplini. *Birikim Dergisi*, 282, 48-51.
- Kurum, M., & Avcı, E. (2018). "Radikalizm ve Aşırıncılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması". *Güvenlik Stratejileri*, 28, 37-90.
- Laçiner, Ö. (1995a). Postmodern Bir Dinî Hareket: Fethullah Hoca Cemaati. *Birikim Dergisi*, 76, 3-11.
- Mardin, Ş. (1993). *Türkiyede Din ve Siyaset*. İletişim Yayıncılık. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset 'Makaleler I'*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Neumann, P. R. (2008). "Introduction", *Perspectives on Radicalisation and Political Violence: Papers from the First International Conference on Radicalisation and Political Violence*. 17-18 January 2008, International Center for Study of Radicalisation and Political Violence, London, 3-7.
- Sarıkaya, M. S. (1998). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 93-102.
- Şeriati, A. (2012). *Dine Karşı Din*. Fecr Yayınları. Ankara.
- Türkdoğan, O. (2005). İslami Değerler Sistemi ve Max Weber. IQ Kültür ve Sanat Yayınları. İstanbul.
- Üstel, F. (2005). *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Yavuz, M. H. (2005). Neo-Nurcular: Gülen Hareketi. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık*. Cilt:6. 2. Baskı. 295-307, T. Bora ve M. Gültekinçil (Editörler). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Yeğen, M. (2002). Kemalizm ve Hegemonya. *Kemalizm*. Der. Ahmet İnsel. İletişim Yayıncılık, İstanbul, 56-74.
- Yıldırım, Ö. (t.y.). İkicilik (Düalizm) Nedir?. http://www.felsefe.gen.tr/felsefe_sozlugu/i/ikicilik_dualizm_nedir_ne_demektir.asp. (12.8.2019).

"DİNCİ" TEKELCİLİK OLARAK RADİKALİZM: GÜLENİST HAREKETİN "ÖTEKİ"
ALGISI ÜZERİNDEN ELEŞTİREL ANALİZİ

Yıldız, A. (2001). Ne Mutlu Türküm Diyebilene! Türk Millî Kimliğinin Etno-seküler Sınırları. İletişim Yayınları. İstanbul.

İnternet Bağlantıları

URL1: <https://en.oxforddictionaries.com/> (7.9.2019)

URL2: <http://www.tdk.gov.tr/> (4.10.2019)

Raporlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2017). Fethullahçı Terör Örgütünün (FETÖ/PDY) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. http://altinoz.com.tr/wp-content/uploads/2017/05/Rapor_26.05.pdf. (5.9.2019).

İTTİFAKTAN BLOK SİYASETİNE 31 MART YEREL SEÇİMLERİ

NEBİ MİŞ

Sakarya Üniversitesi

HAZAL DURAN

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi

ÖZ

Türkiye'nin başkanlık sistemine geçişinin ardından yapılan ilk seçim olan 31 Mart yerel seçimleri, Türkiye yerel seçim tarihi açısından pek çok ilki barındırmıştır. 24 Haziran seçimlerinin aksine partilerin yasal bir çerçeve olmadan ittifak kurduğu seçimlerde iki ittifak blokunun adayları yarışmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Cumhuriyet İttifakı'nı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve İyi Parti ise Millet İttifakı'nı oluşturmuştur. Doğrudan Millet İttifakı'nın içerisinde yer almasa da Halkların Demokratik Partisi (HDP) 11 büyükşehir ve ilde Millet İttifakı lehine aday çıkarmayarak bu ittifaka destek vermiştir. Aynı ittifak blokunda yer alan partiler belirli seçim çevrelerinde ittifak ortaklarının lehine aday çıkarmamıştır. Dolayısıyla oy pusulalarında sadece aday çıkaran partilerin amblemi yer almıştır. Ayrıca aynı ittifaktan tek bir adayın yarıştığı seçim bölgelerinin önemli bir bölümünde belediye meclisi seçimlerinde de partiler ortak listeler oluşturarak seçimlere katılmıştır.

Bu çalışma, 31 Mart yerel seçim sonuçlarını, hem yeni siyasal alanın özellikleri bakımından hem de ampirik açıdan karşılaştırmalı bir şekilde ele almaktadır. Çalışmada ilk olarak 24 Haziran seçimlerinin sonuçlarını da dikkate alarak, 31 Mart yerel seçim sonuçları üzerinden ittifak siyasetinin Türkiye'nin yeni siyasal alanını nasıl şekillendirdiğine odaklanılmıştır. Bu bölümde ayrıca seçim ittifaklarının ve buna bağlı olarak partiler arasında oy geçişkenliğini sağlayan stratejik ya da taktiksel oy verme davranışının siyasal alanın yeniden şekillenmesine ve 31 Mart seçimlerinin sonuçlarına ne ölçüde etki ettiği tartışılmıştır. Ardından Cumhuriyet İttifakı ve Millet İttifakı üzerinden, blok siyaseti merkeze konularak, AK Parti, MHP, CHP, İyi Parti ve HDP açısından seçim sonuçları analiz edilmiştir. Sayısal veriler üzerinden karşılaştırmalı olarak yapılan bu analiz, yeni siyasal alanın oluşmasına etki eden dinamiklerin seçim sonuçları üzerindeki etkisinin daha net anlaşılmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 31 Mart Yerel Seçimleri, Seçim İttifakları, Siyasal Sistem, Blok Siyaseti

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nebis@yaho.com, ORCID iD:0000-0003-3257-5768

** Doktor Adayı, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, h.duran@bilkent.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-7672-939X

Atf/Cite:

Miş, N. & Duran, H. (2019). İttifaktan Blok Siyasetine 31 Mart Yerel Seçimleri. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2). 363-393. DOI: 10.31679/adamakademi.634750

31 MARCH LOCAL ELECTIONS FROM ALLIANCES TO BLOC POLITICS

ABSTRACT

The 31 March local elections in Turkey, the first local elections after Turkey's transition to presidential system, was a breaking point in Turkey's local election history. Contrary to the June 24 elections, the candidates of two party blocs run in the elections without forming alliances in a legal framework. While the Justice and Development Party (AK Party) and the Nationalist Movement Party (MHP) formed the People's Alliance, the Republican People's Party (CHP) and the Good Party came together under the Nation Alliance. The Democratic People's Party (HDP) did not nominate candidates in 11 provinces and supported the candidates of the Nation Alliance. The parties in the same alliance bloc did not nominate candidates in favor of alliance members in certain electoral circles. In the ballot papers, there were only the emblem of the parties that nominated candidates. Moreover, parties joined in municipal council elections by forming joint lists where only one candidate from the same alliance run for the elections.

This study empirically and comparatively analyzes the results of the March 31 local elections in terms of the dynamics of the new political space. Firstly, regarding also the results of the 24 June elections, the study focuses on how Turkey's new political space was shaped via the alliances in the 31 March local elections. This part of the study also evaluates how pre-electoral alliances and strategic or tactical voting behavior shaped new political sphere and affected the results of local elections. Secondly, based on the People's Alliance and the Nation Alliance, the election results of the AK Party, MHP, CHP, Good Party, and HDP and bloc politics were analyzed. This data-based comparative analysis clarifies the impact of new dynamics shaping the new political sphere on election results.

Keywords: 31 March Local Elections, Pre-Electoral Alliances, Political System, Bloc Politics

GİRİŞ

31 Mart yerel seçimleri, AK Parti'nin iktidarda bulunduğu son 17 yılda yapılan 15. seçimdir. Bu seçimlerin altısı iktidarın önemli meydan okumalarla yüzleştiği 2014'ten sonra gerçekleşmiştir. Bu beş yıllık dönemde AK Parti, ilk önemli sınavını 31 Mayıs 2013'te Taksim Gezi Parkı'nda başlayan ve kısa sürede ülke genelinde hükümet karşıtı protestolara dönüşen Gezi Parkı eylemleri esnasında ve Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) hükümete karşı emniyet güçleri aracılığıyla gerçekleştirdiği 17-25 Aralık sürecinde vermiştir. Ayrıca 6-8 Ekim olayları; PKK ve HDP tarafından özerklik ilan edilmesi sonrası yaşanan hendek terörü; PKK ve DEAŞ'ın büyükşehirlerde gerçekleştirdiği terör saldırıları ve son olarak 15 Temmuz 2016'da FETÖ'nün darbe girişimi ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. AK Parti iktidarı bir taraftan tüm bu krizleri yönetirken diğer taraftan da seçimleri sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Bu süreçte yaşanan en önemli gelişmelerden birisi, kırk yılı aşkın süredir tartışılan parlamenter sistemin değişmesi ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi olmuştur. 31 Mart seçimlerinden kısa bir süre önce yapılan 24 Haziran seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan yeni sistemin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Parlamento seçimlerinde yasama çoğunluğunu çok az bir farkla kaybetse de MHP ile yaptığı ittifak sayesinde elinde bulundurduğu iktidara yasama desteğini de sağlamıştır.

31 Mart, AK Parti iktidarları döneminde yapılan yerel seçimlerin dördüncüsüdür. AK Parti, daha önceki yerel seçimlerin tamamından genel seçimlere benzer şekilde birinci parti olarak çıkmıştır. 2002'deki genel seçimlere giren 19 partiden sadece AK Parti'nin yüzde 34,3 oranında oy alması; CHP'nin ise yüzde 19,4 oy oranı elde ederek meclise girmesi eski siyaset tarzının ve partilerin tasfiyesini göstermesi bakımından önemlidir (Sayarı & Esmer, 2002, s. 9-32). Seçimlerden önce yapılan analizlerde AK Parti'nin seçimlerden galip olarak çıkacağı tahmin edilse de 1990'ların bir benzeri olarak iktidarın ancak bir koalisyon ile kurulabileceği de varsayılmıştır. Ancak beklenen ya da tahmin edilen aksine AK Parti, ilk kez seçime girmesine rağmen merkez sağ partilerin tabanlarının büyük çoğunluğunun oylarını almıştır. AK Parti'nin bu kadar yüksek oy oranına ulaşması daha çok verilen "tepki oyları" ile açıklansa da aslında yaşanan Türkiye'de siyasi haritanın yeniden şekillenmesidir (Çarkoğlu, 2002, s.123; Heper & Sayarı, 2016, s. 23-28). Kuşkusuz AK Parti'nin gelecekte gireceği 6 genel, 4 yerel, 3 referandum ve 2 cumhurbaşkanlığı seçimi olmak üzere toplam 15 seçimi kazana-

bileceğini söz konusu dönemde öngörmek zordur. Çünkü o döneme kadar Türkiye'nin demokrasi tarihinde bir partinin kazandığı seçimler, arka arkaya üç seçim dönemini geçmemiştir.

Dolayısıyla Türkiye siyasal hayatı ve seçim tarihi açısından AK Parti istisnai bir konumdadır. AK Parti girdiği tüm seçimleri kazanmakla kalmamış, aynı zamanda hemen hemen tüm seçimlerde kendisine en yakın muhalefet partisinin iki katına yakın oy oranına ulaşmış ve bunu istikrarlı bir şekilde korumuştur. Parlamentoda elde ettiği sandalye sayısı da her seçimde kendisine en yakın oy oranını elde eden muhalefet partisinin neredeyse iki katından fazladır (Miş ve Aslan, 2018). Bir sonraki seçimin -erken seçim olmaması halinde- 2023'te olacağı düşünüldüğünde demokratik dönemde kesintisiz olarak en az 21 yıl iktidarda kalacak olması, Türkiye siyasi tarihinde benzersiz bir durumdur. Dolayısıyla Türkiye siyaseti açısından AK Parti'nin istisnailiği, onun siyasal parti sistemleri sınıflandırmasında dünyada sayılı örnekleri bulunan hâkim partiler¹ sınıfına girmesiyle açıklanabilir (Altunoğlu, Dalay, & Ete, 2015, s. 18; Keyman, 2014, s. 19-34; Çarkoğlu 2015, s. 171-192).

Türkiye seçim tarihine bakıldığında, partilerin yerel ve genel seçimlerde oy oranları açısından elde ettiği sonuçlar farklılık göstermektedir. Özellikle iktidarda olan bir partinin yerel seçim başarısı ya da başarısızlığı çoğu zaman genel seçimlerde ulaştığı oy oranı ile örtüşmemektedir. Ancak AK Parti, her ne kadar genel seçimlerde elde ettiği oy oranının altında kalsa da yerel seçimlerde başarılı olmuştur. Bu bağlamda AK Parti açısından 2004 yerel seçimlerini, 2002'de elde ettiği seçim başarısının bir güven oylaması olarak okumak mümkündür. Seçimlere ilişkin yapılan analizlerde AK Parti'nin Türkiye siyasetinin merkezine yerleşip yerleşmediği sorgulamaları ve Türkiye sosyolojisini ne ölçüde yansıttığı tartışmaları gündeme gelmiştir.² 20 partinin katıldığı seçimlerde yüzde 76,25 oranında bir katılım gerçekleşmiş; oyların il genel meclisi seçimlerinde yüzde 41,67'sini, belediye başkanlığı seçimlerin-

1 Hâkim parti kavramı, siyasal sistemde uzun yıllar boyunca kesintisiz bir şekilde iktidarda bulunan partiler için kullanılmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Giliomee, C. H. & Simkins C. (der.) (2005), *The Awkward Embrace One-Party Domination and Democracy*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam.

2 Bu analizlerden bazıları için bkz. Vergin, N. (2004), Siyaset ile Sosyolojinin Buluştuğu Nokta. *Türkiye Günlüğü*, (75), 5-9; Sanbay, A.Y. (2004). 2004 Seçimlerinin Demokratik Anlamı. *Türkiye Günlüğü*, (75), 31-35; Bilgin, V. (2004). Bir Seçim Sonucu Her Zaman Görünenden Daha Derin Anlamlar Taşır. *Türkiye Günlüğü*, (75), 35-42; Öğün, S.S. (2004). Estetize Olan Hayatımız ve Yerel Seçimler. *Türkiye Günlüğü*, (75), 48-59; Heper, M. (2002). Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi ile İlgili Bazı Düşünceler. *Türkiye Günlüğü*, (70), 23-28.

de ise yüzde 40,8'ini alan AK Parti, oylarını bir önceki seçimlere göre yüzde 6,7 oranında artırarak birinci parti olmayı başarmıştır.

2009 yerel seçimlerinde ise AK Parti oyların yüzde 38,39'unu alarak üst üste girdiği dördüncü seçimden de birinci parti olarak çıkmıştır. CHP yüzde 23,08 oy alırken MHP ise 15,97 oranında oy almıştır. Bu seçimlerin en önemli sonucu, seçmenlerde milliyetçi eğilimlerin güçlenmesi ve bunun oy verme davranışı üzerindeki belirleyiciliğinin artmasıdır. Seçimlerin bir diğer önemli sonucu ise AK Parti'nin oy oranının bir önceki seçime göre gözle görülür biçimde düşmesidir (Altunoğlu, 2009; Önder, 2009; Çetinsaya, 2009).

30 Mart 2014 yerel seçimlerine 2013 yılında Gezi Parkı eylemleri ile başlayan ve 17-25 Aralık'ta emniyet ve yargı içerisindeki FETÖ yapılanmasının iktidara müdahale girişimi ile girilen çalkantılı atmosferde gidilmiştir. Ayrıca söz konusu seçimler, o dönemde devam eden Çözüm Süreci'nin halkta nasıl karşılık bulduğunun test edilmesi açısından da önemlidir (Çarkoğlu, 2014, 181). AK Parti, bir önceki yerel seçimlere göre oylarını artırarak yüzde 43, 4 oy oranı ile seçimlerden birinci çıkarken en yakın rakibi CHP ise yüzde 25,6 oranında oy almıştır. MHP oylarını bir önceki yerel seçime göre artırarak yüzde 17,6 oranında oy elde etmiştir. Doğu ve Güneydoğu illerinde Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), diğer illerde ise HDP adı altında seçimlere giden partilerden HDP, seçim öncesinde kendi lehine oluşturulan olumlu havanın aksine seçimlerde oylarını artıramazken BDP Doğu bölgelerinde oy oranlarını korumuştur.

Dolayısıyla 31 Mart 2019'a kadar yapılan tüm yerel seçimlerde dönemin siyasal ve sosyal koşulları büyük ölçüde belirleyici olmuştur. 31 Mart yerel seçimlerinde ise söz konusu siyasal ve sosyal koşulların etkilerinin yanı sıra yapısal iki temel dinamik olan seçim ittifakları ve buna bağlı olarak stratejik ya da taktiksel oy verme davranışı seçim sonuçlarında etkili olmuştur.

SİYASAL ALANIN YENİDEN ŞEKİLLENMESİNE VE 31 MART YEREL SEÇİM SONUÇLARINA ETKİ EDEN DİNAMİKLER

31 Mart yerel seçimleri, Türkiye'de daha önceden gerçekleşen seçimlerden farklı olan iki temel dinamiğe sahiptir. Bu dinamiklerden birincisi, seçim ittifakları düzenlemesi ile beraber siyasi partilerin 24 Haziran seçimlerine benzer şekilde ittifak kurabilmeleri, ikincisi ise ittifakların sonucu olarak ortaya çıkan stratejik oy verme davranışlarıdır.

31 Mart seçim sonuçlarının önceki seçimlerden farklı olan iki temel dinamiğini daha iyi anlayabilmek için bu dinamiklerin ortaya çıktığı koşulları analiz etmek gerekmektedir. Seçimler, Türkiye’de siyasi alanın yeniden şekillendiği bir süreçte yapılmıştır. Yeni siyasi alanı şekillendiren en temel unsur ise 16 Nisan 2017 tarihinde parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan başkanlı bir siyasal sisteme geçilmesidir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesiyle birlikte yürütme erki olan Cumhurbaşkanı’nın seçilmesi için yüzde 50 + 1 oy şartı aranmaya başlamıştır. Ayrıca yeni siyasal sistemle birlikte, Türkiye’de yasal zeminde seçim ittifaklarının kurulmasına yönelik düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda partiler arasında ittifaklarla seçime gitme düzenlemesi, 24 Haziran seçimlerinin hemen öncesinde yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur (Miş ve Duran, 2018a, s. 26). Dolayısıyla da yeni siyasal düzlemde partiler arasındaki ilişkiler seçim ittifakları üzerinden oluşmaya başlamıştır. Seçim ittifakları ilk defa 24 Haziran 2018’deki seçimlerde uygulanmış, parlamento ve Cumhurbaşkanı seçimlerinin aynı gün yapıldığı seçimlere partiler yasal bir çerçevede ittifak yaparak katılmıştır. Bu seçimlerin sonuçları üzerinde partiler arasında yapılan seçim ittifakı önemli oranda belirleyici olmuştur (Miş, 2018, s. 323).

Yeni siyasal alanı şekillendiren ilk dinamik olan seçim ittifakları sisteminin siyasal alanı nasıl şekillendirdiğini daha iyi anlamak için partiler arasındaki ittifak ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi ve 24 Haziran seçimleriyle ittifaklarının yasal hale gelmesiyle birlikte siyasal alan, blok siyaseti etrafında şekillenmeye başlamıştır (Miş ve Duran, 2018b, s.12). Cumhurbaşkanlığı sistemine destek veren MHP ve AK Parti Cumhuriyet İttifakı’nı oluşturmuştur. Büyük Birlik Partisi (BBP) de bu ittifaka destek vermiştir. Diğer taraftan, CHP, İyi Parti ve Saadet Partisi (SP) ise Millet İttifakı çatısı altında bir araya gelmiştir. Bu noktada siyasal partiler arasındaki ittifakları şekillendiren temel unsurun ideolojiden ziyade pragmatizm olduğu görülmektedir. Zira AK Parti ve MHP karşısında ittifak kuran partiler, ideolojik olarak ve kendi seçmen tabanları açısından birbirine uzaktır. Eylül 2017’de MHP’den ayrılan bir grup siyasetçinin öncülüğünde kurulan İyi Parti, kurucuları ve siyasal söylemi açısından Türk milliyetçiliğine yaslanmaktadır (Duran, 2017, 26). Milli Görüş geleneğinden gelen Fazilet Partisi’nin (FP) halefi olan SP’yi ise İslamcı bir yelpazede değerlendirmek mümkündür. Millet İttifakı’na katılmasa da Millet İttifakı lehine yerel seçimlerde bazı seçim çevrelerinde aday çıkarmayan HDP ise etnik

Kürt milliyetçiliği üzerinden siyaset yürüten bir partidir (Altun, 2018, s. 94). Dolayısıyla Türkiye’de yeni siyasal alanın oluşmasında ideolojik konumlanmalar bir tarafa bırakılarak farklı ideolojilere sahip partiler seçim ittifakı kurabilmiştir.

Seçim ittifakları düzenlemesinin yeni siyasal alan üzerindeki bir diğer etkisi, Türkiye’de geleneksel olarak yüzde 70 sağ - yüzde 30 sol ekseninde oluşan parti bloklaşmalarını değiştirmesidir. Tarihsel olarak Türkiye’de seçmen kümelerinin yaklaşık yüzde 30 civarında sol, yüzde 70 civarında ise sağ seçmenlerden oluştuğu kabul edilmektedir (Aytaç, Çarkoğlu, & Yıldırım, 2016, 211-224). Seçmen kümeleri arasındaki bu ayrım, Türkiye’deki siyasi partilerin de sağ ve sol olarak iki blok etrafında kümelenmelerine yol açmıştır. Türkiye’de geleneksel olarak seçmen davranışlarına bakıldığında sağ ve sol siyaset bağlamında bloklar arası oy geçişkenliği sınırlı, blok içi geçişkenlik ise geniştir (Kalaycıoğlu, 1999). Yani seçimden seçime siyasette öne çıkan tartışmaların niteliğine ve partilerin seçmene yönelik konumlanmasına göre sağ ve sol yelpaze içinde seçmenler parti değiştirebilmektedir. Ancak sağ ve sol partiler arasındaki oy geçişkenliği sınırlıdır (Özbudun, 2011). Örneğin sağ muhafazakâr bir seçmenin, farklı seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi (RP) gibi partilere oy vermesi yaygın bir durumken; CHP, Demokratik Sol Parti (DSP) ya da Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) gibi sol partilere oy vermesi istisnai bir durumdur. Bu gerçeklik, 1965’lerden itibaren siyasal alanın öne çıkan temel dinamiklerindedir.

Dolayısıyla iki bloklu siyasal yapıda siyasetin solunda konumlanan partilerin geleneksel olarak yüzde 50’lerin üzerinde oy alması zor görülmektedir. Fakat yeni siyasal sistemdeki seçim ittifakları düzenlemesi ile birlikte siyasi partilerin sağ ve sol ekseninde bloklaşmaları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Örneğin siyasetin sol taşıyıcı kolonunu oluşturan CHP, geleneksel seçmen blokundaki yüzde 30’luk oy sınırını aşabilmek için hem 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerinde hem de 31 Mart yerel seçimlerinde sağ partilerle ittifak kurmuştur (Sarıbay, 2018, 67-80; Aytaç, Çarkoğlu ve Yıldırım, 2016, 211-224). Sağdan İyi Parti, Saadet Partisi ve Demokrat Parti ile seçim ittifakına giderek sağ ve sol arasındaki nispeten katı konumlanmayı aşarak, sağ ve sol siyasetin belirleyici dinamiklerini muğlaklaştırmıştır (Miş, 2018b). Parti, bu ittifaklarla aynı zamanda CHP’nin tarihsel bagajının bir sonucu olan sağ seçmenlerin partiye mesafesini kırmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda seçimlerdeki birçok adayını geçmişte sağ siyasetin içinde yer almış siyasetçiler-

den seçmiştir. Bu sayede CHP, her ne kadar tek başına sağ-sol bloktaki yüzde 30'luk bagajını aşamasa da diğer partilerle yaptığı ittifak sonucunda Millet İttifakı'nın bu bagajın üzerinde bir oy almasını sağlamıştır (KONDA, 2019, s. 6).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ve seçim ittifakları düzenlemesinin bir sonucu olarak iki bloklu yapının siyasal alan üzerinde daha etkili olacağını varsaymak gerekir. Türkiye, çok uzun bir süre siyasal yapının parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçmesini tartışmış,³ ampirik olmaktan ziyade ideolojik tabanlı gerçekleşen (Aytaç, Çarkoğlu, & Yıldırım, 2016, s. 16) tartışmalarda sistem değişikliğiyle parti yapısının nasıl dönüşeceği de gündeme gelmiştir. Bu tartışmalar yürütülürken, başkanlı bir siyasal sisteme geçilmesi durumunda, Türkiye'de iki partili bir sistemin hâkim olacağına yönelik çok genel bir varsayım ileri sürülmüştür (Aslan, 2015, s. 37). Tartışmaların içeriği ise Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) uygulanan başkanlık sisteminde hâkim olan iki partili yapıya referansla oluşturulmuştur (Yılmaz, 2018, s. 59). Başkanlı bir siyasal sisteme geçilmesi durumunda iki partili bir sistemin ortaya çıkacağına teknik gerekçesi ise genellikle başkanın yüzde elli oyla seçilecek olması ile izah edilmiştir. Seçimleri kazanabilmek için yüzde ellinin üzerinde oy alma gerekliliğinden dolayı zamanla küçük partilerin sistemde etkisinin azalacağı varsayılmıştır. Ancak bu iki partili yapının, başkanlık sisteminin bizatihi kendine has özelliklerinden mi oluştuğu yoksa tarihsel şartların ortaya çıkardığı siyasal kültürün bir yansıması mı olduğu çok tartışılmamıştır. Halbuki bir ülkenin parti sisteminin şekillenmesinde o ülkenin yönetim sistemi ve seçim sistemi belirleyicilerden biri olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda ülkelerin tarihî geçmişleri, siyasal kültürleri ve toplumsal refah düzeyi gibi birçok faktör parti sistemlerinin oluşmasında etkilidir. Örneğin başkanlık sistemine sahip olan ABD etkin iki partili, Meksika hâkim partili, Brezilya çok partili siyasal tecrübelerle sahiptir (Kesselman, Krieger, Joseph, & Barrington, 2014). Bunun yanında parlamenter yönetime sahip olan İngiltere ise iki partinin sistemde öne çıktığı bir ülkedir. Yarı başkanlık sistemine sahip Fransa'da ise partiler hem seçimlerde hem de parlamentoda merkez sağ ve merkez sol ekseninde bloklanmaktadır.

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi ve seçim ittifakları düzenlemesi ile siyasal partilerin iki blok etrafında siyaset üretmesi uzun vadede seçim sonuçlarında belirleyici olacaktır. Toplumun mevcut ideolojik

3 Bu tartışmalarla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Miş, N. & Duran, B. (der.) (2017), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, SETA Yayınları, İstanbul.

yönelimleri, sosyal bölünmelerin oy verme davranışına etkisi, partiler arasındaki oy geçişkenliğinin tarihsel seyri, siyasal ve toplumsal kutuplaşma eğilimleri⁴ ve yeni yönetim modelinde seçimlere partilerin ittifakla girmesinden dolayı şimdilik parti sistemi iki blok etrafında şekillenmektedir. Bu iki bloklu yapının bir tarafında hâkim parti konumunu elde eden AK Parti bulunurken, diğer bloğun taşıyıcı kolonunu ise tarihi bir geçmişe sahip olan CHP oluşturmaktadır. Gerek 24 Haziran gerekse de 31 Mart seçim sonuçları, bu iki bloğun yanında etnik hassasiyetlerin daha belirleyici olduğu milliyetçi Kürt partilerinin de sistemde etkili olabileceğini ortaya koymuştur (KONDA, 2019, s.6).

31 Mart yerel seçimlerinde bu iki bloklu yapı seçim koşulları üzerinde belirleyici olmuştur. Yeni siyasal alandaki iki bloklu yapının oluşmaya başladığı 24 Haziran yasama ve yürütme seçimlerinde ittifakların seçim sonuçları üzerinde belirleyici olmasından dolayı partiler, 31 Mart yerel seçimlerinde iş birliğinin sınırlarını daha da derinleştirmiştir. 24 Haziran seçimlerinde partiler arasında seçim ittifakı için yasal bir çerçeve bulunurken, yerel seçimler için böyle bir zemin yoktur.⁵ Birçok seçim çevresinde birden çok parti değil, blok siyaseti üzerinden yalnızca iki aday yarışmıştır. Bu sebeple adayların seçimi kazanabilmesi için yüzde elliyeye yakın ya da yüzde ellinin üzerinde oy oranına ulaşması gerekmiştir. Yerel seçimlerde yasal bir mevzuat olmadığı için partiler bir diğerinin lehine aday çıkarmamıştır. Dolayısıyla hangi bloğun partisi desteklenecekse diğer partilerin tabanları daha önceden hiç oy vermedikleri partilere oy vermek zorunda kalmıştır.

Yeni siyasal alanı şekillendiren ikinci temel dinamik ise seçim ittifaklarının ideolojik olarak birbirine uzak partileri bir araya getirmesiyle beraber seçimde taktiksel ya da stratejik oy verme davranışı oluşmasıdır (Duran, 2018). Seçmenlerin taktiksel ya da stratejik oy verme davranışı iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi, siyasal partilerin ittifak yapmalarının bir sonucu olarak seçmenler, partilerden ziyade ittifaklar etrafında mobilize olmuştur. Bu sebeple siyasal partiler kampanya sürecinde yalnızca kendi siyasi tabanlarına değil, ittifak yaptıkları seçmenlerin tabanlarına yönelik bir söylem oluşturmuştur. Örneğin CHP, sağ seçmenden oy almak için geleneksel siyaset

4 Türkiye seçmenin mevcut ideolojik yönelimleri, sosyal bölünmelerin oy verme davranışına etkisi, partiler arasındaki oy geçişkenliğinin tarihsel seyri ve siyasal ve toplumsal kutuplaşma eğilimleri ile ilgili bkz.. Çarkoğlu, Ali (2016), *Oy Verme Davranışı, Metin Heper ve Sabri Sayarı (Derleyenler), Dünden Bugüne Türkiye, Tarih, Politika, Toplum Ve Kültür, Çeviren: Kıvanç Tathiyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 211-224,*

5 "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun", No: 298, (Ek cümle: 13/3/2018-7102/10 md.)

anlayışının üzerini örterek sağ siyasal bir söyleme yaslanmış ve sağ seçmene yönelik daha ılımlı bir dil kullanmıştır. Ayrıca hem CHP hem de İyi Parti, HDP tabanının oyunu almak için HDP tabanının tercihlerini ve hassasiyetlerini dikkate alan bir siyasal üslup kullanma gereği duymuştur (Ağırdir, 2019; Aslan, 2019). Cumhuriyet İttifakı partileri ise kendi tabanlarını sandığa götürmek ve seçmenlerini konsolide etmek için daha sert bir seçim kampanyası yürütmek tercihinde bulunmuştur.

Taktiksel ya da stratejik oy verme davranışı ikinci olarak seçmenlerin küçük partilere daha çok yönelmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Seçim ittifakları küçük partilerin tabanlarını ittifak motivasyonu ile sandığa gitme yönünde teşvik etmiştir. Örneğin, 24 Haziran seçimlerinde ittifak çatısı altında seçime giden partilerin toplam oyunun yüzde onluk barajı geçmesi durumunda oy oranı ne olursa olsun ittifak içindeki partilerin barajı geçecek olmasından dolayı, milletvekili çıkarma ihtimali küçük partilerin seçmenleri bu partilere oy vermiştir.

Küçük partilerin ittifak içinde seçim kazanma ve kaybetme bağlamında belirleyici olması, bu partilerin ittifak yaptıkları partilerle sürdürdükleri seçim pazarlığında güçleriyle orantısız taleplerde bulunmasına da yol açmıştır. Örneğin 31 Mart seçimlerinde İyi Parti, CHP ile ittifakı karşılığında gücünün çok ötesinde bir payla birçok seçim çevresinde Millet İttifakı adına seçime girmiştir. CHP, ikinci parti olduğu birçok seçim çevresinde aday çıkarmayarak İyi Parti adaylarını desteklemek zorunda kalmıştır. Yine SP'nin AK Parti'nin tabanından sınırlı da olsa oy alma ihtimali, CHP'nin ve geçmişte SP'ye sert eleştiriler getiren katı laik ve seküler çevrelerin bu partiye yönelik tutumunu değiştirmiştir (Miş ve Duran, 2019).

Sonuç olarak 24 Haziran 2018'de ve 31 Mart 2019'da gerçekleşen seçimler, Türkiye'de yeni siyasal alanın şekillenmesinde en çok etkili olan iki unsurun seçim ittifakları düzenlemesi ve seçmenlerde stratejik ya da taktiksel oy verme davranışının ortaya çıkması olduğunu göstermiştir. Özellikle 31 Mart seçim sonuçları, bu iki dinamiğin seçim sonuçlarını önemli ölçüde şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple 31 Mart seçim sonuçlarının karşılaştırmalı incelenmesi, yeni siyasal alanı oluşturan iki temel dinamiğin anlaşılması açısından elzemdir.

SİYASAL PARTİLER AÇISINDAN 31 MART SEÇİM SONUÇLARI

31 Mart yerel seçimleri, AK Parti ve MHP'den oluşan Cumhuriyet İttifakı'nın galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet İttifakı seçimlerde yüzde 51,64 oranına

ulaşırken, CHP ve İyi Parti'den oluşan ve 11 ilde HDP'nin de desteklediği Millet İttifakı ise yüzde 37,57 oranında oy elde etmiştir. Katılım oranının yüzde 84,67 olduğu seçimlerde Cumhur İttifakı 50 il ve 680 ilçede seçimleri kazanmışken, Millet İttifakı ise 21 il ve 210 ilçede galibiyet elde etmiştir.

Tablo 1: 2004'ten 2019'a Yerel Seçim Sonuçları

Yerel Seçimler		AK Parti	CHP	MHP	DEHAP/ DTP/BDP/ HDP	İyi Parti	Katılım Oranı
2004 Yerel Seçimleri	Oy Oranı	41,7	18,2	10,5	-	-	76,25
	Oy Sayısı	13.447.287	5.882.810	3.372.249	-	-	
2009 Yerel Seçimleri	Oy Oranı	38,4	23,1	16	5,7	-	85,19
	Oy Sayısı	15.353.553	9.229.936	6.386.279	2.277.777	-	
2014 Yerel Seçimleri	Oy Oranı	43,39	25,6	17,6	6,81		89,19
	Oy Sayısı	19.469.840	11.493.758	7.907.067	2.845.276		
2019 Yerel Seçimleri	Oy Oranı	44,33	30,12	7,31	4,24	7,45	84,67
	Oy Sayısı	20.584.029	13.983.930	3.394.477	1.970.466	3.459.599	

Seçim ittifakları özellikle büyükşehirlerdeki seçim sonuçları üzerinde etkili olmuştur. Zira büyükşehirlerde ittifaklar dahilinde seçime gidilmesi ve seçim yarışının iki blok adayı üzerinden şekillenmesi, adayların seçimleri kazanabilmesi için oyların yaklaşık yüzde 50'ye yakınını elde etmelerini zorunlu kılmıştır. Örneğin kazandığı dört yeni büyükşehirin tamamında İyi Parti ile ittifak yapan CHP'nin bu başarısında, HDP'nin bu büyükşehirlerde aday çıkarmaması belirleyici olmuştur. Yine seçim ittifaklarının bir sonucu olarak bugüne kadar ağırlıklı olarak Ege ve Trakya'da varlık gösteren CHP, İç Anadolu'da da bazı illerde belediye başkanlığı seçimini kazanmıştır.

Tablo 2: Seçimde Partisi Değişen İller

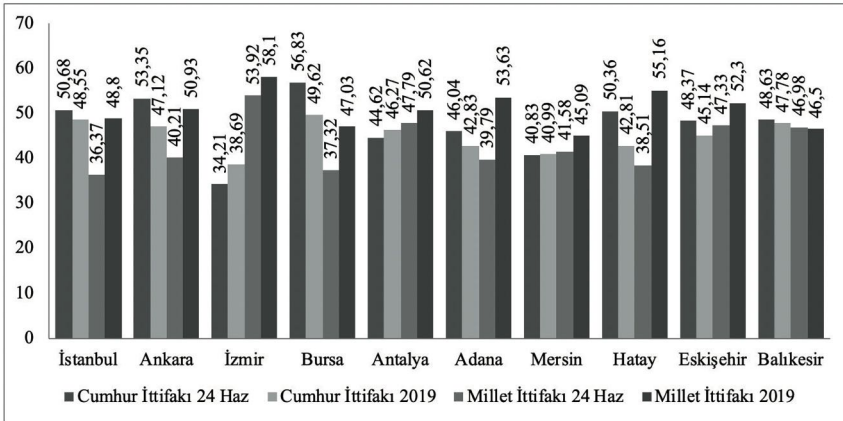
AK Parti'ye Geçen İller			AK Parti'nin Kaybettiği İller		
HDP'den Ağrı Bitlis Şırnak	CHP'den Zonguldak Giresun	MHP'den Isparta	CHP'ye İstanbul Bolu Bilecik Kırşehir Ardahan Ankara Artvin Antalya	MHP'ye Çankırı Karaman Kütahya Amasya Erzincan Bayburt Kastamonu	
CHP'ye Geçen İller			CHP'nin Kaybettiği İller		
AK Parti'den İstanbul Bolu Bilecik Kırşehir Ardahan Ankara Artvin Antalya	MHP'den Adana Mersin		AK Parti'ye Zonguldak Giresun	Bağımsız Kırklareli	
MHP'ye Geçen İller			MHP'nin Kaybettiği İller		
AK Parti'den Çankırı Karaman Kütahya Amasya Erzincan Bayburt Kastamonu			AK Parti'ye Adana Mersin	CHP'ye Isparta	HDP'ye Kars
HDP'ye Geçen İller			HDP'nin Kaybettiği İller		
MHP'den Kars			AK Parti'ye Ağrı Bitlis Şırnak	TKP'ye Tunceli	

31 Mart yerel seçim sonuçları, Türkiye siyasetine dair birkaç hususu ortaya koyması açısından önemlidir. Öncelikle Türkiye'deki mevcut siyasal partiler arasında Türkiye genelinde her bölgede temsil edilen tek partinin AK

Parti olduğu bir kere daha ortaya çıkmıştır. 24 Haziran 2018'de gerçekleşen cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde de Cumhurbaşkanı Erdoğan 63, AK Parti ise 64 ilde sandıktan birinci çıkmış, bu da AK Parti'nin siyasetteki tek "Türkiye partisi" kimliğini taşıyan aktör olduğunu göstermiştir (Miş ve Duran, 2018b, s.9). 31 Mart yerel seçim sonuçları ise AK Parti'nin son 17 yılda katıldığı 15. seçimde de bu özelliği koruduğunu bir kere daha tescil etmiştir.

Seçim sonuçlarının ortaya koyduğu bir diğer husus, AK Parti'nin oylarının özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ciddi bir yükseliş göstermesidir. AK Parti'nin 31 Mart'ta, önceki yerel seçimlerde HDP tarafından kazanılmış Ağrı, Bitlis, Şırnak ve Muş'u kazanması ve bölge genelinde ilçe sayısını artırması, bu seçimlerin AK Parti açısından en dikkat çekici sonuçlarından birisidir. Dolayısıyla bölgede HDP oylarının 1 Kasım 2015 seçimleriyle başlayan düşüş trendi bu seçimlerde de devam etmiştir. Bu noktada AK Parti'nin Ağrı, Bitlis, Şırnak ve Muş'a ek olarak sembolik önemi olan Şemdinli, Uludere, Dargeçit, Erüh gibi ilçeleri kazanması da bölgede AK Parti'ye olan desteğin artmasının bir sonucu olarak ifade edilmektedir (Alptekin, 2019).

Grafik 1: Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı'nın Bazı Büyükşehirlerdeki Oy Oranlarındaki Değişim (%)

Seçim sonuçlarına göre Türkiye genelinde belediye başkanlığı seçimleri ile büyükşehir ve il genel meclislerinde ortaya çıkan tablonun birbirinden farklı olması seçimler açısından bir diğer önemli husustur. Büyükşehir ve

il genel meclisleri sonuçlarına göre CHP Türkiye genelinde 12 ilde belediye meclislerinde çoğunluğu elde ederken, HDP ise dokuz ilde çoğunluğu kazanmıştır. MHP yalnızca Osmaniye’de belediye meclislerinde çoğunluğu elde ederken, AK Parti ise Türkiye genelinde İstanbul ve Ankara da dâhil olmak üzere 59 ilde belediye meclislerinde çoğunluğu kazanmıştır. Dolayısıyla seçmenler büyük oranda belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeliklerinde farklı partilere oy vermiştir. Bu sebeple büyükşehir belediye başkanları kazandıkları belediyelerin meclislerinde muhalefet konumuna düşmüştür.

Sonuç olarak 31 Mart seçimleri, Türkiye’de yeni siyasal alanı şekillendiren seçim ittifakları ve stratejik oy verme davranışının uzun vadede belirleyici olacağını göstermesi açısından önemlidir. Seçim ittifakları sonucunda Türkiye siyasetinde Cumhuriyet İttifakı ve Millet İttifakı olarak iki temel blok oluşması ve Millet İttifakı blokunun İstanbul, Ankara, Adana, Mersin ve Antalya gibi seçim öncesinde AK Parti ve MHP’ye ait olan belediyelerde seçimleri kazanması blok siyasetinin kısa vadede ortaya çıkan en önemli sonucudur. Bu durumun daha iyi anlaşılması için siyasi partiler özelinde seçim sonuçlarının detaylı olarak analiz edilmesi gerekmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)

Seçim sonuçlarına göre 15 büyükşehirde ve 24 ilde belediye başkanlığını kazanan AK Parti, yüzde 44,4’lük oy oranıyla da en yakın rakibine kıyasla açık ara farkla en yüksek oy oranına ulaşmıştır. 738 ilçe ve belde ile birlikte toplam 1440 belediyenin 777’si, oran olarak ise yüzde 54’ü AK Parti tarafından kazanılmıştır.

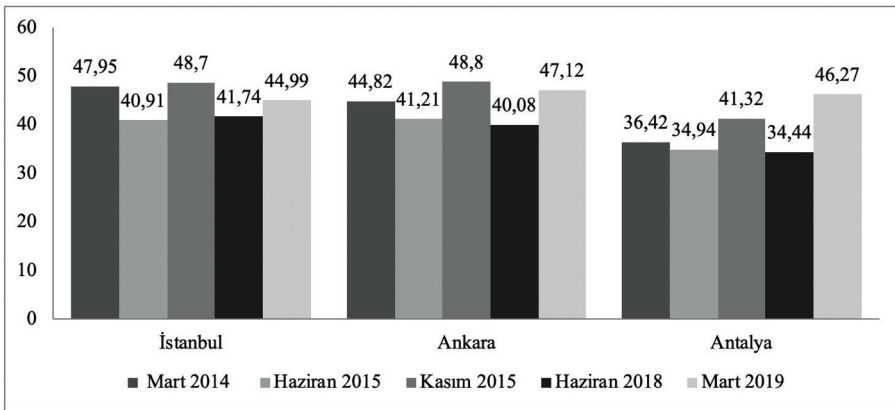
Tablo 3: 2014’ten 2019’a AK Parti’nin Kazandığı Belediye Sayılarındaki Değişim

	2014	2019
Büyükşehir	18	15
İl	30	24
İlçe ve Belde	752	738
Toplam	800	777
Oran	%59	%54

Öte yandan AK Parti, 2014'te kazandığı iki büyükşehir ve 12 il belediyesini bu seçimlerde kaybederken altı yeni il belediyesi kazanmıştır. Kaybedilen belediyelerden iki büyükşehir ve altı il belediyesi CHP'ye geçerken diğer altı il belediyesi ise MHP'ye geçmiştir. Ankara, Antalya, Bolu, Artvin, Ardahan, Kırşehir ve Bilecik'i CHP kazanırken; Amasya, Çankırı, Erzincan, Kastamonu, Kütahya, Bayburt ve Karaman'ı ise MHP kazanmıştır. Bununla birlikte AK Parti, HDP'den üç, CHP'den iki ve MHP'den bir il almıştır. CHP'ye karşı kaybedilen illerde sadece Kırşehir Cumhuriyet İttifakı kapsamına dâhil edilmezken, geri kalan yerlerde Cumhuriyet İttifakı kapsamında MHP, AK Parti adayını desteklemiştir. Kırşehir'de ise Millet İttifakı adayı yüzde 44,79 oy alırken AK Parti adayı yüzde 38,67 oranında oy alabilmiştir. MHP adayı ise 15,57 oranında oy elde etmiştir. AK Parti'nin her bölgeden ve 81 ilin tamamından il-ilçe düzeyinde belediye kazanması ve birinci parti olarak çıkması, partinin siyasal alandaki gücünü gösteren önemli bir veridir.

AK Parti açısından bu seçimin en kritik sonuçlarından birisi İstanbul, Ankara ve Antalya'da belediye başkanlıklarının kaybedilmesidir. Fakat seçim sonrasında yaşanan en büyük tartışma, İstanbul seçimleriyle ilgili olarak yaşanmıştır. Yüksek Seçim Kurulu (YSK), sandık kurullarının oluşturulmasında kamu görevlisi olma şartına uyulmaması ve sayım döküm cetvellerindeki usulsüzlükler sebebiyle büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerini iptal etmiş ve 23 Haziran'da tekrar bir seçim yapılmıştır.⁶ 23 Haziran İstanbul seçimlerinde Ekrem İmamoğlu yüzde 54 ile seçimleri kazanırken Binali Yıldırım ise yüzde 45 oranında oy almıştır. 31 Mart seçimleri ile karşılaştırıldığında İmamoğlu oylarını 572 bin 120 artırırken, Yıldırım ise yaklaşık 220 bin oy kaybetmiştir.

Grafik 2: İstanbul, Ankara ve Antalya'da AK Parti'nin Oy Oranlarındaki Değişim (%) (2014-2019)

6 T.C. Yüksek Seçim Kurulu, Karar No: 4219, <http://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/78053/2019-4219.pdf> (Erişim tarihi: 14 Kasım 2019).

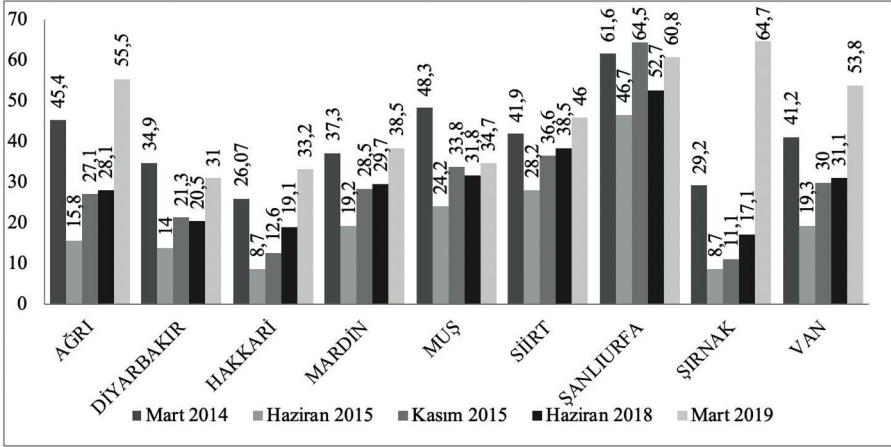
AK Parti'nin bu seçimlerde kaybettiği üç büyükşehir ve 12 ilde Cumhuriyet İttifakı'nın ciddi miktarda oy kaybı olmuştur. AK Parti ve MHP'nin 24 Haziran seçimlerindeki toplam oy sayısı ile 31 Mart yerel seçimlerinde AK Parti adaylarının aldığı oy sayısı arasında ciddi bir fark olduğu görülmektedir. Cumhuriyet İttifakı, 24 Haziran milletvekilliği seçimlerine kıyasla İstanbul'da 569.905, Ankara'da 271.705, Antalya'da ise 33.364 oy kaybetmiştir. Seçmen sayısındaki olası artış da göz önünde bulundurulduğunda, Cumhuriyet İttifakı'nın özellikle büyükşehirlerde seçmen kaybettiği ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar AK Parti ve MHP, büyükşehirlerde stratejik ya da taktiksel oy kullanmanın bir sonucu olarak oylarını kaybetse de belediye meclislerinde oy oranlarını büyük ölçüde korumuştur. Bu durumun doğal bir sonucu, AK Parti'nin belediye başkanlığını kaybettiği İstanbul ve Ankara'da belediye meclislerinde birinci parti olması ve tek başına çoğunluğu elde etmesidir. Dolayısıyla ittifaklar ile beraber şekillenen yeni oy verme davranışı, yerel yönetimlerde belediye başkanlığı ve belediye meclisleri düzeyinde farklı sonuçlara yol açmıştır.

İttifaklarla beraber şekillenen stratejik ve taktiksel oy verme davranışının bir diğer önemli sonucu, büyükşehir ve il belediye başkanlıkları ile ilçe belediye başkanlıkları seçim sonuçlarının farklılaşmasıdır. Büyükşehir ve il seçim sonuçları ile ilçe seçim sonuçları arasında bir kıyaslama yapıldığında, ilçelerde AK Parti'nin adayını destekleyen bazı seçmenlerin büyükşehirde oylarını AK Parti'nin adayından yana kullanmadığı görülmektedir. Örneğin AK Parti, Ankara büyükşehir belediye başkanlığını kaybetmesine rağmen 19 ilçe belediyesinde seçimleri kazanırken, büyükşehir belediye başkanlığını kazanan CHP yalnızca üç ilçede seçimleri kazanmıştır.

AK Parti'nin yerel seçimlerdeki en büyük başarısı ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki oy oranını artırması olmuştur. AK Parti, Doğu ve Güneydoğu'da kayyum atanmış 95 il ve ilçe belediyesinin 24'ünü kazanırken, bu sayıların dördünü büyükşehir belediyesi; sekizini ise il belediyesi oluşturmuştur. Bu iller ise Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Erzurum, Gaziantep, Kilis, Malatya, Muş, Şanlıurfa ve Şırnak olmuştur. Burada en dikkat çeken sonuç ise AK Parti'nin kayyum atanmış belediyelerden Ağrı, Bitlis ve Şırnak'ı almasıdır.

Grafik 3: AK Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu İllerindeki Oy Değişimi (%)

Sonuç olarak AK Parti, büyükşehir ve il belediye başkanlıkları düzeyinde oylarını düşürse de ilçe belediyeleri ve belediye meclisleri düzeyinde oylarını korumuştur. Partinin oylarının düşmesinde özellikle büyükşehirlerde gerçekleştirilen seçim ittifakları ve seçmenlerin yeni sistemde taktiksel ya da stratejik oy kullanma tercihi etkili olmuştur.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

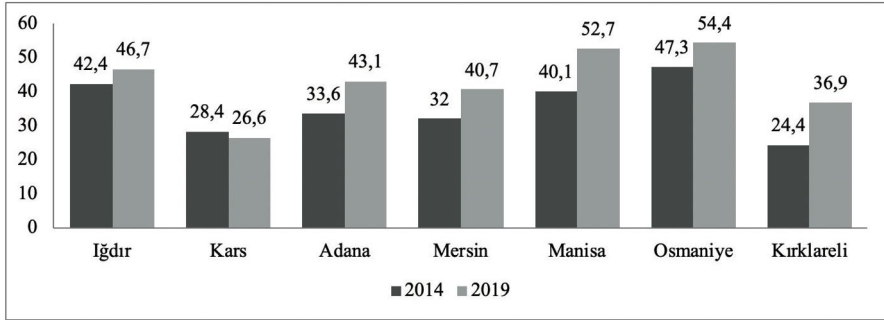
Cumhur İttifakı kapsamında seçimlere AK Parti ile 51 ilde iş birliği yaparak katılan MHP, yüzde 7,31 oranında oy almıştır. MHP, oy oranındaki düşüşe rağmen 1 büyükşehir, 10 il, 145 ilçe ve 88 belde belediyesi olmak üzere toplamda 244 belediye başkanlığı kazanmıştır. Seçim sonuçlarında ilk göze çarpan husus, MHP'nin iki büyükşehir ve 2 il belediyesini kaybetmesine karşın bir büyükşehir ve 7 yeni il belediyesi kazanması ve ilçe belediye sayısını arttırmasıdır. Buna göre MHP, kazandığı bir büyükşehirin yanı sıra altı olan il belediye sayısını 11'e çıkarırken, 75 olan ilçe sayısını 145'e ve belde sayısını 44'ten 88'e yükseltmiştir.

MHP'nin seçimlerde aldığı oy oranının temel belirleyicisi AK Parti ile yaptığı seçim ittifakı olmuştur. AK Parti ile yaptığı seçim ittifakı kapsamında 17'si büyükşehir belediyesi olmak üzere 44 ilde belediye başkan adayı çıkar-

mayan MHP, bu seçim bölgelerinden oy elde edememiştir. Bu da MHP'nin oylarında ciddi bir düşüşe neden olmuştur. MHP seçmeninin İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere Türkiye nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan 17 büyükşehirde MHP adına oy kullanamaması, MHP'ye olan seçmen desteğinin ölçülmesini imkânsız hale getirmiştir.

MHP'nin seçim sonuçlarını etkileyen bir diğer unsur, MHP'nin seçmen desteğinin yüksek olduğu büyükşehirlerde Millet İttifakı'nın ortak aday çıkarması ve HDP'nin bu şehirlerde Millet İttifakı adayını desteklemesi olmuştur. Bu sebeple MHP, seçimlere Cumhuriyet İttifakı ile girdiği illerde ciddi bir kazanç elde edememiştir. AK Parti'nin MHP adayını desteklediği üç büyükşehirden ikisini, Mersin ve Adana büyükşehir belediyelerini, kaybederken yalnızca Manisa büyükşehir belediyesini yeniden kazanmıştır.

Grafik 4: Cumhuriyet İttifakı Kapsamında MHP Adayının Desteklendiği İllerde MHP'nin Oy Oranlarındaki Değişim (%)

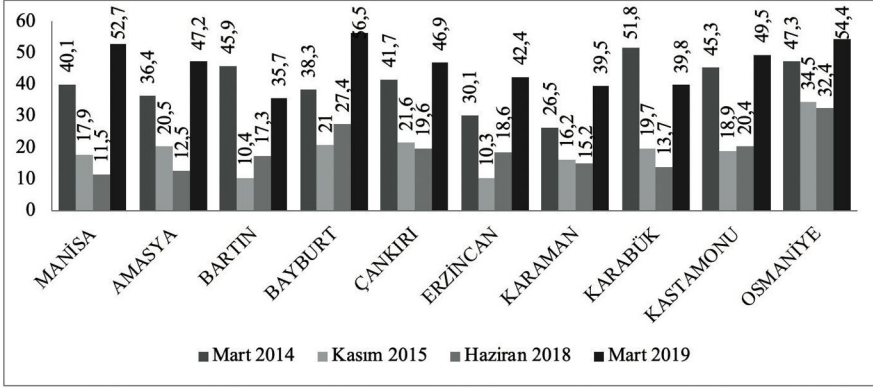

AK Parti-MHP ittifakının MHP'nin oylarını artırdığı yerler ise Osmaniye ve Manisa olmuştur. Her iki yerde de AK Parti'nin aday çıkarmayarak MHP adayını desteklemesi, AK Partili seçmenlerin MHP adayına oy vermesini sağlamış ve MHP her iki yerde de oylarını artırmıştır. Manisa'da 2014 seçimlerine kıyasla yaklaşık yüzde 12 oranında daha fazla oy alırken Osmaniye'de ise yüzde yedi civarında oy oranını yükseltmiştir.

AK Parti'nin MHP lehine aday göstermediği illerden MHP'nin oy oranını artıramadığı tek il ise Kars olmuştur. 2014 yerel seçimlerinde MHP'nin kazandığı Kars Belediyesi'ni bu seçimlerde yüzde üç oranında farkla HDP almıştır. MHP'nin çok az oy farkı ile kaybettiği diğer ittifak illeri ise İğdır ve

Kırklareli olmuştur. Iğdır'ı yüzde 3,3'lük oy farkı ile HDP ve Kırklareli'ni 0,6'lık oy farkı ile CHP'den istifa ederek seçimlere bağımsız olarak katılan eski belediye başkanı kazanmıştır.

Grafik 5: MHP'nin Kazandığı İllerdeki Oy Oranları (%)

MHP, Cumhur İttifakı kapsamında aday çıkardığı illerde elde edemediği kazancı AK Parti'nin oyunun yüksek olduğu illerde elde etmiştir. Önceki seçimlerde kazandığı Isparta Belediyesi'ni bu seçimlerde AK Parti kazanırken; MHP de AK Parti'nin elinde bulunan Çankırı, Erzincan, Bayburt, Amasya, Kastamonu, Karaman ve Kütahya olmak üzere yedi ilde belediye başkanlığını kazanmıştır.

MHP'nin kimi illerde ufak oy farkları ile kaybetmesi veya kazanması da dikkat çekicidir. Parti, Iğdır'da yüzde 3,37'lik ve Kars'ta yüzde 3'lük bir farkla HDP'ye kaybederken Kırklareli'nde ise yüzde 0,6'lık bir farkla bağımsız adaya karşı kaybetmiştir. AK Parti ile yarıştığı Karabük'te yüzde 0,9 ve Karaman'da ise yüzde 1'lik farklarla kazanmıştır.

Sonuç olarak seçim ittifakları sistemi, AK Parti ile ittifak yaparak seçimlere katılan MHP'nin seçimlerde aldığı sonuçları iki şekilde etkilemiştir. İlk olarak, 17 büyükşehirde AK Parti lehine aday göstermeyen MHP'nin oy oranlarında ciddi bir düşüş görülmüştür. İkinci olarak ise AK Parti'nin MHP lehine bazı büyükşehir ve illerde aday göstermemesi, MHP'nin elde ettiği belediye sayısını 2014 seçimlerine kıyasla önemli ölçüde artırmasına yol açmıştır.

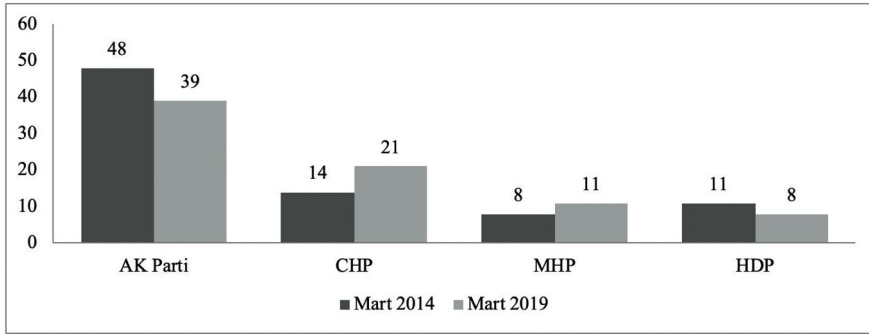
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

31 Mart yerel seçimlerinde seçim ittifakları ve taktiksel ya da stratejik oy verme davranışının seçim sonuçlarını en çok olumlu yönde etkilediği parti

CHP olmuştur. Seçimlere İyi Parti ile iş birliği yaparak giden CHP; Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Antalya, Aydın, Eskişehir, Hatay, Mersin, Muğla ve Tekirdağ büyükşehir belediyelerinde belediye başkanlığı seçiminde birinci parti olarak kazanmıştır. Bu bağlamda CHP'nin İyi Parti ile ittifak kurması ve HDP'nin bu ittifaka 11 ilde aday çıkarmayarak destek olması büyük avantaj sağlamıştır.

Fakat CHP belediye başkanlıkları düzeyinde gösterdiği başarıyı il genel meclisleri düzeyinde gösterememiştir. Zira büyükşehir ve il belediye başkanlığı seçimlerinde ittifak kapsamında CHP'ye oy veren İyi Partili seçmenler belediye meclisi seçimlerinde kendi partilerine oy vermiştir. Parti, belediye başkanlığı seçimlerinde Türkiye genelinde yüzde 30,1 oy oranına ulaşırken, il genel meclislerinde ise yalnızca yüzde 18,8 oranında kalmıştır. Bu durum belediyelerde başkanlıklar ve meclisler arasında farklı bir tablonun oluşmasına yol açmıştır.

Grafik 6: 2014 ve 2019 Yerel Seçimlerinde Partilerin Kazandıkları Büyükşehir ve İl Belediyesi Sayıları

Dolayısıyla CHP'nin gerek büyükşehir belediye başkanlıkları gerekse de il belediye başkanlıkları düzeyinde 2014 yerel seçimlerine göre oy oranlarını artırması, İyi Parti ile özellikle büyükşehir belediyeleri üzerinde kurduğu ittifak stratejisinin başarılı olduğunu göstermiştir. Seçim ittifaklarının CHP'nin büyükşehirlerdeki oylarına etkisini ölçmek için 2014 yerel seçim sonuçları ile karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Örneğin, 2014 yerel seçimlerinde CHP'nin büyükşehir belediye başkan adayı Mustafa Sarıgül, 3.428.454 oy alarak seçimi ikinci sırada tamamlarken, 23 Haziran'da tekrarlanan İstanbul büyükşehir belediye başkanlığı seçim sonuçlarına göre Ekrem İmamoğlu 4.741.870 oy almıştır. Fakat 2019 seçimlerinde İstanbul büyükşehir belediye

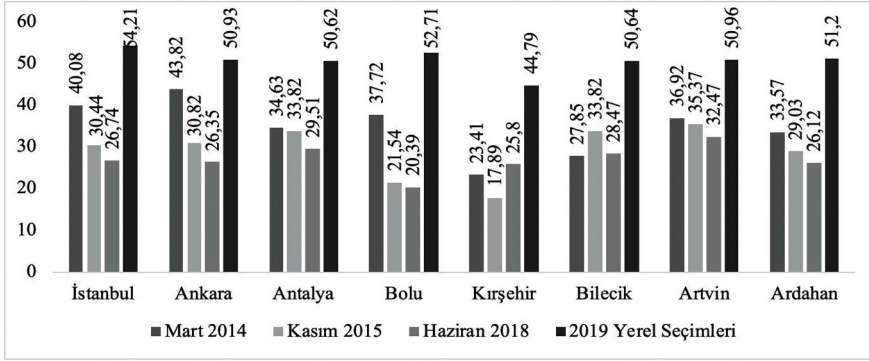
meclisinin sonuçlarına bakıldığında, CHP'nin yalnızca 3.281.567 oy aldığı ve ikinci sırada kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla CHP'nin İstanbul'da belediye başkanlığı seçimi ile belediye meclisi seçimi arasında 1.460.303 oy farkı bulunması, İyi Parti, HDP ve diğer partilerin oylarının belediye başkanlığı seçimini CHP'ye kazandırdığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, seçim ittifaklarının siyasal alanın şekillenmesi üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Tablo 4: CHP'nin Yeni Kazandığı ve Kaybettiği İller

CHP'nin AK Parti'den Aldığı İller	CHP'nin MHP'den Aldığı İller	CHP'nin Kaybettiği İller
Antalya, Ankara, Ardahan, Artvin, Bilecik, Bolu, Kırşehir	Adana, Mersin	Zonguldak, Kırklareli, Giresun

CHP'nin ittifaklarla birlikte kazandığı bir diğer büyükşehir olan Ankara'da da benzer bir durum görülmektedir. CHP'nin İstanbul seçimleriyle beraber 2019 yerel seçimlerinde en çok ön plana çıkan başarısı, Ankara büyükşehir belediye başkanlığının CHP ve Millet İttifakı'nın adayı Mansur Yavaş tarafından kazanılmasıdır. Yüzde 85 katılım oranıyla gerçekleşen Ankara seçimlerinde 1.661.437 oy alan Mansur Yavaş, yüzde 50,91'lik oy oranıyla yeni büyükşehir belediye başkanı olmuştur. 25 ilçeye sahip Ankara'da 19 ilçeyi AK Parti, 3 ilçeyi MHP, 3 ilçeyi ise CHP kazanmıştır. Mansur Yavaş, her ne kadar belediye başkanlığı seçimini önde tamamlasa da Ankara'da il genel meclisinde AK Parti yüzde 40,97'lik oy oranıyla birinci sıradadır. MHP de yüzde 7,11 oranında oy almıştır. Dolayısıyla Cumhur İttifakı, il genel meclisinde çoğunluğu elde etmiştir.

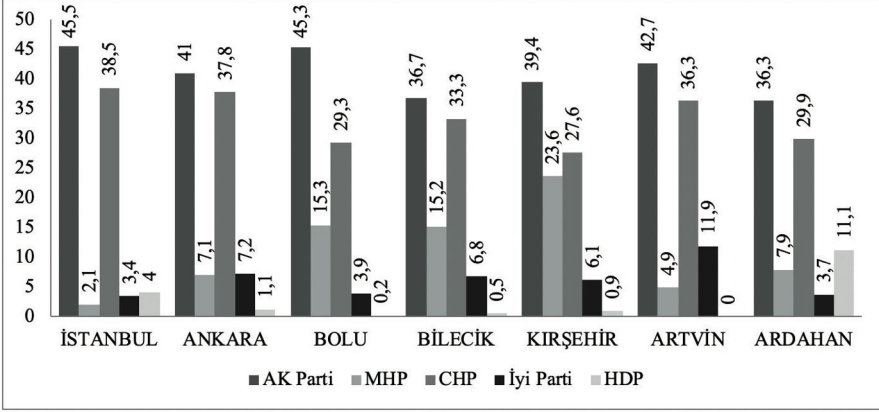
CHP'nin geleneksel olarak başarılı olduğu seçim çevrelerinde de ittifaklar CHP'nin oy oranlarını olumlu yönde etkilemiştir. Bu illerin başında ise İzmir gelmektedir. İzmir'de 2014 yerel seçimlerinde Aziz Kocaoğlu yüzde 49,60 oy oranıyla belediye başkanı seçilmişken, 2019 yerel seçimlerinde ise CHP'nin adayı Tunç Soyer yüzde 58,08 oy oranıyla belediye başkanı olmuştur. İzmir'deki oy artışında İyi Parti'nin ve HDP'nin aday çıkarmamasının da etkili olduğu, CHP'nin belediye başkanlığı ile il genel meclisi arasında yüzde 6 oranında bir fark oluşmasıyla anlaşılmaktadır.

Grafik 7: CHP'nin Yeni Kazandığı İllerdeki Seçim Sonuçları

CHP'nin seçim sonuçlarında CHP ile İyi Parti'nin ittifak yapması kadar AK Parti ve MHP ittifakının kapsamı da belirleyici olmuştur. AK Parti ve MHP'nin ittifak yapmadan girdiği bazı illerde CHP oyların bölünmesi avantajından yararlanarak birinci parti olmuştur. Örneğin Kırşehir'de AK Parti ve MHP'nin toplam oy oranı CHP'nin oy oranından çok daha fazla olmasına rağmen AK Parti ve MHP'nin seçimlere ayrı girmesi sonucunda CHP aradan sıyrılmış ve 39 yıl aradan sonra Kırşehir belediye başkanlığını kazanmıştır.

Ankara ve İstanbul'dan sonra CHP-İyi Parti ittifakının CHP'ye en çok kazanç sağladığı iki büyükşehir, Antalya ve Adana olmuştur. Söz konusu iki büyükşehirde de Millet İttifakı'nın temsilcisi olarak seçimlere katılan CHP seçimleri kazanmıştır. Antalya'da CHP'nin adayı Muhittin Böcek yüzde 50,62 oranında oy elde ederken, Adana'da ise Zeydan Karalar yüzde 53,63 oranında oy elde ederek seçimi birinci tamamlamıştır. Fakat Adana'da da Cumhur İttifakı belediye meclisinde çoğunluğu elde ederek Ankara ve İstanbul'da olduğu gibi iki farklı tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Grafik 8: CHP'nin AK Parti'den Belediye Başkanlığını Aldığı İllerde Belediye Meclisi Sonuçları

Sonuç olarak 31 Mart yerel seçimlerinde seçim ittifakları ve taktiksel ya da stratejik oy verme davranışının en çok kazandırdığı parti CHP olmuştur. Fakat bu noktada, özellikle CHP açısından kritik illerde HDP'nin aday çıkarmayarak CHP adaylarını desteklemesi de seçim sonuçlarını belirleyen bir diğer faktördür. CHP'nin özellikle AK Parti'den aldığı büyükşehirlerin neredeyse tamamında belediye meclislerinde çoğunluğu elde edememesi, taktiksel ya da stratejik oyların seçim sonuçlarına etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

İyi Parti

Siyasi yaşamına Ekim 2017'de başlayan İyi Parti, yerel seçimlere 24 Haziran genel seçimlerinde olduğu gibi Millet İttifakı çatısı altında girmiştir. İyi Parti, CHP ile 23'ü Büyükşehir olmak üzere 53 ilde ittifak kurmuş ve 10 büyükşehir ile 12 il belediyesinin seçim pusulasında yer almıştır. İyi Parti, Türkiye genelinde belediye başkanlığı seçimlerinde 2.982.793 oy ile yüzde 7,52 oranında oy alırken, belediye meclisi seçimlerinde 3.375.467 oy ile yüzde 7,30 oy elde etmiştir. Seçim sonuçlarına göre İyi Parti, hiçbir il ve büyükşehir belediye başkanlığını kazanamamış, ilçe ve belde bazında ise 25 belediye başkanlığı almıştır. Parti, 24 Haziran genel seçimleri ile karşılaştırıldığında yüzde 9,96'lık oyunu yüzde 2,44 oranında düşürmüştür.

Dolayısıyla CHP ile İyi Parti'nin ittifakı CHP açısından ciddi bir kazanç yaratırken, İyi Parti açısından olumlu bir sonuç ortaya çıkarmamıştır. CHP

ile ittifak, İyi Parti tabanının güçlü olduğu seçim çevrelerinde dahi partiye kazandırmamıştır. İyi Parti tabanının güçlü olduğu ve 24 Haziran seçimlerinde partinin ciddi bir oranda oy aldığı Ege Bölgesi'ndeki sonuçlar da bu durumu ortaya koymaktadır. Partinin belediye başkanlığı seçimlerinde oy oranının en yüksek olduğu iller Balıkesir (yüzde 45,50), Denizli (yüzde 43,91), Afyonkarahisar (yüzde 39,70), Manisa (yüzde 38,05) ve Uşak (yüzde 37,76) olmuştur. Parti, her ne kadar 24 Haziran seçimlerine kıyasla bu büyükşehir ve illerde oy oranlarını artırsa da seçimleri kazanacak oy oranına ulaşamamıştır. Belediye meclisi seçimlerine bakıldığında ise Uşak (yüzde 21,70), Isparta (yüzde 20,18), Erzurum (yüzde 19,14) ve Kahramanmaraş (yüzde 18,98) illerinde İyi Parti'nin yüksek oranda oy aldığı görülmektedir. Fakat İyi Parti'nin 24 Haziran seçimlerine göre bu seçim çevrelerindeki oylarını düşürmesi, CHP'den gelen desteğin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Zira 24 Haziran genel seçimlerinde partinin en yüksek oy oranını yakaladığı illerden Burdur, Antalya, Çanakkale, Denizli, Muğla, Edirne, Balıkesir ve Giresun belediye meclislerinde İyi Parti'ye yönelik destek azalmıştır. Belediye meclisi sonuçlarına göre İyi Parti'nin Antalya'daki 250 bin oyu 132 bine, Çanakkale'deki 63 bin oyu 33 bine, Balıkesir'deki 127 bin oyu 56 bine düşmüştür.

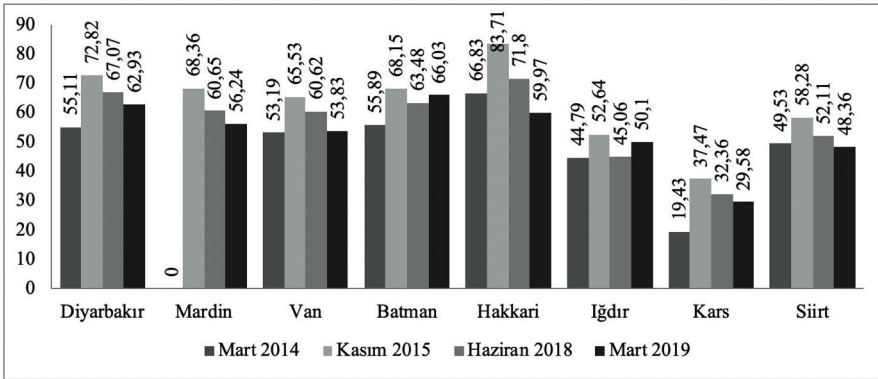
Sonuç olarak CHP İyi Parti ittifakı CHP açısından ciddi bir kazanç yaratırken İyi Parti açısından yaratmamıştır. Partinin CHP ile ittifak yaptığı illerde özellikle belediye meclislerinde 24 Haziran'a kıyasla ciddi bir oy kaybı yaşadığı görülmektedir. Dolayısıyla İyi Parti, 31 Mart yerel seçimlerine katılan partiler arasında ittifakların ve taktiksel ya da stratejik oy verme davranışının seçim sonuçlarına olumlu etkisinin en az olduğu partidir.

Halkların Demokratik Partisi (HDP)

HDP her ne kadar yerel seçimlerde resmi olarak herhangi bir ittifakın parçası olmasa da 11 ilde aday çıkarmayarak Millet İttifakı'nı desteklemiştir. HDP'nin bu desteği özellikle büyükşehirlerde bu ittifakın adaylarının seçimleri kazanmasını sağlamıştır. Türkiye genelinde HDP; Diyarbakır, Mardin ve Van olmak üzere üç büyükşehir, 5 il, 50 ilçe ve 12 belde elde etmiştir. Ülke genelinde ise toplam 4,24 oy oranına ulaşarak 24 Haziran seçimlerindeki yüzde 11,53'lük oy oranının oldukça altında kalmıştır. HDP, 2014'te elde ettiği Şırnak, Ağrı ve Bitlis'i AK Parti'ye; Tunceli'yi ise Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) kaybetmiştir. Batıda elinde bulundurduğu tek belediye olan Mersin Akdeniz Belediyesi'ni de AK Parti kazanmıştır. Muş'ta da yüzde 1,17 oranındaki oy farkıyla belediye başkanlığını AK Parti'ye kaybetmiştir.

HDP'nin seçim sonuçlarında en çok dikkat çeken nokta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sahip olduğu belediye sayısının ciddi bir düşüş göstermesidir. 2014 seçimlerinde Doğuda BDP, Batı illerinde ise HDP çatısı altında seçimlere giren parti toplamda 102 belediye kazanmıştı. 2019 seçimlerinde ise bu sayı 70'e düşmüştür. Belediye sayısının azalmasında özellikle Doğu ve Güneydoğu illerindeki oy sayısındaki düşüşler etkili olmuştur. Örneğin 2014 yerel seçimlerine göre Şırnak merkezde yüzde 59,06'dan yüzde 34,99'a, Cizre'de yüzde 81,06'dan yüzde 76,99'a, Silopi'de yüzde 78,02'den yüzde 72,03'e, Beytüşşebap'ta yüzde 67,04'ten yüzde 38,51'e gerilemiştir. Büyükşehir seçim sonuçları incelendiğinde Diyarbakır'da oy oranını yüzde 55'ten yüzde 62'ye ve Mardin'de yüzde 52'den yüzde 56'ya çıkaran HDP'nin Van'da 2014 yerel seçimlerinde aldığı oy oranları, kent merkezinde yüzde 40'dan yüzde 33'e düşmüştür.

Grafik 9: HDP'nin Kazandığı İllerdeki Oy Oranlarındaki Değişim

HDP'nin seçim sonuçlarına etki eden en önemli faktör, bazı illerde Millet İttifakı'nı desteklemek için aday çıkarmamasıdır. HDP bu amaç doğrultusunda İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Hatay, Aydın, Antalya, Bursa, Gaziantep ve Adıyaman'da aday göstermemiştir. Özellikle Ankara, İstanbul, Mersin, Antalya ve Adana gibi büyükşehirlerdeki seçim sonuçları, HDP'den CHP'ye oy geçişleri olduğunu göstermektedir. HDP faktörü özellikle İstanbul'daki seçim sonuçlarında belirleyici olmuştur. 2018 genel seçim sonuçlarına göre İstanbul'da yüzde 12,52'lik oyu bulan parti, seçmenini Millet İttifakı'na oy vermeye yönlendirmiştir. CHP, HDP'den gelen oylar sayesinde bu büyükşehirlerin neredeyse tamamında seçimi kazanmıştır.

Dolayısıyla HDP, seçim ittifakları sistemi kapsamında seçim kazanan ya da kazançlarını artıran değil, seçim kazandıran bir parti olmuştur. HDP'nin seçmenini taktiksel ya da stratejik oy verme davranışı doğrultusunda Ankara ve İstanbul başta olmak üzere kritik illerde CHP'ye yönlendirmesi, 31 Mart seçim sonuçlarının en büyük belirleyicilerindedir.

SONUÇ

31 Mart seçimlerinde seçim ittifakları, partilerin kaybetmesi ya da kazanmasında en önemli değişken olmuştur. Pek çok ilde adaylardan ziyade Cumhuriyet İttifakı ve Millet İttifakı ekseninde iki blok yarışmış, bu da partiler açısından seçimleri kazanmak için yüzde elliye yakın oy oranına ulaşmayı zorunlu hale getirmiştir. Bundan dolayı hem ortak aday belirlemede hem de kampanya sürecinde ittifak partileri iki adaylı yarışın dinamiğini dikkate alarak siyaset üretmiştir. Partiler, taktiksel oy verme davranışını şekillendirmek ve bloklar arası oy geçişkenliğini sağlamak için söylemlerini ve seçim kampanyalarını blok siyasetinin ruhuna uygun olarak çerçevelendirmiştir. Örneğin Millet İttifakı partileri, daha çok iktidar karşıtlığı üzerine odaklanırken; Cumhuriyet İttifakı ise tabanda milliyetçi-muhafazakâr seçmenin konsolidasyonunu sağlamaya dönük “yerli ve milli duruş” söylemi üzerine kampanya oluşturmuştur.

31 Mart seçimleri ittifaklar üzerinden değerlendirildiğinde, Cumhuriyet İttifakı ve AK Parti her ne kadar seçimlerin galibi olsa da ittifakların özellikle büyükşehirlerde AK Parti açısından dezavantaj oluşturduğu görülmektedir. Türkiye genelinde partilerin aldıkları oy oranlarında büyük bir değişiklik olmasa da Millet İttifakı'na HDP'nin de dışardan destek vermesi ve yerelde birçok seçim çevresinde iki ittifak adayının yarışmasının bir sonucu olarak, Millet İttifakı'nın büyükşehirlerde seçimi kazanması kolaylaşmıştır.

Sonuç olarak 31 Mart Yerel Seçimleri ve akabinde gerçekleşen 23 Haziran İstanbul seçimleri, Şubat 2018'de kabul edilen ve ilk defa 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerinde uygulanan seçim ittifaklarının ve stratejik ya da taktiksel oy verme davranışının seçim sonuçlarını etkileyen en önemli değişken olduğunu göstermiştir. 31 Mart seçim sonuçları, siyasal partilerin ya da blokların özellikle büyükşehirlerde kazanabilmek için kendi geleneksel tabanlarını konsolide etmenin yanında daha fazla seçmene ulaşmak zorunda olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda yalnızca yerel seçimlerde değil, cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerde de seçim ittifaklarının seçmen davranışına etkisinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Based on the empirical and comparative analysis of the results of March 31 local elections in Turkey, this study focuses on how the new political space is shaped under the presidential system in Turkey. Since the 31 March local elections was the first local elections after Turkey's transition to presidential system, they were crucial to see how the dynamics of the new government system were effective on the election results. The study argues that pre-electoral alliances and strategic or tactical voting behavior as outcomes of presidential system determined the results of local elections.

Turkey's transition from parliamentary to presidential system of government was accepted by the April 16, 2017 constitutional referendum with 51,4 percent. Nevertheless, the official transition to presidential system took place after the June 2018 parliamentary and presidential elections. During these elections, political parties formed pre-electoral alliances which became possible after the February 2018 regulation on electoral alliances for parliamentary elections. In accordance with the new regulation, the AK Party and the MHP formed the People's Alliance with the implicit support of the Grand Union Party (BBP) in the June 24 elections. On the other side, the CHP, the Good Party, and the Felicity Party (FP) joined into the Nation Alliance.

Although there was not a regulation on forming pre-electoral alliances in local elections, the political parties formed alliances also in the March 31 local elections. After long-lasting discussions between two parties, the AK Party and the MHP agreed on maintaining the People's Alliance. The Nation Alliance was formed by the CHP and the Good Party without the support of the SP in the local elections. Nevertheless, the HDP did not nominate candidates in 11 provinces including İstanbul, Ankara, and İzmir and implicitly supported the Nation Alliance in these provinces.

Turkey held local elections in 30 metropolitan districts, 51 provinces, 922 counties, 32,105 neighborhoods, and 18,306 villages on March 31, 2019. As a part of pre-electoral alliances, the AK Party and the MHP jointly endorsed candidates in 51 provinces and some counties while the CHP and the Good Party had joint candidates in 53 provinces and counties. According to the official results of local elections, the People's Alliance won the majority of electoral districts. While the People's Alliance got 51,64 percent of the votes, the Nation Alliance won 37,57 of the votes. People's Alliance won the ele-

ctions in 50 provinces and 680 counties while the People’s Alliance got 21 provinces and 210 counties.

The results of the 31 March local elections show that pre-electoral alliances and strategic or tactical voting behavior determine the new political space under the new political system. There are three elements of pre-electoral alliances that affect the formation of new political space. Firstly, ideological baggage of political parties becomes less determinant on cooperation among political parties. Because of this reason, right-wing vs. left-wing polarization of political parties become less important on inter-party relations. Pre-electoral alliances in June 24 and March 31 elections show that right-oriented and left-oriented political parties can make alliances in elections despite their different ideological baggage. The pre-electoral alliance among the left-oriented CHP, the nationalist Good Party, and the Islamic SP in the June 24 elections is a good example of this phenomenon. The implicit support of the pro-Kurdish HDP to the left-oriented CHP and the nationalist Good Party in the March 31 local elections also show the effect of pre-electoral alliances on the new political space.

Secondly, traditional right wing and left-wing party blocs in Turkey has been changing as a result of pre-electoral alliances. As it is widely accepted by scholars, 70 percent of Turkish electorate votes for right-wing political parties while only 30 percent votes for the left-oriented parties. Nevertheless, the blurred lines between right-wing and left-wing political parties in the new political space show that this traditional “70 percent right-wing vs. 30 percent left-wing” classification is no more valid. Since right-wing and left-wing political parties form alliances and get the supports of the voters together, this distinction does not reflect the reality anymore.

Thirdly, although the traditional “70 percent right wing vs. 30 percent left wing” classification loses its validity, the new political space will be shaped on the two-bloc system. During the discussions on transition from parliamentary to presidential system in Turkey since the 1970s, scholars and politicians had argued that Turkey would have a two-party system as in the USA after the transition. However, the recent regulation on pre-electoral alliances show that Turkey indeed will have two-bloc system contrary to previous claims. Since a presidential candidate should get 50 percent + 1 votes to be elected in the new system, it somehow becomes mandatory for political parties to form alliances with other parties. The People’s Alliance

and the Nation Alliance is an example of two-bloc party system will consolidate in the upcoming terms.

Strategic or tactical voting behavior is another determinant of the new political space. Two elements of this behavior shape the new political space. Firstly, since political parties become parts of alliances, they must also consider the priorities of the voters of other parties part of the alliance. For instance, as a result of this phenomenon, the CHP adopted more conservative discourse in the last local elections. Secondly, small parties and their electorates become more powerful in the political arena since the regulation on pre-electoral alliances invalidates 10 percent threshold for the parties joining in alliances. Because of this reason, small parties such as the FP and the BBP also become affective in the new political space. The effects of pre-electoral alliances and strategic or tactical voting behavior on the new political space are explained in the study based on the detailed examination of the results of March 31 local elections.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Altun, F. (2018). Laying the Cornerstone for a New Turkey: The June 24 Elections. *Insight Turkey*, 20 (3), 89-103.
- Altunoğlu, M. (2009). Yerel Seçimler ve Siyasette Kimliğin Artan Gücü. *Türkiye Günlüğü*, (97), 117-121.
- Altunoğlu, M., & Dalay G., & Ete, H. (2015). Turkey Under The AK Party Rule: From Dominant Party Politics To Dominant Party System? *Insight Turkey*, 17(4), 171-192.
- Aslan, A. (2015). Türkiye İçin Başkanlık Sistemi: Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma. *SETA Analiz*, No: 122.
- Aytaç, S.E., & Çarkoğlu, A., & Yıldırım, K. (2016). Taking Sides: Determinants of Support for a Presidential System in Turkey. *South European Society and Politics*, 22 (1), 1-20.
- Bilgin, V. (2004). Bir Seçim Sonucu Her Zaman Görünenden Daha Derin Anlamlar Taşır. *Türkiye Günlüğü*, (75), 35-42.
- Çarkoğlu, A. (2002). The Rise of the New Generation Pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey. *South European Society and Politics*, 7(3), 123-156.
- Çarkoğlu, A. (2014). One Down, two More to Go: Electoral Trends in the Aftermath of March 2014 Municipality Elections", *Insight Turkey*, 16(2), 99-109.
- Çarkoğlu, A. (2015). Turkey under the AK Party Rule: From Dominant Party Politics to Dominant Party System?. *Insight Turkey* 17(4), 171-192.
- Çarkoğlu, A. (2016). Oy Verme Davramışı. *Dünden Bugüne Türkiye, Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* (ss.211-224). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2009). 2000'li Yılların Başlarında Türk Siyasi Hayatını Açıklayabilecek Bir Anahtar. *Türkiye Günlüğü*, (97), 46-52.
- Duran, H. (2017). Meral Akşener'in Siyasal Anlamı ve İyi Parti. *SETA Analiz*, No: 223.
- Giliomee, C. H., & Simkins, C. (Eds.). (2005). *The Awkward Embrace One-party Domination and Democracy*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Heper, M. (2002). Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi ile İlgili Bazı Düşünceler. *Türkiye Günlüğü*, (70), 23-28.
- Heper M., & Sayan, S. (Eds). (2016). *Dünden Bugüne Türkiye, Tarih, Politika, Toplum ve Kültür*. Çev. Kıvanç Tatlıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (1999). The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era. *New Perspectives on Turkey*, (20), 47-76.
- Kesselman, M., & Krieger, J., & Joseph, W.A. (2014). *Introduction to Comparative Politics*. Cengage Learning.
- Keyman, H. F. (2014). The AK Party: Dominant Party, New Turkey and Polarization. *Insight Turkey*, 16(2), 19-31.
- Miş, N. (2018). Yeni Siyasal Sistemin İlk Seçimleri ve Sonuçlarının Karşılaştırmalı Analizi. *Muhafazakar Düşünce*, 15(54), 323-355.

- Miş, N., & Aslan, A. (Eds.). (2018). *AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset*. SETA Yayınları. İstanbul.
- Miş, N., & Duran, B. (Eds.). (2017). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*. SETA Yayınları. İstanbul.
- Miş, N., & Duran, H. (2018a). Seçim İttifakları. *SETA Analiz*, No: 232.
- Miş, N. & Duran, H. (2018b). 24 Haziran Seçim Sonuçları. *SETA Analiz*, No: 250.
- Miş N. & Duran, H. (2019). The March 31 Local Elections In Turkey. *SETA Analiz*, No: 50.
- Öğün, S. S. (2004). Estetize Olan Hayatımız ve Yerel Seçimler. *Türkiye Günlüğü*, (75), 48-59.
- Önder, T. (2009). Kazanamı ve Kaybedeni Olmayan Seçim. *Türkiye Günlüğü*, (97). 72-77.
- Özbudun, E. (2011). *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2004). 2004 Seçimlerinin Demokratik Anlamı. *Türkiye Günlüğü*, (75), 31-35.
- Sarıbay, A.Y. (2018). The June 24 Elections: On Political Change and the Future of Turkey. *Insight Turkey*, 20 (4), 67-80.
- Sayan, S., & Esmer, Y. (Eds.). (2002). Politics, Parties, and Elections in Turkey, Boluder, Sayan, S. *The Chancing Party System* (ss. 9-32). Colorado: Lynne Rienner Publishing.
- Vergin, N. (2004). Siyaset ile Sosyolojinin Buluştuğu Nokta. *Türkiye Günlüğü*, (75), 5-9.
- Yılmaz, B. (2018). *The Presidential System in Turkey: Opportunities and Obstacles*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun", No: 298, (Ek cümle: 13/3/2018-7102/10 md.)

Gazete ve Dergi Yazıları

- Ağırır, B. (2019). "İktidarı İtme Kuvveti, Muhalefetin AKP Karşıtlığında Güç Toplanmasını Sağladı", T24, 8 Nisan 2018.
- Alptekin, H. (2019). "Turkey's Kurds Choose the AK Party over HDP Separatism", *The New Turkey*, 1 Nisan.
- Aslan, A. (2019). "31 Mart Seçimleri ve Partilerin Stratejileri" *Star Açık Görüş*, 5 Ocak.
- Duran, B. (2018), "Seçimden Stratejik Dersler" *Sabah*, 26 Haziran.
- Miş, N. (2018a). Seçim Tercihini Belirleyecek Faktörler. *Kriter* (3)28.
- Miş, N., (2018b), "Hâkim Partili İki Siyasi Blok" *Türkiye*, 6 Şubat 2018.
- Miş, N. (2019). "Seçimlerin Rakamsal Verilerini Nasıl Yorumlamalıyız?", *Türkiye*, 6 Nisan.
- "AK Parti'yi Seçmen Göçü Yaktı", *Türkiye*, 5 Nisan 2019.

İnternet Kaynakları

- "31 Mart 2019 Yerel Seçimleri'nin Sayısal Analizi", KONDA, http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2019/05/1904Nisan_Barometre_97_Kamuoyu.pdf (Erişim Tarihi, 29 Kasım 2019).
- T.C. Yüksek Seçim Kurulu, Karar No: 4219, <http://www.ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/78053/2019-4219.pdf> (Erişim tarihi: 14 Kasım 2019).

MERKEZ BANKASI ZORUNLU KARŞILIK UYGULAMASINA FAİZSİZ BİR YAKLAŞIM*

FATİH KAZANCI**

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.

ÖZ

Son yıllarda bazı merkez bankaları, para politikası yönetimlerinde zorunlu karşılık uygulamalarını sürdürmekte olup, bu merkez bankalarının bazıları zorunlu karşılıklara faiz ödemesi yapmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da bu merkez bankalarına benzer olarak hem konvansiyonel hem de katılım bankalarından aldığı zorunlu karşılıklara belli bir oranda faiz ödemesi yapmaktadır. Katılım bankaları faizsiz bankacılık prensiplerine uymak zorunda olduklarından, tahsil ettikleri bu faizleri herhangi bir şekilde kullanamazlar.

Karz sözleşmeleri borç veren tarafa herhangi bir getiri kazandırmadığı durumda fıkhi açıdan uygun görülen bir sözleşme türüdür. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde ise borç veren taraf, verdiği kadarlık bir bedeli geri aldığı zaman enflasyon oranı kadar zarar edecektir. Bu nedenle çağdaş fakihler, verilen borcun geri ödenmesinde paranın değer kaybıyla oluşan zararın telafi edilmesini fıkhi açıdan uygun bulmaktadırlar. Fıkhi açıdan verilen bu uygunluğa istinaden bu makalede, TCMB'nin Türk lirası ve ABD doları zorunlu karşılıkları katılım bankalarından karz sözleşmesine göre alması ve aldığı bedel karşılığında faiz yerine enflasyona endekli bir getiri ödemesi yapması üzerine bir yaklaşım sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: merkez bankacılığı, İslami bankacılık, karz sözleşmesi, zorunlu karşılıklar

* Bu çalışma İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Doktora Programında 2019 yılında kabul edilen "Merkez Bankalarının Faizsiz Bankalar Üzerindeki İşlev ve Etkileri: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., fatih.kazanci@kuveytturk.com.tr, ORCID iD: 0000-0002-7865-4229

Atf/Cite:

Kazancı, F. (2019). Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulamasına Faizsiz Bir Yaklaşım. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2). 395-422. DOI: 10.31679/adamakademi.574110

AN INTEREST-FREE APPROACH TO REQUIRED RESERVE OF CENTRAL BANKING

ABSTRACT

In recent years, some central banks have been implementing reserve requirements in monetary policy management, and some of these central banks have been paying interest on required reserves. Like these central banks, The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) pays a certain amount of interest to both the conventional and participation banks. Since participation banks have to comply with the principles of interest-free banking, they do not use interests in any way and cause them to suffer.

The contract of qard is a type of contract which is considered to be suitable in terms of fiqh when it does not yield any return to the lender. In periods of high inflation, the lender will suffer as much as the inflation rate when the lender receives back the amount of debt he has given. For this reason, contemporary jurists find it appropriate to compensate for this loss in the repayment of the debt owed. In this article, in accordance with this eligibility, an approach is presented in which CBRT receives Turkish lira and US dolar required reserves from the participation banks in accordance with the qard contract and CBRT pays an indexed on inflation instead of interest for the price it receives.

Keywords: Central banking, Islamic banking, qard agreement, reserve requirements

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından katılım bankalarından alınan zorunlu karşılıklara faizsiz bir getiri ödenebilmesi için nasıl bir yöntem uygulanacağı bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye’de hem konvansiyonel hem de katılım bankaları aynı oranda zorunlu karşılığa tabi tutulmuş olup, bu bankaların Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’ndan elde ettikleri faiz geliri de tuttıkları karşılıkla orantılıdır. Katılım bankalarının yaşadığı problem, Merkez Bankası’nın her iki bankacılık sektörüne de zorunlu olarak tutulan bu bedellere karşılık, faiz ödemesi yapmasıdır. Katılım bankalarının zorunlu karşılığa tabi tutulan bedellerden faiz geliri elde etmeleri faizsiz bankacılık prensiplerine aykırıdır. Katılım bankaları Merkez Bankası’ndan aldıkları bu faizleri genellikle ceza havuzlarına atmaktadırlar. Çünkü bu gelir bir faiz gelirdir ve bu geliri katılım bankaları günümüz uygulamasında kullanmaktan yoksundurlar. Katılım bankaları aldıkları bu faizi kullanamadıkları için zarara uğrarlar. Bu zararın telafi edilmesi için TCMB’nin Türkiye’de faizsiz çalışan katılım bankalarından alınan zorunlu karşılıklara istinaden faiz ödemesi yerine faizsiz bir getiri ödemesi yapması gerekir. Bu makalenin amacı, günümüzde devam eden bu meselenin çözümüne bir öneri ile katkıda bulunmaktır.

Klasik fakihlere göre; karz sözleşmeleri karşılığında borç verilmesinde bir şart koşulması ya da borcun geri ödenmesinde herhangi bir fazlalık istenmesi fikhen uygun olmamakla birlikte enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde borç verilen bedel aynen iade edilse dahi borç veren taraf zarara uğramaktadır. Bu zararı telafi etmek adına verilen borcun enflasyona endekslenmesi gerekmektedir. Ödünç verilen paranın karşılığının, paranın değer kaybını da içerecek bir şekilde geri alınması, ödünç veren tarafın haksızlığa uğramaması açısından önemli bir husustur. Bilhassa karz olarak verilen bir bedelin klasik dönemde misli ile yani aynen geri ödenmesi mezheplerin pek çoğunda fıkhi açıdan uygun görülürken, enflasyonist dönemlerde verilen karzın değer kaybının da geri ödenmesi pek çok fakih tarafından fıkhi açıdan uygun görülmektedir. Bu nedenle çağdaş fakihleri görüşlerine göre; karz sözleşmelerinin enflasyona endekslenmesi, borç veren tarafın haksızlığa uğramasını engellemek açısından önem arz etmektedir. Makalede zorunlu karşılıklara faizsiz bir getiri ödenmesini sağlayacak olan yaklaşım, karz sözleşmesi yardımıyla oluşturulmuştur.

Bu makalede, literatür değerlendirmesini müteakip, zorunlu karşılıklar hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Sonrasında karz sözleşmelerinin tanımı, karz sözleşmelerine klasik dönemde ve günümüzde fihhi bakış açıları hakkında bilgi verilerek sonuçta merkez bankasının enflasyona endeksli karz sözleşmesi ile katılım bankacılığına sunabileceği faizsiz bir yaklaşım üzerinde durulmuştur.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Yapılan yerli ve yabancı kaynak taramasında zorunlu karşılıkların enflasyon oranına endeksenerek karz sözleşmesi yoluyla ödenmesi hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu makalede önerilen yöntem, önem arz etmektedir.

İslami Fıkıh Akademisi'nin (Islamic Fiqh Academy) 2000 yılında “para birimi değişimi ve enflasyon” başlığı altında aldığı 115 (9/12) sayılı kararına göre; prensipte belli bir para biriminden verilen borçlar aynı değerden değil fakat aynı para cinsinden geri ödenmelidir. Beklenen enflasyona karşı tedbir olarak karşılaşılabilecek bir değer kaybına karşı borç; altın veya gümüşe, standart bir mala, standart bir ürün sepetine, istikrarlı başka bir para birimine veya döviz sepetine endeksenerek ödenebilir (Islamic Fiqh Academy, 2000, s. 262-266).

Karz akitleri ile alınan borcun enflasyon farkı ile geri ödenmesi gerekliliğini vurgulayan bazı araştırmaların sonuçları ise aşağıda özetlenmiştir.

Bayındır'ın (1983) “İslam fikhî açısından borçlanmalarda enflasyon farkı” adlı çalışmasına göre; borç ödemede temel prensip, geri ödemenin borca denk olmasıdır. Bayındır'a göre; borcunu eksik ödeyen taraf, alacaklının hakkını yemiş ve verdiği borçtan fazlasını ödemeye zorlanan kişi de malını haksız yolla yedirmiş olur. Bu nedenle; borçlanılan para değer kaybına uğramışsa borç alınan paranın ödeme günündeki değer kaybı veya değer yükselmeleri dikkate alınmalıdır.

Bakkal (1992) ise İslam hukukunda enflasyon farkının ödenmesi konusuna odaklanmıştır. Bakkal'a göre; paranın değeri itibari olup, para her zaman üzerinde yazan mali değeri ifade etmez. Borçlanma, para değeri üzerinden tahakkuk ettiğinde borçlu, belli bir mali değeri borçlanmış olur ve vadede bu mali değer geri ödenmelidir. Yani enflasyon farkı mutlaka borç alınan tara-

fa ödenmelidir. Ayrıca Bakkal'a göre; İslam hukukunda faiz, reel faizi ifade eder. Enflasyon karşılığı olan miktar ise faiz değildir.

Özdemir (2012), karz akdinin mahiyeti ve faizli işlemleri önleme fonksiyonu adlı makalesinde borç verilen paranın değerinin düşmesinin karz-ı hasen işlemlerinin yaygınlaşmasını önlediğini vurgulamıştır. Sonuçta, borç verilen ve geri alınan vade arasında oluşan enflasyon farkının alınmasının faiz olmayacağına topluma kabul ettirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.

TCMB tarafından tesis edilen zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranı ile alakalı da bir çalışma mevcuttur. Ünalmış ve Ünalmış (2015) zorunlu karşılık uygulamalarına ödenen faizlerin maliyet etkisine göre düzeltilmesi amacıyla bir yöntem sunmuşlar ve zorunlu karşılık uygulamasının bankacılık sistemine etkilerini araştırmışlardır. Ayrıca 2014 yılında yürürlüğe giren yeni zorunlu karşılık faiz uygulamasının detaylarını ve olası etkilerini incelemiştirlerdir. Makalede, Türk lirası zorunlu karşılık faizinin ve TCMB ortalama fonlama faizinin beraber hareket edeceği ve Türk lirası zorunlu karşılığın bankalara olan maliyetinin sabitleneceği, uygulamanın mevduat faizleri üzerine olan etkisinin yukarı yönlü, kredi faizleri üzerindeki etkisinin ise belirsiz olduğu vurgulanmıştır.

BANKACILIKTA ZORUNLU KARŞILIK UYGULAMASI

Zorunlu karşılıklar, banka pasiflerindeki bazı yükümlülüklerin belli bir oranda nakit olarak merkez bankasında bloke edilmesidir (Akçay, 1997, s. 39). Zorunlu karşılık uygulaması sayesinde, bankaların vade ve kredi risklerini azaltmak için varlıklarının belirli bir oranda risksiz ve likit olarak tutulması amaçlanır. Ayrıca parasal çarpanın kontrol altına alınarak para arzında ayarlama yapılması da amaçlardan bir diğeridir (Parasız, 2011, s. 185). Merkez bankaları zorunlu karşılık oranlarında değişiklik yaparak bankaların ellerindeki rezerv parayı yani parasal tabanı değiştirirler ve böylece bankacılık sisteminin kaydı para genişlemesini etkileyebilirler (Akçay, 1997, s. 39). Zorunlu karşılık uygulamalarının beş temel fonksiyonu mevcuttur:

1. Bankacılık sistemindeki risklerin azaltılması.
2. Para arzının ayarlanması.
3. Kısa vadeli faiz oranları üzerinde istikrarın sağlanması.
4. Likidite yönetiminin kolaylaştırılması.

5. Senyoraj geliri elde edilmesi (Önder, 2005, s. 87).

Zorunlu karşılık politikasının doğrudan “fiyat etkisi” mevcut olmayıp, miktar etkisi aracılığıyla fiyatlar üzerinde dolaylı etkisi mevcuttur. Oysaki Açık Piyasa İşlemleri (APİ) ve reeskont işlemleri doğrudan fiyat etkisine dayanmaktadır.

Zorunlu karşılık uygulaması, para politikası yönetimi dışında merkez bankasına gelir sağlayan bir uygulamadır. Merkez bankası, zorunlu karşılıklara faiz ödemez veya piyasa faiz oranının altında faiz ödemesi yaparsa ve kendisinde topladığı rezervleri piyasa faiz oranının üzerinde değerlendirirse bir faiz geliri elde eder.

Merkez bankaları fazla gelirlerini genellikle hazineye kâr transferi olarak aktardığı için zorunlu karşılıklar vergi gelirlerini de artırır. Bu nedenle pek çok ekonomist zorunlu karşılık uygulamasını bankalara getirilmiş bir vergi olarak da değerlendirir. Bu verginin kim tarafından ödendiği ve karşılık oranlarında indirim yapılmasının kimlere fayda sağlayacağı hususunda ise görüş ayrılıkları mevcuttur (Koçyiğit, 2009, s. 45).

Zorunlu karşılık uygulaması sayesinde merkez bankalarının para arzı üzerinde etkili olması, fiyat istikrarı ve dolayısıyla büyüme ile de ilişkilidir. Şöyle ki bir merkez bankasının enflasyonun yüksek olduğu bir ortamda, piyasayı daraltıcı bir politika izlemesi durumunda, piyasadaki para arzını düşürmek amacıyla zorunlu karşılık oranlarını arttıracaktır. Böylece bankalar zorunlu olarak merkez bankasında daha fazla nakit tutacaklar ve piyasayı fonlamak için ellerinde daha az nakit kalacaktır. Dolayısıyla piyasadaki tüketim miktarı ve sonuçta enflasyonist baskı azalacaktır. Fiyat istikrarının sağlanması yani enflasyonun düşük ve dalgasız bir seyir izlemesi durumunda bu durum ekonomik büyümeyi de olumlu bir şekilde etkileyecektir.

Zorunlu karşılık uygulaması, mevduat sahiplerinin ani mevduat taleplerinde bankalara likidite sağlamayı da amaçlar. Bu yaygın bir görüş olsa da Hein ve Stewart’ın (2002) görüşü daha farklıdır. Onlara göre; zorunlu karşılık ayrılması bir bankanın mali durumunu kötüleştirme riski taşıyacak ve karşılık oranlarının artırılması, bankaların mali bünyeleri hakkında daha fazla endişe doğuracaktır. Zorunlu karşılık oranlarında yapılacak olan değişiklik bankalardaki likidite yönetiminde göreceli olarak belirsizlik de yaratabilir. Uygulamada merkez bankaları genellikle karşılık oranlarını bir yıldan daha az sıklıkla değiştirmektedirler. Bu nedenle likidite yönetimi açısından Açık

Piyasa İşlemlerinin, zorunlu karşılık uygulamasından daha uygun ve piyasa gelişimi üzerine daha teşvik edici olduğu söylenebilir (Hein & Stewart, 2020, s. 46).

Para arzı ve faiz oranlarını kontrol edebilmek amacıyla zorunlu karşılık uygulamasının avantajı, piyasadaki bankaları etkileyerek para arzında güçlü etkisi olmasıdır. Fakat karşılık oranını değiştirmenin güçlü bir araç olması çok da iyi olmayabilir. Çünkü sadece zorunlu karşılık oranını değiştirerek para arzı ve faiz oranında küçük değişiklikler yapmak zordur. Mishkin'e göre; para arzında ince ayarlamalar yapmak için zorunlu karşılıkları kullanmak, kaya delicisi ile mücevher kesmeye kalkışmak gibidir (Mishkin, 2000, s. 79).

Karşılıkların günlük değil de haftalık, iki haftalık ya da aylık olarak tutulması bankacılık sektöründe daha fazla tercih edilir. Böylece bankalar her günün sonunda merkez bankasında rezerv tutmak yerine daha uzun vadelerde rezerv tutacaklar ve bu durum kısa vadeli faiz oranları üzerindeki dalgalanmanın azalmasını sağlayacaktır. Merkez bankaları zorunlu karşılık döneminin uzunluğuna karar vermek zorundadırlar. Dönemin uzunluğu merkez bankasının piyasaya ne kadar aktif müdahale edeceğine bağlı olarak değişir. Uygulamada 1 haftalık süreyi tercih eden merkez bankası sayısı az olup, genellikle süre, 2 hafta veya 4-5 hafta olarak belirlenir (Koçyiğit, 2009, ss. 46-47).

Gelişmekte olan ülkelerde zorunlu karşılıklar farklı amaçlar ve farklı özellikleri için kullanılmıştır. Dünya genelinde merkez bankaları, zorunlu karşılık oranlarını ya azaltmış ya da kaldırmıştır. Bu yöntemin önemi günümüzde giderek azalmaya başlamıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde zorunlu karşılıkların parasal kontrol fonksiyonu önemini yitirmeye başlamıştır. Bunun nedeni, çarpan mekanizmasının teorik gücünün günümüzdeki teknolojik yenilikler nedeniyle azalmış olmasıdır (Önder, 2005, s. 91).

Türkiye'de zorunlu karşılığa tabi olan yükümlükler, yurtdışı şubeler adına toplanan mevduatlar dahil olmak üzere mevduat ve katılım fonları ile yurtdışından kullanılan krediler ve diğer kaynaklardır. Karşılığa tabi olmayan yükümlülükler ise pasifte yer alan karşılıklar, öz kaynaklar, yurtiçi bankaların birbirlerine karşı olan yükümlülükleri ve Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) karşılığında gerçekleştirilen repo işlemlerinden sağlanan fonlardır. Ayrıca teşvik edilen sektörlerle kredi kullandırmak amacıyla Avrupa Yatırım

Bankası ve Dünya Bankası gibi bankalardan hazine garantisi ile alınan krediler de yükümlülük kapsamı dışındadır (Parasız, 2011, ss. 195-196).

Faizsiz Bankacılıkta Zorunlu Karşılık Uygulamalarına Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Dünya genelinde faizsiz bankacılığın yaygınlaşmasıyla birlikte bankaların zorunlu karşılığa tabi olup olmayacaklarıyla, tabi olacaklarsa nasıl tabi tutulacakları da tartışma konusu olmuştur. Aşağıda bu konuda araştırma yapan bazı bilim adamlarının teorik görüşlerine yer verilmiştir.

Nakit rezerv oranının faizsiz bankacılığa uygulanması ile ilgili olarak iki görüş öne sürülmüştür. Bunlar; (i) yasal zorunlu karşılık (nakit rezerv) oranının %100 olması önerisi, (ii) yasal zorunlu karşılık oranının sadece vadesiz mevduatlara uygulanması gerektiği üzerinedir (Ausaf & Institut Islamique de resherches et de formation., 2000, s. 19).

Bazı Müslüman ekonomistler, tam rezerv sisteminin (%100 zorunlu karşılık uygulamasını) savunarak, zorunlu karşılıkların %5, %10 gibi kısmi bir orana göre uygulanmasını kaldırmak istemişlerdir. Savundukları argüman; kısmi rezerv sisteminin istikrarsızlığa yol açması ve dolayısıyla bu sistemin enflasyona ve ekonomik durgunluğa sebep olmasıdır. Ayrıca kısmi rezerv sisteminin, topluma verilmesi gereken kredi yaratma gücünün ticari bankalara verilerek adaletsizliğe yol açabileceği endişesi de mevcuttur. Bu nedenle %100 zorunlu karşılık uygulaması ile sadece merkez bankasına kredi yaratma gücü verilebilirdi. Ancak bu fikir birçok ekonomist tarafından kabul görmemiştir (Zangeneh & Salam, 1993, s. 226). Gerçekte, ticari bankalara %100 oranında zorunlu karşılık tutma şartı, ekonomideki kredi miktarını sıfırlayacak ve ticari bankaların yatırım yapacakları para miktarı sadece merkez bankası tarafından basılan para miktarı kadar olacaktır.

Chapra ise, zorunlu karşılık şartının sadece vadesiz mevduatlara uygulanmasını önermiş ve müdarebe (emek sermaye ortaklığı) ile toplanan mevduatların bu gereklilikten muaf olmasını savunmuştur (Chapra, 1985, s. 197). Nakit rezervlerin sadece vadesiz mevduatlardan karşılanması, müdarebe mevduatlarının ve bazı diğer yatırım mevduatlarının öz sermaye olarak tutulması nedeniyle Chapra tarafından haklı görülmüştür. Diğer öz kaynaktan kullanılan krediler zorunlu karşılığa tabi tutulmadığı için müdarebe mevduatlarının da böyle bir karşılığa tabi tutulması için bir gerekçe yoktur. Mevcut faizli sistemin uyguladığı bu yöntemlerin çoğu faizli işlemlerin ge-

rektirdiği önlemlerdir. Para-mal dengesini sağlamayı hedefleyen İslam iktisat düzeninde ise bu yöntemlerin bir kısmına ihtiyaç duyulmamaktadır.

Chapra ayrıca, yeterli likiditenin ve mevduat güvenliğinin sağlanmasının, zorunlu karşılık sistemi dışında bir araçla sağlanabileceğini ve bunun etkili bir denetim sistemi ile desteklenen, uygun bir likidite oranı içeren, iyi tasarlanmış ve düzgün uygulanan yönetmeliklerle yüksek sermaye gereksiniminin karşılanabileceğini ifade etmiştir (Chapra, 1985, s. 197).

Ariff ise zorunlu karşılık uygulamasının müdarebe mevduatlarını da kapsamının zorunlu ve önemli olduğunu ifade etmiştir. Müdarebe mevduatları istenildiği an bankalardan çekilemediği için bankalar bu fonları kârlı ve uzun vadeli projelerde değerlendirme eğiliminde olacaklardır. Bu gibi durumlarda müdarebe mevduatlarına zorunlu karşılık uygulama zorunluluğu, bankaları bu mevduatların bir bölümünü likit olarak tutmaya zorlayacak ve böylece kredi genişlemesi kısıtlanabilecektir (Ariff, 2009, s. 11).

Faizsiz bankalar tarafından işletilen hesaplarla ilgili olarak zorunlu karşılık oranını yeniden tanımlamak gerekmektedir. Sıddiği'nin önerdiği faizsiz bankacılık çerçevesine göre; faizsiz bankalardaki, kredi hesapları ve müdarebe hesapları zorunlu karşılık için kullanılabilir. Bu bankaların kredi ve müdarebe hesaplarına yatırılan sermayelerin sabit bir bölümü zorunlu karşılığa ayrılmalıdır (Sıddiği, 1983, s. 10). Bankalarda tutulan nakit, "rezerv" olarak tanımlanmakta olup, bu nakdin toplam banka mevduatına olan oranı ise "nakit rezerv oranı" olarak adlandırılır. Merkez bankası, nakit rezerv oranını değiştirerek faizsiz bankaların borç verme ve müdarebe operasyonlarını etkileyebilir. Merkez bankası para arzını genişletmek için bankaların kredi verme imkânlarını artırmak amacıyla zorunlu karşılık oranlarını düşürebilir. Sonuçta bankalar, müdarebe yoluyla daha fazla fon kullandırmak için gerekli adımları atabilirler. Bu sayede, ekonomide mal arzı artırılarak para arzı artırılabilir. Para arzını azaltmak isteyen merkez bankası ise zorunlu karşılık oranlarını artıracaktır (Ausaf & Institut Islamique de resherches et de formation., 2000, s. 18).

Bazı Ülkelerde Zorunlu Karşılıklara Faiz Ödeme Uygulamaları

Konvansiyonel ve faizsiz bankaların eşit oranda zorunlu karşılığa tabi tutulmaları faizsiz bankaları cezalandırmak anlamına gelmektedir. Çünkü faizsiz bankalar zorunlu karşılıklardan elde ettikleri faizi fikhen uygun olmadığı

için kullanamamaktadırlar. Bu nedenle bazı merkez bankaları tesis ettikleri zorunlu karşılıklara faiz ödemesi yapmazlar.

Malezya'daki tüm bankaların, Malezya Merkez Bankası nezdinde tuttukları zorunlu karşılık hesabı mevcuttur. Bu hesap, faizsiz bir mevduat hesabıdır. Bankaların bu hesapta yükümlülük tabanı olarak %4'lük bir bakiyeyi tutmaları gerekmektedir. Kâr-zarar yatırım hesapları, zorunlu karşılık hesaplamasına ilişkin yükümlülüklerin bir parçasıdır (Islamic Financial Services Board, 2008, s. 50-51).

Endonezya'da bankalar toplam mevduatlarının %5'i oranında Endonezya Merkez Bankası'nda (Bank Indonesia) günlük olarak ve iki haftalık dönemde de toplam mevduatlarının %6.5'u kadar zorunlu karşılık tutmakla yükümlüdürler. Bankalar tuttukları mevduata %2.5 oranında faiz ödemesi alırlar (Reuters, 2017).

Bahreyn'deki faizsiz bankaların kâr zarar paylaşım hesapları (katılım hesapları) zorunlu karşılığa tabi olduğu halde Sudan'da tabi değildir. Bahreyn Merkez Bankası faizsiz bankalardan tesis ettiği zorunlu karşılıklara fihhi açıdan uygun olmadığı için herhangi bir faiz ödemesi yapmaz. Bu nedenle faizsiz bankalar ihtiyaç duyduklarında Bahreyn Merkez Bankası cari hesabında tuttukları faizsiz rezervlerine güvenirlir (Ahmed & Grais, 2014, s.75).

Bangladeş'teki faizsiz bankalar ise topladıkları mevduatın %10'luk kısmını likit olarak tutmak zorundadırlar. Bu tutarın %5'i Bangladeş Merkez Bankası'nda nakit olarak tutulur, kalan %5'lik kısım ise yine Bangladeş Merkez Bankası'nda ya tahvil olarak ya da tahvil tutulamadığı durumda nakit olarak tutulur. Konvansiyonel bankacılık içinse yasal zorunlu karşılık oranı %20'dir. Bangladeş'te konvansiyonel bankalar merkez bankasında %5 nakit, %15 oranında tahvil olarak zorunlu karşılık tutarlar. Konvansiyonel bankalar Bangladeş Merkez Bankası'nda tuttukları zorunlu karşılıklara faiz alabilirler fakat faizsiz bankalar fihhi açıdan uygun olmadığından bu gelirden mahrum kalırlar. Bu nedenle faizsiz bankalar konvansiyonel bankalara göre dezavantajlı durumdadırlar. Fakat İslami Bank Bangladesh Limited, zorunlu karşılıklara istinaden faiz getirisini Bangladeş Merkez Bankası'ndan almakta ve 1993 yılından bu yana sadaka olarak değerlendirmektedir (İslami Bank Bangladesh Limited, 2019).

Avrupa Birliği para politikası çerçevesi, faizsiz bankaların kurulmalarını engellemektedir. Zorunlu karşılık sistemi bu engellerin ilkidir. Bu sistemde,

minimum tutulması gereken zorunlu karşılıklar aylık periyotlarla bankalar tarafından karşılanmaktadır. Rezervlere ödenen karşılıklar, ağırlıklı olarak Avrupa Merkez Bankası resmi oranları üzerinden hesaplanır. Ayrıca, ulusal merkez bankalarında da bir rezerv hesabı açmak bir zorunluluktur. Bu faiz getirisi sağlayan hesaplar, İslam hukuku ile çelişmekte olup, faizsiz bankaların Euro bölgesinde çalışmasını engellemektedir (European Central Bank, 2013, s. 55).

İngiltere’de ise 2009 yılına kadar bankaların İngiltere Merkez Bankası’nda (Bank of England) minimum rezerv tutma şartı gönüllülük esasına dayalı idi. 2009 yılından itibaren İngiltere Merkez Bankası gönüllü rezerv uygulamasını askıya almış ve adına “zemin sistemi” adını verdiği bir sistemle değiştirmiştir. Böylece tüm rezervlere banka faizi ödenmeye başlanmıştır (Bank of England, 2017, s. 21). Bu durum İslami kanunlarla çatışmakta olup faizsiz bankaların neden bu rezerv sistemine dahil olmadıklarını açıklamaktadır. Gerçekte, İngiltere Merkez Bankası tarafından periyodik olarak yayınlanan rezerv listesinde İngiltere’deki faizsiz bankaların hiçbiri yer almamaktadır.

Rezerv sistemine katılım ile alakalı olan bu sorun, faizsiz bankaların bankacılık faaliyetlerine katılmalarına engel teşkil etmemektedir. İngiltere’deki faizsiz bankaların merkez bankası ile bir ilişkisi olmayıp sadece bankacılık sisteminin sınırları içerisinde çalışırlar. Gerçekte, rezerv sistemine dahil olmak için Açık Piyasa İşlemlerine (APİ) katılım şartı vardır. İngiltere’de faizsiz bankalar APİ işlemlerine de katılmamaktadırlar (European Central Bank, 2013, s. 54).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulaması

Zorunlu karşılıklara ilişkin mevcut esaslar, 1211 sayılı Kanun’un 2005/1 sayılı tebliğine dayanmakla birlikte 2013/5 ve 2019/15 sayılı tebliğlerle esaslar üzerinde güncellemeler yapılmıştır. Tebliğe göre; Türkiye’de faaliyette bulunan bankalar (serbest bölgelerde faaliyet gösterenler dahil) veya şube açarak faaliyete başlayan bankalar zorunlu karşılık sistemine tabi olmuşlardır. Türkiye’de vadesiz hesaplar, cari hesaplar, vadeli mevduatlar (katılım hesapları) ve ihbarlı mevduatlar zorunlu karşılık kapsamındadır (Resmi Gazete, 2005).

Zorunlu karşılıklar, bankalardan Türk lirası, döviz ve altın üzerinden alınmaktadır. Türk lirası yükümlülükler için Türk lirası olarak TCMB’de zorunlu karşılık tesis edilir. Türk lirası yükümlülüklerin en fazla %60’ı kadarı ABD doları ve %30’u kadarı da standart altın cinsinden tesis edilebilir. ABD doları yükümlülükler için ABD doları cinsinden, ABD doları dışındaki yabancı para yükümlülükleri için ABD doları veya Euro cinsinden zorunlu karşılık tesis edilir. Kıymetli maden depo hesapları için tutulması gerekli olan zorunlu karşılıklar ise, sadece standart altın olarak bloke hesaplarda tutulur (Resmi Gazete, 2013).

Zorunlu karşılığa tabi yükümlülükler; bankaların yurt içi toplam pasiflerinden, öz kaynaklar ve TCMB’ye olan yükümlülükler çıkarıldıktan sonra yurtdışı şubeler adına Türkiye’de kabul edilen mevduatlardan ve bankalar tarafından temin edilerek yurt dışı şubelerde takip edilen kredilerden oluşur (Talış, 2012, s. 22).

Günümüzde, zorunlu karşılığa tabi olan yükümlülükler her iki haftada bir kez olmak üzere cuma günlerinde hesaplanmakta olup bu karşılıkların tesis süreleri 14 gündür (Koçyiğit, 2009, s. 63). Sisteme dahil olan bankalar, yükümlülüklerini, hesap tarihinden itibaren iki hafta sonraki cuma günü mesai sonuna kadar TCMB’ye bildirmekle zorunludurlar. 2005 yılı sonundan itibaren, Türk lirası için tesis edilen karşılıklar ortalama olarak tesis edilmektedir. Yani zorunlu karşılıklar, günlük olarak değil 14 günlük ortalama göre hesaplanmaktadır. 14 günlük tesis döneminde bankalar bazen ortalama rezerv düzeyini tutturmakta zorlanabilmektedirler. Merkez Bankası’nın getirdiği “rezerv taşıma opsiyonu” sayesinde bankalar, likidite şoku durumlarında cezai yaptırıma maruz kalmadan, bir rezerv döneminde eksik rezerv tutup bunu bir sonraki dönemin fazla rezerviyle karşılama imkânına kavuşmuşlardır. Bankalar, bir tesis döneminde tutmaları gereken zorunlu karşılıkların %10’unu aşmamak şartıyla, eksik tutarları bir sonraki dönemde tutabilmektedirler. Rezerv taşıma opsiyonu sayesinde kısa vadeli para piyasası faizlerindeki oynaklık da azaltılabilmektedir (Talış, 2012, s. 26).

Türkiye’de zorunlu karşılığa tabi Türk lirası ve yabancı para yükümlülüklerini aşağıda verilen bilanço kalemleri oluşturur:

1. Mevduat/ katılım fonu.
2. Repo işlemlerinden sağlanan fonlar.
3. Kullanılan krediler.

4. İhraç edilen menkul kıymetler.
5. Sermaye hesaplamasına dahil olmayan borçlanma araçları.
6. Yurt dışı merkeze net yükümlülükler.
7. Kredi kartı ödemelerinden borçlar.
8. Müstakriz fonları (TCMB, 2019b).

KARZ SÖZLEŞMELERİ VE FIKHİ YÖNÜ

Karz terimi, sözlükte “karşılık vermek, kesip koparmak” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise karz, birisine borç vermek veya geri almak üzere mal verilmesidir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520). AAOIFI (2012)’ye göre ise karz işlemi, piyasada emsali bulunan standart bir malın mülkiyetini, emsalini sonradan iade etme yükümlülüğü üstlenen bir kişiye devretmektir (AAOIFI, 2012, s. 412).

Kur’an’da Bakara suresi 245. ayette, mecâzi bir ifade ile kullanıldığı şekliyle; “Allah’a güzel şekilde borç” yani “karz-ı hasen” veren kişiye bunun kat be kat fazlasıyla geri ödeneceğinden bahsedilir. Buradaki “Allah” lafzı, toplumu ifade etmektedir. Bu ayetin manası, “Teşkilatlanarak aranızda karşılıklı borçlu ve alacaklı olunuz” şeklinde de anlaşılabilir. “Karz-ı hasen” kelimesinden, karşılıklı borçlanırken menfaat sağlamadan borçlanın anlamı çıkarılabilir.

Hanefi mezhebinde; karz, misli bir malın yani piyasada emsali bulunan bir malın, emsali sonradan iade edilmek kaydıyla bir başkasına verilmesidir. Maliki mezhebinden İbn Arafé’ye göre ise karz, mülkiyet konusu malı, hemen ödenmesi gerekmeyen bedel karşılığında bir başkasına vermektir (İbn Arafé, Rassa, 1992). Şafii ve Hanbeli mezheplerinde ise karz, “Bir malın bir başkasına bedeli iade edilmek üzere verilmesi” olarak tanımlanmıştır. Fakat burada herhangi bir maldan ziyade mübadele amacıyla kullanılan mallar üzerindeki borçlanma kast edilmektedir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520).

Karz sözleşmesinin fıkihtaki rükün ve şartları ise aşağıdaki gibidir:

1. Karz akdi, söz ve fiil ile gerçekleştirilen icap ve kabul sonucunda kurulur.
2. Karz verenin teberru ehliyetine sahip olması gerekir.
3. Karz alanın tasarruf / eda ehliyetine sahip olması gerekir.

4. Karz sözleşmesine konu olan malın, mütekavvim yani dinen tedavülü caiz olan, belirli ve misli bir mal olması gerekir.
5. Karz alan kişi ilgili mala teslim gerçekleştiği anda malik olur ve bu malın mislini yani emsalini geri ödemekle yükümlü olur ve ilgili malın emsali karz alanın zimmetinde borç olur.
6. Kural olarak ilgili malın emsali, teslim alınan yerde geri ödenmelidir (AAOIFI, 2012, s. 412).

Karz akdinin konusu, Hanefi ve Zeydiyye mezheplerine göre misli mallardır. Bunun sebebi, bu mezheplerde bir karz akdinin ariyet yani ödünçten farklı olarak aynın yani eşyanın iadesi değil emsalinin yani mislinin iadesinin söz konusu olmasıdır. Maliki, Hanbeli, Şafii ve İmamiyye mezheplerinde ise karz akdi, selem işleminin (paranın peşin ödenip malın vadesinde teslim alınmasının) bir türü olarak görülmüştür. Yani selem akdine konu olan her malın yani özellikleri belirlenerek mazbut hale getirilen her türlü malın, karz akdine de konu olacağı hükme bağlanmıştır. Zahiri mezhebinin önde gelen fakihlerinden İbn Hazm'a göre ise temlik ve temellüke uygun olan tüm mallar karz akdi ile ödünç olarak verilebilir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520). Mübadele aracı niteliğini taşıyan mallarda karz söz konusudur. Altın, gümüş ve para da misli mal kategorisine girmekte olduğundan bunlarla da karz verilebilir. Karz akdinde işlem, bir kimsenin fazlasını beklemeden para veya tüketilebilecek bir misli malı sonradan geri almak üzere bir başkasına vermesi şeklinde yapılır (Özdemir, 2012, s. 127).

Karz akdinin, ariyet, hibe ve alım satım akitleri ile benzer yönleri mevcut olmakla birlikte mahiyeti, bu akitlerin tümünden farklıdır. Ariyet akdinde, menfaatin hibe ve temlik söz konusu iken, karz akdinde aynın temlik emsali ödenmek üzere söz konusudur (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 523).

Karz verene menfaat sağlayan bir işlemin fıkhi açıdan uyumu ise tartışma konusu olmuştur. Fıkıhta karz verene herhangi bir menfaat sağlayan bir şartı içeren bir karz akdi caiz değildir. Mesela, fazlasıyla iadede bulunma şartıyla karz verilmesi veya evini karz verene satması gibi koşullarla bir başkasına karz akdi ile borç verilmesi caiz değildir. Verdiği karz dolayısıyla menfaat elde etmeye fıkıhta “karz-ı ribevi” ya da “ribe'l-kuruz” adı verilmiştir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520). Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezheplerinde, karz akdinde vade şartı konulmuş ise bu şartın akdi ifsad edip etmeyeceği tartışmalı olsa da bu mezheplerin fakihleri, karz akdinde vade şartının bağlayıcı

olmadığı görüşünü benimsemişlerdir (Durmuş, 2010, s. 317). Bu nedenle borç veren taraf istediği zaman vermiş olduğu borcu geri isteme hakkına sahiptir. Dolayısıyla bu görüş dikkate alındığında karz sözleşmesi ile ortaya çıkan geri ödeme borcu, ortaya çıktığı anda muaccel hale gelir. Bu görüşe delil olarak, karz akdinin teberru niteliği taşıması ve karz akdinin ariyet sözleşmesine benzemesi gösterilir. Ariyet akdinde vade bağlayıcı değildir. Şafii mezhebinde de belirlenen sürenin herhangi bir hukuki bağlayıcılığı mevcut değildir. Maliki mezhebindeyse vaad, bağlayıcı kabul edildiğinden karz akdinde belirlenen sürenin de bağlayıcı olacağı kabul görmüştür (Özdemir, 2012, s. 130).

Karz alan bir şahsın fazla bir miktarla geri ödemesi caiz olmayıp, bu hüküm önceden konulan şarta ve fazla ödemenin önceden bilinmesine bağlıdır. Akit anında fazla ödeme şartı mevcut değilse, karz alan kişinin kendi rızası ile aldığı borçtan daha fazlasını geri ödemesi ise caiz olarak değerlendirilmiştir (Karaman, 1989, s. 251).

AAOIFI (2012)'ye göre ise karz işlemi, piyasada emsali bulunan standart bir malın mülkiyetini, emsalini sonradan iade etme yükümlülüğü üstlenen bir kişiye devretmektir.

Merkez bankası tarafından tesis edilen zorunlu karşılıkların karz akdine konu olup olmayacağı hususu da önemlidir. TCMB'ye verilen Türk lirası, ABD doları, Euro ve standart altın her ne kadar yasal zorunluluktan verilse bile belli süreliğine verilen ödünç bedellerdir. Yani bu bedeller vadeli olarak verilen borç hükmünde değerlendirilebilir. TCMB bu para cinslerini ve standart altını tüm bankalardan eşit oranlarda 14 gün süreliğine almakta ve süre sonunda bankalara iade etmektedir. Karz akdi misli mallar yani tüketilen ve aynen geri iade edilebilen standart mallar üzerine kurulabilmekte olduğunda para ve altın da misli mal kategorisi içerisinde değerlendirilir. Sonuçta, zorunlu karşılıkların karz hükmünde değerlendirilmesi mümkündür.

Enflasyona Endeksli Karz Sözleşmesinin Fıkhi Yönü

Enflasyonun varlığı sebebiyle borç verilen paranın değerinin azalması güncel bir fıkhi problem olmakla birlikte klasik dönemde de bazı içtihatlarla rastlanmaktadır. Mezheplerde karz olarak verilen paranın değer kaybına ait farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ebu Hanife'ye göre karz olarak borç verilen paranın değeri zamanla azaldıysa ödemekle yükümlü olunan tutar alınan tutar kadar olup, borç, misli ile ödenir ve değer artışı ya da azalmasına bakılmaz

(Bilmen, 1985, s. 96). Ebu Yusuf'a göre ise bedelin teslim alındığı gündeki gümüş değeri dikkate alınır (Serahsi, 2008, s. 51). Şafii mezhebine göre; ödünç alınan bedelin değeri artsa, azalsa ya da ödünç alınan para tedavülden kalksa da verilen malın misli ödenmelidir. Para misli mal olduğundan, eğer misli ödenemiyorsa veya satın alma gücü kalmadıysa bu durumda kıymeti ödenmelidir. Hanbeli mezhebine göre, karz akdinin yapıldığı gündeki kıymet dikkate alınarak ödeme yapılır (Orman, 1987, s. 197-198). Maliki mezhebine göre ise ödünç alınan para tedavülden kalkarsa borç misli ile ödenmelidir. Eski paranın, piyasada bulunamadığı için ödenemediği durumda ise değeriyle geri ödeme yapılır (Bayındır, 2007, s. 340-342).

Günümüz fakihlerine göre ise temel prensip, ödemenin borçla aynı olmasıdır (Bayındır, 2007, s. 334). Borçlanılan para değer kaybına uğramışsa borç alınan paranın ödeme günündeki değer kaybı veya değer yükselmeleri dikkate alınmalıdır (Bayındır, 1983, s. 45). Borç alan kişi, paranın satın alma gücünün azalmasını dikkate almazsa, paranın kaybettiği bu değeri haksız olarak zimmetine geçirmiş olur. Paranın değerinin azalmasını dikkate almamak, borç veren tarafı haksız yere zararı uğratar ki bu durum İslam'ın iktisadi prensipleriyle bağdaşmaz (Bakkal, 1992, s. 70). Karaman ise enflasyon fazlalığını faiz kapsamında değerlendirmeyerek ödemesi gereken bir miktar olarak nitelendirir (Karaman, 2010).

Ödünç verilen paranın veya misli bir malın değerinin herhangi bir nedenle artması ya da azalması durumunda ödemenin nasıl yapılması gerektiği hususu tartışma konusudur. Klasik kaynaklardaki yorumlar klasik dönemde madeni para sistemine göre yapılmıştır. Klasik dönemde dinar ve dirhem adı verilen altın ve gümüş paraların ayarının zaman zaman düşürülmesi yani tağşişe tabi tutulması, ağırlıklarının azaltılması veya diğer para türlerine göre değerlerinin artması ya da azalması ihtimallerine göre bazı çözümler üretilmiştir. Paraların ayarı ve ağırlığının düşürülmesi durumunda borçlunun borçlandığı gündeki ağırlık ve ayar üzerinden ödeme yapması gerektiği hususunda ittifak mevcuttur. Klasik dönemlerde paranın değer kaybetmesi ya da değer kazanması, gerçek değeri üzerinden işlem gören felslerin (bakır ve bronz sikkelerin), mağşuş paraların (altın ve gümüş oranları çok düşük paraların) ya da gümüş paranın altın para karşısındaki değer değişikliği şeklinde olması nedeniyle ciddi bir problem olarak değerlendirilmemiştir. Bu dönemde Ebu Hanife ve klasik dönemin fakihlerinin pek çoğu her durumda mislin iadesinin gerektiğini söylerlerken, Ebu Yusuf, paranın alındığı yani kabz edildiği gündeki kıymetinin geri verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ebu Yusuf'un görüşü Hanefi mezhebinde ağırlık kazanmıştır. Maliki mez-

hebinde de paranın değer değişiminin fazla olması halinde bu durumun dikkate alınması yönünde bir görüş mevcuttur (Apaydın & Yunus, 2001, s. 252).

Değeri değişen paranın, teslim alındığı günündeki değeri üzerinden ödenmesi yönünde görüş bildiren Ebu Yusuf'un, İmam Muhammed tarafından da belli ölçüde desteklenen bu görüşü, günümüz dünyasında ödünç olarak alınmış olan paranın iadesi halinde satın alma gücünde meydana gelen değer kaybının da telafi edilmesi gerekliliğinin önemli bir dayanağını oluşturmuştur. Bu görüşün, günümüzdeki fakihler arasında geniş bir kabul görmesinde, haksız kazancın veya zararın ödenmesi konusunda hukuksal ilke ve amaçların gözetilmesine ağırlık verme ve bu sayede karz akdini daha da işler hale getirerek fiili hayatta daha fazla kullanılmasını sağlamak hususundaki düşüncenin önemli bir payı mevcuttur (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 252).

Tüm bu görüşler dikkate alındığında, klasik fıkıhçılardan Ebu Yusuf ve günümüz fıkıhçılarının hemen hepsi borç alınan miktardaki değer kaybının telafi edilmesi yönünde görüş bildirmişlerdir.

TCMB Tarafından Enflasyona Endekli Karz Sözleşmesi ile Katılım Bankalarına Getiri Ödenmesi

Mal ve hizmet fiyatlarının genel seviyesinde yaşanan sürekli artışa enflasyon adı verilmektedir. Enflasyon, ortalama bir vatandaşın yıl içerisinde kullandığı bütün mal ve hizmetlerdeki fiyat değişikliğini yansıtır. Fiyat artışlarının enflasyon olarak adlandırılabilmesi için artışların belli bir dönem için değil sürekli olması gerekmektedir (TCMB, 2013, s. 2).

Emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörleri, üretilen malların ve hizmetlerin maliyetini oluşturduğundan bu faktörlerin fiyatlarının artması kaçınılmaz olarak maliyetlerini de artırır. Bu da maliyet enflasyonu dediğimiz enflasyonu oluşturur. Talep enflasyonu ise piyasadaki para fazlalığı nedeniyle fazla mal ve hizmet talebine yol açar. Talep fazlalığı nedeniyle oluşan enflasyon türüne de talep enflasyonu adı verilir. Ülkenin ekonomik yapısına göre bir ülkede ya maliyet enflasyonu ya da talep enflasyonu oluşur. Enflasyonist bir ekonomi içerisinde borçlu olan kârlı, alacaklı olan ise zararlı çıkmakta, vadede ödenmeyen borç sayısı ve miktarı da artmaktadır.

Borç sözleşmelerinde borç veren tarafın hakkının korunması için borç verilen tutarın borç süresi sonunda aynı miktarda geri alınması gereklidir. Fakat bilhassa enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde ülkenin resmi parası

ile verilen borcun vadesinde geri alınmasıyla borç veren taraf mutlaka zarara yani haksızlığa uğramaktadır. Bakara suresi 279. ayette; müminlerin faizden doğan kazançlarından vazgeçmelerini, tövbe ederek sadece anaparayı geri almalarını, böylece hem haksızlık etmeyecekleri hem de haksızlığa uğramayacakları ifade edilmiştir. Dolayısıyla tarafların haksızlık yapmamaları ve haksızlığa uğramamaları İslam'ın emri olmaktadır. Borç alınan paranın değer kaybının ilave edilerek geri ödenmesi yoluyla ancak, haksızlık önlenebilir.

Borcun ödenmesinde temel prensip, ödenecek bedelin borç alınan bedele denk olmasıdır. Hiç kimsenin hakkının nedensizce bir başkasına gitmesinin kabul edilmemesi aynı zamanda evrensel bir prensiptir. Nisa suresi 29. ayette; “Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin” denilmektedir. Dolayısıyla borcunu eksik bir şekilde ödeyen kişi alacaklının malını haksız bir şekilde yemiş olur. Tam tersi durumda yani borcunu fazla bir miktarda ödemeye zorlanan kişi de malını haksız bir yolla yedirmiş olmaktadır.

Borçlanmaların kâğıt para ile yapılması durumlarında paranın satın alma gücünün esas alınması gerekliliği aşağıdaki delillerle ispatlanabilir:

1. Yukarıda bahsedilen Nisa suresi 29. ayet dikkate alındığında kâğıt paranın satın alma gücündeki düşmeyi dikkate almayarak borcunu ödeyen kişi, paranın değerini haksız olarak zimmetine geçirmiş olmaktadır.
2. Bir hadisi şerife göre; “İslam'da zarar verme ve zararı zararlarla karşılama yoktur” (İbn Mâce, Ahkam,17). Dolayısıyla paranın satın alma gücü azaldığı halde borcu aynı rakamla geri ödemek alacaklıya zarar verecektir.
3. Kamu yararı gereğince, paranın değer kaybının borçluya ödettirilmesi kamunun yararına olacaktır. Eğer bu sağlanamazsa hiç kimse bir başka kimseye borç para vermeyecektir. Ayrıca bazı borçlular da paranın değer kaybından daha fazla kazanç elde etmek için borç ödemelerini mümkün olduğunca geciktireceklerdir. Oysaki ihtiyacı olanlara ödünç para vererek yardımcı olmak, özendirilmesi gerekli olan faydalı bir iştir (Bayındır, 2019).

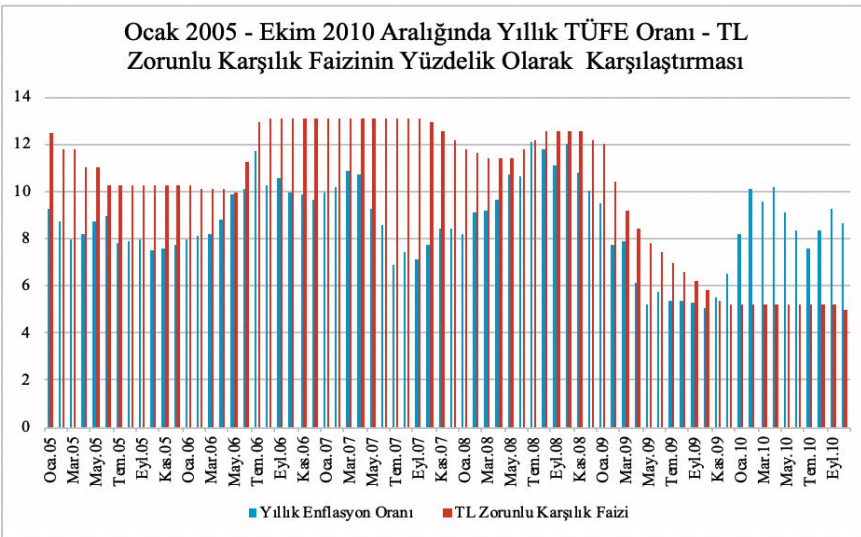
Günümüzde karz yoluyla verilen paranın değer kaybına uğraması önemli bir problemidir. Bu yolla borç veren bir kişi paranın zamanla değer kaybetmesi nedeniyle verdiği paradan daha az bir para geri alacağından maddi olarak zarara uğrayacaktır. Borç ödemedeki temel prensip olan ödemenin borca denk olması hükmü bu durumda geçersiz olacaktır. Borç ödenirken ödenecek olan ra-

kamın enflasyona göre değişmesi, miktarın önceden saptanamamasına neden olur. Fakat bu durumda da akit sahih olmaktadır. Çünkü hükme göre; belirli bir esas ve ölçüye göre tayin edilmesi mümkün olan konularda, önceden tayin edilememe durumu bir akdin sıhhatine zarar vermez. Ödeme tarihinde, paranın geçen zamanda hangi oranda değer kaybına uğradığı devletin açıkladığı enflasyon oranı ile saptanabilir (Özdemir, 2012, s. 136-138).

Değer farkının hesap edilmesi için borç; altına, gümüşe veya enflasyona göre endekslenebilir. Bunlardan altın ve gümüş, günümüzde para olmaktan çıkmış ve diğer mallar gibi olmuştur. Altın fiyatları sürekli dalgalanmakta ve bazen azalış bazen artmakta ise de uzun vadeye bakıldığında değerini koruyabilmektedir. Bu nedenle, paranın değer kaybının enflasyona göre hesap edilmesi çoğu durumda zararı karşılayabilir. Paranın değer kaybının enflasyon baz alınarak hesaplanması en uygun yol olarak düşünülse de enflasyon oranını tam olarak tespit etmek güçtür. Bir hak olduğu için, parada oluşan değer kaybının karşılanması için tarafların önceden de anlaşmaları gerekmektedir. Fakat borcun özelliğine göre farklı uygulamalar da mevzu bahis olabilir (Bayındır, 2019).

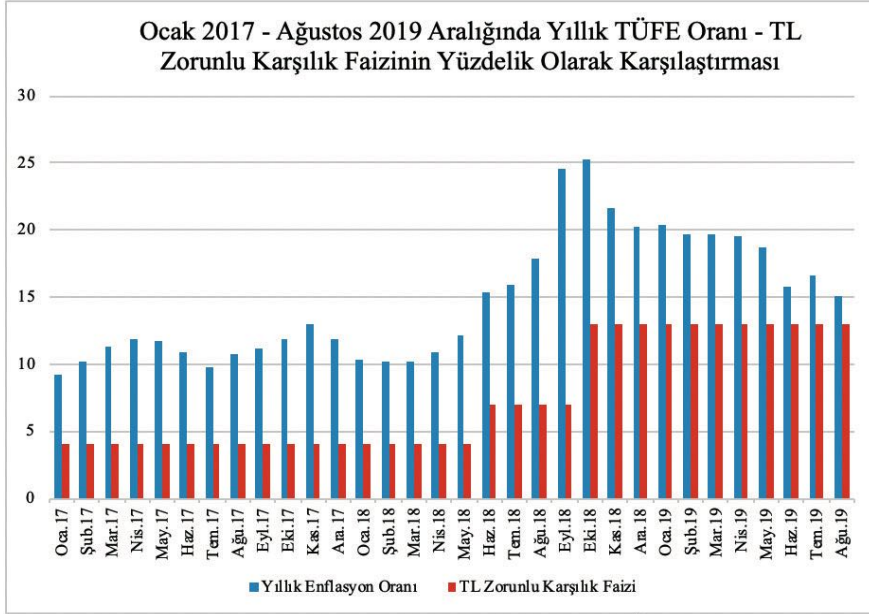
Şekil 1’de Ocak 2005 – Ekim 2010 ayları arasındaki yıllık TÜFE oranları ve TCMB’nin TL zorunlu karşılıklara verdiği faiz oranları karşılaştırılmıştır. TCMB, 2009 yılı sonuna kadar bankalara enflasyon oranı üzerinde faiz ödemesi yaparken 2010 yılı başından itibaren enflasyon oranı altında faiz ödemesine geçmiştir.

Şekil 1. Ocak 2005 - Ekim 2010 arası yıllık enflasyon oranları (TÜFE) ve Türk lirası zorunlu karşılık faizi karşılaştırması (TCMB, 2019a).

Şekil 2’de ise Ocak 2017’den Ağustos 2019’a kadar olan yıllık tüketici fiyat endeksi ve TCMB tarafından Türk lirası zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranları karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. TCMB son yıllarda Şekil 3’te görüldüğü gibi bankaların TCMB’de tesis ettiği Türk lirası zorunlu karşılıklara TÜFE’den daha az oranda faiz ödemesi yapmaktadır.

Şekil 2. Ocak 2017 - Ağustos 2019 arası yıllık enflasyon oranları (TÜFE) ve Türk lirası zorunlu karşılık faizi karşılaştırması (TCMB 2019a).

Yabancı para cinsi yükümlülüğüne istinaden tesis edilen zorunlu karşılıklar ise ABD doları ve Euro üzerinden tesis edilmektedir. TCMB, 05/08/2019 tarihinden itibaren ABD doları cinsinden tesis ettiği zorunlu karşılıklara %1, Euro cinsinden tesis ettiği zorunlu karşılıklara ise %0 faiz ödemesi yapmaktadır.

Şekil 1’de görüldüğü gibi 2005 yılından itibaren TCMB, enflasyon oranı üzerinde zorunlu karşılık faizi ödemediği halde, son yıllarda (Şekil 2.) enflasyon oranlarının altında faiz ödemesi yapmaktadır. Günümüzde enflasyon oranı TÜFE bazında (Ağustos 2019 itibarıyla) yıllık yüzde %15.01 ve Türk lirası zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranı %13’tür. (2029/15 sayılı Zorunlu Karşılıklar Hakkında 2013/15 Sayılı Tebliğ’de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ’de TCMB, nakdi krediler toplamını %10 ila %20 arasında artıran bankaların Türk lirası zorunlu karşılık oranlarını %2’ye düşürmüştür (Resmi Gazete, 2019)).

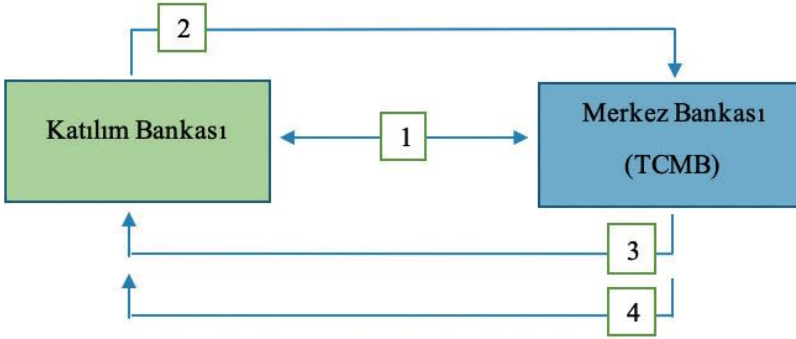
04.10.2019 tarihinden itibaren Tebliğ’de belirtilen kredi büyümesini gerçekleştirecek olan bankalardan tesis edilen zorunlu karşılıklara istinaden %10, diğer bankalara ise %0 oranında faiz ödemesi yapılacaktır (TCMB, 2019b)).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

TCMB, hem konvansiyonel bankaları, hem de katılım bankalarını zorunlu karşılığa tabi tutmuştur ve tüm bankalar 14 günlük hesaplama süresi ile TCMB’de belli oranlarda zorunlu karşılık tutmaktadırlar. Bu karşılıklar Türk lirası, ABD doları, Euro ve standart altın cinsindedir. TCMB, Türk lirası ve ABD doları cinsinden tesis ettiği karşılıklara 3 aylık aralıklarla Türk lirası cinsinden faiz ödemekte olup, Euro ve standart altına ise herhangi bir faiz ödemesi gerçekleştirilmemektedir.

Aşağıdaki şekilde bir katılım bankasının Merkez Bankası’nda enflasyona endeksli karz sözleşmesi ile zorunlu karşılık tesis etmesi ve karşılığında bir getiri alması işleminin detayları gösterilmiştir.

Şekil 3. Enflasyona endeksli karz sözleşmesi ile Merkez Bankası’nda zorunlu karşılık tesis edilmesi.

1. Katılım bankası, TCMB ile enflasyona endeksli karz sözleşmesi imzalar.
2. Katılım bankası, zorunlu karşılık miktarını TCMB'nin koyduğu kurallar ve oranlar çerçevesinde her 14 günde bir transfer eder.
3. TCMB, tesis ettiği zorunlu karşılığı tesis süresi sonunda katılım bankasına iade eder.
4. TCMB, nezdinde tuttuğu zorunlu karşılıklara istinaden katılım bankasına her 3 ayda bir enflasyona endeksli bir getiri ödemesi yapar.

Şekil 3’de gösterildiği gibi TCMB, katılım bankası ile yapacağı enflasyona endeksli karz sözleşmesine istinaden katılım bankalarından Türk lirası ve döviz cinsinden zorunlu karşılık alabilir. Aldığı zorunlu karşılığı tesis süresi boyunca nezdinde tutan merkez bankası, tesis süresi sonunda Türk lirası ve ABD dolarının uğradığı değer kaybını, açıklanan enflasyon oranlarına göre hesaplayarak her 3 ayda bir kez olmak üzere katılım bankasına ödeyebilir. Türk lirası olarak tutulan zorunlu karşılıklar için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından en son açıklanan Tüketici Fiyatları Endeksi yani TÜFE rakamı enflasyon oranının hesaplanmasında dikkate alınabilir. ABD doları içinse ABD’deki yıllık enflasyon oranları göz önünde bulundurulabilir.

Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi TCMB, son yıllarda zorunlu karşılıklara TÜFE oranı altında faiz ödemesi yapmaktadır. TCMB’nin politika faiz oranı ise TÜFE oranının üzerindedir. Zorunlu karşılıklara ödenen faizin hem politika faizinden hem de enflasyon oranından düşük olması TCMB’ye kazanç sağlayan bir durumdur. Bu nedenle TCMB, enflasyon oranı kadar faiz/getiri ödemesi yapması durumunda hem zarar etmeyecek hem de bankacılık sektörü, mevcutta enflasyon oranı altında aldığı düşük faiz/getiri sebebiyle mağdur olmayacaktır. Zorunlu karşılık faiz/getiri oranının TÜFE oranı üzerinde ödenebileceği dönemlerde ise katılım bankaları, TCMB’nin ödeyeceği bedeli tahsil etmeli, enflasyon oranı kadar olan kısmını kullanmalı ve kalan kısmını ise ceza havuzlarına atmalıdır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın katılım bankalarından Türk lirası ve döviz olarak tesis ettiği zorunlu karşılıklara faizsiz bir getiri ödemesi için bu makalede önerilen yöntem, Türk lirası zorunlu karşılıkların TCMB tarafından “enflasyona endeksli karz sözleşmesi” ile katılım bankalarından alınması ve karşılığının faiz olarak değil enflasyona endeksli olarak paranın değer kaybını engelleyecek bir şekilde katılım bankalarına getiri olarak ödenmesidir. ABD doları olarak tesis edilen zorunlu karşılıklara ödenecek olan getiri de benzer şekilde ilgili ülkenin enflasyon endeksi dikkate alınarak belirlenebilir. TCMB, Euro ve standart altın cinsinden tesis ettiği zorunlu karşılıklara herhangi bir faiz ödemesi yapmamakta olduğundan, Euro ve standart altın için makalede herhangi bir öneri getirilmemiştir.

Makalede önerilen yaklaşım sayesinde katılım bankaları, zorunlu karşılıklara istinaden kendilerine ödenecek olan faizsiz getirileri diledikleri alanlarda kullanabileceklerdir. Bu yaklaşımın diğer bir avantajı ise toplumda katılım bankalarının zorunlu karşılıklara istinaden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’ndan faiz aldıkları algısını kırmak olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, some central banks have been implementing required reserve in monetary policy management, and some of these central banks have been paying interest on required reserves. Like these central banks, The Central Bank of Republic of Turkey (CBRT) pays a certain amount of interest to both the conventional and participation banks. Since participation banks have to comply with the principles of interest-free banking, they do not use interests in any way and cause them to suffer.

The contract of qard is a type of contract which is considered to be suitable in terms of fiqh when it does not yield any return to the lender. In periods of high inflation, the lender will suffer as much as the inflation rate when the lender receives back the amount of debt he has given. For this reason, contemporary jurists find it appropriate to compensate for this loss in the repayment of the debt owed. In this article, in accordance with this eligibility, an approach is presented in which CBRT receives Turkish lira and US dolar required reserves from the participation banks in accordance with the qard contract and CBRT pays an indexed on inflation instead of interest for the price it receives.

This article provides detailed information on required reserve following the evaluation of the literature. After that, the definition of qard contracts, the classical period and today's fiqh perspectives on qard contracts were given information about the interest-free approach that the central bank could offer to participation banking with the inflation-indexed qard contract were focused on.

Today, the depreciation of money issued through qard is an important problem. In this way, a lender will be financially damaged by the fact that it will recover less money than it has given due to the depreciation of money over time. In this case, the provision that the payment, which is the basic principle in debt payment, is equivalent to the debt, will be invalid. The change of the figure to be paid when the debt is paid in accordance with inflation causes the amount to be undetectable in advance. However, in this case, the contract is valid. Because by verdict; in matters which can be determined according to a specific basis and measure, failure to be appointed in advance does not harm the health of a contract. At the date of payment, the rate at which money is depreciated at the last time can be determined by the inflation rate announced by the state (Özdemir, 2012, p. 136-138).

According to contemporary jurists, the basic principle is that payment is the same as debt (Bayındır, 2007, p. 334). If the borrowed money has been depreciated, the value of the borrowed money on the payday should be taken into account (Bayındır, 1983, p. 45). If the borrower does not take into account the decrease in the purchasing power of the money, he has unjustly embezzled this lost value of the money. Failure to take into account the diminishing value of money unfairly damages the lender, which is incompatible with the economic principles of Islam (Bakkal, 1992, p. 70). Karaman, on the other hand, considers inflation surplus as an amount to be paid by not evaluating it within the scope of interest (Karaman, 2010).

The CBRT has subjected both conventional banks and participation banks to required reserve and all banks maintain required reserves in CBRT at certain rates with a 14-day calculation period. These provisions are in Turkish lira, US Dollar, Euro and standard gold. CBRT pays interest in Turkish lira at 3-month intervals to its provisions in Turkish lira and US dollars, and does not pay any interest in Euro and standard gold.

The following figure shows the details of the process in which a participation bank establishes a required reserve at the Central Bank with an inflation-indexed profit contract and receives a return.

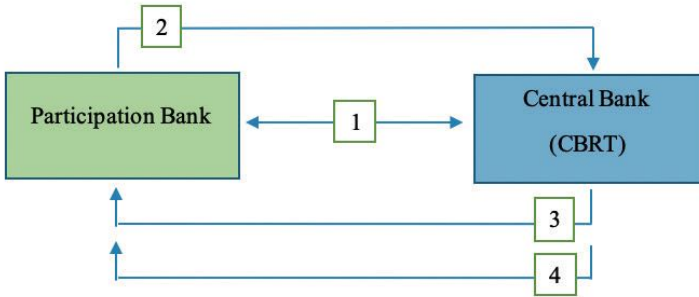

Figure 1. Establishment of a required reserve at the Central Bank with the inflation-indexed qard contract.

1. The participation bank signs an inflation-indexed qard contract with the CBRT.

2. The participation bank transfers the required reserve amount of provision every 14 days within the framework of the rules and rates set by the CBRT.

3. CBRT returns the required reserve to the participation bank at the end of the establishment period.

4. CBRT makes an inflation-indexed return payment to the participation bank every 3 months based on the required reserve it holds.

As shown in the figure, the CBRT may receive a required reserve in Turkish lira and foreign currency from the participation banks in accordance with the inflation-indexed qard agreement with the participation bank. The central bank, which holds the required provision for the duration of the facility, may pay to the participation bank once every 3 months by calculating the depreciation of Turkish lira and US dollars at the end of the facility period according to the inflation rates announced. The Consumer Prices Index (CPI), which was recently announced by the Turkish Statistical Institute for the required reserves held in Turkish lira, can be taken into account in the calculation of the inflation rate. For the US dollar, annual inflation rates in the US can be taken into account.

CBRT has been paying interest under the CPI rate to required reserve in recent years. The policy interest rate of the CBRT is above the CPI rate. The interest paid on required reserve is lower than both the policy interest and the inflation rate. Therefore, if the CBRT pays interest/return as much as the inflation rate, it will not be harmed and the banking sector will not be victimized by the low interest/return it receives under the current inflation rate. In the period in which the required reserve interest/return rate can be paid above the CPI rate, participation banks must collect the amount to be paid by the CBRT, use the amount as much as the inflation rate and evaluate the rest into penalty pools.

The method proposed in this article for the Central Bank of Republic of Turkey to pay an interest-free return on the required reserves established in Turkish lira and foreign exchange from the participation banks is to receive the required reserves in Turkish lira from the participation banks by the CBRT with the “inflation-indexed qard agreement” and to pay the provision in return to the participation banks. Similarly, the return to the required reserves established in US dollars can be determined by taking into account the inflation index of the country concerned. Since the CBRT does not make any interest payments to the required provisions in Euro and standard gold, no proposal has been made in the article for Euro and standard gold.

Advantage of the approach proposed in the article, participation banks will be able to use the interest-free returns that will be paid to them based on the required reserve in any area they wish. Another advantage of this approach would be to break the perception that participation banks in society receive interest from the Central Bank of Republic of Turkey based on required reserves.

KAYNAKÇA

- AAOIFI (2012). *Faizsiz bankacılık standartları*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği. Yayın No: 2.
- Ahmed, A. M. E. T., & Grais, W. (2014). *Islamic finance and economic development: risk, regulation and corporate governance*. John Wiley and Sons.
- Akçay, M. A. (1997). Para politikası araçları, Türkiye ve çeşitli ülkelerdeki uygulamaları. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Apaydın, H. Y., & Yunus, H. (2001). Karz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14: 520-525.
- Ariff, M. (2009). *Monetary and fiscal economics of Islam*, International Centre for Research in Islamic Economics King Abdulaziz University, Jeddah.
- Asuf, A., & Institut Islamique de recherches et de formation. (2000) *Instruments of regulation and control of Islamic banks by the Central banks*. Islamic research and Training Institute.
- Bakkal, A. (1992). İslam hukukunda para ve faiz telakkisi zaviyesinden enflasyon farkının ödenmesi problemi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 45-80.
- Bank of England (2017). *Shariah complaint liquidity facilities: Establishing a fund based deposit facility*, Consultation Paper.
- Bayındır, A. (1983). Paramın Değer Kaybetmesi ile Ortaya Çıkan Problemler ve İslam Hukukuna Göre Çözüm Yolları, *İslâm açısından enflasyon ve çözüm yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve faiz*. Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1.
- Bayındır, A. (2019). <https://www.suleymaniyevakfi.org/fikih-arastirmalari/islam-fikhi-acisindan-borclanmalarda-enflasyon-farki.html>, (01.06.2019).
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukûk-ı İslâmîyye ve ıstılâhât-ı fıkhiyye kâmu*. Cilt 3. Bilmen Yayinevi
- Chapra, M.U. (1985). *Towards a just monetary system*. (Vol. 8.). International Institute of Islamic Thought (IIIT).
- Durmuş, A. (2010). Fıkıhta karz (ödünç) sözleşmesinde vade şartının bağlayıcılığı meselesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (16), 315-330.
- European Central Bank (2013). Islamic finance in Europe. *Occasional Paper Series*. 146.
- Hein, S. E., & Stewart, J.D. (2002). *Reserve requirements: A modern perspective*, Economic Review-Federal Reserve Bank of Atlanta, 87(4), 41-52.
- İbn Arafе. (1992). *Rassâ'*. Mağrib.
- İslami Bank Bangladesh Limited (2019). https://www.islamibankbd.com/abtIBBL/cis_issues_and_problems_of_islamic_banking.php, (19.09.2019).
- Islamic Financial Services Board (2008). *Technical note on issues in strengthening liquidity management of institutions offering Islamic financial services: The Development of Islamic Money Markets*.
- Islamic Fiqh Academy (2000). https://archive.org/stream/resolutions-and-recommendations-of-the-council-of-the-islamic-fiqh-academy/resolutions-and-recommendations-of-the-council-of-the-islamic-fiqh-academy_djvu.txt, (01.12.2019).
- Karaman, H. (1989). Akid, *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, 251-256.
- Karaman, H. (2010). *Enflasyon ve faiz*. <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0628.html>, (01.06.2019).

- Koçyiğit, D. (2009). *Olağan ve olağandışı durumlarda kullanılan para politikası araçları ve likidite yönetim stratejileri*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Mishkin, F.S. (2000). *Para teorisi ve politikası*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Orman, S. (1987). *Para, faiz ve İslâm*. İstanbul: İslâmi İlimler Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Önder, T. (2005). *Para politikası: araçları, amaçları ve Türkiye uygulaması*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Özdemir, A. (2012). Karz akdinin mahiyeti ve faizli işlemleri önleme fonksiyonu, *Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 12(1): 125-145.
- Parasız, M. İ. (2011). *Merkez bankacılığı ve para politikası*. İstanbul: Ezgi Kitapevi.
- Reuters (2017). *Indonesia c.bank relaxes reserve requirement rules to stabilise market*, <https://www.reuters.com/article/indonesia-cenbank-rrr/indonesia-c-bank-relaxes-reserve-requirement-rules-to-stabilise-market-idUSL4N1HZ4L9>, (27.09.2019).
- Resmi Gazete (2005). Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliğ, Sayı: 2005/1, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051116-6.htm>, (27.09.2019).
- Resmi Gazete (2013). Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliğ, Sayı: 2013/15, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131225-12.htm>, (26.09.2019).
- Resmi Gazete (2019). Zorunlu karşılıklar hakkında tebliğ (sayı:2013/15)'de değişiklik yapılmasına dair tebliğ, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/08/20190820-7.htm>, (26.09.2019).
- Serahsî, A. (2008). *Mebûsât* (C. XIV, çev. M. C. Akşit). İstanbul: Gümüşev Yayınevi.
- Sıddîqî, M. N. (1983). *Issues in Islamic banking: Selected papers*, Leicester: The Islamic Foundation
- Talası, İ. A. (2012). *Türkiye'de bankacılık sistemi zorunlu karşılık yönetimi*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- TCMB (2013). *Enflasyon ve fiyat istikrarı*. 2013.
- TCMB (2019a). Tüketici fiyatları, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari>, (27.09.2019).
- TCMB (2019b). Zorunlu karşılıklar, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/75e5dcd4-66b5-490d-a718-a322520d4551/TL-uygulanan+faiz+oranlar%C4%B1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-75e5dcd4-66b5-490d-a718-a322520d4551-mRtmPIR>, (26.09.2019).
- Zangeneh, H., & Salam, A. (1993). *Central banking in an interest-free banking system*. Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, 5.
- Ünalımsız, D. & Ünalımsız, İ. (2015). *Ekonomi notları: Zorunlu karşılıklara faiz ödenmesi* (No. 1502). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SAĞLIK HARCAMALARININ MAKRO BELİRLEYİCİLERİ: DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ

TAHA EĞRİ*
Kırklareli Üniversitesi

ÖZ

Sağlık harcamaları alanında literatürde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Çoğunlukla, sağlık harcamalarının iktisadi büyümeyle olan ilişkisi, araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Ancak, harcama miktarının hangi faktörlerden etkilendiği sorusunun cevabı, en az harcama-büyüme ilişkisi kadar önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı; sağlık harcamalarının makro belirleyicilerinin tanımlanması ve farklı gelir grubunda yer alan ülkeler için bu etkenlerin farklılıklarının tespit edilmesidir. Çalışmada, Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilen 2000-2015 dönemi için 139 ülkeye ait yıllık veriler kullanılmıştır. Genel panel veri setinin yanında sağlık harcamaları belirleyicilerinin ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre nasıl değiştiğinin de araştırılması amacıyla Dünya Bankası'nın 2019 yılına ait "gelir grubuna göre ülke sınıflandırmasından" yararlanılmış ve yüksek, üst orta, alt orta ve düşük gelir grubu olmak üzere dört farklı veri seti oluşturularak model yeniden test edilmiştir. Çalışmada, literatürde yer alan çalışmalar göz önünde bulundurularak; kişi başı gelirin, kamu harcamalarının, 65 yaş üstü ve 14 yaş altı nüfus oranlarının, yaşam beklentisinin, anne ölüm oranlarının ve kentsel nüfusun, sağlık harcamaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, ele alınan genel ülke seti için sağlık harcamalarıyla, kişi başı gelir, kamu harcamaları ve 65 yaş üstü nüfus oranı değişkenleri arasında pozitif, 14 yaş altı nüfus oranı ve anne ölüm oranları arasında ise negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Yaşam beklentisi ve kentleşmeyle ilgili tutarı sonuçlar elde edilememiştir. Gelir grupları açısından sonuçlar incelendiğinde ise, sağlık harcamaları ve ele alınan değişkenler arasındaki ilişkinin bu alt gruplara göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Harcamaları, GMM, Panel Veri Analizi, Kamu politikaları

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, taha.egri@klu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-9069-2677

Atıf/Cite:

Eğri, T. (2019). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık Harcamalarının Makro Belirleyicileri: Dinamik Panel Veri Analizi. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 423-447. DOI: 10.31679/adamakademi.635704

MACRO DETERMINANTS OF HEALTH EXPENDITURES IN DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES: DYNAMIC PANEL DATA ANALYSIS

ABSTRACT

Besides the studies investigating the relationship between health expenditures and economic growth, the factors that affect the amount of expenditure is an important question for the researchers. In this context, the aim of this study is to determine the macro determinants of health expenditures and the differences of these factors for countries in different income groups. In this study, annual data from 139 countries were used for the 2000-2015 period obtained from the World Bank Development Indicators database. In addition to the general panel data set, four different data sets, high, upper middle, lower middle and low income, were used to investigate how the health expenditure determinants change according to the development level of the countries. In this study, per capita income, public expenditures, population over 65 and under 14 years of age, life expectancy, maternal mortality rates and the effect of urban population on health expenditures were investigated considering the studies in the literature. As a result of the study, a positive correlation was found between health expenditures and per capita income, public expenditures and population over 65 years, and a negative correlation between maternal mortality and under 14 years of age for the overall country set. Consistent results regarding life expectancy and urbanization could not be obtained. When the results were examined in terms of income groups, it was found that the relationship between health expenditures and the variables discussed differed according to these sub-groups.

Keywords: Health Expenditures, GMM, Panel Data Analysis, Public policies

GİRİŞ

Sağlık hizmetleri ve iktisadi gelişme arasındaki ilişki, 20. yüzyılın ikinci yarısında ekonomistlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Literatürdeki tartışmalarda dahi erken dönemde fikir birliği söz konusu olmamış ve görüşler temelde ikiye ayrılmıştır. İlki; iktisat bilimini piyasaların işleyişiyle kısıtlayarak sağlık hizmetleriyle ilgilenmemesi gerektiğini iddia eden bakış açısıdır. İkincisi ise, insan ihtiyaçlarını karşılamak için uygulanan girişimlerin sonucu doğan toplumsal olayları inceleyen bilim dalı olarak tanımladıkları iktisadın, sağlık hizmetleriyle doğrudan ilişkili olduğudur (Alpugan, 1984). Sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye dair yazın incelendiğinde ise, bir tıp doktoru ve tümgeneral olan Dunham'ın 1945 yılındaki, endüstriyel gelişmenin sağlıklı bir ortamda gelişemeyeceğinden dolayı iktisadi büyüme ile sağlık hizmetlerinin başat oldukları sonucuna ulaştığı çalışma, öncü eserler arasında yer almaktadır (Dunham, 1945).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sağlık harcamalarının kamu harcamaları içerisinde düşünüldüğü N.T. Wang (1955), Selma J. Mushkin (1958), Wilbur J. Cohen (1959) ve David Felix'in (1960) çalışmalarında görülmektedir. 1950'li ve 1960'li yıllarda çoğunlukla konunun müstakil olarak ele alınmadığı, bu çalışmalardan da anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra literatürde, söz konusu ilişki tıp bilimi çerçevesinde, hastalıklarla ilişkilendirilerek de değerlendirilmektedir. Mushkin de bir tıp doktoru olarak bu konulara farklı bir bakış açısıyla değinmiş ve "Sağlık (ile ilgilenen) iktisatçıları, sağlık hizmetleri piyasasının ve insanlara sağlıkları için yapılan net yatırım tutarının düzenlenmesi ile ilgilenmektedirler" şeklinde ifade ederek sağlık ekonomisinin günümüzdeki anlayışa yaklaştıran söz konusu dalın kurucuları arasında yer almıştır. Bu dönemde ve sonrasında yapılan çalışmalarda sağlık harcamaları, Soğuk Savaşın da etkisiyle genel kamu harcamaları çerçevesinde incelenmeye devam edilmiş ve iktisat ile kurduğu bağ bu zeminde analiz edilmiştir. Peacock ve Wiseman (1961), Weisbrod (1962), Merriam (1966) ve Bailey'nin (1969) çalışmalarında bu yöntem öne çıkmaktadır. Ancak, zamanla kamu harcamaları içerisinde yer alan savunma harcamalarının giderek daha büyük bir vurgu ile incelendiği, sağlık harcamalarının nispeten ikinci plana düştüğü çağın, Emile Benoit'nin 1968 yılındaki "The Monetary and Real Costs of National Defense" ile başladığını iddia etmek yanlış olmayacaktır (Benoit, 1968). Günümüzde ampirik araçların gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşması, verilere erişilebilirliğin artması ile bu verilerin uzun dönemli veriler olmaları, sağlık harcamalarının ekonomiler üzerindeki etkisinin incelenmesi ihtiyacı tekrar

gündeme gelmiştir. Bu anlamda, Barro'nun (2013) çalışması gelecek çalışmalar için yol gösterici olmuştur.

İktisadi büyüme literatüründe sağlık harcamalarının büyüme ile olan ilişkisi sıkça değinilmektedir. (Çetin ve Ecevit, 2011; Bakare ve Olubokun 2011). Ancak, ülkelerin iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıları kamu harcamalarına olan yaklaşımı etkileyebilmektedir. Bu sebeple, sağlık harcamalarının iktisadi büyümeyle olan ilişkisini araştıran çalışmalar hâlâ önemlerini korumakla birlikte, harcama miktarının hangi faktörlerden etkilendiği de araştırmacılar için önemli bir sorudur. Bu bağlamda, örneğin, sağlık harcamalarının ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterdiği görülmektedir. 2000-2015 yılları arasında yüksek gelir grubu ülkeler için kişi başı sağlık harcaması ortalama 2.556 dolar iken, alt gelir grubuna mensup ülkeler için bu rakam 75 dolardır. Farklı gelir grubuna ait ülkelerin sağlık alanındaki birincil öncelikleri ve harcama kompozisyonları da değişmektedir. Gelişmiş bir ülkede obezite, diyabet gibi hastalıklara ön plana çıkarken, az gelişmiş bir ülkede salgın hastalıklar, besin yetersizliğinin doğurduğu sonuçlar gibi sorunlarla mücadele edilebilmektedir. Diğer taraftan, sağlık hizmetlerinin de ülkeler arasında farklılaştığı ve zaman içerisinde de dönüştüğü görülmektedir. Refah devleti yaklaşımı altında kamu tarafından karşılanan sağlık hizmetleri yanında tamamen özel sektöre tarafından piyasa şartlarında sunulan bir hizmete kadar geniş yelpaze söz konusudur. 1970 sonrası dönemde yeniden önem kazanan neo-liberal anlayışın da etkisiyle kamu harcamalarının azaltılması yaklaşımdan sağlık sektörü etkilenmiş ve özel sermayenin payı giderek birçok ülkede artış göstermiştir (Ergun ve Ergun, 2010, s. 36). Özel sektörün faaliyetleri ve gelişmişliğinin ülkelerin ekonomik gelişmişliğine paralel bir şekilde hareket etmesi beklenmektedir. Ancak, toplam sağlık harcamalarının gelire olan ilişkisi ülkelerin ekonomik durumlarına göre farklılaşabilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında sağlık harcamalarının makro belirleyicilerinin tespiti ileride oluşturulacak sağlık politikaları için de yol gösterici olabilecektir. Günümüzde, sağlık sektöründe gerçekleşen sağlık harcamaları, kamu ve özel sektör eliyle sağlık standartlarının yükseltilmesi amacının yanı sıra sağlık hizmetine olan talebi arttıran ve sağlık sermayesi birikimini destekleyen bir hüviyet de taşımaktadır.

Sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin ele alındığı çalışmalar sınırlı sayıdadır ve daha çok gelişmiş ülke gruplarını ele almaktadır. Sağlık sektörünün gelişmişliği de göz önünde bulundurularak OECD örnekleme üzerinde

birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Gerdtham, Sogaard, et al. 1992; Baltagi ve Moscone 2010; Barros 1998; Jönsson & Eckerlund 2003). Bu çalışmada ise gelişmiş ülkeler dışında gelişmekte olan ülkelere de sağlık harcamalarının belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Literatürde sınırlı sayıda çalışma gelişmekte olan ülkeleri ele almaktadır (Yorulmaz 2016; Barkat vd. 2019). Xu vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada ise gelir gruplarına göre ayrılmış farklı ülke grupları ele alınmış ve sağlık harcamalarının belirleyicileri test edilmiştir. Bu çalışmada 2000-2015 dönemi için güncel veriler kullanılarak 139 ülkeye ait panel veri seti ele alınmıştır. Ayrıca, araştırmada gelişmekte olan ülkeler arasında da gelir farklılıkları göz önünde bulundurulularak, gelir gruplarına göre farklı modeller tahmin edilmiş, sağlık harcamalarını etkileyen faktörlerin nasıl değiştiği araştırılmıştır. Sağlık harcamalarının dinamik doğası gereği modellerde de dinamik yaklaşımla tahmin edilmesi benimsenmektedir. Ancak, karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla ele alınan modellerin tahmini için hem statik hem dinamik yöntemler kullanılmıştır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde öncelikle literatürdeki çalışmalara yer verilecek, daha sonraki kısımda ise, ampirik yöntem ve bulgular incelenecek ve sonuç bölümüyle çalışma nihayete erdirilecektir.

Literatür İncelemesi

Sağlık kavramının tanımı günümüzde sadece fiziksel iyiliği değil ruhen ve toplumsal olarak da iyiliği, yaşamın devamını ihtiva etmektedir. Bu gelişmede ve değişimde olduğu gibi sağlık harcamalarını oluşturan faktörler de değişmekte ve harcamalarla ilişkisi dönem dönem farklılık göstermektedir. Literatürdeki birçok çalışmada, sağlık hizmetlerinin ilk belirleyicisi olarak, gelirlere olan ilişki ele alınmıştır. Gelirde meydana gelen değişimlerin ülke grupları arasında veya zaman içerisinde sağlık hizmetlerini nasıl etkilediği sorusu cevaplanmaya çalışılmış ve sağlık harcamalarının gelir esnekliği hesaplanmıştır. Bu çalışmalar, gelir ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi gelir esnekliği üzerinden inceleyerek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Newhouse (1977) sağlık harcamalarını lüks mal olarak; Blomqvist ve Carter (1997) or on pooled cross-sections and time series. In this paper we re-examine this view in the context of long-run equilibrium relationships between non-stationary time series, possibly including autonomous trends. Our results cast doubt upon the usefulness of pooling and upon the notion of an elasticity above one.”, ”DOI”:"10.1016/S0167-6296(96, Baltagi ve Moscone (2010) ile Barkat, Sbia, ve Maouchi (2019) ise ülkeler için gereklilik olarak;

Yorulmaz (2016) ise bazı ülkeler için gereklilik bazılarını için ise bu hizmetleri düşük mal olarak sınıflandırmıştır. Bu tartışma Di Matteo (2003)'ye göre, sağlık hizmetlerinin kim tarafından verileceği tartışmasının belirleyicisidir. Lago-Peñas vd. (2013), 31 OECD ülkesinde gelir ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında, uzun dönemde gelir esnekliğinin bire yakın olduğunu tespit etmişler ve buna göre de sağlık harcamalarının kişi başına düşen gelire daha hassas olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yavuz vd. (2013), Türkiye örneğinde, kişi başına düşen gelirin kişi başına yapılan sağlık harcamasına etkisini inceledikleri çalışmalarında, 1975-2007 dönemi verilerini ARDL test yöntemi ile analiz etmişler ve gelirin uzun vadede sağlık harcamalarına bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yanı sıra, Halıcı-Tülüce vd. (2016), panel veri yöntemi kullanılarak, 19 düşük ve 25 yüksek gelirli ülkeler için sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin inceledikleri çalışmalarında 1995-2012 ile 1997-2009 dönemlerine ait verileri göz önünde bulundurmışlardır. Sonuç olarak, kısa vadede sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı ilişki bulmuşlardır. Ayrıca, bu çalışmaya göre, uzun vadede iktisadi büyümeden kamu sağlığı harcamalarına tek yönlü bir nedensellik vardır (Halıcı-Tülüce, Doğan ve Dumrul, 2016). Sağlık harcamalarıyla iktisadi gelişmişlik arasında bir ilişkinin varlığı ülkelerin gelişmişliğine göre farklılıklar göstermektedir. Sağlık hizmetleri temel kamu hizmeti olarak sağlansa da piyasada alınıp satılabilen bir meta olarak kabul görse de toplam sağlık harcamalarının nasıl değiştiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Kamu ya da özel kişiler tarafından karşılanırsa da toplam sağlık harcamalarının ülkelerin iktisadi gelişmişlikle olan bağlantısı üzerine ampirik çalışmalar farklı sonuçlar vermektedir.

Demografik yapı, sağlık harcamaları üzerinde gelirden sonra dikkat edilmesi gereken diğer bir etkidir. 15 yaş altı ve 65 yaş üstü "bağımlı" nüfusun sağlık harcamalarına etkisi önemlidir. Çünkü ülke sermaye stokuna bu yaş aralıklarının katkı yapamamalarının yanı sıra sağlık hizmetlerine olan talepleri kamu harcamaları üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Bununla birlikte, gerek verilerin elde edildiği Dünya Bankası'nın gerek OECD'nin bağımlı nüfus oranı tanımlamalarına bakıldığında da 15 ve 19 yaş altı ile 65 yaş üstü nüfus grubunun söz konusu sınıflandırmaya dahil edildiği görülmektedir (OECD, 2002; The World Bank, 2013) Dünya Sağlık Örgütü araştırmalarına göre, 2015-2050 yılında yaşlı nüfusun dünya nüfusuna oranı iki katına çıkacak ve bu nüfusun da yaklaşık % 80'i alt ve orta gelir grubundaki ülkelerde yaşayacaktır. 2020 yılına kadar ise, yaşlı nüfus 5 yaşından küçük

çocuk nüfusunu geçecektir. Gerçekleşmesi öngörülen bu senaryolar, ileride ülkelerin sağlık sistemlerini etkileyeceğinden bu olasılığa göre, politikalarını gerçekleştirmek zorunda kalacaklardır (The World Health Organization, 2018). Ancak, günümüzde hayat boyu eğitimin hedeflendiği göz önünde bulundurulursa ülke vatandaşlarının sağlığına yapılan katkı beşeri sermayeyi desteklemektedir. Ayrıca, kendine has yapısından ötürü sağlık talebi, bireyin ve dolayısıyla toplumun varlığının devamlılığı için temel ihtiyaçlardandır. Buna karşın, literatürde nüfus ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki ile ilgili farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Demografik yapıyla kişi başına düşen sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklamak için Di Matteo ve Matteo (1998), Hitiris ve Posnett (1992) ve Jönsson ve Eckerlund (2003) tarafından yapılan çalışmalarda farklı ampirik yöntemler kullanılmasına rağmen, iki değişken arasındaki ilişki istatistiksel anlamsız olarak tanımlanmıştır. Diğer taraftan, Barkat vd. (2016) ise, pozitif ilişki tespit etmiştir. Ayrıca Matteo (2004), Kanada'nın bölgesel verilerini, 1970-2005 yılları için zaman serisi analizi ile incelemiş ve 64-75 yaş grubundaki bireyler arttıkça bölgesel temelli kamu sağlık harcamalarının azaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Ülkelerin iktisadi sistemlerine göre değişen kamu harcamalarının yapısı, sektörlerin farklı düzeylerinde değişiklik göstermektedir. Örneğin; acil sağlık ücretinin ücretsiz, tedavi edici hizmetlerin ücretli olması; ilkokulların ücretsiz, üniversitelerin ücretli olması gibi ülkelerin tercihleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle sağlık harcamalarına yapılan kamu harcamalarının yüksek oranlı gerçekleşmesi, alternatif maliyetini oluşturan diğer kamu harcamaları ile büyüme ilişkisini daha dikkate değer kılmaktadır. Rahman (2011), Bangladeş için 1990-2009 dönemi verilerini kullanarak GSYİH, sağlık harcamaları ve eğitim harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Sonuçta, eğitim harcamalarından GSYİH'ya ve yine eğitim harcamalarından sağlık harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik; sağlık harcamalarından GSYİH'ya doğru ise tek yönlü nedensellik tespit etmiştir (Rahman, 2011). Okunade vd., (2004) ile Moscone ve Tosetti (2010), Birleşik Devletler için eyalet temelli yaptıkları panel-veri analizinde, 1980-2004 yılları için kamu harcamalarının sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin negatif olduğunu iddia etmektedir (Moscone ve Tosetti, 2010) Okunade, Karakus, ve Okeke, 2004). Hitiris ve Posnett (1992) ise, OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada tam tersi bir ilişki olduğunu savunmaktadır (Hitiris ve Posnett, 1992). Jaba vd., (2014), sağlık sisteminin girdi-çıkı dinamikleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan çalışmalarında 175 ülke verisini kullanmıştır. 1995-

2010 dönemi için yapılan panel veri analizi sonucunda, sağlık harcamaları ile yaşam beklentisi arasında kayda değer bir ilişki olduğu bulunmuştur (Jaba, Balan, ve Robu, 2014). Diğerlerinden farklı olarak, Kamacı ve Yazıcı (2017) ise, sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi ile test edilmiştir. 2000 ve 2014 yılları arasında 35 OECD ülkesinin verileri kullanılmış ve araştırmanın sonucuna göre, sağlık harcamaları ile GSYİH arasında çift yönlü bir ilişki bulunmuştur (Kamacı ve Yazıcı, 2017).

Yukarıda incelenen çalışmaların yanı sıra, bu çalışmanın temel amacına benzer amaçlar güderek, sağlık harcamalarının belirleyicilerini tespit etmeye yönelik farklı çalışmalar da literatürde yapılmıştır. Örneğin; Sagarik (2016) Güney Asya ülkeleri için yaptığı çalışmada, sağlık harcamalarının belirleyicilerinin neler olduğu sorusunu ele almıştır. Refah harcamaları teorik olarak tartıştığı çalışmada yaşlılığın anlamlı bir ilişkisi yokken, sanayileşmenin ve doğrudan yabancı yatırımların sağlık harcamalarını pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, kentleşme ve iktisadi büyümenin sağlık harcamalarından daha hızlı arttığını iddia etmektedir (Sagarik, 2016). Ang (2010), Avusturalya için yapmış olduğu çalışmasında, gelirin ve demografik yapının sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkilerini bulurken ayrıca kamu harcamalarının, sağlık harcamalarının artışında önemli bir değişken olduğu sonucuna ulaşmıştır (Ang, 2010). Samadi ve Rad (2013), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi olan ülke örneğine ait 1995-2009 verileriyle yaptıkları panel veri analizinde, kişi başı gelir ve demografik yapı arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu ülke grubu için sağlık harcamalarının gelir esnekliğinin birden düşük olması dolayısıyla, zorunlu mal olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Samadi ve Homaie Rad, 2013)we surveyed the determinants of health expenditures in Economic Cooperation Organization (ECO. Ecevit vd. (2018) Türkiye Cumhuriyetleri üzerine yaptıkları çalışmada sağlık harcamalarıyla kentleşme, kişi başına reel gelir ve 65 yaş üstü nüfus arasında bir ilişki tespit etmişlerdir. Her üç değişkeninde kişi başına sağlık harcamalarını pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık harcamalarının belirleyicileri üzerine yakın zamanda yapılmış bir çalışmada Çetin ve Bakırtaş (2019) özellikle kentleşmenin etkilerini araştırmışlardır. Dinamik ve statik panel veri analiziyle yaptıkları çalışmada kişi başı gelir, kamu harcamaları, 65 yaş üstü nüfus ve kentleşmenin sağlık harcamalarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada kentleşmenin çok düşük bir oranda da olsa sağlık harcamaları üzerinde negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Veri ve Yöntem

Çalışmada, Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri veri tabanından (World Development Indicators-WDI) elde edilen 2000-2015 dönemi için 139 ülkeye ait yıllık veriler kullanılmıştır. Kullanılan tüm verilerin doğal logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir. Genel panel veri setinin yanında sağlık harcamaları belirleyicilerinin ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre nasıl değiştiğinin de araştırılması amacıyla Dünya Bankası'nın 2019 yılına ait "gelir grubuna göre ülke sınıflandırmasından" yararlanılmış ve yüksek, üst orta, alt orta ve düşük gelir grubu olmak üzere dört farklı veri seti oluşturularak model yeniden test edilmiştir.

Çalışmanın temel amacı bağlamında toplam sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımsız değişkenler, literatürde yer alan çalışmalar ve özellikle Xu vd. (2011) göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Buna göre; iktisadi gelişmişlik düzeyi ve özel sağlık harcamalarının bir göstergesi olarak kişi başı gelir, kamu sektörünün büyüklüğü ve etkisi içim kamu harcamaları, bağımlı nüfusun etkisinin ölçülmesi açısından 65 yaş üstü ve 14 yaş altı nüfusun genel nüfusa oranı, hayat süresinin uzaması, gelişen teknoloji ve değişen demografik yapı açısından yaşam beklentisi, anne ölüm oranları ve kentte yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı kullanılmıştır. Veriler model tahmin edilirken doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmişlerdir. Logaritma alınması varyansta durağanlığın sağlanması, verilerin normal dağılıma yaklaştırılması veya değişkenler arasındaki doğrusal olmayan çarpımsal ilişkileri doğrusal toplanabilir bir ilişkiye dönüştürülmesi amacıyla yapılmaktadır (Brooks, 2008: 608). Bu bağlamda, verilerinin varyansta durağanlığının sağlanması (Enders, 2008: 78; Brockwell ve Davis, 2016; Lütkepohl ve Phillips, 2004) amaçlanmış, Barkat vd. (2016, 2019) ve Ang (2010)'in çalışmalarına benzer şekilde veriler logaritması alınarak model tahmin edilmiştir.

Tablo 1: Modelde Yer Alan Göstergeler

Kısaltmalar	Değişkenler
lnhealth	Kişi başına düşen toplam sağlık harcamaları (PPP, cari uluslararası \$)
lncapita	Kişi başı gelir (PPP, (PPP, cari uluslararası \$)
lngovcons	Kamu harcamaları (% GSYİH)

Inpop65	65 yaş üstü nüfusun genel nüfusa oranı
Inpop14	14 yaş altı nüfusun genel nüfusa oranı
Inlife	Yaşam beklentisi
Inmatmor	Anne ölüm oranları
Inurban	Kentte yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı

Panel veri analizi, yatay kesit veya zaman serisi yöntemiyle yapılan çalışmalara kıyasla bir takım avantajlara sahiptir. Panel veri yöntemi; heterojenliğe imkân sağlayarak, sonuçların yanlı olma ihtimalinin yanı sıra değişkenler arası doğrusallık problemini azaltmaktadır. Böylece, sonuçların daha tutarlı olmasına imkân vermektedir ve daha fazla gözlemin ele alınmasını sağlamaktadır (Baltagi, 2001; Hsiao, 2003). Bu bağlamda, literatürde panel veri yöntemiyle yapılan çalışmaların sayısı da hızla artmaktadır.

Dinamik panel veri analizleri ise iktisat yazınında statik modellere kıyasla daha çok kullanılan modellerdir. İktisadi değişkenlerin geçmiş dönemlerde meydana gelen gelişmelerden etkilendiği varsayımı altında modele gecikmeli değerlerin de açıklayıcı faktör olarak alınması gerekmektedir. Dinamik panel veri modelleri, statik panel veri modellerinden farklı olarak içerisinde gecikmeli değişken ya da değişkenler olan modellerdir (Tatoğlu, 2013, s. 65).

Dinamik panel veri analizlerinde ise en fazla tercih edilen tahmin yöntemi Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen “Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi” (GMM)’dir. Bu yöntemde ilk önce, birinci fark modeli araç değişken matrisi kullanılarak dönüştürülmekte bu dönüştürülmüş model Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilmektedir. Bu nedenle Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi, İki Aşamalı Araç Değişkenler Tahmincisi olarak da bilinmektedir (Tatoğlu, 2013, s. 80).

GMM yaklaşımı Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen fark GMM yöntemi ve Arellano ve Bover (1995) tarafından geliştirilen sistem GMM olarak iki farklı şekilde uygulanabilir. Fark GMM değişkenlerin birinci dereceden farkları alınmakta ve bağımlı değişkenin önceki dönem değerleri de araç değişkeni olarak kullanılmakta; sistem GMM fark denklemi ile düzey denklemlerinin birleştirilmesiyle elde edilmektedir. Sistem GMM

yöntemi modele daha fazla araç değişken dâhil etmesi yönüyle modelin verimliliğini artırmaktadır (Akdağ ve İskenderoğlu, 2018, s. 8).

MODEL VE BULGULAR

Analiz için ele alınan temel dinamik model aşağıda gösterilmiştir. (1) no.lu modelde y bağımlı değişkeni, x ise bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Modelde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri de açıklayıcı değişken olarak eklenmiştir. Burada v_i birim etkileri göstermektedir. Ayrıca e_{it} 'nin serisel korelasyona sahip olmadığı varsayılmaktadır. Modelde tüm açıklayıcı değişkenlerin katı egzojen ve hata teriminin sıfır ortalamaya ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılmaktadır.

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + \beta x_{it} + v_i + e_{it} \quad (1)$$

Yukarıda ele alınan genel modelin analiz için uyarlanmış hali (2) no.lu denklemde gösterildiği gibidir.

$$\ln health_{it} = \beta_0 + \alpha \ln health_{i,t-1} + \beta_1 \ln capita_{it} + \beta_2 \ln govcons_{it} + \beta_3 \ln pop65_{it} + \beta_4 \ln pop14_{it} + \beta_5 \ln life_{it} + \beta_6 \ln matmor_{it} + \beta_7 \ln urban_{it} + v_i + e_{it} \quad (2)$$

Ele alınan model için GMM tahmin yöntemleriyle elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tahmin yöntemlerini elde etmede Fark GMM ve sistem GMM yöntemleri ele alınmış, farklı iki tahminci aracılığıyla elde edilen sonuçlarla modelin geçerliliği test edilmesi amaçlanmıştır. Diğer taraftan Tablo 3'de gelir gruplarına göre sınıflandırılmış ülke grupları için model tahmin sonuçları gösterilmiştir. Bu tabloda yer alan modeller ise yer kısıtı nedeniyle sadece tek bir tahminciyle ele alınmıştır. Tablo sonunda modellerin geçerliliğinin test edilmesi amacıyla; araç değişkenlerin geçerli olup olmadığını tespit etmek için kullanılan Sargan ve Hansen test istatistikleriyle, Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen AB1 ve AB2 otokorelasyon testi sonuçları verilmiştir. AB1 test istatistiğinin % 5'de anlamlı olması ve AB2 test sonucunun ise istatistiksel olarak anlamsız olması modelde otokorelasyon sorununun olmadığı anlamına gelmektedir (Arellano, 2003, s. 121).

Tablo 2: Sağlık Harcamaları Belirleyicileri için GMM Tahmin Sonuçları

lnhealth	1	2	3	4	5
L1.	0.681*** (0.0084)	0.678*** (0.053)	0.915*** (0.005)		

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SAĞLIK HARCAMALARININ MAKRO BELİRLEYİCİLERİ:
DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ

Incapita	0.333*** (0.009)	0.338*** (0.097)	0.099*** (0.010)	0.99*** (0.031)	0.978*** (0.028)
Ingovcons	0.205*** (0.005)	0.201*** (0.079)	0.026*** (0.084)	0.367*** (0.020)	0.346*** (0.022)
Inpop65	0.152*** (0.015)	0.150* (0.093)	0.092*** (0.011)	0.57*** (0.051)	0.201*** (0.04)
Inpop14	-0.256*** (0.020)	-0.299*** (0.029)	-0.158*** (0.020)	-0.87*** (0.060)	-0.903*** (0.061)
Inlife	0.434*** (0.064)	0.605 (0.594)	-0.101** (0.046)	2.66** (0.148)	2.679** (0.136)
Inmatmor	-0.097*** (0.013)	-0.129** (0.051)	0.085** (0.008)	-0.021 (0.025)	0.14*** (0.022)
Inurban	-0.394*** (0.034)	-0.739 (0.745)	-0.008 (0.009)	-0.729 (0.092)	-0.530*** (0.066)
Sargan	0.1601		0.122		
Hansen		0.137			
Ab1	0.000	0.000	0.000		
Ab2	0.2599	0.239	0.2829		
Obs	1918	1918	2055	2192	2192
Group	137	137	137	137	137

Not: *,**,*** sırasıyla % 10, % 5, % 1 düzeyinde anlamlılık seviyesini ve parantez içi değerler standart hata verisini göstermektedir. Tüm modeller Stata 15 yazılımı kullanılarak test edilmiştir. (1) no.lu model xtabond, (2) no.lu model xtabond2 ve (3) no.lu model xtddpsys kodu ile tahmin edilmiştir. (4) ve (5) no.lu modeller ise Sabit ve Rassal etkiler yöntemiyle tahmin edilmiş ve model statik olarak ele alınmıştır.

Tablo 2'de yer alan sonuçlara baktığımızda genel olarak modelde yer alan bağımsız değişkenlerle sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Yalnızca yaşam beklentisi ve kentleşme değişkeninin (2) no.lu modelde anlamlı bulunmadığı görülmektedir. Statik modeller açısından da, (4) no.lu modelde yine yaşam beklentisi ve yanında anne ölüm oranının an-

lamli bir sonuç vermemiştir. Bu açıdan, farklı tahmin yöntemleriyle benzer sonuçların elde edilmesi, modelin anlamlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Kişi başı gelir, kamu harcamaları ve 65 üstü nüfus oranının sağlık harcamalarıyla pozitif bir ilişkide olduğu her üç dinamik modelde de görülmektedir. Buna göre kamunun harcamalarını artırması ya da kişi başı gelirdeki bir artış sağlık harcamalarını da artırmaktadır. Benzer şekilde, yaşlı nüfusun artışı da sağlık için ayrılan bütçenin yükselmesine yol açmaktadır. 14 yaş altı nüfus oranıyla sağlık harcamaları için tüm tahmin yöntemleri sonucunda anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Genç nüfusun artışı sağlık harcamalarında düşüşe yol açmaktadır. Tüm ülke gruplarının tek bir panelde ele alındığı bu modelde elde edilen sonuçlar literatürdeki diğer çalışmalarla paralellik göstermektedir (Çetin ve Bakırtaş 2019; Xu vd. 2011; Ecevit vd. 2018).

Yaşam beklentisi değişkeni için elde edilen sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Her ne kadar iki modelde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilse de katsayı işaretinin farklı olması tutarsızlığa yol açmaktadır. Jaba vd (2014) tarafından bulunan sonuçların aksine, sağlık harcamalarıyla yaşam beklentisi üzerinde iktisadi olarak ilişkinin anlamlı olmadığını söylemek mümkündür. Benzer şekilde, toplumdaki sağlık sisteminin gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak ele alınan anne ölüm oranlarında da ilk iki modelde anlamlı ve negatif bir ilişki söz konusu iken son modelde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Sağlık sisteminde meydana gelen gelişmelerin verimlilik açısından kişi başına düşen sağlık harcamalarını azaltması beklenmektedir. Bu bağlamda, ilk iki modelde edilen sonuçların beklentilerle paralellik arz ettiği görülmektedir. Son olarak, sağlık sisteminde meydana gelen değişmelere benzer şekilde, kentleşmenin de kişi sağlık harcamalarında düşüşe sebep olması beklenmektedir. Elde edilen sonuçlarda da kentleşme değişkeninin işaretinin negatif olduğu, ancak sadece ilk modelde katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, katsayıların negatif olması dolayısıyla ele alınan panel veri seti için iktisadi olarak kentleşme ve sağlık harcamaları arasında negatif bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkündür. Kentleşme-sağlık harcamaları ilişkisiyle ilgili olarak Çetin ve Bakırtaş (2019) geniş bir literatür çalışmasıyla farklı sonuçlara ulaşıldığını göstermişlerdir. Buna göre elde edilen sonuçlar Thornton ve Rice (2008); Pan ve Liu (2012); Abbas ve Hiemenz (2013); Boachie vd. (2014) ile paralellik göstermektedir.

Dinamik modeller için tahmin sonuçlarının geçerliliği için yapılan testler sonucunda tüm modellerin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Gelir Gruplarına Göre Sınıflandırılmış Ülke Gruplarına Göre Sağlık Harcamaları Belirleyicileri için GMM Tahmin Sonuçları

lnhealth	Yüksek	Üst Orta	Alt Orta	Alt
L1.	0.341*** (0.106)	0.673*** (0.054)	0.591*** (0.069)	0.619*** (0.078)
lncapita	0.655*** (0.116)	0.499*** (0.102)	0.428** (0.214)	0.258 (0.213)
lngovcons	0.551*** (0.089)	0.232*** (0.073)	0.067 (0.117)	0.155* (0.079)
lnpop65	-0.009 (0.015)	0.461** (0.157)	0.153 (0.189)	-0.808* (0.453)
lnpop14	-0.213 (0.184)	0.146 (0.176)	-0.468 (0.389)	-2.547** (1.16)
lnlife	4.174** (1.466)	0.767 (0.664)	0.668 (0.779)	1.741** (0.826)
lnmatmor	-0.079 (0.050)	-0.044 (0.070)	-0.104 (0.150)	0.095 (0.371)
lnurban	2.478 (1.585)	-0.945 (0.884)	-0.986 (1.001)	-1.293** (0.570)
Hansen	1.000	0.137	1.000	1.000
Ab1	0.007	0.005	0.001	0.002
Ab2	0.786	0.393	0.185	0.301
Obs	658	532	434	294
Group	47	38	31	21

Not: *,**,*** sırasıyla %10, %5, %1 düzeyinde anlamlılık seviyesini ve parantez içi değerler standart hata verisini göstermektedir. Tüm modeller xtabond2 komutu ile tahmin edilmiştir.

Gelir grubuna göre ülkeleri gruplara böldüğümüze farklı sonuçlar elde edilmektedir. Yüksek ve düşük gelir grubu ülkelerin politika öncelikleri ve sahip oldukları yapısal özelliklerle ilişkili olarak sağlık harcamalarını etkileyen faktörler de değişiklik göstermektedir. Yüksek gelir grubu ülkeler için gelir, kamu harcamaları ve yaşam beklentisi anlamlı ve pozitif bir ilişki gösterirken diğer değişkenler anlamlı bir sonuç vermemiştir. Üst orta gelir grubu için de benzer sonuçlar elde edilmiş yalnızca yaşam beklentisi değişkeni anlamlı değilken 65 yaş üstü nüfus değişkeni anlamlı ve pozitifdir. Kalkınmışlık düzeyi üst seviyede olan bu iki ülke grubu için Xu vd. (2011)'de de belirtildiği üzere gelir ve kamu harcamaları önemli iken yaşlı nüfus veya uzun yaşam, genç nüfus, toplumsal yapılar veya sağlık sistemi açısından daha fazla öne çıkmaktadır. Alt orta ve alt gelir grubu ülkelerde ise sonuçlar önemli farklılıklar göstermektedir. Alt orta gelir grubu için yalnızca gelirden meydana gelen değişimin sağlık harcamalarını artırdığı diğer değişkenlerin ise istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermediği görülmektedir. Alt gelir grubu için ise kamu harcamaları, genç nüfus, yaşam beklentisi ve kentleşmenin öne çıktığı görülmektedir. Sosyal veya iktisadi yapıda meydana gelen değişimler sağlık harcamaları üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, alt gelir grubu ülkelerde yapısal gelişmelerin etkin olduğunu söylemek mümkündür. Elde edilen sonuçlar genel olarak literatürle uyum göstermektedir. Kişi başı milli gelirden bir artış sağlık harcamalarında bir artışa yol açmaktadır. Ancak literatürden farklı olarak alt gelir grubu ülkeler için kişi başı gelirle sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Burada düşük gelir grubu için artan gelirin diğer alanlara yöneldiği düşünülebilir. Gelir esnekliği açısından sonuçlara baktığımızda Xu v.d. (2011) tarafından yapılan çalışmaya benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre statik modellerde gelir esnekliği katsayısı 0.99-0.978 çıkarken dinamik modellerde 0.33 civarındadır. Ayrıca gelir grubuna göre baktığımızda yine aynı şekilde esneklik katsayısı 0,25-0,65 arasında yer almıştır. Buna göre, literatürde bazı çalışmalarda belirtilenin aksine sağlık harcamaları gelir esnekliği birin altında bulunmuş, diğer bir ifadeyle lüks mal olduğuna dair bir sonuca ulaşılamamıştır. Tablo 3'te yer alan sonuçlar için de Hansen ve Arellano-Bond testler beklenen şekildedir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Sağlık hizmetleri, kendine has özellikleriyle diğer hizmet çeşitlerinden ayrılmaktadır. Mikro düzeyde bireyin sağlıklı olması hem kendisinin hem de toplumun devamlılığı için yaşamsal derecede önemlidir. Tek bir bireyin sağlığının kendisi ve çevresi üzerinde doğrudan etkileri gözlemlenebilmektedir. Bu seviyede sağlık hizmetinin toplum üzerindeki pozitif dışsallık etkisi daha iyi anlaşılmalıdır. Ancak, makro düzeyde sağlık kavramının ve sağlıklı olma hâlinin tanımları, bireysel anlayışın, içtimai geleneklerin göreneklerin ve yaşam tarzının da etkisiyle ülkeler arasında değişmektedir. Ekonomik olarak bakıldığında ise düşük gelir grubundaki ülkelerin temel sağlık hizmetlerine dâhi ulaşmakta zorlandığı görülmektedir. Gelir, sağlık hizmeti talebinde ve arzında ülkeler ve bireyler için önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda, gelir düzeyi düşük olan ülkeler için kamu kaynaklarının kullanımı, dağılımı ve verimliliği hayati bir role sahiptir. Bununla birlikte sağlık sektörü yüksek maliyetli fiziki ve beşeri sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Bundan ötürü, sağlık harcamalarının sürdürülebilirliğinin sağlanması uzun vadede ülke vatandaşlarına sağlık alanında yatırım yapılmasından geçmektedir.

Düşük gelirli ülkelerin sağlık sektörüne dair yatırım tercihleri de kendi şartları içerisinde değişebilmektedir. Sahra altı ülkeler için yeterli personele ulaşılması bir hedef iken, Doğu Avrupa ülkeleri için ise beyin göçünün engellenmesi öncelik taşıyabilmektedir. Yüksek maliyetlere katlanarak eğitilen sağlık personelinin gelir düzeylerinin ve yaşam şartlarının bu maliyeti karşılamaması nedeniyle ülkelerden beyin göçü yaşanmasına sebep olmaktadır. Bazı sahra altı veya Ortadoğu devletlerinde görüldüğü gibi, düşkün ya da başarısız devletler ise vatandaşlarının temel gereksinimlerini dâhi karşılayamaz durumdadır. Kamu hizmetleri yürümediği gibi gönüllü çalışanların güven içinde faaliyetlerini sürdürmeleri mümkün değildir. Model sonuçlarında alt gelir gurubu ülkeler için kamu harcamaları ve demografik yapı sağlık harcamaları için önemli bir belirleyici olarak çıkmıştır. Diğer gelir gruplarına göre alt gelir grubu için demografik yapıya dair yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliklerinin artırılması ve faaliyetlerinin desteklenmesi, kısa ve orta vadede sağlık düzeyinin gelişmesine yardımcı olabilmektedir. Özellikle açlıkla mücadele, temiz suya erişim hakkının sağlanması, anne-çocuk sağlığının iyileşmesini hedefleyen 2023 amaçları Dünya Sağlık Örgütü'nün gündemindedir. Eksik sağlık hiz-

metleri kısa ve orta vadede bu ve benzeri kuruluşların yardımıyla sağlanmaya çalışılırken uzun vadede ülkenin kendi sektörünü inşa etmesi gereklidir. Acil ihtiyaçların karşılanması demografik yapıda iyileşme sağlayarak sağlık harcamalarının alt yapı yatırımları gibi alanlara yönlendirilmesine imkân sağlanacaktır.

Azalan personel sayısı beraberinde herhangi bir sağlık hizmeti arzı için uzun bekleme sürelerini, verimsizleşmeyi ve kalitedeki düşüşü getirmektedir. Bazı durumlarda, operasyonlar yüksek maliyetli olmakta ve sektörde yeni gelişen özel sağlık girişimlerine böylelikle yer açmaktadır. Sağlık talebi kamudan özele kaymaktadır. Böyle durumlarda, kamu hizmetinin kalitesi arttırılırken özel sektörün yeterli ve gerekli nitelikleri taşımaya devam etmeleri için denetimlere de kaynak ayrılmalıdır. Asgari düzeyde, uluslararası standartların sağlanması gerekmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere, sadece gelir ve/veya kamu harcamaları artışı sonucu gerçekleşen sağlık harcamaları artışı yeterli değildir. Sağlık harcamaları etkin ve verimli alanlarda, sürdürülebilirlik çerçevesinde kullanılmalıdır. Bu durum, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler için önem arz etmektedir. Sağlık harcamalarındaki artış mutlaka sağlık statüsünü geliştirici yönde olmalıdır. Aynı zamanda, sağlık harcamasını arttırıcı yönde yapılan kamu harcamalarının alternatif maliyeti olan diğer alanlara yapılacak sosyal harcamalar da göz önünde bulundurulmalıdır. Sağlık harcamalarının yapısı, sağlığı geliştirici yönde oluşmadığı sürece vatandaşların yaşamında gerçekleşecek pozitif etkilere sahip diğer kamu harcamaların da mahrum kalınacaktır.

Sağlık hizmetinin arzında; ülkenin nüfus yapısı, kırsal alanların ve bu alanlarda yaşayan bireylerin nüfus yoğunluğu da etkilidir. Sağlık hizmetlerine erişim problemi, genel ve özel durumlarda baş gösterebilmektedir. Özellikle alt gelir düzeyinde yer alan ülkelerde nüfusun kırsal alanda yaşayan kesimi temel sağlık hizmetini yapabilmek için dâhi uzun, tehlikeli ve masraflı yolculuklar sonucu büyük şehirlerde yoğunlaşan sağlık arzına erişmeye çalışmaktadır. Bu sebeple temel sağlık kuruluşları ve hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır. Diğer gelir gruplarının aksine alt gelir grubu için kentleşmenin sağlık harcamaları azalttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, sağlıklı kentleşme politikaları yoluyla sağlık sektörü için ayrılan bütçenin azaltılması ya da sektörün daha kalite hizmet verebilmesi sağlanacaktır.

Diğer taraftan, bazı ülkelerde çeşitli gruplara ve farklı etnik kökenli bireylere ayrımcılık da uygulandığı görülmektedir. Bunun önlemesi için toplum-

daki bilinçlilik düzeyi artırılmalı, ilaveten sağlık personeline eğitimler verilmelidir. Bu çerçevede ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ile ortaklıklara giderek toplum bilinci arttırılmaya çalışılabilir. Özellikle, gençler ve 65 yaş üstü bireyler gönüllü faaliyetlere teşvik edilerek sosyal becerileri ve sosyal sermayeleri geliştirilebilir. Buna karşın, sağlık hizmetlerinin başlıca sorunlarından olan erişim sorunu yüksek maliyetler sebebiyle yine kamu kesiminin üstlenmek zorunda olduğu bir alan olmaktadır. Buna karşın, üretimde yer almayan 14 yaş altı ve 65 yaş üstü nüfusun yüksek oluşu kamu bütçesi üzerinde mali baskı yaratabilmektedir. Ancak sağlıklı genç bireyler ülke istihdamını olumlu etkileyebileceği gibi 65 yaş üstü bireyler için de yaşam boyu öğrenme politikalarının gelişimiyle zihnen, toplumsal ve fiziksel olarak çok boyutlu biçimde sağlık durumları desteklenecektir.

EXTENDED ABSTRACT

The relationship between health care and economic development began to attract the attention of economists in the second half of the 20th century. Even in the early period, there was no consensus in the discussions in the literature and opinions were basically divided into two. Firstly; it is the point of view that should not be concerned with health services by restricting economic science to the functioning of markets. The second is that economics, which they define as a branch of science examining the social events arising from the attempts to meet human needs, is directly related to health services.

In the economic growth literature, the relationship between health expenditures and growth is frequently mentioned. However, the economic, political and social structures of the countries may affect the approach to public expenditures. Therefore, although the studies investigating the relationship between health expenditures and economic growth are still important, the factors that affect the amount of expenditure is an important question for the researchers. In this context, for example, it can be seen that health expenditures vary greatly between countries. While the average health expenditure per capita for high income countries between 2000 and 2015 is 2.556 dollars, this figure is 75 dollars for low income countries. The primary priorities and expenditure compositions of different income groups in the field of health are also changing.

The health sector was affected by the approach of reducing public expenditures due to the neo-liberal approach which gained importance in the post-1970 period and the share of private capital increased in many countries. The activities and development of the private sector are expected to act in parallel with the economic development of the countries. However, the relationship between total health expenditures and income may vary according to the economic conditions of the countries.

From this point of view, the determination of macro determinants of health expenditures may also be a guide for future health policies. Today, health expenditures increase the demand for health services and support the accumulation of health capital in addition to the aim of raising the service standards.

Studies on the factors affecting health expenditures are limited and mostly focus on developed country groups. Considering the development of the health sector, many studies have been carried out on the OECD sample. In

this study, it is aimed to determine the determinants of health expenditures in developing and developed countries. In the literature, a limited number of studies address developing countries.

In this study, panel data set belonging to 139 countries are discussed by using current data for 2000-2015 period. In addition, different models were estimated according to income groups by considering income differences among developing countries and how factors affecting health expenditures were investigated. Due to the dynamic nature of health expenditures, it is adopted to estimate health expenditures with a dynamic approach. However, both static and dynamic methods were used to estimate the models considered for robustness.

In the study, annual data from 139 countries for the period 2000-2015 obtained from the World Development Indicators (WDI) database were used. Natural logarithm of all data used was included in the model. In addition to the general panel data set, four different data sets, high, upper middle, lower middle and low income, were used to investigate how the health expenditure determinants change according to the development level of the countries.

Total health expenditures were taken as dependent variable. As an independent variable, per capita income, public expenditures, the ratio of the population over 65 and under 14 to the general population, life expectancy, maternal mortality rates and the ratio of the urban population were used. In order to determine the long-term coefficients of the dynamic model, three different GMM estimation methods were applied.

According to the estimated results, it is seen that there is a significant relationship between the independent variables in the model and health expenditures in general. Per capita income, public expenditures and population over 65 have a positive relationship with health expenditures. Accordingly, the increase in public expenditures or in per capita income also increase health expenditures. Similarly, the increase in the elderly population leads to an rise in the budget allocated for health. As a result of all estimation methods for health expenditures, a significant and negative relationship was found with the population ratio below 14 years. The increase in the young population leads to a decline in health expenditures.

These findings suggest that the economic relationship between health expenditures and life expectancy is not significant. Similarly, there is a signi-

ficant and negative relationship between maternal mortality rates, which is considered as an indicator of the level of development of the health system in the society. Developments in the health system are expected to reduce health expenditures per capita in terms of efficiency.

Finally, urbanization is also expected to cause a decline in health expenditures. It is seen that the sign of urbanization variable is negative, but the coefficient is statistically significant only in the first model. In this context, it is possible to say that there is a negative relationship between urbanization and health expenditures economically for the panel data set, as the coefficients are negative in all models.

When we divide countries into groups according to income, different results are surfaced. The factors affecting health expenditures vary in relation to the policy priorities and structural characteristics of high and low income countries. For high income countries, income, public expenditures and life expectancy showed a significant and positive relationship, while other variables did not yield a significant result. Similar outcomes were obtained for the upper middle income group, but while the life expectancy variable is not significant, the population over 65 years old was significant and positive.

For the lower middle and low income countries, the results show significant differences. It is seen that only per capita income increases health expenditures for the lower middle income group and other variables do not give statistically significant results. For the low income countries, public expenditures, young population, life expectancy and urbanization are seen as prominent. Changes in the social or economic structure have a significant impact on health expenditures. In this context, it is possible to say that structural developments are effective in low income countries. The results obtained are generally consistent with the literature. An increase in national income leads to an increase in health expenditures. However, unlike the literature, no significant relationship was found between per capita income and health expenditures for low income countries. It can be assumed that the increased income for the low income group is directed to other sector rather than health care.

KAYNAKÇA

- Abbas, F., & Hiemenz, U. (2011). *Determinants of public health expenditures in Pakistan*. (Center for Development Research (ZEF) Discussion Papers on Development Policy No. 158).
- Alpugan, O. (1984). Sağlık Hizmetlerinin Ekonomik Açıdan İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), 133-160.
- Ang, J. B. (2010). The determinants of health care expenditure in Australia. *Applied Economic Letters*, 17(7), 639-644. <https://doi.org/10.1080/00036840802297868>
- Bailey, R. M. (1969). An Economist's View of the Health Services Industry. *Inquiry*, 6(1), 3-18.
- Bakare, A. S., & Olubokun, S. (2011). Health care expenditure and economic growth in Nigeria : an empirical study. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 2(2), 83-87.
- Baltagi, B. H., ve Moscone, F. (2010). Health care expenditure and income in the OECD reconsidered: Evidence from panel data. *Economic Modelling*, 27(4), 804-811. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2009.12.001>
- Barkat, K., Alsamara, M., ve Mrabet, Z. (2016). Does Official Development Assistance for health from developed countries displace government health expenditure in Sub-Saharan countries? *Economics Bulletin*, 36(3). <http://www.accessecon.com/Pubs/EB/2016/Volume36/EB-16-V36-I3-P159.pdf>. 12.08.2019
- Barkat, K., Sbia, R., ve Maouchi, Y. (2019). Empirical evidence on the long and short run determinants of health expenditure in the Arab world. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 73, 78-87. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2018.11.009>
- Barro, R. J. (2013). Health and Economic Growth. *Annals of Economics and Finance*, 14(2), 329-366
- Barros, P., (1998). The black box of health care expenditure growth determinants. *Health Economics*, 7, pp.533-544.
- Benoit, E. (1968). The Monetary and Real Costs of National Defense. *The American Economic Review*, 58(2), 398-416.
- Blomqvist, Å. G., ve Carter, R. A. L. (1997). Is health care really a luxury? *Journal of Health Economics*, 16(2), 207-229. [https://doi.org/10.1016/S0167-6296\(96\)00534-6](https://doi.org/10.1016/S0167-6296(96)00534-6)
- Boachie, M. K., Mensah, I. O., Sobiesuo, P., Immurana, M., Iddrisu, A. A., & Kyei-Brobby, I. (2014). Determinants of public health expenditure in Ghana: A cointegration analysis. *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*, 2(2), 35-40.
- Brockwell, P. J., & Davis, R. A. (2016). *Introduction to Time Series and Forecasting*. Springer.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*. Cambridge University Press.
- Cohen, W. J. (1959). Trends and Issues in Social Welfare Expenditures and Programs. *Journal of Public Health*, 49(10), 1299-1306. <https://doi.org/10.2105/AJPH.49.10.1299>
- Çetin, M. A., & Bakırtaş, İ. (2019). Does urbanization induce the health expenditures? A dynamic macro-panel analysis for developing countries. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 208-222.

- Çetin, M., & Ecevit, E. (2011). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166–182.
- Di Matteo, L. (2003). The income elasticity of health care spending. *The European Journal of Health Economics*, 4(1), 20–29. <https://doi.org/10.1007/s10198-002-0141-6>
- Di Matteo, L. ve Di Matteo, R. (1998). Evidence on the Determinants of Canadian Provincial Government Health Expenditures: 1965–1991. *Journal of Health Economics*, 17(2), 211–228. [https://doi.org/10.1016/S0167-6296\(97\)00020-9](https://doi.org/10.1016/S0167-6296(97)00020-9)
- Dunham, G. C. (1945). Today's Global Frontiers in Public Health. *American Journal of Public Health and The Nation's Health*, 35(2), 89–95.
- Ecevit, E., Çetin, M., & Yücel, A. G. (2018). Türkiye Cumhuriyetlerinde Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: Bir Panel Veri Analizi. *Journal of Academic Researches and Studies*, 10(19), 318–334.
- Enders, W. (2008). Applied econometric time series. John Wiley & Sons.
- Felix, D. (1960). Structural Imbalances, Social Conflict, and Inflation: An Appraisal of Chile's Recent Anti-Inflationary Effort. *Economic Development and Cultural Change*, 8(2), 113–147.
- Gerdtham, U.G., Sogaard, J., et al., (1992). An econometric analysis of health care expenditure: A cross-section study of the OECD countries. *Journal of Health Economics*, 11(1), pp.63–84.
- Halıcı-Tülüce, N. S., Doğan, İ., ve Dumrul, C. (2016). Is income relevant for health expenditure and economic growth nexus?. *International Journal of Health Economics and Management*, 16(1), 23–49. <https://doi.org/10.1007/s10754-015-9179-8>
- Hitiris, T., ve Posnett, J. (1992). The determinants and effects of health expenditure in developed countries. *Journal of Health Economics*, 11(2), 173–181. [https://doi.org/10.1016/0167-6296\(92\)90033-W](https://doi.org/10.1016/0167-6296(92)90033-W)
- Jaba, E., Balan, C. B., ve Robu, I.-B. (2014). The Relationship between Life Expectancy at Birth and Health Expenditures Estimated by a Cross-country and Time-series Analysis. *Procedia Economics and Finance*, 15, 108–114. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00454-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00454-7)
- Jönsson, B., ve Eckerlund, I. (2003). Why do different countries spend different amounts on health care? A Disease-based Comparison of Health Systems What is Best and at what Cost?: *What is Best and at what Cost?* (ss. 107–119). OECD Publishing.
- Kamacı, A., & Yazıcı, H. U. (2017). OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(2), 52–69.
- Lago-Peñas, S., Cantarero-Prieto, D., ve Blázquez-Fernández, C. (2013). On The Relationship Between GDP and Health Care Expenditure: A New Look. *Economic Modelling*, 32, 124–129. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.01.021>
- Lütkepohl, H., Krätzig, M., & Phillips, P. C. (Eds.). (2004). *Applied Time Series Econometrics*. Cambridge university press.
- Matteo, L. D. (2004). What Drives Provincial Health Expenditure?. *Canadian Tax Journal/ Revue fiscale canadienne Canadian Tax Journal*, 52(4), 1102–1120.
- Merriam, I. C. (1966). Social Welfare Expenditures 1965–1966. *Social Security Bulletin*, 29(12), 9–21.

- Moscone, F., ve Tosetti, E. (2010). Health Expenditure and Income in the United States. *Health Economics*, 19(12), 1385–1403. <https://doi.org/10.1002/hec.1552>
- Mushkin, S. J. (1958). Toward a Definition of Health Economics. *Public Health Reports*, 73(9), 785–794.
- N. T. Wang. (1955). Some Problems of International Comparison of Public Social Expenditures. *Indian Economic Review*, 2(3), 23–52.
- Newhouse, J. P. (1977). Medical-Care Expenditure: A Cross-National Survey. *The Journal of Human Resources*, 12(1), 115–125. <https://doi.org/10.2307/145602>
- OECD. (2002, April 16). OECD Glossary of Statistical Terms—Dependent population ratio Definition. Retrieved December 9, 2019, from Glossary of Statistical Terms website: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=587>
- Okunade, A. A., Karakus, M. C., ve Okeke, C. (2004). Determinants of Health Expenditure Growth of the OECD Countries: Jackknife Resampling Plan Estimates. *Health Care Management Science*, 7(3), 173–183. <https://doi.org/10.1023/B:HCMS.0000039380.42784.20>
- Pan, J., & Liu, G. G. (2012). The determinants of Chinese provincial government health expenditures: Evidence from 2002–2006 data. *Health Economics*, 21, 757–777.
- Peacock, A. T. ve Wiseman, J. (1961). The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom (National Bureau of Economic Research Series No. 72; pp. 134–149). <http://www.nber.org/books/peac61-1>. 28.09.2019
- Rahman, M. (2011). Causal Relationship among Education Expenditure, Health Expenditure and GDP: A Case Study for Bangladesh. *International Journal of Economics and Finance*, 3(3). <https://doi.org/10.5539/ijef.v3n3p149>
- Sagarik, D. (2016). Determinants of Health Expenditures in ASEAN Region: Theory and Evidence. *Millennial Asia*, 7(1), 1–19. <https://doi.org/10.1177/0976399615624054>
- Samadi, A., ve Homaie Rad, E. (2013). Determinants of Healthcare Expenditure in Economic Cooperation Organization (ECO) Countries: Evidence from Panel Cointegration Tests. *International Journal of Health Policy and Management*, 1(1), 63–68. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2013.10>
- The World Bank. (2013, February 22). Age dependency ratio (% of working-age population) | Data Catalog. Retrieved December 9, 2019, from <https://datacatalog.worldbank.org/age-dependency-ratio-working-age-population>
- The World Health Organization. (2018, May 2). Ageing and health. Retrieved December 9, 2019, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>
- Thornton, J. A, & Rice, J. L. (2008). Determinants of healthcare spending: A state level analysis. *Applied Economics*, 40(22), 2873–2889.
- Weisbrod, B. A. (1962). Education and Investment in Human Capital. *The Journal of Political Economy*, 70(5), 106–123.
- Xu, K., Saksena, P., & Holly, A. (2011). The determinants of health expenditure: a country-level panel data analysis. *Geneva: World Health Organization*, 26.

- Yavuz, N. C., & Yılanci, V. (2013). Convergence in per capita carbon dioxide emissions among G7 countries: a TAR panel unit root approach. *Environmental and Resource Economics*, 54(2), 283-291.
- Yorulmaz,  . (2016). Can Healthcare Ever be Less Than A Necessity in Mena Countries? A Semiparametric Estimation of The Relationship Between Healthcare Expenditure and GDP. *Quality & Quantity*, 50(3), 1233–1244. <https://doi.org/10.1007/s11135-015-0201-5>

FACTORS THAT DETERMINE DONORS INTENTION TO ENDOW CASH WAQF FOR MICROENTERPRISES IN MALAYSIA

DZULJASTRI BIN ABDUL RAZAK *

International Islamic University Malaysia

MOHAMED ZAKARIA FODOL **

Sakarya University

AHMED ABDILAHİ JAMA ***

International Islamic University Malaysia

ALI AHMAD BURHAN ****

*International Islamic University Malaysia***ABSTRACT**

In the modern era, the waqf concept has become more sophisticated and comprehensive and through it, many financial products and social programs have been developed, for instance, cash waqf and some security papers such as *Shares-Waqf*, *Sukuk-Waqf*, etc. Therefore, cash waqf can also be used in microenterprises to efficiently channel funds (interest free-funds) to microenterprises to alleviate poverty and decrease unemployment. Recently, several products for cash waqf in microenterprises have been established, but they could not reach their targets since they need a significant contribution from Muslims in the society. Thus, lacuna exists to assess the intention of donors towards cash waqf for microenterprises empirically. Therefore, this paper aims to determine the factors influencing the intention to endow cash waqf for microenterprises based on four variables namely, the concept of cash waqf, trust, religiosity motivation, and social culture.

The survey method was carried out on 200 respondents in Kuala Lumpur, Malaysia. Factor analysis and multiple regression were used to estimate the relationship between variables. The results indicated that the concept of cash waqf, trust, and social culture have a significant relationship with the intention to endow CWME. Hence, practitioners can emphasize on the three factors in their marketing efforts to promote CWME. Academicians may also benefit by conducting more research in this area of knowledge.

Keywords: Cash waqf, Microenterprises, Trust, Religiosity Motivation, Social Culture

* Dr., International Islamic University Malaysia, Department of Finance, dzuljastri@iiu.edu.my, ORCID id: 0000-0001-6308-8909

** Ph.D. Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic Economics and Finance, mohamed.fodol@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID id: 0000-0002-8935-4846.

*** Master Student, International Islamic University Malaysia, Department of Finance, ahmeddarara4@gmail.com, ORCID id: 0000-0002-7464-9166

**** Master Student, International Islamic University Malaysia, Department of Finance, aliahmadb123@gmail.com, ORCID id: 0000-0002-0010-0824

Atf/Cite:

Abdul Razak, D. b., Fodol, M Z., Jama, A. A. & Burhan, A. A. (2019). Factors that Determine Donors Intention to Endow Cash Waqf for Microenterprises in Malaysia. *ADAM AKADEMİ Sosyol Bilimler Dergisi*, 9(2), 449-470 DOI: 10.31679/adamakademi.521253

MALEZYA'DAKİ MİKRO ŞİRKETLERİN PARA-VAKFINA BAĞIŞTA BULUNMA NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

ÖZ

Modern dönemde, vakıf kavramı daha sofistike ve kapsamlı hale gelmiştir. Bu sayede birçok finansal ürün ve sosyal programlar geliştirilmiştir. Bunlara para vakfı, hisse senetleri ve Sukuk-vakıf gibi bazı menkul kıymetler örnek olarak verilebilir. Bu nedenle, para vakfı aynı zamanda mikro girişimlerdeki yoksulluğu ve işsizliği azaltmak ve fonları (faizsiz) verimli bir şekilde kullanmak için de kullanılabilir. Son zamanlarda, mikro-şirketlerde para vakfı için birçok ürün uygulamaya konulmuştur Ancak bu uygulamalar Malezya toplumunda Müslümanlardan önemli ölçüde desteğe ihtiyaç duyulduğu ve bu destek kısıtlı kaldığı için hedeflerine ulaşamadılar. Bu nedenle, donörlerin (bağışçıların) mikro-şirketlerin para vakıflarına yönelik niyetlerini ampirik olarak değerlendirmek amacıyla ortaya çıkan bir eksiklik vardır. Dolayısıyla, bu çalışma, mikro-şirketlerin para vakfına bağışta bulunma niyetini etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu faktörler para vakfı kavramı, güven, dini motivasyon ve sosyal kültürdür.

Çalışmanın metodu, Malezya'nın başkenti olan Kuala Lumpur'daki 200 kişinin verdiği cevaplar üzerinden ile yürütülmüştür. Faktör analizi ve çoklu regresyon, değişkenler arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için kullanılmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki, para vakfı kavramının, güven ve sosyal kültürün mikro-şirketlerin para vakfına bağışta bulunma niyetiyle önemli bir ilişkisi vardır. Buna binaen, uygulayıcıların mikro-şirketlerinin para vakfının bilinirliğini sağlamak için yaptıkları tanıtım çalışmalarında üç faktörü vurgulayabilirler. Aynı şekilde akademisyenler ve araştırmacılar da bu çerçevede daha fazla araştırma yaparak fayda sağlayabilirler.

Anahtar kelimeler: *Nakit-Vakıf, Mikro şirketleri, Güven, Dini Motivasyon, Sosyal Kültür*

INTRODUCTION

Cash waqf is an essential tool to develop the Islamic economic system. Waqf and cash waqf also play a crucial role in socio-economic development (Adeyemi & Ismail, 2016). Thus, cash waqf is a movable endowment, where money is donated as a waqf, and then the profit generated is distributed to beneficiaries while preserving the principle amount. Over the years, a majority of Muslims have misconceptions about waqf. Waqf is considered to be only in the form of just land and building and those who do not have such assets cannot perform waqf. This misunderstanding has resulted in a decrease in waqf contributions in the Muslim society and perpetuated the lack of awareness to other forms of waqf. This misunderstanding was also seen in historical process, especially in Ottomans (Bulut & Korkut, 2016, pp. 24-25).

Cash waqf for microenterprises (CWME) is a somewhat new phenomenon and most Muslims do not fully understand it. Few Malaysian Muslims know that waqf and cash waqf are beneficial to the society in different ways. The level of awareness on cash waqf among Malaysian Muslims is still low. Indeed, the product will not develop and play its expected role and may lead to reduce the intention to endow enough cash waqf for microenterprises (Adeyemi & Ismail, 2016). Therefore, this study aims to examine the four factors that determine the intention to endow CWME namely, concept of cash waqf, trust, religiosity motivation, and social culture.

The main parts of this paper will be organized as follows; the next section reviews the factors that determine donors intention to endow CWME with a clearer explanation of *Maqasid Al-Shari'ah* that can be achieved by the cash waqf for microenterprises product, then followed by the sections on research methodology, results, the discussion and ending with the conclusion and suggestions.

CASH WAQF FOR MICROENTERPRISES: CONCEPTS AND ISSUES

According to Kahf (2016), waqf means confinement of an asset and use its benefits to philanthropy that pre-determined and it prohibits all kinds of actions that lead to depletion or the end of the confined asset, such as selling, gifting or illegal transfer. Therefore, the waqf could be a movable asset or unmovable asset. Cash waqf is classified as a movable asset, and it consists of cash in circulation among people (Osman, Htay, & Muhammad, 2012). To develop an Islamic economic system, cash waqf is an essential tool

(Ridhwan, Aziz, & Ahmad, 2015). Waqf and cash waqf play a crucial role in socio-economic development. According to Adeyemi & Ismail (2016), for many years great number of Muslims have preconceived notions on waqf as cash waqf is considered as just land and building and those who do not have such assets cannot perform waqf. As a result, this misunderstanding has diminished waqf contributions from Muslims and therefore affected intention to endow.

The conventional financial system is based on interest and cost of financing is relatively high, due to the prohibitive cost of processing and collateral system Thus start-up or small businesses cannot afford these costs and access to banking services or access to finance due to a complex process and high collaterals (Obaidullah & Islamic, 2008). According to Rahim & Rahman (2007), the microenterprises refer to a program that extends small loans to very poor people for self-employment projects that generate income in allowing them to take care of themselves and their families. Ahmed (2002) demonstrates that most microenterprises products are non-Islamic and are interest-based. This is prohibited in Islam and Muslims cannot take advantage because of this issue. Therefore, we recommend *cash waqf* (Islamic Product) for microenterprises

Cash waqf for micro enterprises quite a new phenomenon and majority of Muslims do not understand or are not aware of its concept. According to Adeyemi & Ismail, (2016) few Malaysian Muslims know that waqf and cash waqf can help and assist everyone through its various applications. The awareness level on cash waqf among the general public in Malaysia is low, stagnant and lagging. There will be no development in cash waqf unless Muslims understand and embraces its concept. Therefore, this study will first examine the awareness level of Cash waqf.

CASH WAQF FOR MICROENTERPRISES AND MAQASID AL-SHARIA

According to Nurdeng Deuraseh, (2012), *Maqasid Al-Shari'ah* is the noticeable meanings in the provisions of the Sharia and its consequent, whether those meanings of partial or total interests (Maslaha) fulfil the one goal which is the worship of Allah and the interest of human in this world and the Hereafter. Maqasid Al-Shari'ah is divided into two core sections, namely *Maqasid A'am* (general purpose) which aims to achieve the interests (Maslaha) of all creatures in this world and the Hereafter, in addition to *Maqasid Khas*

(special purpose) which refers to the aims that the Shariah seeks to achieve in a special field of life, such as economic activities, political issues, social life, etc. through detailed provisions that are licit for each separate field. In terms of importance, the scholars have ranked people's interests (Maslaha) on three main levels, *Daruriyyat* (necessities or essentials), *Hajiyyat* (wedges or needs), and *Tahsiniiyyat* or improvements (Abdullah, 2018).

Shariah has five basic holistic (*Kulliiyyat*) purposes. The *ulama* (Islamic scholars) agreed that the most important thing which leads to the reform of the human condition is to keep up the five holistic purposes (*Kulliiyyat*), which are (religion, life, intellect or mind, posterity, and wealth). Thus, the law of Islam (*Shariah*) came in strict provisions to preserve these five necessities, both in terms of existence, as they began to achieve their existence in society, and in terms of survival and continuity of development and protection from the causes of corruption and disappearance (Roshayani, Norzaihan, Sharina, & Ahmed, 2018).

As one of the five basic holistic purposes of the *Shariah* is preservation of religion (*Hifzu'd-din*) is a necessity in human existence, according to the Holy Quran, "Therefore set your face to the religion purely, the upright creation upon which He originated people. There is no changing of the creation of Allah. This is a valuable religion, although most people do not know" The Romans /Ar-Rum (30.30). In the preservation of Life (*Hifzu'n-Nafs*), Islam has given several meanings in its different provisions to preserve people's life while intellect (*Hifzu'l-Aql*) has immense importance in Islam. It gives the human honor of humanity, so to saving it from all harms and filling it with science and knowledge is one of the purposes of Islamic law. Preservation of posterity (*Hifzu'n-Nasl*) intended to keep up the humankind on the ground through reproduction to ensure the continuity of human march on the earth even Allah dissolve the world and inherits the earth and all which live on it. The last one is the preservation of wealth (*Hifzu'l-Mal*), as a fact, Islam always with the natural tendencies of the human, as regarded money as a necessity of human life.

As a fact, *Shari'ah* allows individual ownership and at the same time institutes systems and measures to address the harmful effects which lead to loss social equilibrium, like the circulation of money among a few people in society. So, one of the systems that was developed to solve this problem was Zakat, inheritance (*Mirath*), waqf, *sadaqah* and so on. (Arshad, Zain, Urus, & Chakir, 2018).

Consequently, the inclusion of cash waqf product in micro enterprises will play the main role in giving cash to micro enterprises institutions and thus achieve their aims of providing financial and humanitarian services to low-income and poor people in the society. This, therefore, contributes to the protection of the human life (*Hifzu'n-Nafs*) which is considered as a *Shari'ah* objective. This product will also attract money from those who have a surplus in their income and turn it to those have deficit through donations and humanitarian aid, and this will participate to keeping wealth and its circulation among people rather than hoarding, and this enters in the heart of the last point of *Maqasid Al-Shari'ah* which is *Hifzu'l-Mal* (Roshayani et al., 2018).

HYPOTHESIS DEVELOPMENT

This study was conducted to determine the factors that determine donors' intention to endow cash waqf for micro enterprises based on four variables including the concept of cash waqf, religiosity motivation, trust and social culture.

Concept of Cash Waqf

According to Dahlia & Haslindar, (2013), there is a lot of evidence from hadiths that waqf can be used by using cash or money which is permissible in Islam. Cash waqf can be defined as the contributions of an amount of money by a Muslim and the declarations of dedications for its usufruct in perpetually for the prescribed purpose (Ismail Abdel Mohsin, 2013). Cash waqf was as started during Prophet (pbuh), and his companions was reputed to contribute their farmland as Waqf which would be used for development purpose and the revenue generate from it would be only used for the development of the society.

Hence, the first proposed hypothesis is:

H1: The greater perceptions towards the concept of cash waqf, the greater the intention to endow CWME.

Trust

According to Gounaris (2005) trust is defined as a desire to depend on an exchange partner who has confidence. Trust is needed when individuals' opinions become weak and unsure of the outcome of their decision toward

various financial transactions. Shukor (2017), stated that it is important to have an ability to reduce individual uncertainty for innovations. Cash waqf in Malaysia attempts often feel doubtful about the waqf distributions because there is insufficient information from waqf institution (Shukor et al., 2017). This feeling and uncertainty are expected to affect the individual's attitude towards contribution in the cash waqf.

Thus, the second proposed hypothesis is:

H2. The greater trust on cash waqf institutions, the greater on the intention to endow CWME.

Religiosity Motivation

According to Worthington et al., (2003) religiosity is defined as the degree to which a person is committed to the values and beliefs of the religious practices used in their daily lives. Islam motivates its followers to do noble deeds and guides the actions of both believers and followers in good relationship with Allah as well as with other human beings. Furthermore, the contribution to waqf is an honorable behavior to help the *Ummah*¹ as well as to achieve the obligation for the religion and to get rewards or Ajr from Allah (Pitchay, Meera, & Saleem, 2015). In the study performed by Shukor (2017), it was found that religiosity and the behavioral intentions of young intellectuals to make waqf contributions has a significant impact.

Therefore, the third proposed hypothesis is:

H3. The stronger religiosity obligation towards cash waqf, the greater the intention to endow CWME.

Social cultural

Community participation is to ensure effective participation in our societies. Cash waqf is a religious based product and the community gets support from the residential areas surrounding the mosque. The mosque can than distribute information to the Muslim community to create awareness and attract them to the mosque to take part in cash waqf. Adeyemi, Ismail, &

1 Muslim community. A fundamental concept in Islam, expressing the essential unity and theoretical equality of Muslims from diverse cultural and geographical settings. In the Quran, designates people to whom God has sent a prophet or people who are objects of a divine plan of salvation. (Oxford Islamic Studies Online).

Hassan, (2016) said that previous studies mentioned that in Selangor the social culture towards awareness of microenterprises has made significant impact. In addition, their study also found the effects of cultural norms and social attitude on the acceptance of donation in organ in China. Other studies have also confirmed a significant positive relationship between individual attention to give charity and social influences (Adeyemi & Ismail, 2016).

Therefore, the final hypothesis that will be tested is:

H4. The stronger the social cultural norms about cash waqf, the greater on the intention to endow CWME.

The relationship amongst the variables can be seen from the research model in Figure 1 bellow.

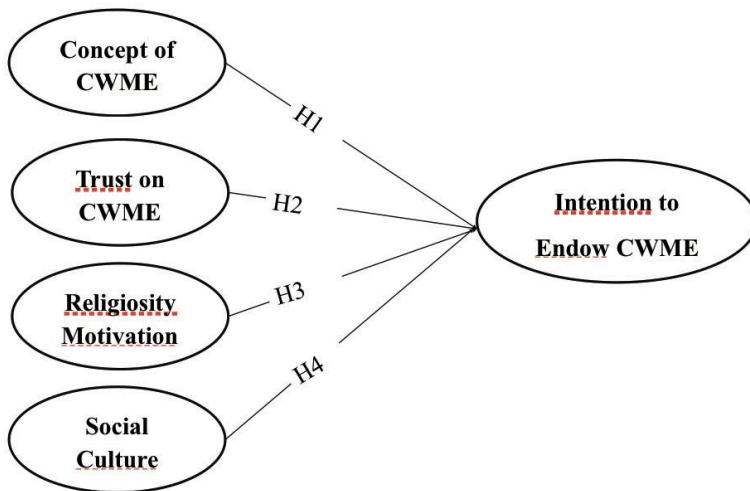

Figure 1: Research Model (Framework)

METHOD AND DATA COLLECTION

The study is exploratory in nature. The scope of the entire Muslim population of the Malaysia. The study was based on primary data collected through a designed questionnaire that included two parts; demographic and study construct. The study adopted the five Likert scale ranging from strongly disagree to strongly agree in order to investigate the factors that

determine the awareness level of Malaysian Muslims toward cash waqf and affect their intention to donate cash waqf for micro enterprises. The questionnaire included five variables to measure factors influencing the awareness level of Malaysian Muslims and their intention to endow cash waqf for micro enterprises. At least 200 sample were surveyed, 100 of them were surveyed by face-to-face method and the remaining were surveyed using internet. To represent the entire Malaysian Muslim's awareness level these questionnaires were distributed to higher education degree holding students, staffs in different administrations, professionals in companies, academicians, and others.

Sampling Method

The primary data was collected using heterogeneous purposive sampling method. This sampling method can also be called judgmental method where a participant is required to answer specific questions in the questionnaires. There are many reasons why the sampling method was selected. One reason is due to the fact that cash waqf is mostly relevant to Muslims and can assess the products of Islamic finance better. Thus, Muslims, in the Klang Valley, were chosen to be respondents of this study in order to provide more reliable information about cash waqf practices in this Malaysia.

Sampling Size

Sample size is very essential to provide a good result of the study. According to Sekaran (2003), population should be presented by sample size in a way where no narrow margin of error can occur. Additionally, Joseph F., Black, Babin, & Anderson (2009), for factor analysis, the ration of sample size and items in questionnaire should be 1 to 5 (5 times more than items in the questionnaire), thus, items in the questionnaire are 25, which means for factor analysis 125 sample size is enough. Whereas multiple regression as stated by Wei (2010) required 104 valid responses plus independent variables which means that the study need 109 sample size for multiple regression. However, this study collected 200 valid questionnaires, 100 of them were surveyed by distributing hard copy questionnaires, and the remaining were surveyed using online survey. The sample-size was enough to apply the above tests. But the results may not be enough to generalize to whole Muslims in Malaysia.

In order to know the validation of collected data for analysis, factor analysis and Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) and Bartlett's Test of Sphericity were conducted. Additionally, *Cronbach Alpha* (α) and Intercorrelations of variables methods were used to estimate the reliability or internal consistency of the studied variables, and *multiple regression analysis* was also used to test the four hypotheses to identify their statistical significances by using SPSS software.

FINDINGS

Profile of Respondents

As depicted in the Table 1. 67.8 percent of the respondents were males and 32.2 percent were females. Almost 87.9 percent of the participants were less than 40 years and 12 percent of them were above 40 years old. In terms of the respondents' income, the majority (61.8%) of the respondents earned below RM3000 and 19.1 percent of them earned a monthly salary of between RM3000-RM5000 and 11.6 percent had earnings ranging between RM 10001 and above.

Regarding the respondents' educational background, a majority of the respondents have at least degree and master in terms of level of education and 16 percent of the respondents had SPM/STPM or equivalent while 9.5 percent of them had PhD. Almost 63.7 percent of respondents had formal Islamic education level from Islamic High School and Islamic University, whereas 6 percent of them did not have any Islamic Education background. Almost 57.3 of the respondents were single while 35.2 percent of them were married. Furthermore, the majority of the respondents (65.8 percent) were students and 9.5 and 7.5 percent of them were academicians and professionals / managers respectively. Most of the respondents (78.9 percent) lived in the cities whereas 21.1 percent of them lived in rural area.

Table 1: Profile of Respondents

Demographic	Information	Frequency	Percentage
Gender	Male	135	67.8
	Female	64	32.2
Age	Below 20	4	2.00
	20-30	125	62.8
	30-40	46	23.1
	40-50	15	7.50
	50-60	7	3.50
	61 and Above	2	1.00
Marital Status	Single	114	57.3
	Married	70	35.2
	Divorced	15	7.5
Education	SPM or equivalent	16	8.00
	STPM or equivalent	16	8.00
	Bachelor's degree	61	30.7
	Master's degree	87	43.7
	Ph.D.	19	9.50
Islamic Education	Islamic High School	93	46.7
	Islamic University	34	17.0
	Personal effort	60	30.2
	None	12	6.00
Income	Below RM 3000	123	61.8
	RM 3000-5000	38	19.1
	RM 5001-10000	15	7.50
	RM 10001 and above	23	11.6
Occupation	Academician	19	9.50
	Professional / Management	15	7.50
	Staff	27	13.6
	Student	131	65.8
	Housewife	2	1.00
	Others	5	2.50
Location	Urban	157	78.9
	Rural	42	21.1

Goodness of Measures

To determine the reliability and validity of the measure used in this study, we applied factor analysis and calculated the value of Cronbach’s alpha. Factor analysis would prove the validity of the measures while Cronbach α was used to assess reliability by examining the inter-item consistency.

For factor analysis, we believe that the five chosen factors – concept, trust, religiosity, intention and socio-culture– are “orthogonal” which means it is expected that they are distinct factors. Therefore, we implemented factor analysis with Varimax rotation to test for the uniqueness of the five variables. After the examination of the rotated solution, cross-loadings items, and items below cut-off point 0.5 were deleted. This process resulted in the dropping of 7 items out of 25 in order to achieve validity of data and reliable result.

The results in Table 2 confirmed a five-factor solution. Additionally, 67.101 percent of the total variances were used to explain the whole variance. There was enough inter-correlation as the KMO measure of sampling adequacy was 0.766 (a value of greater than 0.6 is a good measure). The Bartlett’s test of Sphericity was significant ($p < 0.01$) with an approximate Chi-Square of 1470.999.

Table 2: KMO and Bartlett’s Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0.766
Bartlett’s Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1470.999
	df	153
	Sig.	0.000

The results of factor analysis are shown in Table 3 which confirm that each of the related items is loaded into its intended factors and that factors are distinct.

Table 3: Factor Analysis

Items	Variables				
	Concept	Trust	Religiosity	Intention	Socio-Culture
I am familiar with the different causes of types of micro finance Cash-waqf institutions.	0.842				
I know significant information about Cash-Waqf for microenterprises.	0.785				
I know what kind of activities Cash- waqf institution employ	0.770				
I heard about a Cash-Waqf for microenterprises product from my relatives, co-workers, or friends	0.746				
I do not have any idea about Cash-Waqf for microenterprises products.	0.686				
I trust that Cash-waqf institution do their best to help beneficiaries.		0.857			
I do not trust much in Cash-Waqf institutions. Their programs are not clear as enough.		0.824			
The process of collecting funds of Cash waqf institutions is trustworthy.		0.814			
The waqf institutions' behavior fully meets my expectations.		0.796			
I totally trusting Cash-waqf institutions.		0.727			
I agree that donating to at least one waqf institution is a noble act.			0.813		
I have a religious/a moral obligation to endow Cash-Waqf for microenterprises			0.725		
I contribute to endow cash waqf to please Allah only.			0.689		
Donating money conforms to my personal principles			0.624		
I will endow Cash-Waqf for microenterprises				0.780	

FACTORS THAT DETERMINE DONORS INTENTION TO ENDOW CASH WAQF FOR MICROENTERPRISES IN MALAYSIA

Increasing unemployment rate enhance me to endow Cash-Waqf					0.814
I have known about Cash-Waqf from Masjid/Musola, my co-workers, or friends.					0.735
The poverty in society enhance me to endow Cash-waqf.					0.715
Eigenvalue	4.698	2.776	1.816	1.643	1.144
Percentage of variance	15.990	15.794	13.921	10.765	10.631
Cumulative (%)	15.990	31.784	45.705	56.470	67.101

Table 4 shows reliability coefficients for the studied variables as well as their mean and standard deviation. The reliability of values drawn by the value of Cronbach α were all above 0.7 except for the variable “Intention to Endow”. Nunnally (1978) suggested that score reliability of .70 or better is acceptable when used in basic social science research. The value of 0.696 for “Intention to Endow” was too close to 0.7. Thus far, the study results are in the acceptable range. Moreover, the results of multiple regression analysis later would demonstrate that the variable was significant also. Finally, the standard deviation presented is considered small with values ranging from 0.68 to 0.75.

Table 4: Cronbach Alpha, Mean, and Standard Deviation

Variables	Number of Items	Cronbach α	Mean	SD
Intention to Endow	5	0.696	3.57	0.73
Concept of CWME	5	0.849	3.28	0.75
Trust on CWME	5	0.842	3.39	0.68
Religiosity Motivation	5	0.741	3.88	0.68
Social Cultural	5	0.709	3.84	0.68

Table 5 illustrates the inter-correlations amongst the main variables as well as with the norm “Intention to Endow CWME”. It can be seen that the existing predictive validity, as the inter-correlation of key variables with “Intention to Endow CWME” are significant since the p-value is less than the significance level $p < \alpha$, ($0.000 < 0.01$) which showed by the one asterisk. The *discrimination validity* was also set up to check the variance and correlation between the independent variables; they were neither perfectly correlated nor correlated at all.

Table 5: Inter-Correlations of Key Variables

Variables	Intention to Endow	Concept of CWME	Trust on CWME	Religiosity Motivation	Social Cultural
Intention to Endow	1.000				
Concept of CWME	0.530***	1.000			
Trust on CWME	0.420***	0.490***	1.000		
Religiosity Motivation	0.371***	0.368***	0.236***	1.000	
Social Cultural	0.447***	0.372***	0.277***	0.428***	1.000

Correlation Matrix

*** Correlation is significant at the 0.01 level, ($p > 0.01$)

Hypotheses Testing

The multiple regression analysis was used to test the four hypotheses. The result shown in Table 6 for the standardized β coefficient for variable “Religiosity Motivation” was not significant ($p > 0.001$) and for this reason, it should have been excluded from the multiple regression equation when we were looking for the significant level of 0.01. The value of R2 was 0.387 implying that 38.7% of the variation in “Intention to Endow CWME” can be explained by the three variables (“Concept of CWME”, “Trust on CWME”,

and “Social Cultural” as “Religiosity Motivation” omitted). Moreover, the F-value of 30.661 was significant with 99% confidence ($p > 0.01$).

Concept of CWME was positively related to Intention to “Endow CWME” ($\beta=0.317$, $p > 0.01$) and so was “Trust on CWME” ($\beta=0.173$, $p > 0.01$), followed by “Social Cultural” ($\beta=0.233$, $p > 0.01$) and “Religiosity Motivation” ($\beta=0.114$, $p < 0.01$). Therefore, H1, H2, and H4 in this study are fully supported while the H3 is rejected $\alpha=0.01$. H3 will supplementary examined by scrutinizing its related descriptive statistics. As for H1, H2, and H4, a closer look at their beta values show that cash waqf for MF concept, trust, and social cultural were somewhat stronger factors in influencing the intention to endow CWME compared to religiosity motivation.

Ultimately, the potential multicollinearity issues were checked, indicating that the value of Variance Inflation Factor (VIF) was less than 5 (i.e. 1.490 as greater value). Thus, the evaluation shows that there are no multicollinearity problems and the need for regression analysis to find more accurate results is greatly required. Therefore, going ahead with hypotheses testing through multiple regression analysis is highly recommended.

Table 6: Multiple Regression Analysis

Variables	Standardized β	p-value	VIF
Concept of CWME	0.317***	0.000	1.498
Trust on CWME	0.173***	0.008	1.336
Religiosity Motivation	0.114*	0.077	1.306
Social Cultural	0.233***	0.000	1.322
R2	0.387		
Adjusted R2	0.375		
Correlation Matrix:			
***Correlation is significant at the 0.01 level ($p > 0.001$)			
*Correlation is significant at the 0.1 level ($p > 0.01$)			

Therefore, the regression equation could be illustrated as follow:

Intention to Endow CWME= a + (0.317) Concept of CWME (0.173) Trust on CWME (0.114) Religiosity Motivation (0.233) Socio-Culture of CWME

Descriptive Statistics

As the H3 hypothesis, that religiosity motivation positively impacted the intention to endow cash waqf for micro enterprise, but was rejected by regression analysis results. The descriptive statistics was provided to examine all five items (questions) which included under parent variable “Religiosity Motivation” to check their individual loadings. Table 7 shows that a majority of the respondents agreed to cash waqf for microenterprises. That could be explained by the fact that the respondents are Islamically educated and have a high awareness level towards cash waqf, and they are looking for further information like transparency, efficiency, and other factors that will influence their intension to endow cash waqf for micro enterprises.

Table 7: Descriptive Analysis (Religiosity Motivation)

Item/ Statistics	Strongly Disagree (%)	Disagree (%)	Neutral (%)	Agree (%)	Strongly Agree (%)	Mean	SD
I have a religious/a moral obligation to endow Cash-Waqf for microenterprises	1.5	4.5	22.6	46.2	25.1	3.89	0.886
I agree that donating to at least one Waqf institution is a noble act.	4.0	1.0	15.6	44.7	34.7	4.05	0.952
Lack of donation to cash-Waqf for microenterprises institutions do not fulfill religious/moral obligations.	6.0	9.0	36.2	34.2	14.6	3.42	1.041

I contribute to endow cash Waqf to please Allah only.	4.5	3.5	27.6	36.2	28.1	3.80	1.035
Donating money conforms to my personal principles	4.5	5.	20.1	48.7	21.6	3.78	0.991

DISCUSSION, CONCLUSION AND LIMITATIONS

The results of the hypotheses affirm that the concept of CWME and social cultural play a key role in gaining the confidence of clients towards executing institutions and influencing the decision to donate for CWME. Similarly, trust on CWME programs provided by institutions has a positive impact on behavioral intention of customers to donate for cash waqf for microenterprises. All earlier variables were significant at $\alpha=0.01$, while religiosity motivation variable was insignificant. This shows that even though respondents may have a good academic background, when it comes to choosing products, they rely on other variables that are economically efficient, and not just by being religiously motivated. Further research needs to address the *Shariah*-related issues since the findings of the study pointed out that the CWME product is compatible with the purposes of *Maqasid Al-Sharia*. It preserves money and contributes to the distribution of wealth among people. It also leads to the improvement in the situation of low-income and poor people.

The results in Table 6 above indicate that the religious motivation to use cash waqf is statistically not significant at alpha equal 0.01 05 0.05 (p-value 0.077). Thus, the researchers were able to reject the null hypothesis at that level. The results are in line with similar previous studies (Sudin, Norafifah, & Planisek, 1994; Sakti, Bin Mohd Thas Thaker, Qoyum, & Qizam, 2016) yet everybody in the society can contribute to cash waqf. The importance of cash waqf is getting popular as it has benefited in many ways, for example it can be used to develop assets and abandoned land for business and agricultural purposes. In addition, cash waqf also can be utilized to help institutions who are facing financial problem or liquidity issues. Nonetheless, rarely we found in the literature that empirically examines the cash waqf determinants and contributions. This paper is one of the few empirical studies that investigate the determinants

towards the contribution of cash waqf in Malaysia. The purpose of this paper is to investigate the main factors that influence people towards the contribution of cash waqf instruments, special reference to the Klang Valley and Selangor. This paper employs structural equation modeling (SEM) which concluded that there are other factors that customers usually take into consideration apart from the religious factor when it comes to decision-making. Thus, even though it is important for waqf institutions to provide religious awareness to the public on the significance of waqf, they should not underestimate the role of other notable factors such as trust and social culture. This can be done using mass media such as television, radio, and newspapers to provide religious discussions and more transparent programs on the cash waqf.

As a fact, and interestingly, the concept of CWME indicator has far outpaced the social cultural and trust factors (standardized β of 0.317 vs. 0.233 and 0.173) although all are decisive determinants in influencing the decision to endow cash waqf for micro enterprises. The dominance of concept of cash waqf construct is also reinforced by the fact that 63.7 percent of respondents had formal Islamic education level from Islamic High School and Islamic University, and 53.2 percent of them had a postgraduate level (Master, Ph.D.)

Hence, the micro enterprises institutions should continue researching for ways to better offer to customers. Concept, trust, and social culture are relatively overlapping variables. An improve concept towards cash waqf product can be enhanced through social cultural activities, such as in the mosques, social events, forums, etc. Trust can be built by means providing high transparency, like giving donors clear reports showing money usage and program implementation. It is also good to take the views of donors in some programs and give them chance to take part in some activities as possible. All these combined factors will generate more desire to donate CWME.

CONCLUSION

In short, this paper introduces cash waqf (interest-free product) to micro enterprises to mitigate risk. In order to promote cash waqf Malaysian Muslims should have the intention to donate Cash waqf to alleviate poverty. Unfortunately, various research have proved that the awareness level about cash waqf for micro enterprises is low, which resulted in the lack of intention in Malaysian Muslims. Therefore, this study determines factors influencing the intention to endow cash waqf, such as “concept, trust, religiosity and

socio-culture. The results indicated that the mentioned factors bear a significant relationship with the awareness level and intention of Muslims.

This study only tested donors from the banking and microenterprises sectors. Therefore, the study emphasizes the need for further research in similar sectors as well as the consumers of micro enterprises in order to promote Cash waqf to alleviate poverty and prevent attempts to replace Islamic banking products with interest-based ones.

Study Limitations

The study was conducted within the region of the Klang Valley, Malaysia to investigate the intention of individual Malaysian Muslims towards cash waqf donation for micro enterprises in Malaysia. Therefore, the results of the study could be generalized to the Muslims in the study area, considering the limited sample. However, studies conducted in other regions in Malaysia or overseas could result in relatively different results.

REFERENCES

- Abdul-Jabbar, I. (2007). *The Legislative Purposes of Islamic Endowments*. Jordan.
- Abdullah, M. (2018). Waqf, Sustainable Development Goals (SDGs) and maqasid al-shariah. *International Journal of Social Economics*, 45(1), 158-172. <https://doi.org/10.1108/IJSE-10-2016-0295>.
- Adeyemi, A. A. & Ismail, N. A. (2016). An Empirical Investigation of the Determinants of Cash Waqf Awareness in Malaysia. *Intellectual Discourse*, 4878, 501-520.
- Ahmed, H. (2002). Financing Microenterprises : An Analytical Study of Islamic Microfinance Institutions. *Islamic Economic Studies*, 9(2), 27-64.
- Bulut, M. & Korkut, C. (2016). A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions. *Vakıflar Dergisi*, 46, 23-45.
- Dahlia, I., & Haslindar, I. (2013). Revival of Waqf Properties in Malaysia. *The 5th Islamic Economics System Conference (IECONS 2013)*.
- Gounaris, S. P. (2005). Trust and commitment influences on customer retention: Insights from business-to-business services. *Journal of Business Research*, 58(2 SPEC.ISS.), 126-140. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(03\)00122-X](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(03)00122-X)
- Ismail Abdel Mohsin, M. (2013). Financing through cash-waqf: a revitalization to finance different needs. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(4), 304-321. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-08-2013-0094>
- Joseph F., H. J., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2009). *Joseph Hair Multivariate Data Analysis 7th Edition*.
- Kahf, M. (2016). *Waqf: A Quick Overview*. <http://www.iefpedia.com/english/wp-content/uploads/2009/11/Waqf-A-Quick-Overview.pdf>
- Nurdeng Deuraseh. (2012). New Essential Values of Daruriyyah(Necessities) of The Objectives of Islamic Law (Maqasid Al-Shariah) (Keperluan Nilai Baharu Dalam Maqasid Shari ` ah (Objektif Undang-Undang Islam)). *Jurnal Hadhari*, 4(2), 107-116.
- Obaidullah Mohammed. (2008). Introduction to Islamic Microfinance. In *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2495210>
- Osman, A. F., Htay, S. N. N., & Muhammad, M. O. (2012). Summary for Policymakers. In *Climate Change 2013 - The Physical Science Basis* (pp. 1-30). <https://doi.org/10.1017/CB09781107415324.004>
- Pitchay, A. A., Meera, A. K. M., & Saleem, M. Y. (2015). Factors influencing the behavioral intentions of muslim employees to contribute to cash-waqf through salary deductions. *Journal of King Abdulaziz University, Islamic Economics*, 28(1), 63-100. <https://doi.org/10.4197/Islec.28-1.3>
- Rahim, A., & Rahman, A. (2007). Islamic Microfinance: A Missing Component in Islamic Banking. *Kyoto University Research Information Repository*.
- Ridhwan, M., Aziz, A., & Ahmad, N. (2015). Identifying the potential of continuity in cash waqf contribution: A descriptive analysis. *Platform.Almanhal.Com*. Retrieved from <https://platform.almanhal.com/GoogleScholar/Details/?ID=2-92928>

- Roshayani, A., Norzaihan, M. Z., Sharina, T. U., & Ahmed, C. (2018). Modelling Maqasid Waqf Performance Measures in Waqf Institutions. *Global Journal Al Thaqafah*, 8(1), 157–169. <https://doi.org/10.7187/gjatsi2018-11>
- Sakti, M. R. P., Bin Mohd Thas Thaker, H., Qoyum, A., & Qizam, I. (2016). Determinants of cash Waqf contribution in Klang Valley and Selangor: a SEM approach. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 2(1), 111–144. <https://doi.org/10.21098/jimf.v2i1.593>
- Sekaran, U. (2003). Research methods for business (4th edition). In *New York, USA: John Wiley & Sons* (Vol. 65). <https://doi.org/10.1017/CB09781107415324.004>
- Shukor, S. A., Anwar, I. F., Aziz, S. A., & Sabri, H. (2017). Muslim attitude towards participation in cash Waqf: Antecedents and consequences. *International Journal of Business and Society*, 18(S1), 193–204.
- Sudin, H., Norafifah, A., & Planisek, S. L. (1994). Patronage Factors of Muslim and Customers. *International Journal of Bank Marketing*, 12(1), 32–40.
- Wei, J. (2010). *An Empirical Analysis of New Zealand Bank Customers' Satisfaction*. Lincoln University Master Thesis.
- Worthington, E. L., Wade, N. G., Hight, T. L., Ripley, J. S., McCullough, M. E., Berry, J. W., O'Connor, L. (2003). The Religious Commitment Inventory-10: Development, refinement, and validation of a brief scale for research and counseling. *Journal of Counseling Psychology*, 50(1), 84–96. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.50.1.84>

BRICS, MIKTA, SCO and IBSA: EMERGING GLOBAL ORGANIZATIONS AND GROUPS -A Paradigm Shift for New World Order-

M D N A Z M U L I S L A M *

Ankara Yıldırım Beyazıt University

ABSTRACT

The main argument of this paper is to portrait the emerging global organizations in the 21st century. To explain the development of IOs, this paper seeks how EGOs/EGGs creates a paradigm shift for a new world order in the arena of international politics. To describe the emerging global organizations (EGOs), this paper articulated four global organizations and groups based on different rising & great powerful countries like China, India, Russia, Brazil, South Africa and Turkey. The four organizations including BRICS, MIKTA, SCO and IBSA that I select based on their importance, contributions and roles to the world. Nevertheless, this paper looks at the theories of international relations and whether the structures, systems and influences of emerging global organizations have relations with the IR theories. Later, it has been showed that how the historical background of these four organizations and their current existence demonstrates for new world order from South Asian region to South East Asian region, from Muslim world to Europe and ultimately; has been showed that it creates the bio-polar world from unipolar world system which again proves that 'the world is greater than five'. Overall, the descriptive and qualitative methodology has been applied in this study to narrate the emerging global organization's role for the new global order.

Keywords: Emerging Global Organizations and Groups (EGOs/EGGs), International Organizations (IOs), Theories of IR, International Politics and New World Order

* Ph.D. Candidate, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Political Science and Public Administration, nazmulraihan42du@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-8660-0415

Atf/Cite:

Islam, MD. N. (2019). Emerging Global Organizations and Groups: A Paradigms Shift for New World Order. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 471-490. DOI: 10.31679/adamakademi.508998

BRICS, MIKTA, SCO ve IBSA: GELİŞEN KÜRESEL ÖRGÜTLER VE GRUPLAR -Yeni Dünya Düzeni İçin Bir Paradigma Değişimi-

Öz

Bu yazının ana argümanı, 21. yüzyılda ortaya çıkan küresel örgütlenmelerin portresini ve uluslararası politika alanındaki yeni bir dünya düzeni için nasıl bir paradigma yarattığını ortaya koymaktır. Çalışmada, gelişmekte olan küresel örgütleri tanımlamak için Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye gibi yükselen, büyük ve güçlü ülkelere dayanan dört küresel örgüt ve gruplar ele alınmıştır. BRICS, MIKTA, SCO ve IBSA kuruluşları önemine göre ve hatta bu kuruluşların üye ülkelerinin global düzlemdeki rollerine göre çalışmaya konu alınmıştır. Bu bağlamda, bu makalede, ilgili küresel organizasyonların yapıları, sistemleri ve etkileri ile uluslararası ilişkiler teorileri arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Daha sonra, Güney Asya bölgesinden Güney Doğu Asya bölgesine, Müslüman dünyadan Avrupa'ya yeni dünya düzeninde bu dört örgütün tarihsel arka planı ve bugünkü varlığı ele alınacaktır. Sonuç kısmında ise tek-kutuplu dünya sisteminden biyo-kutup dünyasının nasıl yaratıldığı gösterilerek "dünya beşten büyüktür" tezi kanıtlanacaktır. Genel olarak, bu çalışmada yeni küresel düzende yükselen küresel organizasyonların rolünün ne olduğu tanımlayıcı ve nitel metodoloji uygulanarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelişen Küresel Örgütler (EGOs/EGGs), Küresel Örgütler (IOs), Uluslararası İlişkiler Teorileri, Uluslararası Politika ve Yeni Dünya Düzeni

INTRODUCTION

This is a very common scenario in international politics to see the crucial role of the international organization even now the world emerging groups are acting as very effective partners for international peace and security whether it is from a social, economic or political perspective. The main research question of this study to identify whether emerging international organizations like BRICS, MIKTA, SCO, & IBS have an effective and influential role in international politics for shifting new world order.

The Former Secretary-General Kofi Annan spoke in the millennium commencement speech about how the challenges of the twenty-first century would not be conquered if it weren't for international organizations.

"It is widely believed that international organizations should be responsible for the maintenance of international peace and stability, be this economic, social or political, and that they should act in the interest of the international community. According to critics of these institutions, there should be greater transparency, regulation and control within these organizations so that they reflect more than just the interest of the powerful States" (Crockett, 2012).

However, the international organizations and "the creation of an international forum for multi-lateral negotiations came about with the Inter-Parliamentary Union (IPU) in 1889, which is still active today and has a membership of 157 national parliaments. The IPU was the predecessor to the League of Nations, created in 1919 after the end of the First World War; this later became the United Nations after the failure of the League to prevent international conflicts" (Thompson and Snidal: 1999, p. 693).

Though, the main roles and activities of international organizations and international group-based organizations depend on the interests of their member countries. The member countries establish and develop that organizations or groups to achieve their collective objective what they cannot achieve by their self. So, they come together for their current and future State interest, for instances; either it can be economic or political interests whether the particular groups and international organizations will not have the rights to interfere the internal affairs of Member States. Anyway, the process will go the beyond the interests of member States where the main principles will be so much prioritized such as collection and dissemination of information for the organizational and groups States interest where they will have international norms which will be modified by international law for member States cooperation through meetings by engaging in technical cooperation activities (Böhning, 1999).

METHODOLOGY AND THEORETICAL SETTINGS

The methodology is the functional action strategy to carry out the study in the light of the theoretical framework and guiding the main argument. That's why, this paper solely based on a qualitative method from the research analysis of the previous theoretical discussion and empirical description from secondary resources such as academic literature especially from related books, journals and websites on correlation with emerging global organizations which created for new world order in international politics.

In order to understand the theoretical framework of this paper, we must look on the scholarly arguments related with international organizations, global governance and how it creates the new world order in the international system and international politics. The methodology used in this article is archival and open sources including the official government documents, political leaders and public statements in the press media of four EGOs including BRICS, MIKTA, SCO and IBSA. The theory of hegemonic stability (THS) is a very important theory to understand the emerging global organizations roles, activities and their future contribution in international politics. Theory of Hegemonic Stability (THS) understanding the roles that played by the hegemonic power and the relations with the economic development and political stability in the international structure where the hegemonic power punishment towards the aggressor is a symbol of the strength of a hegemonic power in maintaining the international stability. It is a character of hegemonic strength and its stability, where the hegemonic power can exert his control upon the international system that it is part of and play an effective role. Regarding this arena, public good including military, economy and politics or a secure and stable condition can only be provided by a hegemonic state (Yazid, 2015). Any international and regional institution will not be effective without strong support by the hegemonic power. A state will become a hegemonic state when there are strong and stable combinations of the military, economic, political, institutional and ideological (Keohane, 1984). The emerging global organizations member States will work through their institutions for controls and make dominance on most of the international institutions. That's the way, most of the international institutions play the role for the emerging hegemonic countries and their allies. Additionally, the hegemonic country largely determines the terms of norms, rules and discourses in international politics for their own interest especially when it comes to the economic and political positions. Robert Keohane (1984) argues that

“...to be considered hegemonic in the world political economy...a country must have access to crucial raw materials, control major sources of capital, maintain a large market for imports, and hold comparative advantages in goods with high value added, yielding relatively high wages and profits. It must be stronger on these dimensions taken as a whole than any other country”.

Moreover, Suzan Strange (1987) suggests four elements of structural power that can be called hegemony’s global position;

- “1. The ability to threaten or protect other countries’ physical security by resorting to arms (security element);
2. The ability to control the global system of production of goods and services (production element);
3. The ability to shape the international capital market of finance and credit (financial element);
4. The ability to direct the development, accumulation and transfer of knowledge (knowledge element)”

Furthermore, Yahuda (2004) argues it from a different perspective, he said that economic factors are important in managing and controlling the hegemonic power’s political position in the bipolarity system of world politics. Additionally, it can be argued that the emerging global powers have been playing their roles through the global groups and organizations like through SCO, China is playing a very important economic role; on the other hand, through IBSA, India has very effective role even in MIKTA, Turkey have an influential role in regional and international politics.

The theorists of neo-realist argue slightly different from the effectiveness of the international institutions roles in international politics. As they argued that normally States are self-interested and engaging in power politics. So, institutions only have marginal power in the arena of power relations between States and it will give them the legitimacy of power to play in an international system (Mearsheimer, 1995). Though, the argument of Keohane and Martin’s (1995) in terms of the influence and effectiveness of international institutions is little bit different. They argue that “institutions are created simply in response to state interests, and that their character is structured by the prevailing distribution of capabilities” (Keohane and Martin: 1995, p. 47). Again, Mearsheimer (1995) advocates for the States behavior where they will naturally take advantage by the international institutions through the cooperation. For example, what we see in terms of UN role for disarmament process where many countries are happy even also for the comply and use of military force in conflict zone (Newman, 2007: 143). However, Nye

and Keohane (1989) argues that, “in a world of multiple issues imperfectly linked, in which coalitions are formed transnationally and trans governmentally, the potential role of international institutions is greatly increased” (Nye and Keohane: 1989, p. 35).

The theory of ‘Institutional Paradigm’ approach can be good example to understand the role of global institutions, organizations and groups. Keohane and Nye (2000) argue that global organizational in terms of global governance is mean that concept of complex interdependence where Rosenau (1992) argues it is interdependence of regimes and functional interdependence for temporary purposes (Biermann et al., 2002). In any institutions broad concerns are the “formal or informal procedures, routines, norms and conventions embedded in the organisational structure or political economy structure the parameters of conduct” (Hall et al., 1996, pp. 936-957). Most importantly, the distribution of institutions’ power provided through the systematic way where allocating resources, distribution of power will be dependent on the degrees of certainty. Moreover, to explain the importance of institutions; Young (1995) argues that international institutions are major actors, and perhaps the most important ones, while O’Brien (2000) asserts that within these institutions, states often maintain the key decision-making role. To clarify the international groups impacts through the institutions, Dowding (2000) argues that ‘institutions disproportionately distribute power and access to decision making and agenda setting so that some groups have more or less power than other groups’.

Finally, to understand the activities and effectiveness of emerging global organizations, the ‘International Regime Theory’ can be very related and contemporary such as international regime theory is a theory within international relations derived from the liberal tradition that argues that international institutions or regimes affect the behavior of states or other international actors where it will add the little to predictive power (Haggard & Beth, 1987, pp. 491-517).

DISCUSSION AND ANALYSIS

Historical Background and Global Importance of International Organizations

International communication, intercourse and cooperation is the main reason of development for international organizations rather than the phi-

losophical and ideological importance of the global governance. The main issue to develop the international institutions to growth the relations between peoples for their own interests such as political and economic interests.

The modern state and the modern international system developed together where international institutions play their roles for States interest. This kind of system was not existed before 16th century of the world system while after 17th century, international system and state system were constructively established for the modern state interest. Though, it is very common thing that state have responsibility to protect her sovereignty and territory but by the dealing and agreement system; one state can work another states for the common objectives and goals by the political entities.

Hirst (2001) argues that “the modern state has three defining characteristics. First, it has a definite territory with boundaries at its exterior. Second, it has exclusive control of that territory: ‘sovereignty’ means that no other entity can substantiate a claim to rule in this space. Third, hierarchy, that is, the state is a superior political agency that determines the role and powers of all subsidiary governments” while the emerging international system was formatted with the system by respecting the territorial integrity. However, it can be argued that the ‘Peace of Westphalia’ in 1648 was the first system to initiate the international system in the international politics where ‘international congress’ had become a regular mode of diplomacy for solve the any problems arise in international system. Moreover, the Congress of Vienna (1815) and its effects on the international system have huge impacts especially for military deployment in the war under the command of Wellington. Additionally, Paris conference in 1856 had initiated to regulate the commercial rivalry and political antagonism between the European powers to the African countries where the Hague Conferences of 1899 and 1907 were the one step ahead to establish the new international system to secure the world in the conduct of warfare on land and on the sea and the responsibilities of neutral states in the time of war. In there, the agreement was based on different aspects and multilateral basis to secure the internal system.

Most importantly, the rise of modern organizations aided to the international system especially after the first world war in 1919 called the ‘League of Nations’ proposed by US president Woodrow Wilson. Though, it was not sustained so much due to the resurrection of the largest battlefield of the Second World War in 1941. Nevertheless, during the war; in 1944, the

world seen the new world system what we can argue the future of economic cooperation was mapped in Bretton Woods, where agreement was reached on the need to cooperate on monetary and trade issues, eventually leading to the creation of the international monetary Fund and the General Agreement on tariffs and Trade, among others even the initiation of United Nation (UN) in 1945.

During the cold war period and the aftermath of cold war, the new international system raised through the international institutions as like

“Western Europe saw the creation of the Pact of Brussels (which later became the Western European Union) and the North Atlantic treaty Organization (NATO). Eastern Europe saw the creation of the Warsaw Pact, while east and west would meet, from the 1970s onwards, within the framework of the conference on security and cooperation in Europe (CSCE), which in 1995 changed its name to reflect its increased organization structure into organization for security and co-operation in Europe (OSCE) even later such regional organizations as Ecocas (in central Africa) and Ecowas (western Africa) being added. In Asia, some states assembled in ASEAN, SAARC for their security, Australia and New Zealand joined the US in Anzus. A relaxed form of cooperation in the Pacific Rim area, moreover, is channeled through Asia-Pacific Economic Co-operation (APEC)”.

Finally, in 21st century; the world is faced the new international groups and organization for different objectives and goals to establish the new hegemonic dominance to shift the new world order as like BRICS, SCO, MIKTA, G-20 and IBSA.

New Global Partnership & Counter Hegemonic Power: Metaphoric or Realistic

Brazil, Russia, India, China and South Africa (BRICS)

This is the association of five emerging powerful economic countries including Brazil, Russia, India, China and South Africa (BRICS). Before the involvement of South Africa in 2010, the name of BRICS was ‘BRIC’; later it changed the name and the grouped named ‘BRICS’. The groups countries were together based on their economy and their significant influence on region. The common characteristics of this group countries have; they are from the members of G-20 (The World Fact Book, CIA).

In 2001, BRIC was firstly used by the Jim O’Neill who is the Chairman of Goldman Sachs in their publication what named was ‘Building Better Global Economic BRICS’ (O’Neill, 2010). Nevertheless, in 2006; the Fo-

reign States of BRIC countries met in New York city for a meeting of UN General Assembly where they made series of effective meetings and later, in Russia 2009; BRIC was established by the approval of member States.

BRICS started its works with two main streams of work: (i) coordination in meetings and international organization; and (ii) the development of an agenda for multisectorial cooperation among its members where they have two realms in economic-financial and political governance spheres. In economic realm, BRICS agenda prioritized G-20 cooperation, including the IMF reform and in political Realm, BRICS advocate the reform of the United Nations and of its Security Council.

The formal summit of BRIC started from this time where the main agenda to include the improve of economic in terms of global economic situation and reforming the financial situation of group countries with their future cooperation agenda (BBC News, 16 June 2009) even in this meeting; BRIC member countries have decided that some member countries could involve with world affairs boldly and strongly (Bryanski, 26 June 2009). The interesting thing happened in the first summit of BRIC where they announced for the 'global reserve currency' where some study argue that it was against the dominance of 'US dollar' (Zhou, June 16, 2009).

After the first summit of BRIC and the involvement of South Africa with BRIC in 2010 and renamed its 'BRICS' started their activities broadly such the 'BRICS Forum' which was started in 2011 for commercial, political and cultural cooperation between the BRICS nations (Indian Express, 10 April 2011). Later, it showed by the IMF report of 2012; the BRICS nations pledged \$75 billion to boost the lending power in the world economy even in the second summit of BRICS, member states agreed to create the global financial institution to make counter project against western global financial institutions like World Bank and IMF (The Guardian, 28 March 2013) which was later initiate to establish the 'New Development Bank' in 2014 (Reuters 10 July 2013).

To understand the BRICS role for new emerging global groups for counter hegemonic partners against western led world order, it is important to see the member States role in this organizations, for example; the role of China can be understood by its influence on BRICS. In 2013 meeting, 'China committed \$41 billion towards the pool' where Brazil, India and Russia will give \$18 respectively and South Africa will give \$5 billion (Reuters 11

October 2013). Additionally, it is very clear that BRICS 'new development bank' have very significant political objects which is understood by its allows her member states "to promote their interests abroad... and can highlight the strengthening positions of countries whose opinion is frequently ignored by their developed American and European colleagues" (rbth.com, 14 April 2014). Furthermore, BRICS statement against the G-20 announcement in 2014 shows the emerging powers of this organizations, for example' in March 2014, the BRICS Foreign Minister issued a statement at a meeting on the margins of the Nuclear Security Summit in The Hague which said that the "noted with concern, the recent media statement on the forthcoming G20 Summit to be held in Brisbane in November 2014. The custodianship of the G20 belongs to all Member States equally and no one Member State can unilaterally determine its nature and character" (www.dirco.gov.za, 24 March 2014). Moreover, the greater object of BRICS can be understood by the statement of the Governor of the Russian Central Bank where he said that the

"BRICS partners the establishment of a system of multilateral swaps that will allow to transfer resources to one or another country, if needed" in an article which concluded that "If the current trend continues, soon the dollar will be abandoned by most of the significant global economies and it will be kicked out of the global trade finance" (Voice of Russia, 3 July 2014).

Most importantly, the following table may assist us to understand the BRICS member States influence and effectiveness to the international politics by their political economy activities such as the initiation of 'New Development Bank' for establishing as rivalry bank of 'World Bank' and 'IMF' and the 'BRICS Contingent Reserve Arrangement (CRA)' which is a framework for providing protection against global liquidity pressures.

Table 1: BRICS Member States Country Data

Country	Population (2016) ¹	Nom. GDP mil. USD (2017 est.) ²	GDP Growth (2017 est.) ³	Foreign Exchange Reserves (2015)	Exports ⁴	Imports ⁵	HDI (2015)
Brazil	207,652,865	2,140.9 Bn	Increase 0.2%	\$362.744 bn	\$189.7 bn	\$143.9 bn	0.754 (high)
Russia	143,964,513	1,560.7 Bn	Increase 1.1%	\$358.500 bn	\$259.3 bn	\$165.1 bn	0.804 (very high)
India	1,324,171,354	2,454.4 Bn	Increase 7.2%	\$352.131 bn	\$271.6 bn	\$402.4 bn	0.624 (medium)
China	1,403,500,365	11,795.2 Bn	Increase 6.5%	\$3,899.285 bn	\$2,011.0 bn	\$1,437.0 bn	0.738 (high)
South Africa	56,015,473	317.5 Bn	Increase 1%	\$47.190 bn	\$83.1 bn	\$85.0 bn	0.666 (medium)
Average		3,653.7 Bn	Increase 3.2%	\$1,003.970 bn	\$562.94 bn	\$446.68 bn	0.711 (high)

Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey and Australia (MIKTA)

MIKTA is “an innovative partnership that brings together Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey and Australia. The group works to bridge divides in the multilateral system and build consensus on complex and challenging issues, drawing on the diverse perspectives of its members and their shared interest in an effective, rules-based global order” (Australian Government, Department of Foreign Affairs and Trade, 2016). The unique perspective of MIKTA plays from diverse culture, socio-economic structure even the geography lends paly the crucial role in international politics and world economy. The common characteristics of the MIKTA member states have, all of are G-20-member states even they have mostly similar GDP. Additionally, in ensuring the global governance systems, all of the member states have same interests regardless of their size and influence which provide a strong

1 World Population Prospects: The 2017 Revision. ESA.UN.org. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

2 “Report for Selected Countries and Subjects”. Imf.org. (2017-09-04).

3 “IMF World Economic Outlook (WEO) Update, January 2017: A Shifting Global Economic Landscape”. Imf.org.

4 “The World Factbook — Central Intelligence Agency”. Cia.gov. (2017).

5 “The World Factbook — Central Intelligence Agency”. Cia.gov. (2017-09-04).

foundation for mutual cooperation for their future goals. The activities of MIKTA member states makes them to work in diversified situations and it influence them to share their knowledge from varied experiences.

From its starting time of 2013, MIKTA member states works for the seven priority themes which are including International energy governance and energy access; Global Security and counter-terrorism; Peacekeeping; Trade and the economy; Gender equality; Democracy, human rights and good governance; and Sustainable development. MIKTA is advocating for international security and countering violent extremism, the benefits of liberalised trade and investment and promoting women's empowerment where its goal is consultation and dialogue drawing on diverse perspectives to develop and promote a consensus to advance the common interests of the international community (www.mikta.org, 2016).

The values of MIKTA's prove that they have strong influence on strong international global governance and open economies which provides a space for dialogue and innovative diplomacy to address current global issues. The main strength of MIKTA's, they are against the traditional 'block', so as to afford an enhanced ability to maneuver effective global governance in a world of fast-paced developments. The following table shows the importance of MIKTA's member states from the measurement of their populations, economic importance and the membership of international organizations.

Table 2: MIKTA Member States Country Data

Member	Total Trade of Goods and Services bil. USD (2016) ⁶	Nom. GDP mil. USD (2017) ⁷	HDI (2014)	Population (2014)	G20	DAC	OECD	NATO	OPEC	Economic classification (IMF) ⁸
 Mexico	824	987,303	0.756	119,581,789	✓	✗	✓	✗	✗	Emerging
 Indonesia	346	1,020,515	0.684	251,490,000	✓	✗	✗	✗	✗	Emerging
 South Korea	1,103	1,498,074	0.891	50,437,000	✓	✓	✓	✗	✗	Advanced
 Turkey	401	793,698	0.759	77,324,000	✓	✗	✓	✓	✗	Emerging
 Australia	504	1,359,723	0.933	23,599,000	✓	✓	✓	✗	✗	Advanced

6 wto.org, (2016). 'Trade recovery expected in 2017 and 2018, amid policy uncertainty'. Accessed: 12.01.2018. Retrieve from https://www.wto.org/english/news_e/press17_e/pr791_e.htm

7 IMF World Economic Outlook. April 2017. "Gross domestic product"

8 IMF (2013). "World Economic Outlook data".

Shanghai Cooperation Organisation (SCOs)

The Shanghai Cooperation Organisation (SCO) is the Euro-Asian based organization where politics, economies and security are the prioritized issue which was begun their journey on 15 June 2001 in Shanghai, China. By the leadership of China, SCO members are Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan, and Uzbekistan where India and Pakistan also joined SCO as full members at a summit 9 June 2017 in Astana, Kazakhstan. Additionally, SCO have four observer states, namely Afghanistan, Belarus, Iran and Mongolia where they have six dialogue partners, namely Azerbaijan, Armenia, Cambodia, Nepal, Turkey, and Sri Lanka (eng.sectsc.org). It means that SCO almost covers the most influential economic and political countries in the world especially the main objects of this organization to work in the Asian region led by China.

The main activities of SCO not limited with cooperation on security rather it has purposes to work with member states through military activities, economic cooperation and cultural cooperation. The main concern matter for SCO's to maintain the Central Asian security such as terrorism, separatism and extremism. The Collective Security Treat Organization (CSTO) under the shadow agreement through the SCO member states creates the vast cooperation on issues such as security crime, and drug trafficking (McDermott, 12 December 2007) even SCO currently redefine the cyber warfare which is saying that the dissemination of information "harmful to the spiritual, moral and cultural spheres of other states" should be considered a "security threat". An accord adopted in 2009 defined "information war", in part, as an effort by a state to undermine another's "political, economic, and social systems" (Gjeltten, 2010).

The current military activities and increased military cooperation, intelligence sharing and counter-terrorism measurement shows that SCO have very effective measurement in terms of traditional security in the Euro-Asian region (Council of Foreign Relations, 2010). The joint military exercise first held in Kazakhstan in 2003 then in China even the important thing that since 2005, China and Russia have large-scale war games team. Additionally, more than 4,000 soldiers participated at the joint military exercises in 2007 (known as "Peace Mission 2007") under the Shanghai Cooperation Organisation (SCOs) which took place in Chelyabinsk, Russia as it was agreed upon in April 2006 at a meeting of SCO Defence Ministers (Hutzler, 2006).

Subsequently, the proposed free trade area in the SCO would be the effective medium for economic cooperation between the member states even the Moscow summit in 2005, SCO prioritize the joint energy projects whi-

ch will include the oil and gas sector, the exploration of new hydrocarbon reserves, and joint use of water resources (Blagov, 31 October 2005). Moreover, the summit on 28 August 2008 shows the SCO's roles which stated that "against the backdrop of a slowdown in the growth of world economy pursuing a responsible currency and financial policy, control over the capital flowing, ensuring food and energy security have been gaining special significance" (The Shanghai Cooperation Organisation. 2008). SCO's is a good venue for designing a new banking system which is independent from international banking systems which clearly understand by the address of Vladimir Putin following speech:

"We now clearly see the defectiveness of the monopoly in world finance and the policy of economic selfishness. To solve the current problem Russia will take part in changing the global financial structure so that it will be able to guarantee stability and prosperity in the world and to ensure progress. The world is seeing the emergence of a qualitatively different geo-political situation, with the emergence of new centers of economic growth and political influence. We will witness and take part in the transformation of the global and regional security and development architectures adapted to new realities of the 21st century, when stability and prosperity are becoming inseparable notions" (Russia Today, 30 October 2008).

India-Brazil-South Africa (IBSA)

This is the dialogue forum, fostering for the pluralistic, multicultural and multiracial societies as they called South-South cooperation including Africa, Asia and South America. The forum provides the three countries with a platform to engage in discussions for cooperation in the field of agriculture, trade, culture, and defence among others. On 6 June 2003, "Yashwant Sinha (External affairs minister of India), Celso Amorim (Foreign minister of Brazil) and Nkosazana Dlamini-Zuma (Foreign minister of South Africa) met in Brasilia, where the IBSA Dialogue forum was formalized through the adoption of the "Brasilia Declaration" (www.ibsa-trilateral.org/about_us.html, 2007).

The aim and objectives of the IBSA Dialogue Forum included to promote south-south cooperation by increasing the trade opportunities among three countries where exchange of information, technologies and skills to complement will be prioritized. Throughout this process, IBSA will alleviate the poverty and social development for equitable development in the areas of agriculture, climate change and global warming, culture, defense, educa-

tion, energy, health, information society, science and technology, trade and investment, tourism and transport.

The meeting of New Delhi, India on 4 and 5 March 2004 is very much important to understand the importance and influence of IBSA Dialogue Forum in global arena such as in this meeting, the following issues were discussed such as United Nations Reform where IBSA emphasized the need for expansion of Security Council membership in the permanent as well as non-permanent categories (New Delhi Agenda for Cooperation, 2004). Additionally, the peace and security on the issue of non-proliferation of weapons of mass destruction and cooperation with IAEA to ensure the growth and development of use of nuclear energy for peaceful purposes, Israel-Palestine and Iraq issue has been discussed. Moreover, it has been discussed on the issue of social development like the three countries have a rich cultural history. So, they can strengthen of their cultural ties by organising a trilateral cultural fair of music, dance and cinema. The Ministers also endorsed a proposal by Brazil to host a seminar on “Economic Growth with Social Equity” with the aim to promote better knowledge among IBSA members of their national policies and strategies to promote economic and social development. Those kind of activities shows that IBSA has very clear plan to impact on global governance for new world order.

To the following meeting in the foreign ministers of the three countries in Cape Town on 10 and 11 March 2005 for the second meeting of the Trilateral Commission of the IBSA Dialogue Forum. The following issues including Millennium review summit for achieving the millennium development goals, new partnership for African development (NEPAD), Latin and South American integration, free and fair manner with transparent-rules based multilateral trading system, IBSA sectoral cooperation namely agriculture and culture, and IBSA facility for hunger and poverty alleviation were discussed.

Again, in the Foreign Ministerial meeting of IBSA on 30 March 2006; United Nations reforms, Non-proliferation, disarmament and arms control; and International trade issues were especially discussed.

IBSA as the initial trade target of US\$ 25 billion by 2015 is likely to be overshoot given the current intra-IBSA trade figure of US\$23 billion. IBSA has also partnered with developing countries, especially least-developed countries (LDCs) and post-conflict and reconstruction development (PCRD) countries through the IBSA Facility for Hunger and Poverty Alleviation (IBSA Fund) in development projects that will benefit those countries (About IBSA, 2013).

CONCLUSION

From the analysis above, it is very clear that the emerging global organization like Shanghai Cooperation Organization (SCO) and global groups like BRICS, IBSA and MIKTA have a very effective role for new world order and global governance. So far, it is very important to acknowledge that the theories of international relations like the 'theory of hegemony stability', 'neo-realist theory', 'institutional paradigm theory' and 'international regime theory' have very effective role to understand the global organizations and groups influence and impacts on global economy, global security, international politics and global governance.

Furthermore, the discussion on historical background and the importance of international organizations shows us the legitimacy and necessities of them especially after the Westphalia Era of the international system. Most importantly, the development of IO's from time to time like after the first world war; the initiation of League of Nations and after the second world war; the initiation of UN clarifies the impacts of IO's where the different groups, association, agreements for common interests proves the development of bio-polar system in the world politics. The objectives for the development of IO's after the cold war and the emergence of global organizations and global groups in the 21st century have different goals and perspectives, but they have common interests, and which is to play the crucial role in the world politics boldly and strongly. The different global groups show that they have a strong economic background for common interests.

In this light, it can be argued that the 21st century IO's and global groups have a strong role for distribution of power in world politics, for instances; both in BRICS and SCO's, China's active and effective role shows us how they want to exercise their legitimate power in world politics as counter-hegemonic way where it is very clear that they have good capacity from economic and security concern to play in the regional and world politics. In addition to BRICS and SCO's member States roles in Euro-Asia centric countries through the economic measurement and political cooperation such as the emergence of 'New Development Bank' or military cooperation between Euro-Asian countries under the umbrella of SCO's articulates that those staffs have very effective role to counter the western hegemonic power in the world. Moreover, the IBSA role for reformation of UN security council and MIKTA's active role for global governance and humanitarian activities clearly determine that the world is going to the multi-polar system from unipolar system where new emerging powers are playing their active participation, roles and capacity through the new IO's and global groups for implementing new world order.

REFERENCES

- Australian Government, Department of Foreign Affairs and Trade. (2016). MIKTA– Mexico, Indonesia, the Republic of Korea, Turkey, Australia. Accessed: 10.01.2018. Retrieved from <http://dfat.gov.au/international-relations/international-organisations/mikta/pages/mikta.aspx>
- About IBSA (2007). Archived from the original on 13 September 2007. Accessed 14.01.2018. Retrieved from http://www.ibsa-trilateral.org/about_us.html
- About IBSA (2013). IBSA 10 - YEAR ANNIVERSARY. Retrieved from <http://www.ibsa-trilateral.org/>
- Blagov, S. (2005). Shanghai Cooperation Organization Eyes Economic, Security Cooperation. Eurasia Daily Monitor. The Jamestown Foundation. Archived from the original on 1 November 2007.
- Biermann, Frank (2002). *Earth System Governance: The Challenge for Social Science*. Amsterdam: The Global Governance Project.
- BBC News. (2009). *First summit for emerging giants*. BBC News. 16 June 2009. Archived from the original on 18 June 2009. Accessed: 10.01.2018.
- Bryanski, G. (2009). *BRIC demands more clout, steers clear of dollar talk*. Archived from the original on 19 June 2009. Accessed: 10.01.2018.
- Council of Foreign Relations (2010). *The Shanghai Cooperation Organization*. Archived from the original on 11 May 2010. Accessed: 11.01.2018.
- Crockett, S. (2012). The Role of International Organizations in World Politics. *E-International Relations Students*. Accessed: 10.01.2018. Retrieved from <http://www.e-ir.info/2012/02/07/the-role-of-international-organisations-in-world-politics/>
- Cia.gov. (2017). The World Factbook — Central Intelligence Agency.
- Dowding, Keith (2000). Institutional research on the European Union, in *European Union Politics*, 1, 125-144.
- Government of South Africa, (24 March 2014). Chairperson’s Statement on the BRICS Foreign Ministers Meeting held on 24 March 2014 in The Hague, Netherlands. 24 March 2014. Accessed: 10.01.2018.
- Gjelten, T. (2010). *Seeing the Internet As An ‘Information Weapon*. National Public Radio. Accessed: 11.01.2018.
- Hutzler, C. (2006). *China, Russia, Others to Hold Joint Drills*. Associated Press. Accessed: 12.01.2018.
- Hall, Peter A. and Rosemary C. R. Taylor (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms, in *Political Studies*, XLIV, 936-957.
- Haggard, Stephan, and Beth A. Simmons. (1987). *Theories of international regimes*. *International Organization* 41, no. 3, 491-517.
- Hirst, P. (2001). *War and Power in 21st Century*. Polity Press in association with Blackwell Publishing.
- Indian Express (2011). *BRICS should coordinate in key areas of development: PM*. Accessed: 10.01.2018.

- IMF World Economic Outlook. (2011). *A Shifting Global Economic Landscape*.
- IMF World Economic Outlook. (2011). *Gross domestic product*
- IMF World Economic Outlook. (2013). *Data*.
- Keohane, Robert, O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, N.J.; Princeton University Press.
- Keohane, Robert O., and Lisa L. Martin. (1995). The Promise of Institutional Theory. *International Security* 20(1), 39-51.
- Keohane, Robert and Joseph Nye. (2000). *Realism and Complex Interdependence*.
- McDermott, R. (2007). *Kazakhstan Notes Afghanistan's Emerging Security Agenda*. Eurasia Daily Monitor. Archived from the original on 18 February 2008.
- Mearsheimer, John J. (1995). A Realist Reply. *International Security*, 20(1), 82-93.
- Mearsheimer, John J. (1994). The False Promise of International Institutions. *International Security* 19(3), 5-49.
- Newman, E. (2007) *A Crisis of Global Institutions? Multilateralism and international security*. New York, NY: Routledge.
- Nye, Joseph S., and Robert O. Keohane. (1989). *Power and Interdependence. United States of America*. Harper Collins Publishers.
- Noor Mat Yazid, M. (2015). The Theory of Hegemonic Stability, Hegemonic Power and International Political Economic Stability. *Global Journal of Political Science and Administration*, 3(6), 67-79.
- New Delhi declaration. (2007). Archived from the original on 13 September 2007. Accessed: 14.01.2018. Retrieved from http://www.ibsa-trilateral.org/n_delhi_agen_annexure_c.htm
- O'Brien, Robert, Anne Marie Goetz, Jan Aart Scholte and Marc Williams (2000). *Contesting Global Governance: Multilateral Economic Institutions and Global Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reuters (2013). *India sees BRICS development bank agreed by 2014 summit*. Accessed: 10.01.2018.
- Reuters (2013). *BRICS may decide on \$100 billion fund early 2014 – Russia*. Accessed: 10.01.2018.
- Rbth.com (2014). *BRICS countries to set up their own IMF*. Accessed: 10.01.2018.
- Report for Selected Countries and Subjects. (2017). imf.org.
- SCO (2017). *About SCO*. Shanghai Cooperation Organization.
- Thompson, A. and Snidal, D. (1999). *International Organizations*. Report at the University of Chicago, Chicago: Chicago University Press.
- The World Factbook, CIA. (2015). *Country Comparison: Area*. Accessed: 10.01.2018
- The Guardian, (2013). *BRICS eye infrastructure funding through new development bank*. Accessed: 10.01.2018.
- The Shanghai Cooperation Organization. (2008). *Chronicle of Main Events of Shanghai Five and Shanghai Cooperation Organization*.
- O'Neill, J. (2001). *Building Better Global Economic BRICs*. Goldman Sachs. Accessed: 10.01.2018.

- Voice of Russia, (2014). *BRICS morphing into anti-dollar alliance*. Retrieved from Voiceofrussia.com. Accessed: 10.01.2018.
- W. R. Böhning, W. R. (1999). The Role and Functions of International Organizations in the Field of Migrant Workers. *Regional Workshop on the ILO and International Labour Migration by the Canadian Human Rights Foundation*, 11-12 January 1999 Manila, Philippines. Accessed: 08.01.2018.
- World Population Prospects: The 2017 Revision. (2017). esa.un.org. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- WTO, (2016). *Trade recovery expected in 2017 and 2018, amid policy uncertainty*. Accessed: 12.01.2018. Retrieve from https://www.wto.org/english/news_e/pres17_e/pr791_e.htm
- MIKTA (2014). Retrieved from <http://dfat.gov.au/international-relations/international-organisations/mikta/Documents/mikta-foreign-ministers-meeting-2016-fact-sheet.pdf>
- Yahuda, M. (2004). *International Politics of The Asia Pacific* (revised and enlarged edition), London Routledge.
- Zhou, W. (2009). *Dollar slides after Russia comments, BRIC summit*. Accessed: 10.01.2018.

SURİYELİ MÜLTECİLERİN AVRUPA'YA YAYILIMI: ANALİTİK VE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

DOĞUŞ ŞİMŞEK
Koç Üniversitesi

ÖZ

Suriye'deki iç savaş, 2011'den bu yana beş milyondan fazla kişinin komşu ülkelere göç etmesine neden olmuştur. 2015 yazında Avrupa'ya yeni bir mülteci dalgası geldikten sonra, AB, Avrupa'ya giden mültecilerin akışını kontrol etmek ve azaltmak için Türkiye ile Mart 2016'da iltica taleplerini ve düzensiz göçü sınırlama konusunda anlaşmıştır. Bu çalışmada, "mülteci yayılma etkisini" anlamak için, mültecilerin göç hareketlerinin dinamiklerini belirleyen bireysel ve yapısal faktörlere odaklanılmaktadır. Bu makalede sunulan bulgular, Ocak 2015- Eylül 2015 tarihleri arasında Antakya, İzmir, Kilis, Mardin ve Şanlıurfa'da 100 Suriyeli mülteci (her şehirden 25 Suriyeli mülteci) ile yarı yapılandırılmış yüz yüze derinlemesine görüşmelere dayanarak elde edilmiştir. Suriyeli mülteciler örneği üzerinden, bu çalışmada "mülteci yayılma etkisi" kavramının kullanımı eleştirel bir biçimde sorgulanarak, mülteci hareketlerinin yayılmasına neden olan makro, mezo ve mikro düzey bağlamların analizi yapılmaktadır. Ayrıca, küresel göç politikalarının yalnızca siyasi ve toplumsal güvenlik kaygılarıyla sınırlandırılmaması gerektiği, aynı zamanda kitlesel mülteci akışlarının yönetiminde insan faktörünün de dikkate alınması gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli mülteciler, Avrupa, mülteci yayılma etkisi.

* Dr., Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, dsimsek@ku.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-8025-5390

Atf/Cite:

Şimşek, D. (2019). Suriyeli Mültecilerin Avrupa'ya Yayılımı: Analitik ve Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 491-516. DOI: 10.31679/adam-akademi.622045

SYRIAN “REFUGEE SPILLOVER” INTO EUROPE: AN ANALYTICAL AND COMPARATIVE PERSPECTIVE

ABSTRACT

The Syrian conflict has caused more than five million people to migrate to neighboring countries since 2011. After a new wave of refugees arrived in Europe in 2015, the EU collaborated with Turkey to control and reduce refugee flows arriving in Europe in March 2016. In understanding the “refugee spillover effect”, this paper pays attention to the individual and structural factors that determine the dynamics of refugee movements. The findings are based on in-depth interviews with 100 Syrian refugees in Antakya, İzmir, Kilis, Mardin and *Şanlıurfa* from January to September 2015. This paper critically questions the use of the notion of “refugee spillover effect”, and suggests an analysis of macro, mezo and micro-level contexts, that lead to emergence of spilling over of refugee movements. It is argued that global governance politics should not limit to political and societal security concerns, it should consider human aspect in responding the mass refugee flows.

Keywords: Syrian refugees, Europe, refugee spillover effect.

GİRİŞ

2011 yılından bu yana Suriye’den göç eden mültecilerin sayısı 5,6 milyon geçmiştir. II. Dünya Savaşı’ndan bu yana dünyanın en büyük kitlesel mülteci hareketi olarak tanımlanan Suriye’den göç ilk yıllarda komşu ülkeleri daha sonra da Avrupa ülkelerini etkilemiştir. Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) tahminlerine göre, 2015 yılında yaklaşık bir milyon göçmen ve mülteci Avrupa’ya göç ederken, 2016 yılında göç eden kişilerin sayısı 363.401’e düşmüştür; 2017 yılının ilk iki ayında ise deniz yoluyla Avrupa’ya göç eden kişilerin sayısı 13.924’e ulaşmıştır (IOM, 2017). 2015 yılında Avrupa’ya giden göçmen ve mültecilerin sayısı 2014 yılına kıyasla üç kat daha fazladır. Avrupa’ya göç eden mültecilerin sayısı Suriye’ye komşu ülkelere göç edenler ile kıyaslandığında yüksek rakamlar değildir, çünkü çatışmadan kaçan Suriyelilerin yalnızca yüzde beşi Avrupa’ya göç etmiştir. Bununla birlikte, Avrupa’ya yönelen mülteci hareketinin artması nedeniyle endişe duyan Avrupa ülkeleri bu hareketliliği “Suriyeli mültecilerin yayılması” nosyonu ile tanımlamıştır.

Analitik olarak, yayılma etkisi birincil etkiden sonra gelen ikincil bir etki olarak tanımlanabilir ve birincil etkiye neden olan etmenin zaman veya mekânından uzaklaştırılabilir. Mülteci akışları bağlamında bu tanım dikkate alındığında, Suriye’ye komşu olan ülkelerin, coğrafi yakınlıktan dolayı mültecileri kabul eden ülkeler olmaları gerektiği varsayılmaktadır. Ayrıca, komşu ülkelerin öncelikli olarak göç akışları ile başa çıkmaktan sorumlu oldukları ve mümkün olduğunca uzak ülkelere de bu akışların ulaşmaması için çalışmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle, “yayılma etkisi” kavramına atıfta bulunan ve sığınmacıların menşe ülkesiyle olan mesafelerine dikkat çeken ülkeler için bu durum güvensizlik ortamını ifade etmekte, bu yüzden de politika ve uygulamalarını göçmen ve sığınmacıların sınırlarına ulaşmalarını önlemek için formüle ettiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Avrupa Birliği üye devletleri, göçmen ve mültecilerin “yayılma etkisi” ile mücadele etmek için sorumlulukların yerine getirilmemesi, güvenli ve entegre sınır yönetimi ve geri kabul anlaşmasının sonuçlandırılması gibi politikalar uygulamaktadır. Buna son örnek olarak AB-Türkiye anlaşması verilebilir.

Her ne kadar Avrupa’nın kitlesel mülteci hareketlerinin “yayılma etkisi” ile ilgili endişeleri Suriyeli mültecilerin göçü örneğinde yeni bir şey gibi görünse de tarihsel sürece baktığımızda Avrupa, “yayılma etkisi” sorunuyla karşı karşıya gelme konusunda uzun bir geleneğe sahiptir. Özellikle son

kırk yılda İranlılar, Iraklılar, Afganlar ve Suriyelilerin göç hareketleri Avrupa ülkelerinin gündeminde sıkça tartışılmaktadır. Bu tartışmalar, uzak ülkelerden gelen mültecilerin göçüne neden olan etkenleri mikro, mezo ve makro düzeyde incelemeyen “yayılma etkisini” anlamaya çalıştıkları için yetersiz kalmaktadır. Başka bir deyişle, bu tartışmalara getirilen geleneksel yaklaşım çoğunlukla tarih dışı bir yaklaşımdır ve argümanların tarihsel ve yapısal bağlamda çerçevelenmesini zorlaştırmaktadır.

Bu makalede, öncelikle, “mülteci yayılımı” kavramı tartışılacak, sonra tarihsel süreç içinde Avrupa’ya gerçeklersen mülteci yayılımına değinilecektir. Sonraki kısımda ise Suriyeli mültecilerin Türkiye’den Avrupa’ya göçü makro, mezo ve mikro düzeyde araştırma sonucunda elde edilen bulgular çerçevesinde açıklanacaktır. Bu çalışmada “yayılma etkisi” kavramının kullanımını eleştirel olarak sorgulayarak, mülteci hareketlerinin yayılmasına neden olan makro, mezo ve mikro düzey bağlamının ya da bireysel ve yapısal faktörlerin çok yönlü bir analizi önerilmektedir.

MÜLTECİ YAYILIMI NEDİR?: ANALİTİK VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Dünyadaki mültecilerin büyük çoğunluğunun, menşe ülkesiyle birlikte kara veya deniz sınırlarını paylaşan ülkelerde barındığı belgelenmiştir. En fazla mülteci yüzdesi göreceli olarak düşük gelirli ülkelerde bulunmaktadır. Buna karşılık, mültecilerin göç ettikleri menşe ülkeleri ile sınırı olmayan ülkelerin neredeyse beşte üçü nispeten yüksek gelirli ülkelerdir. Bu rakamlar, dünyadaki tarihsel mülteci akışlarının gerçekliğini temsil etmektedir. Günümüzde ilticaya yol açan olayların çoğu, Güney ve Doğu’nun kırılmalı özelliklerine sahip bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler çoğu zaman kırılmalı bölgelerdeki menşe ülke ile sınırlarını paylaşan düşük gelirli ülkelerdir ve göç hareketinden öncelikli olarak bu ülkeler etkilenirler. Güvenli bir ülkeye yerleşmek isteyen sığınmacılar doğal olarak ilk önce menşe ülkesiyle sınırlarını paylaşan ülkelere göç etmektedirler (Zetter, 2007).

Bununla birlikte, göç hareketinin başlangıcından hemen sonra, ilk sığınma ülkesinde veya kendi ülkelerinde olan sığınmacılar, potansiyel olarak daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilecekleri başka bir ülkeye göç etme eğiliminde olabilirler. Ekonomik ve politik olarak kırılmalı menşe ülkeden komşu olan başka bir kırılmalı ülkeye geçmek, sığınmacıların hayatlarını devam ettirmeleri için güvenli bir ortam sağlayamayabilir. Başka bir deyişle,

sığınılan ülkenin ekonomik veya diğer özellikleri o bireyin ilk tercihi ile uyuşmayabilir. Bu nedenle, sığınmacılar iltica ülkesinden daha iyi bir yaşama erişmek için başka bir ülkeye göç etmek isteyebilirler.

“İltica alışverişi”, sığınmacıların daha iyi bir yaşam arayışı için sığınılan ülkeden başka bir ülkeye göç etmek istedikleri durumu açıklamak için kullanılmaktadır. Bu durum aynı zamanda iltica ülkelerindeki iltica sürecinin koşullarına da bağlıdır. İltica başvurusunda bulunan kişilere sağlanan haklar ve kaynaklar bir ülkeden diğerine büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Ayrıca bazı ülkelerde, kültürel, politik veya ekonomik nedenlerle, mültecilerin sığınma başvuru prosedürlerinin diğer ülkelere kıyasla daha kısa sürede gerçekleştiği de göze çarpmaktadır. Bazı ülkeler kültürel ya da politik nedenlerle, belirli ülkelere gelen mültecileri diğer ülkelere gelenlere kıyasla daha kolay kabul etmektedir. Örneğin, Türkiye’deki Avrupalı olmayan sığınmacılar Türkiye’nin 1951 Cenevre Sözleşmesi’ni coğrafi kısıtlama ile kabul etmesi nedeniyle, mülteci statüsünü amaçlanan nihai varış noktasından yani Avrupa ülkeleri veya Amerika’dan talep edebilirler. Benzer şekilde, mülteci tanıma oranının diğer Avrupa Birliği üye ülkelerinden daha düşük olduğu Yunanistan’daki sığınmacılar sığınma koşullarını en uygun şekilde sunan devleti seçme eğiliminde olabilirler.

“Mülteci yayılımı” nosyonunun; mülteci ve sığınmacıların kitlesel akınının bir sonucu olarak meydana geldiği belirtilmelidir. Kitlesel sığınmacı akınları, geçici korumanın işlevsel ve “istisnai” olarak görüldüğü durumlarda, olağanüstü olarak karşılanmaktadır, çünkü 1951 Sözleşmesi tarafından tanımlanan geleneksel mülteci rejimi, bireysel mülteci statüsü belirleme prosedürüne dayanmaktadır (Hatton, 2005; Hatton ve Williamson, 2006; Koser vd., 1998; Maas ve Truong, 2011; Thielemann ve Dewan, 2006). Kitlesel göç hareketlerinde uzun zaman alan mülteci statüsü belirleme süreci yerine sığınmacılara genel bir koruma sağlamak kısa süreli bir çözüm olarak görülmektedir. Dolayısıyla, sığınmacıların kitlesel göçü onlar için genellikle bir belirsizlik, sığınmacıları kabul eden ülkeler için de “geçici koruma” anlayışına yol açmaktadır. Bu nedenle, geçici koruma altındaki sığınmacılar daha güvenli ülkelere göç etmeye meyilli olmakta; sığınmacı kabul eden ülkeler de kitlesel göç akınlarının sözde yayılma etkisi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu makalenin sonraki bölümlerinde tartışıldığı gibi, Türkiye’nin Suriyeli mültecilere yönelik geçici koruma politikası, mültecilerin Türkiye üzerinden Avrupa’ya göç etmelerine neden olmaktadır.

Mültecilerin korunmasına yönelik uluslararası hukuk kuralına dayanarak, Suriyeli mülteciler örneğinde olduğu gibi, devletlerin iç savaştan veya siyasi çatışmalardan kaçan insanlara geçici koruma sağlayan genel bir uygulaması vardır. Kitlesele göç durumlarında mültecilerin korunmasına ilişkin bazı resmi yükümlülükleri yerine getirmek için girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin, 1990'lı yıllarda uygulanan Avrupa Birliği'nin geçici koruma direktifleri, Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelere yerinden edilen ve ülkelere geri dönemeyecek olan kişiler için uygulanan, acil ve geçici koruma sağlayan istisnai bir önlemdir (Fitzpatrick, J., 2000; Koser ve Black, 1999; Thorburn, 1995). Bununla birlikte, bu durum tamamen bağlayıcı bir yasal gelenek değildir. Şimdiye kadar AB üye ülkeleri, Suriyeli mültecileri kabul etmek için uygulanan yasal yükümlülüğü tanımamak konusunda ısrar etmektedirler.

AB'nin iltica düzenlemeleri aynı zamanda AB'deki mülteci yayılma sürecini de etkilemektedir. AB hukukuna göre, sığınmacılar girdikleri ilk Avrupa ülkesinde kalmalıdır. Bu uygulama, 1990 zirvesinden sonra kabul edilen ve yedi yıl sonra yürürlüğe giren Dublin Tüzüğü (Dublin Regulation) olarak bilinir. Birçok Avrupa ülkesi için Dublin Tüzüğü, mültecilerin AB'ye ilk giriş yaptıkları Avrupa'nın güney sınır ülkelerine geri gönderilmelerine izin veren sıkı sınır kontrolleri rejiminin temel bir aracıdır. Aslında, Dublin Tüzüğü'nün amaçları gerçekleştirilemeyebilir. Örneğin, mülteci tanıma oranı ve refah seviyesi düşük olan İtalya ve Yunanistan gibi bazı güney ülkelerine göç eden sığınmacılar, daha sonra nispeten daha iyi kabul ve uzlaştırma politikaları olan kuzey ülkelere gitmeye eğilimli olabilirler. Sonuç olarak, Avrupa'nın güney sınır ülkeleri her yıl en fazla Dublin iadesine maruz kalmaktadır, çünkü sığınmacıların çoğu o ülkelere yerleşmeyi tercih etmiyorlar. Bununla birlikte, Suriyeli mülteciler örneğinde de görüldüğü gibi, AB'nin güney sınır ülkelerine giden mültecilerin büyük bir bölümünün Almanya ve İsveç gibi refah seviyesi daha iyi olan kuzey ülkelere gitme eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir.

AVRUPA'YA MÜLTECİ YAYILIMI: TARİHSEL BİR ÖZET

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa, savaş sonrası güvenli bir ülke bulma ihtiyacı içinde olan 20 ila 30 milyon yerinden olmuş sığınmacıyı kabul etmiştir (Chimni, 1998). Soğuk Savaş döneminde, Avrupa, kıtanın doğu kesiminde bulunan komünist ülkelere ve Sovyetler Birliği'nden kaçan mülteciler için sıcak bir alan olarak resmedilmiştir. Berlin Duvarı'nın inşasından sonra da göçmen ve mültecilerin akınının komünist rejimlerden Batı

ülkelerine devam etmesiyle Avrupa'nın payı, dünyanın diğer bölgelerine kıyasla nispeten yüksek kalmıştır. Örneğin, komünist Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden göç eden göçmen ve mültecilerin sayılarının 1960 ile 1969 arasında iki milyon civarında, 1970 ile 1979 arasında bir milyonun üzerinde ve 1980 ile 1989 arasında iki milyonun üzerinde olduğu ve bu göçmenlerin ve mültecilerin neredeyse yarısının Avrupa ülkelerine göç ettiği belirtilmiştir (Münz, 1996). II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa ülkeleri, özellikle ABD ve Rusya arasındaki Soğuk Savaş sonrasında gelişen yasalar ve mevzuatların oluşmasında etkili olan dış politikalarla birlikte mültecileri kanunda kesin olarak tanımışlardır. Avrupa mülteci politikasının, göçmen ve mültecilerin kabulüne yönelik yerel düzenlemelerle sınırlı olmadığını da not etmek önemlidir. O dönemde yeni kurulan Birleşmiş Milletler, mültecilerin yerleşmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Birleşmiş Milletler, mülteciler ile çalışan en önemli uluslararası kurum olarak ortaya çıkarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ni (BMMYK) oluşturup 1951'de Mülteciler Sözleşmesini kabul etmiştir.

Batı Avrupa'daki olağanüstü kitle göçü hareketinin yavaşlaması sonrasında gelişen Soğuk Savaş mülteci politikası, 1956'daki Macar Devrimi'nin başarısız olmasıyla birlikte bir sınavdan geçmiştir. Yaklaşık 180.000 Macar mülteci, Avusturyalılar sınırı kapatmadan önce Avusturya'ya taşınmıştır (Zieck, 2013). Avusturya hükümeti mültecilere geçici koruma sağlamıştır ama aynı zamanda Batı ülkelerinin mültecilere süresiz ikamet vermelerini de istemiştir. Macar mültecilerin yarısından fazlası, çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. 1960'larda Avrupa, komünizmin idaresi altında olan ülkelerden ya da Orta Doğu'daki siyasi çatışmalardan kaçan kişilerin, özellikle Filistinli mültecilerin, göçleri ile karşı karşıya kalmıştır. Demir Blok müttefikleri 1968'de Prag Baharı isyanını sonlandırdığında, binlerce Çekoslovakyalı mülteci Avrupa ülkelerine gelmiştir (Fassmann ve Münz, 1994).

1989 sonrası dönemde, komünist rejimlerin çöküşünden sonra, Avrupa'ya yönelen en önemli mülteci akışı Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkmıştır (Fassmann ve Münz, 1994). Aslında Avrupa, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük mülteci hareketiyle karşı karşıya kalmıştır: Ekim 1992'de iki milyondan fazla kişi eski Yugoslavya'dan göç etmek zorunda kalmıştır ve göç eden kişilerin üçte ikisinden fazlası diğer Avrupa ülkelerine taşınmıştır.

Vietnam Savaşı 1970'lerin ortalarında on binlerce Vietnamlı'yı yerinden etmiştir ve basta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine

göç etmişlerdir. 1975'lerden 1990'lara kadar 150.000'den fazla Vietnamlı, Kamboçyalı ve Laoslu Avrupa'ya göç etmiştir. 1970 ve 1980'li yıllarda ise, Avrupa diğer ülkelerden göç almaya devam etmiştir (Fassmann ve Münz, 1994). Örneğin, 1973'te Şili'de yürürlüğe giren ve binlerce Şilili'nin infazına ve tutsaklığına yol açan askeri rejimle, bazı Avrupa ülkeleri Şili'den binlerce mültecinin göçü ile karşı karşıya kalmıştır (Fassmann ve Münz, 1994). 1980'lerin sonunda Türkiye'deki askeri darbe sonucunda yüzbinlerce kişi Avrupa'ya iltica etmiştir. 1980'lerin sonlarından 1990'ların sonlarına kadar 800.000'den fazla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Avrupa'da sığınma talebinde bulunmuştur (Abadan-Unat, 1995).

Soğuk Savaş sırasında Avrupa ülkeleri komünizmden kaçan insanları açıkça tercih etse de diğer baskıcı rejimlerden kaçıp sığınmak isteyenleri de kabul etmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'a askeri müdahalesi ile birlikte de binlerce sığınmacı Avrupa'ya göç etmiştir. Ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Taliban 1990'larda ulusun kontrolünü ele geçirdikten sonra Afgan mülteciler Avrupa ülkelerine göç etmeye devam etmiştir. Avrupa ülkeleri, 1979'da İslami hareketin İran'ın Şah-Shah rejimini devirmesi sonucunda başka bir mülteci dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. 1980'lerde yaklaşık 50.000 kişi İran'dan Avrupa ülkelerine sığınma talebinde bulunmuştur ve sığınma başvurularının yüzde 60'ini kabul edilmiştir. Orta Doğu'dan gelen bir diğer mülteci dalgası da 1980'lerin sonlarında Irak'dan Avrupa'ya gerçekleşmiştir (İçduygu ve Keyman, 2000).

YÖNTEM

Bu makalede sunulan bulgular¹, Ocak 2015- Eylül 2015 tarihleri arasında İzmir, Antakya, Şanlıurfa ve Mardin'de 100 Suriyeli mülteci² (her şehirden 25 Suriyeli mülteci) ile yapılan yarı yapılandırılmış yüz yüze derinlemesine görüşmelere dayanarak elde edilmiştir. Görüşülen Suriyeli mülteciler 21 ila 48 yaşları arasındaki 53 erkek ve 47 kadından oluşmaktadır. Türkiye'deki kalış süreleri, bilgiler arasında farklılaşmaktadır. Bazı katılımcılar altı ay önce Türkiye'ye göç etmiştir; diğerleri ise birkaç yıldır Türkiye'de yaşamaktadır. Çalışmada Suriyelilerin etnik ve mezhep çeşitlilikleri göz önüne alınarak Sunni- Arap, Kürt, Türkmen kökenli mültecilerle görüşülmüştür. Görüşülen kişilerin cinsiyet, etnik ve mezhep çeşitliliklerinin yanı sıra sınıfsal çeşitlilikleri (alt sınıf, orta sınıf) de dikkate alınmıştır. Görüşme soruları,

1 Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından BİDEB2232 114C145 no'lu proje ile desteklenmiştir.

2 Bu makalede 'mülteci' kelimesi hukuki değil sosyolojik bağlamda kullanılmıştır.

Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya göç etme motivasyonlarına, temel haklara erişim deneyimlerine ve sosyal ağların göç süreçleri üzerindeki rolüne odaklanmıştır. Görüşmeler Arapça, İngilizce ve Türkçe gerçekleşmiştir. Arapça gerçekleşen görüşmelerde tercüman kullanılmıştır. Görüşmeler, NVIVO nitel veri analizi programı ile tematik çerçeveye göre ayrıştırılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR, YORUM VE TARTIŞMA

Suriyeli Mültecilerin Türkiye'den Avrupa'ya Göçü: Makro Düzeyde Bir Analiz

İç savaşlar, kitlesel mülteci akınları ve nüfus yer değiştirmelerine neden olmaktadır (Keely, 2001; Huysmans, 2006; Salehyan, 2008). İnsanlar başka yerlerde güvenlik arayışı içinde ülkelerini terk ettikleri zaman göç hareketlerinden önce komşu ülkeleri etkilenmektedir. Örneğin, Afganistan, Somali, Sudan, Irak, Kongo ve Suriye'deki çatışmalardan kaçan milyonlarca insan sınırları geçip komşu ülkelere göç etmiştir. Bu göçlerin en yeni örneği, önce beş komşu ülkeye sonra da başka ülkelere yönelen büyük bir mülteci akını yaratan Suriye iç savaşıdır. Bu göç hareketinin sonucunda Türkiye'de 3,6 milyon, Lübnan'da 938.000, Ürdün'de 660.000, Irak'ta 253.000, Mısır'da ise 133.000 'den fazla kişi olmak üzere Orta Doğu'da 5.6 milyondan fazla Suriyeli mülteci ikamet etmektedir (BMMYK, 2019). Bu yüksek sayılara ek olarak, bölgedeki kitlesel göçün bir etkisi olarak Suriyeli mültecilerin Orta Doğu dışındaki diğer ülkelere gerçekleşen göç hareketleri de giderek artmaktadır. Örneğin, uluslararası koruma isteyen Avrupa Birliği'nin (AB) 28 üye ülkesine göç eden Suriyelilerin sayısı 2014'te 138.000'den 2015'in ortalarında 311.000'e yükselmeye devam etmiştir ve 2016 yılında 363.401 mülteci ve göçmen deniz yoluyla Avrupa'ya göç etmiştir (IOM, 2017).

Savaştan kaçan Suriyelilerin yalnızca yüzde 6'sı Avrupa'ya göç etmiştir (IOM, 2017a). 2015 yazında Türkiye'den Avrupa'ya göç eden mültecilerin sayısı çok artmıştır. Uluslararası koruma elde etmek amacıyla Avrupa'ya göç eden mültecilerin sayısı 2014 yılında 138.000 iken 2015 yılı sonunda yaklaşık 500.000'e yükselmiştir. 2015 yazında Avrupa'ya yeni bir mülteci dalgası geldikten sonra Avrupa Birliği, Avrupa'ya göç eden mültecilerin akışını kontrol etmek ve azaltmak için Türkiye ile iş birliği yapmıştır. Düzensiz göçü sınırlandırmak için, Avrupa Birliği ve Türkiye 29 Kasım 2015 tarihinde bir Eylem Planı üzerinde anlaşmıştır. Mart 2016'da Avrupa Birliği üye devlet-

leri, AB-Türkiye Eylem Planının uygulanmasını görüşmek üzere bir araya gelmiştir ve 18 Mart 2016'da AB ile Türkiye arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, 20 Mart 2016 tarihinden itibaren Türkiye üzerinden Yunan adalarına giden tüm düzensiz göçmenler 4 Nisan 2016'dan itibaren Türkiye'ye geri gönderilecek ve geri gönderilen her Suriyeli için Türkiye'de kayıtlı olan bir Suriyeli Avrupa Birliği üyesi ülkelere yerleştirilecektir. Buna karşılık, Avrupa Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının AB ülkelerine vizesiz girişinin önünü açacak olan yol haritasının hayata geçirilmesini hızlandırması ve Türkiye'de ikamet eden mültecilerin hayat şartlarının iyileştirilmesi için toplam 6 milyar Euro ödemesi konusunda anlaşılmıştır. Bu miktarın yarısını ödeyen AB'nin diğer yarısını da 2019 yılı içinde ödemesi beklenmektedir (Simsek, 2017). Anlaşmanın uygulanmasıyla birlikte Türkiye'den Yunan adalarına giden düzensiz göçmenlerin sayısında 2015 yazına kıyasla azalma görülmüştür (EC, 2016). Anlaşmanın uygulanmasından sonra 1 Mayıs 2016 tarihinden bu yana Yunanistan'a giden düzensiz göçmenlerin günlük ortalama sayısı 47'ye düşmüştür (Adam, 2016). Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı Frontex'e göre, 2015 yılında 1.822.177 göçmen Akdeniz üzerinden, başta Yunanistan ve İtalya olmak üzere, Avrupa'ya ulaşmıştır (Frontex, 2017). 2016 yılında, AB üye devletleri, toplam 511.371 düzensiz geçiş tespit etmiştir ve bu rakam 2015 yılındaki 1,8 milyon düzensiz geçiş ile karşılaştırıldığında yüzde 72'lik bir azalmaya tekabül etmektedir (Frontex, 2017).

20 Eylül 2016'dan bu yana, Yunanistan'a düzensiz giriş yapan 42 Suriyeli başta olmak üzere 170 kişi AB-Türkiye Bildirgesinin ardından Yunanistan'dan Türkiye'ye geri gönderilmiştir (EC, 2016a). Türkiye'ye geri gönderilen diğer göçmenler arasında Pakistanlılar, Afganlar, Cezayirli, Iraklılar, Bangladeşliler, İranlılar, Sri Lankalılar ve Faslılar da vardı (EC, 2016a). Türkiye'de gerçekleşen darbe teşebbüsünün ardından, Yunanistan'dan gönderilen göçmenlerin geri kabul ve iade faaliyetleri Eylül ayına kadar geçici olarak kesintiye uğramıştır (EC, 2016).

Avrupa Birliği, Türkiye'nin, 2014 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile göçmen, sığınmacı ve mültecilerin haklarını garanti altına aldığı ve bu yüzden de güvenli üçüncü ülke olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünerek Türkiye'nin uluslararası korumaya ihtiyacı olan tüm insanlar için etkili iltica prosedürlerine erişimlerini sağladığını vurgulamaktadır. Anlaşma, insan hakları örgütleri, sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler tarafından özellikle AB'nin Türkiye'yi güvenli üçüncü ülke

olarak kabul etmesi, uygulanabilirliği ve yasallığı konusunda eleştirilmiştir. Yasal olarak, Türkiye, bazı gözlemciler göre üç temel nedenden dolayı AB İltica Usulleri Direktifi kapsamında güvenli üçüncü ülke değildir. Birinci neden, Türkiye'nin 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nü coğrafi kısıtlama ile uygulaması nedeniyle sadece Avrupa'dan sığınma talebinde bulunan kişilerin mülteci statüsü talep edebilmesidir. İkinci neden, ülkedeki güvensiz durum ve devam eden silahlı çatışmalar nedeniyle ülke içinde iltica akışının meydana gelmesidir. Üçüncü neden ise, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2018 yılında yayınlanan raporuna göre, Türkiye'deki Suriyelilerin Suriye'de çatışmalı bölgelere zorla geri gönderilmesidir (HRW, 2018).

Avrupa'ya Göç veya Kaçakçılık: Mezo Düzeyinde Bir Analiz

1970'lerden sonra göçmen işçilerin aile birleşimi ile birlikte yaşanan ekonomik ve sosyal gerilimler, Batı Avrupa ülkelerinin göçmen alımını azaltmayı hedeflemesine neden olmuştur (Nadig, 2002). Avrupa'ya yönelen göç akışı çözülmesi gereken bir "sorun", göçmenler ise Avrupa için "tehdit" olarak görülmüştür. Kısıtlayıcı göç politikaları sonucunda yasal statü eksikliği ve haklara sınırlı erişim sonucunda zorunlu göçmenler bir ülkeden diğerine düzensiz olarak hareket etmektedir. Birçok göçmen, AB'nin güneydoğusundaki deniz ve kara sınırını oluşturması, Asya, Avrupa ve Afrika'nın kavşağındaki coğrafi konumu, İran ve Irak ile toprak sınırlarının kontrolünün az olması ve Doğu ve Güneydoğu'daki yasadışı sınır geçişleri nedeniyle Batı'daki hedef ülkelere ulaşmak için Türkiye'yi köprü olarak kullanmayı amaçlamıştır (İçduygu ve Yüksek, 2010, s. 443). Birçok göçmen için, bir ülkenin geçici veya kalıcı olması genellikle ilk varış ülkesinin göç politikalarına ve yapısal bağlamına bağlı olduğundan kesin değildir. İlk varış ülkesindeki kısıtlayıcı politikaların ve gelecek belirsizliğinin bir sonucu olarak, birçok göçmen düzensiz geçiş yolunu izlemektedir. Bu durum, göçmen kaçakçıları için gelişmekte olan bir pazarın oluşmasına neden olmuştur.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Suçlar Sözleşmesine göre, "göçmen kaçakçılığı", doğrudan veya dolaylı olarak, maddi bir çıkar elde etmek için, bir kişinin vatandaşlığını taşımadığı veya daimi ikametgah sahibi olmadığı bir Taraf Devlete yasadışı girişinin temini anlamına gelir" (Uluslararası Organize Suç Sözleşmesi, Palermo, 2003, Ek. 3). "Göçmen kaçakçılığı", bir göçmenin başka bir ülkeye belgesiz giriş yapması için ödeme yapmasıyla ya da ideolojik sebepler nedeniyle veya yakınlık durumunda düzensiz geçişi sağlayan kişiye herhangi bir ödeme yapılmaksızın da oluşabilir. Göçmen ka-

çakçılığının büyümesi, kısıtlayıcı göç politikalarının istenmeyen bir sonucu olarak görülmektedir (Castles, 2004). Kaçakçılar, göçmenlere, özellikle vize kısıtlamaları ve sınır kontrollerinin yoğun olarak görüldüğü durumlarda, doğrudan kısıtlayıcı göç politikalarından kaynaklanan engellerin üstesinden gelmeleri için bir hizmet sunmaktadır. Göçmenlerin göç politikalarıyla ilgili olarak karşılaştıkları engeller kaldırılırsa, kaçakçıların hizmetlerine gerek kalmayacak veya daha az talep edilecektir (Koser, 2000, s. 106).

Bireyler ve kurumlar arasındaki ilişkiye odaklanarak mezo düzey analiz yapan araştırmaların sayısı azdır. Bireyler ve kurumlar arasındaki ilişki göç bağlamında, Castles ve Miller (2003) tarafından örgütler, avukatlar, acenteler, kaçakçılar ve diğer aracı kurumlardan oluşan bir “göç endüstrisi” olarak tanımlanmaktadır. İnsan kaçakçılığına dair literatür, ekonomik ilişkilerin baskınlığına odaklanmakta ve bunu bir işletme olarak tanımlamaktadır (Salt ve Stein, 1997:476). Kaçakçılık, ulusötesi bir hizmet sektörü olarak teorileştirilmiştir (Bilger vd., 2006). Bu sektörün mekanizmasının nasıl işlediğinin anlaşılması için, bireylerin ve grupların sosyal ağları ve göçmenlere hizmet sağlayan ağlar içinde ve arasında geçici iş birliği yapılması üzerinde durulmalıdır (Baird, 2013; İçduygu ve Toktaş 2002; Neske, 2006). Ağ modelinde ana odak, aracılar ile yapı arasındaki sosyal ilişkiler ve bu ilişkilerin insan kaçakçılığı operasyonu üzerindeki rolüdür. Bu ağların işlevi, göç akışlarının büyüklüğünden, göç yönetimi politikalarından ve sınır kontrollerinden de etkilenmiştir.

Kaçakçı Bulma ve Ağların Kullanımı

Suriye'den komşu ülkelere ve ardından Avrupa'ya gerçekleşen göç, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana yaşanan en büyük ikinci kitlesel göç hareketidir. 2011'den bu yana, 5,6 milyondan fazla Suriyeli komşu ülkelere-- Lübnan, Ürdün, Türkiye, Mısır ve Irak- sığınmıştır (BMMYK, 2019). Bu ülkeler arasında Lübnan, Ürdün ve Türkiye, en fazla Suriyeli mülteciyi barındıran ülkeler oldukları için mülteci akışından derinden etkilenmişlerdir. Bununla birlikte, bu ülkelerin yaşadıkları siyasi, ekonomik ve mezhepsel sorunlardan dolayı mültecilerin ihtiyaçlarına cevap verebilme yetenekleri de sınırlıdır. Uluslararası toplum komşu ülkeler kadar mülteci barındırmamaktadır. Kısıtlayıcı göç politikaları ve AB düzenlemelerinin bir sonucu olarak, Türkiye'deki birçok Suriyeli mülteci düzensiz yollarla Avrupa'ya göç etmeyi tercih etmektedir. İnsan kaçakçılığının kitlesel göç hareketleri durumunda

nasıl işlediğini ve uluslararası ağların kaçakçılık operasyonundaki rolünü anlamak için, bu makalede Türkiye’deki Suriyeli mülteciler örneği üzerinden düzensiz göç hareketlerine odaklanılmıştır.

Türkiye’den Avrupa’ya gitmeye çalışan Suriyeli mülteciler Doğu Akdeniz yolunu takip etmektedir. Uluslararası Göç Örgütü’ne (IOM) göre, 613.000’den fazla göçmen ve mülteci, 2015’in başından beri Akdeniz’i geçerek Avrupa’ya ulaşmıştır; 3.100’den fazla insan da göç yolunda yaşamını kaybetmiştir (IOM, 2017). IOM’nin son verileri 2015-18 arasında 1 milyondan fazla göçmenin deniz yoluyla Yunanistan’a ulaştığını ve 454.000’den fazla göçmenin de İtalya’ya ulaştığını göstermektedir (IOM, 2017a). Birçok mülteci, başka ülkeye göç etmek için ulusötesi ağlar kullanmaktadır, ancak bazı durumlarda kişiler arası ilişkiler, iltica başvurusunda bulunamayan göçmenlerde olduğu gibi sınırları aşmaya yetmemektedir. Sonuç olarak, birçok mülteci göç etmek için örgütsel bağları kullanmaktadır. Kyle ve Koslowski (2001, s. 27), küresel insan kaçakçılığı operasyonlarının nasıl çalıştığını analiz etmek için topluluk temelli göç ağları, seyahat acenteleri ve büyük çaplı uluslararası kaçakçılık ağları dahil olmak üzere farklı organizasyon ağlarına bakılması gerektiğini vurgulamıştır. Bazı göçmenler, insan kaçakçılığı operasyonunu kullanmak için varış ülkesinde veya menşe ülkede yaşayan ailelerinden ve yakınlarından finansal destek almak gibi ulusötesi ağlardan faydalanırken diğerleri insan kaçakçılarının sağladığı hizmeti kullanmak için kendi finansal kaynaklarına güvenmektedir. Türkiye’deki Suriyeli mülteciler örneğinde, insan kaçakçılarında ulaşmak için ulusötesi ağların kullanılması önemlidir.

Araştırma kapsamında görüşülen birçok Suriyeli, kaçakçılara ulaşmak için ulusötesi ağlar kullandıklarını söylemişlerdir. Çoğu Suriyeli, Türkiye-Yunanistan sınırını geçmek için Suriye, Avrupa ve Türkiye’deki aileleri ve yakınları aracılığıyla kaçakçılara ulaşmakta ve daha sonraki hedeflerine erişmek için sınırı düzensiz yollarla geçmiş olan kişilerle ulusötesi sosyal ağlar üzerinden bağlantı kurarak bilgi edinmektedirler.

İki yıl önce Türkiye’ye geldiğimde kaçakçılara 1.200 dolar verdim ama sonra onlardan haber almadım. Her zaman Avrupa’ya gitme fikrine sahiptim. Amcam Almanya’da yaşıyor. Onun yardımı ile yeni bir kaçakçılık ağı buldum (33 yaşında, erkek, Mardin).

Arapçada “Traveller’s Platformu” adında bir Facebook grubu var ve Suriyelilerin Avrupa’ya gitmesi için gerekli olan özellikle seyahat, ödeme ve buluşma noktaları gibi önemli konularda bilgi sağlıyor. Kaçakçılar bu sayfadan göçmen-

lere ulaşıyor. Birçok Suriyeli, bu sayfayı kaçakçı bulmak için kullanıyor (29 yaşında, erkek, Antakya).

Facebook üzerinden mültecilere ulaşan kaçakçılar, yalnızca Türkiye'deki Suriyelilere rehberlik etmemekte, aynı zamanda Suriye'de bulunan ve Avrupa'ya göç etmek isteyen Suriyelilere de hizmet vermektedir. Türkiye'de insan kaçakçılığı şebekesinin üç ana kesimi vardır; bunlar Türkiye'de Türkiyeli, Suriyeli, Faslı veya Mısırlı olan ve Facebook ya da telefon üzerinden göçmenlere ulaşanlar, hizmet bedelini ödeyen göçmenler ve büyük ölçüde Türkiyeli olan tekne kaçakçılarıdır. Türkiye'de bulunan bir kaçakçı, operasyonunun nasıl çalıştığını *New Republic*'e şu şekilde açıklamıştır: “Günde 1500’den fazla kişi beni arıyor. Altı tane telefonum var. Çalışanlarım tüm telefon görüşmelerine cevap veriyor... Kaç kişinin tekneye bineceğini sormak için doğrudan mültecilerle iletişim kurmaya çalışıyorum. Ben onlara yardım ediyorum çünkü eğer ben yapmazsam, başka bir kaçakçı bulurlar. Boğulan insanların görselleri bile göçmenlerin fikirlerini değiştirmiyorsa benim değiştirmem çok zor. Facebook hesabıma bakın: tüm durum güncellemelerim ülkemizi terk etmememiz gerektiğini vurguluyor; Avrupa’ya gitmeyin diyorum”³ (Mire ve Winograd, 2015).

Türkiye'nin sahil şehri İzmir, Yunanistan'a ulaşmaya çalışan Suriyeli mültecilerin yola çıkış noktalarından biridir bu nedenle Türkiye'nin diğer şehirlerinde yaşayan Suriyeliler ve yakın zamanda Suriye'den Türkiye'ye gelenler direk İzmir'e gitmektedir. İstanbul'daki bir görüşmeci kaçakçıların Türkiye'deki operasyonunu şu şekilde tasvir etmiştir: “kaçakçılar İzmir dışındaki şehirlerde bulunan göçmenlerle buluşup onları otobüslerle İzmir'e götürüyor” (27 yaşında, erkek, İstanbul). Göçmenlerin rotası, İzmir'den Yunanistan'a, oradan Makedonya'ya, sonra Sırbistan ve Macaristan'a, oradan da Almanya'ya doğru gerçekleşmektedir. Araştırma sırasında görüşülen Suriyeli mülteciler, Türkiye'deki kaçakçıların resmi olmayan merkezi İzmir, Basmane'ye vardıklarında, yolculuk öncesi birkaç günü parklarda, sokaklarda ya da otellerde konaklayarak geçirdiklerini söylediler ve birçoğu can yelekleri ile dolu olan siyah çöp poşetleri ve içi dolu sırt çantaları ile göçmenlerin uğrak yeri olan Basmane metro istasyonunun karşısındaki kafede oturarak kaçakçılardan yolculuk zamanı ile ilgili haber bekliyorlar. Bazı göçmenler güvenilir ve uygun ücretli kaçakçı bulmak için yolculuğa başlamadan önce İzmir'de biraz zaman geçirmeyi tercih ediyorlar.

3 Loubna Mire ve Miguel Winograd (2015). The King of the Shores: An Interview with a Syrian Refugee Smuggler. *New Republic*, 2 November 2015, <https://newrepublic.com/article/123247/king-shores-interview-syrian-refugee-smuggler> adresinden 21 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.

Suriye'den 16 gün önce İzmir'e geldim. Arkadaşım İzmir'den Yunanistan'a gitti, ben de Yunanistan'a gitmek için buraya geldim. Yolculuğun güvenli olmadığını biliyorum. Güvenilebileceğim kaçakçıyı seçmem gerekiyor. Bu yüzden burada biraz zaman geçirmeyi ve en iyi seçeneği aramayı tercih ediyorum (25 yaşında, erkek, İzmir).

Bazı Suriyeli mülteciler, Yunanistan'a gitmek için Suriye'den direk İzmir'e gitmişlerdir daha sonra da Yunanistan'a geçiş sürecinde, özellikle Türkiye'de yaşamamış olan mülteciler, sosyal ağlarını, İzmir'de kalacak yer, kaçakçı bulmak ve ulaşım yollarına ilişkin bilgi toplamak için kullanmaktadırlar. Deniz sınırını geçiş için ücret aralığı, yolculuk için kullanılan teknenin türüne de bağlı olarak 1.200 ila 2.500 dolar arasında değişmektedir; lastik bot ile sınırı geçmek için 1.200 dolar, turistik yat ile geçmek için ise 2.500 dolar alınmaktadır. Araştırma sırasında görüşülen bir kaçakçı göçmenlerden alınan ücretleri şu şekilde ifade etmiştir: "Her yolculuktan 10.000 ila 15.000 dolar arasında kazanıyorum. Her yolcu için ise 1.200 dolar alıyorum". Görüşülen birçok Suriyeli, kaçakçılara ödenen ücretin çok yüksek olduğunu ve bu tutarı ödemekte zorlandıklarını söylemiştir. İzmir'de görüşülen Suriyeli mülteci kaçakçıya ödenecek olan ücreti karşılamakta zorlandığını şu sözlerle açıklamıştır:

Kaçakçı, Yunanistan'a ulaştırmak için 1200 dolar, ardından Almanya'ya götürmek için 1500 dolar istiyor. 1200 dolar ödedim ancak ödemenin kalanı için param kalmadı. Avrupa'daki ailemden para alacağım (28 yaşında erkek, İzmir).

Mülteciler, uluslararası ağlarını yalnızca finansal destek almak ve kaçakçı bulmak için değil; aynı zamanda Avrupa'ya gidiş yolu ve takip edilecek rotalar ile ilgili bilgi edinmek için de kullanmaktadırlar. Göçmenler, düzensiz göç sürecinde kaçakçılara güvenmedikleri için kendileri de bu süreçte aktif rol oynamaktadırlar. Yolculuk tehlikeli olduğu için, botlardaki göçmenler, karadaki göçmenler tarafından cep telefonlarına yükledikleri uygulamalar ile takip edilerek ve aynı rotayı geçen göçmenlerden rotalar hakkında bilgi edilerek kendilerini korumaya çalışmaktadırlar.

Akıllı telefonlarımıza yüklediğimiz bir uygulama var. Bu uygulama ile video yükleyebiliriz veya birisiyle konuşabiliriz. Bu uygulamayı teknedeki kişilerin durumunu öğrenmek için kullanıyoruz. Botlardaki göçmenler, tehlikeli bir durum olduğunda bu uygulamayı kullanarak bize sesli mesaj ve konum gönderiyorlar. Biz de karadan yardımcı olmaya çalışıyoruz (23 yaşında, erkek, İzmir).

Sosyal medyayı tanıdığım insanlarla iletişim kurmak için kullanıyorum. Almanya'daki ailem ayrıca göç sürecinde kullanılacak rotalar ile ilgili bilgi paylaşıyor. Kendimi nasıl koruyabileceğime dair ipuçları da gönderiyor. Aynı rotayı takip eden ve Avrupa'ya gelen insanların da içinde olduğu WhatsApp grupları

var. Eğer kaybolursak ya da bir sorun çıkarsa bu gruplara yazıyoruz. Gruplardaki kişiler bizi doğru rotaya yönlendiriyorlar (32 yaşında, erkek, İzmir).

Göç yolundaki Suriyeli mülteciler, uluslararası ağlarını yolculuğa başlamadan önce, yolculuk sırasında ve yolculuktan sonra yaygın olarak kullanmaktadırlar. Suriyeli mültecilerin çoğu Avrupa'ya ulaşma hedefinde; kaçakçıları bulmak, hizmet için ücret ödemek ve rotalar ve olası tehlikeler hakkında bilgi almak için sınırları aşan uluslararası ağlarına güvendiklerini söylemişlerdir.

Üçüncü yılı dolan AB-Türkiye anlaşmasının sonucunda, Yunan Adaları'na giden mülteci ve göçmenlerin sayısı önemli ölçüde düşmüştür (EC, 2016). Türkiye'nin Suriyeli mültecilere vatandaşlık vermeye başlaması nedeniyle Avrupa'ya giden Suriyeli mültecilerin sayısının azalacağı varsayılsa da tüm Suriyelilere vatandaşlık verilmeyeceği için bir kısmı düzensiz yollarla Avrupa'ya gitmeyi deneyecektir. Suriyeli mülteciler örneği üzerinden insan kaçakçılığı operasyonunu inceledikten sonra, bir sonraki bölüm Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya gitme veya Türkiye'de kalma ile ilgili karar verme sürecinde rol oynayan faktörlere değinecektir.

Mülteciler Neden Avrupa'ya Gitmek veya Türkiye'de Kalmak İstiyor: Mikro Düzeyde Bir Analiz

İnsan kaçakçılığı üzerine yapılan araştırmalar, bireysel veya aile olarak düzensiz göç etme kararını alma nedenlerinin mikro düzeylerini nadiren analiz etmiştir. Makro ve mikro analiz düzeyleri, bireylerin neden kaçakçılık hizmeti için para ödemeye karar verdiklerini göstermektedir, çünkü kısıtlayıcı göç politikaları onlara seçenek bırakmamaktadır. Ancak, makro ve mezo düzeyleri bireysel alınan kararların nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Birçok Suriyeli, işgücü piyasasına erişim, eğitim ve sağlık haklarına erişim, ücretsiz konaklama, işsizlik ödeneği alma gibi daha iyi bir yaşam beklentisinin, Avrupa'ya taşınma kararlarının arkasındaki ana etkenler olduğunu belirtmiştir.

Avrupa'ya gitmek istiyorum. Burada iş yok. İnşallah Türkiye hükümeti bizim çalışma hakkı almamızı kolaylaştıracak. Gelirimiz yok, işimiz yok. Kamplarda bizim için gelecek yok (20 yaşında, erkek, Antakya).

2012'den beri Mardin'de yaşıyorum. Üç çocuğum var. Onlardan biri hastalandı; ateşi çok yükseldi. Buradaki hastanede hiçbir şey yapmadılar. Diyarbakır'daki bir hastaneye götürdük, ancak doktorlar orada bakmıyor. Çocuğum o zamandan beri konuşmıyor, hareket edemiyor. Çocuğumun tedavisi için Avrupa'ya gitmek istiyorum (29 yaşında, kadın, Mardin).

Avrupa'ya gitme kararlarının ardında yatan nedenler arasında çoğunlukla istihdam, eğitim, sağlık ve barınma dahil olmak üzere temel haklara erişim ile ilgili sıkıntılar bulunmaktadır. Suriyeli mültecilere çalışma iznini öngören 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91'inci Maddesine dayanılarak hazırlanan 2016/8375 sayılı Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun uygulanmasından iki yıl sonra, 15/01/2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemeye göre geçici koruma altındaki kişiler geçici kimlik belgesinin düzenlenme tarihinden altı ay sonra ikamet ettikleri illerde çalışma izni için başvuruya hak kazanmaktadırlar. Çalışma izni başvuruları, geçici koruma sağlanan Suriyeli mülteciyi çalıştıracak olan işveren tarafından yapılmaktadır. Çalışma izni ile ilgili diğer koşul da çalıştıkları işyerindeki işçi sayısının yüzde 10'unu geçemeyecek olmasıdır. Bu kriterler, çoğu Suriyeli mültecinin çalışma izni almaları önünde engel olmaya devam etmektedir. 2018 yılı rakamlarına göre Türkiye'de 32.199 Suriyeli mülteci çalışma izni almaya hak kazanmıştır (Mülteciler Derneği, 2019). Dolayısıyla, mültecilerin büyük bölümü hala kayıt dışı ekonomide çalışıyor. UNICEF'in açıkladığı son verilere göre Ocak 2019 itibarıyla 645 bin Suriyeli çocuk okula kayıtlı iken, yaklaşık 400 bin çocuk eğitime erişememektedir (UNICEF, 2019). Temel haklara erişimde yaşanan sıkıntılar Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya göç etme kararlarının ana nedenini oluştururken, maruz kaldıkları ayrımcılık da onları Türkiye dışına göç etmeye itmektedir. Kaçakçılar vasıtasıyla Avrupa'ya gitme kararı gönüllü olarak verilmektedir. BMMYK yoluyla üçüncü ülkeye yerleştirilme süreçleri de çok uzun sürdüğü için Suriyeliler, hayatlarını tehlikeye atarak kaçakçıların yardımıyla deniz sınırını geçmeyi göze almaktadırlar.

Yolculuğun uzun, tehlikeli ve riskli olduğunu biliyorum ama yine de deniz yoluyla Avrupa'ya gitmek istiyorum. İki seçenek arasında seçim yapıyorum, Suriye'de ya da denizde ölmeyi tercih ediyorum. Kim bilir belki Avrupa'ya geçebilirim. Ben denemek istiyorum (45 yaşında, erkek, Mardin).

Babamın şu anda yaşadığı İsveç'e gitmek için BMMYK'ya başvurdum. Ancak 2022'de görüşme için bana bir randevu verdiler. Türkiye'de 7 yıl bekleyemem, bu yüzden kaçakçı istihdam ederek Avrupa'ya gitmeye karar verdim (28 yaşında, erkek, Kilis).

BMMYK'ya yapılan yerleştirme başvurularından uzun süre sonuç alınmaması nedeniyle birçok göçmen, ölüm ve yoksulluk ile karşılaşacaklarını bilseler de Avrupa'ya kaçakçılar vasıtasıyla gitmektedirler. Görüşülen Suriyelilerin çoğu statülerindeki belirsizlik, iş piyasasına erişimin zor olma-

sı nedeniyle zorunlu olarak kayıt dışı çalışmaları nedeniyle Türkiye’de bir gelecek kuramadıklarını ve Avrupa’ya gitmek istediklerini söylediler. Suriye’den Avrupa’ya gitmek için Türkiye’ye gelenler, hızlı bir şekilde ayrılmak zorunda oldukları için çoğu zaman varış yerleri hakkında olumlu bir seçim yapamadıkları gibi tercih ettikleri varış noktasına ulaşmak için yeterli paraya da sahip olamıyorlar.

Çoğu mülteci, Türkiye’de uzun süre hayatta kalmalarını zorlaştıran ve onları kaçakçıların ellerine bırakan finansal ve duygusal zorluklar yaşamaktadır. Avrupa’da yaşamak, birçok Suriyeli için pratik nedenlerden dolayı çekici görünmekle birlikte, bazıları da dini ve kültürel farklılıklar nedeniyle Avrupa’da yaşamayı tercih etmemektedir.

Avrupa’ya gitmeyi tercih etmiyorum çünkü eşim ve annem baş örtüsü takıyor. Avrupa’daki insanlar Müslümanları sevmiyorlar. Eşimle birlikte Suriye’ye döneceğim (35 yaşında, erkek, Antakya).

Avrupa’ya giden bazı Suriyelilerin kültürel farklılıklar ve ayrımcılık nedeniyle orada mutlu olmadığımı biliyorum. Buraya geri gelmek istiyorlar ama yapamıyorlar. Ben de bu yüzden Avrupa’ya gitmeyi düşünmüyorum (26 yaşında, erkek, Şanlıurfa).

Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu, adaptasyonlarının kolay olabilmesi için kişilerarası ağlarının bulunduğu ve aile birleşiminin gerçekleşebileceği ülkelere göç etmeyi tercih etmektedirler (Şimşek, 2017, s. 174- 175). Suriyeli mülteciler örneğinde, Suriye’deki ve Avrupa’daki aileleriyle sürdürdükleri ulusötesi ağlar, Avrupa’ya gitmeye karar vermede ve yolculuklarını hem finansal hem de pratik olarak düzenlemede önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan, Suriyelilerin Avrupa’ya gitme fikri, Türkiye’nin Suriyeli mültecilere vatandaşlık sağlama planından da etkilenebilir.

Almanya’ya taşınmayı planlıyorum çünkü Almanya’nın Suriyeli mültecilere fırsatlar ve haklar sunduğunu ve onlara süresiz ikamet verdiğini duydum. Ancak, Türkiye’de bir iş bulabilir ve Türkiye vatandaşlığı alabilirsem, Türkiye’de kalacağım (42 yaşında, erkek, Kilis).

Şahsen ben Avrupa’ya gitmeyi tercih etmiyorum, çünkü Avrupa Müslümanları sevmiyor. Türkiye’de işler kötüye giderse Avrupa’ya gitmeliyiz. Türkiye’de güvende hissetmek istediğimiz için vatandaşlık önemli. Eğer Türkiye vatandaşı olursak, Türkiye’ye kalıcı olarak yerleşiriz (48 yaşında, erkek, Şanlıurfa).

Türkiye’deki Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi, Avrupa’ya yönelik göçü azaltabilir; ancak yalnızca profesyonellere, yatırımcılara ve yüksek vasıflı Suriyelilere vatandaşlık verilmesi, daha az vasıflı Suriyelilerin, Türkiye’deki gelecekleriyle ilgili belirsizlikler nedeniyle, Avrupa’ya göçünü arttı-

rabilir. Haklara ve kaynaklara erişim ve kalıcı bir statüye sahip olmak, Suriyeli mültecilerin güvende hissetmelerini sağlayarak Türkiye’de yerleşik bir hayat kurmalarına neden olabilir.

SONUÇ

Akdeniz üzerinden Avrupa’ya giden mültecilerin sayısı 2014 yazının başından bu yana hızla artmıştır ve rekor sayılara ulaşmıştır. IOM’nin rakamlarına göre 2015’te 1 milyondan fazla mülteci Avrupa’ya gitmiştir (IOM, 2017). AB -Türkiye göç anlaşması neticesinde, Avrupa’ya giden mültecilerin sayısı 2016 yılında 169.060’a düşmüştür (IOM, 2017). Son on beş yılda gerçekleşen İranlı, Iraklı ve Afgan mültecilerin göç hareketlerine baktığımızda Suriyeli mültecilerin göç hareketlerinin de İranlı, Iraklı ve Afgan mülteciler örneğinde olduğu gibi sadece Avrupa’ya değil daha uzak ülkelere yöneleceğini göstermektedir.

Bu makalede, “yayılma etkisi” bağlamı Suriyeli mülteciler örneği üzerinden eleştirel bir şekilde ele alınmış ve mültecilerin göç hareketlerinin yayılma etkisine neden olan makro, mezo ve mikro düzey analizlere odaklanılmıştır. Makalede, “yayılma etkisi” kavramının, bireysel ve yapısal faktörlerin yanı sıra mültecilerin deneyimlerinin de aktarıldığı makro, mezo ve mikro düzey arasındaki ilişkileri analiz ederek açıklanması gerektiği savunulmuştur. Mültecilerin üçüncü ülkeye göçlerini belirleyen faktörlerin “mülteci yayılma etkisinin” analizinde göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Komşu ülkeler en fazla sayıda Suriyeli mülteciyi barındırmaktadır. AB üye ülkelere göç eden Suriyelilerin sayısı artmış olmasına rağmen, komşu ülkelerdeki Suriyeli mültecilerin sayısına kıyasla hala düşüktür. Makro düzeyde, devletlerin iltica ve göç politikaları ve prosedürleri, mültecilerin Avrupa’ya yönelik göçlerini anlamada belirleyici olan faktörlerden biridir. Örneğin, Türkiye’de Avrupalı olmayan zorunlu göçmenlerin çoğu, Türkiye’nin 1951 Cenevre Sözleşmesi üzerindeki coğrafi kısıtlama nedeniyle mülteci statüsüne sahip olamadıkları için Avrupa veya Kuzey Amerika’ya gitmeye çalışmaktadır. 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi, ülkelerinde zulüm riski altındaki kişilere koruma sağlamak için bir sistem oluştursa da kitlesel göç hareketlerini yürütmek için tasarlanmamıştır. Geçici koruma bir tür koruma sunsa da zorunlu göçmenler ve göçmen alan ülkeler için belirsiz bir ortam yaratmaktadır. Bununla birlikte, AB üye devletlerinde sorumlulukların dışsallaştırılması, göçmenle-

rin sınırlarına ulaşmalarını önlemek için kısıtlayıcı iltica ve göç politikaları ve güvenli sınır yönetimi, göçmenlerin ve mültecilerin Avrupa'ya düzensiz yollardan ulaşmalarını engellemektedir.

Mezo düzeyde, ampirik veriler ışığında Suriyeli mültecilerin kaçakçılık deneyimleri bir değişikliğe işaret etmektedir. Bu makalede gösterildiği gibi, Türkiye'den Yunanistan'a gitmeye çalışan Suriyeli mülteciler yalnızca organize kaçakçılık ağlarına dahil olmuyor; aynı zamanda kendileri kaçakçılık faaliyetleri içinde yer almaktadırlar. Ulusötesi ağlar, mülteciler için özellikle kaçakçı bulma, güzergahlar hakkında bilgi alma ve finansal destek konularında çok önemlidir.

Mikro düzeyde ise, daha iyi bir yaşam, güvenli statü, sağlık ve eğitim gibi temel haklara erişim, aile birleşimi, Avrupa'ya göç etme kararlarının arkasındaki ana nedenlerdir. Mülteciler için, Suriye ve Avrupa'daki aileleri ve tanıdıkları ile sürdürdükleri ulusötesi ağların sadece varış ülkesi seçiminde değil, aynı zamanda güvenilir kaçakçıya ulaşma ve rotalar konusunda da önemli olduğu mülteciler ile yapılan görüşmelerde vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, uluslararası hareketlilik düzeyinin artması ve ulusötesi ağların kullanılmasıyla, Suriyeli mülteciler örneğinde olduğu gibi mülteciler artık ülkelere komşu olmayan ülkelere göç etmektedir. Mülteci yayılımını ve kitlesel mülteci hakaretlerini yönetirken uygulanacak olan politikaların göçün insani yönünü dikkate alması için küresel yönetim politikaları, komşu ülkeler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası toplumla dayanışma içinde yeni bir göç rejiminin oluşturulması gerekmektedir. Kısacası, "mülteci yayılma etkisini" anlamak için, mülteci akışının dinamiklerini ve mekanizmalarını daha geniş bir bağlamda araştırmaya ve bireysel ve yapısal faktörleri birlikte analiz etmeye ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, geleneksel yaklaşım, argümanların çerçevelenmesinde tarihsel ve yapısal bağlamlara dikkat çekmediğinden yakın zamanda gerçekleşen mülteci hareketlerini anlamak için yeterli değildir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The refugee flows out of Syria have posed serious challenges to neighboring Middle Eastern countries, which have absorbed more than 5,6 million of them since the Syrian conflict began eight years ago. Having labeled the *world's largest refugee crisis since World War II*, it has first affected the Middle East, and then Europe has been subject to the rising effects of the mass movement refugees from Syria. According to the figures of the UN Refugee Agency (UNHCR), while around a quarter million Syrian asylum seekers had arrived in Europe from the late 2011 to June 2015, more than another a quarter million arrived only in the second half of 2015; and in the mid 2017, the number of Syrian asylum seekers arrived in Europe since the beginning of the Syrian crisis were more than one million. Indeed, these have been relatively low figures, compared to the numbers in the neighbouring countries of Syria, such as Turkey, Lebanon, and Jordan. However, the *concern* for the movements to Europe has been *overwhelming*, often referring to it with the notion of a “*spillover*” of the *Syrian* refugee crisis into the continent.

Although the “spillover effect” of mass refugee flows in Europe and concerns about it might seem to be something relatively new and unique with case of Syrian refugee crisis, historically speaking, Europe has a long tradition of facing with the issue of “spillover effect” of refugees. In particular over the last four decades, the cases of Iranians, Iraqis, Afghans, and now Syrians, have been very high on the agenda of European countries. What has frequently been very central to these debates is a rather naive understanding of the “spillover effect”, without exploring the dynamics and mechanisms of refugee flows and without referring the larger context of these flows, and without studying the micro, mezo and macro level factors together that contribute to the incoming flows of refugees from distant lands. In other words, the conventional approach to the issue is often ahistorical one, and it ignores a framing of the arguments in a historical, comparative and structural context.

Method

The findings presented here are based on fieldwork carried out as a part of a research project on Syrian refugees in Turkey. The research took place in Istanbul, Ankara, Izmir, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Antakya and Mardin

from January 2015 to September 2015 and based on in-depth interviews with a hundred Syrian refugees. Their length of stay in Turkey is differentiated among the informants, while some informants migrated to Turkey six months ago; others have been living in Turkey for four years. On the other hand, significant numbers of participants arrive to Turkey to seek entry to the EU. All informants stated that they have not stayed in refugee camps when they crossed the border and many are unregistered with the Turkish authorities. The questions were focused on the motivations of going to Europe, life experiences in Turkey, the role of networks in reaching to Europe.

Findings (Results)

Many Syrians stated that they use their transnational networks to find smugglers. They get connected to a smuggling organization through friends and family in Syria, Europe and Turkey to cross the Turkey- Greece border and then other borders to reach their destination.

Smugglers who use Facebook for business do not only guide Syrians in Turkey, they also offer services to Syrians before they leave Syria. There are three main segments of human smuggling network in Turkey including the recruiters who are Turkish, Syrian, Moroccan, or Egyptians and who tout for business on Facebook or by phone, migrants who pay the fee for the service and the boat smugglers who are largely Turkish. Many Syrians experience financial hardship on paying high amounts of money to smugglers. In order to pay the amount to smugglers, they receive money from their relatives or friends in Europe or use their savings to pay the smugglers.

Syrian refugees on the route use their transnational networks widely to start the journey, during the journey and after the journey. Many Syrian refugees attempt to reach Europe rely on their transnational networks constructed across the borders for finding the smugglers, paying the fee for the service and getting the information about their routes and possible dangers on the route.

Discussion and Conclusion

The number of Syrian refugees who have crossed the Mediterranean to Europe has increased rapidly since the beginning of 2014 summer and reached record numbers. More than 1 million refugees have arrived in Europe

in 2015 according to the IOM's figures. As a result of the EU- Turkey migration deal the number of arrivals to Mediterranean reduced to 363,401 in 2016, and 13,924 by sea in the first two months of 2017. The multidimensional analysis of Syrian refugee flows and qualitative evidence suggest that Syrians as Iranians, Iraqis and Afghans over the recent decades attempt to move to not only to Europe but also to long distance lands.

This essay explored the case of Syrian refugees in the context of "spillover effect" with a critical eye and focused on macro, mezo and micro level analysis that lead to occurrence of spilling over of refugee movements. It is argued that the understanding and the use of the "spillover effect" do not take into account of individual and structural factors together and the experiences of refugees show that the dynamics and mechanisms of refugee flows and the interlinks between macro, mezo and micro level factors that determinates the flows of refugees need to be considered in analyzing "refugee spillover effect".

In short, in order to understand the "refugee spillover effect" there is a need to explore the dynamics and mechanisms of refugee flows in the larger context, and to analyze the individual and structural factors together. In other words, the conventional approach is not convenient in understanding the recent refugee movements, as it does not pay attention to historical and structural context in framing the arguments.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1995). Turkish migration to Europe. *The Cambridge Survey of World Migration* (ss. 279-285). Cambridge University Press.
- Adam, L. B. (2016). The Refugee Card in EU-Turkey Relations: A Necessary but Uncertain Deal. Working Paper, Global Turkey in Europe.
- Baird, T. (2013). Theoretical Approach to Human Smuggling. Diss Working Paper, 2013: 10, http://pure.diiis.dk/ws/files/56032/WP2013_10_ted_baird_human_smuggling_web.pdf adresinden 15 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Bilger, V., Hofmann, M., & Jandl, M. (2006). Human smuggling as a transnational service industry: Evidence from Austria. *International Migration*, 44(4), 59-93.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (2019). Suriye Bölgesel Mülteci İstatistikleri, 09 May 2019, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> adresinden 15 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Castles, S. (2004). The factors that make and unmake migration policies. *International Migration Review*, 38(3), 852-884.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Third Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Chimni, B.S. (1998). The Geopolitics of Refugee Studies: A View from the South. *Journal of Refugee Studies*, 11(4), 350-374.
- European Commission (2016). Third Report on the Progress made in the implementation of the EU-Turkey Statement (COM/2016/634), 28 September 2016, http://ec.europa.eu/enlargement/news_corner/migration/com_2016_634_f1_other_act_863309.pdf adresinden 15 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- European Commission (2016a). Fourth Report on the progress made in the implementation of the EU-Turkey Statement, (COM/2016/792), 8 December 2016, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20161208-4th_report_on_the_progress_made_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en_0.pdf adresinden 15 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Fassmann, H. ve Munz, R. (1994). European East-West Migration, 1945- 1992. *International Migration Review*, 28(3), 520-538.
- Fitzpatrick, J. (2000). Temporary Protection of Refugees: Elements of a Formalized Regime. *American Journal of International Law*, 94(2), 279-306.
- Frontex (2017). Risk Analysis for 2017, February 2017, http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2017.pdf adresinden 15 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Hatton, T.J. (2005). European Asylum Policy. *National Institute Economic Review*, 194(1), 106-119.
- Hatton, T.J. ve Williamson, J.G. (2006). Refugees, Asylum Seekers, and Policy in Europe. *Labor Mobility and the World Economy*. Springer Publishing.
- Human Rights Watch (2018). Turkey: Mass Deportations of Syrians, 22 Mart, 2018, <https://www.hrw.org/news/2018/03/22/turkey-mass-deportations-syrians> adresinden 15 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.

- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. London: Routledge.
- İçduygu, A. ve Keyman, F. (2000). Globalization, Security and Migration: The Case of Turkey. *Global Governance*, Issue 6: October- December. (ss. 383-398).
- İçduygu, A. ve Toktaş, S. (2002). How do smuggling and trafficking operate via irregular border crossings in the Middles East? Evidence from fieldwork in Turkey. *International Migration*, 40(6), 25-54.
- İçduygu, A. ve Yüksek, D. (2010). Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Representation in the Creation of a Migratory Phenomenon. *Population, Space and Place*, 18(4), 441-456.
- Keely, C. (2001). Replacement Migration: the wave of the future?. *International Migration*, 39(6), 103-110.
- Koser, K. (2000). Asylum policies, trafficking and vulnerability. *International Migration*, 38(3), 91-112.
- Koser, K. ve Black, R. (1999). Limits to Harmonization: The "Temporary Protection" of Refugees in the European Union. *International Migration*, 37(3), 521-543.
- Koser, K., Walsh, M. ve Black, R. (1998). Temporary Protection and the Assisted Return of Refugees from the European Union. *International Journal of Refugee Law*, 10(3), 444-461.
- Kyle, D., ve Koslowski, R. (Eds.) (2001). *Global Human Smuggling: Comparative Perspectives* (1st edition ed.). The Johns Hopkins University Press.
- Maas, W. ve Truong, T.D. (2011). Europeanization and the Right to Seek Refugee Status: Reflections on Frontex. *Transnational Migration and Human Security. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace*. Springer International Publishing.
- Mülteciler Derneği (2019). Türkiye'deki Suriyeliler. https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/_adresinden 18 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Münz, R. (1996). A continent of migration: European mass migration in the twentieth century. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 22(2), 201-226.
- Nadig, A. (2002). Human smuggling, national security, and refugee protection. *Journal of Refugee Studies*, 15(1), 1-25.
- Neske, M. (2006). Human smuggling to and through Germany. *International Migration*, 44(4), 121-163.
- Salehyan, J. (2008). From climate change to conflict? No consensus yet?. *Journal of Peace Research*, 45, 315- 326.
- Salt, J., ve Stein, J. (1997). Migration as a business: The case of trafficking. *International Migration*, 35(4), 467- 494.
- Şimşek, D. (2017). Turkey as a "Safe Third Country"? The impacts of the EU-Turkey statement on Syrian refugees in Turkey. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22(4), pp. 161- 182.
- Thielemann, E. R. ve Dewan, T. (2006). The myth of free-riding: Refugee protection and implicit burden-sharing. *West European Politics*, 29(2), 351-369.
- Thorburn, J. (1995). Transcending Boundaries: Temporary Protection and Burden sharing in Europe. *International Journal of Refugee Law*, 7(3), 459-480.

- Uluslararası Göç Örgütü- IOM (2017). Mediterranean Update: Migrant Flows Europe: Arrivals and Fatalities, 22 February 2017, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/170224_Mediterranean_Update.pdf adresinden 19 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Uluslararası Göç Örgütü- IOM (2017a). Migration Flows to Europe, 2017, http://migration.iom.int/docs/2017_Overview_Arrivals_to_Europe.pdf adresinden 18 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Uluslararası Organize Suç Sözleşmesi, Palermo (2003). Ek 3, 18 Mart 2003, <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/english/files/sozlesmeler/s%C4%B1n%C4%B1ra%C5%9Fan%20%C3%B6rg%C3%BCtl%C3%BC%20su%C3%A7lara%20kar%C5%9F%C4%B1%20bm%20s%C3%B6zle%C5%9Fmesine%20ek%20g%C3%B6%C3%A7men%20ka%C3%A7ak%C3%A7%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1na%20ili%C5%9Fkin%20protokol.pdf> adresinden 18 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- UNICEF (2019). Türkiye'deki Suriyeli Çocuklar. <https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar> adresinden 20 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Zetter, R. (2007). More labels, fewer refugees: Remaking the refugee label in an era of globalization. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 172-192.
- Zieck, M. (2013). The 1956 Hungarian Refugee Emergency, an Early and Instructive Case of Resettlement. *Amsterdam Law Forum*, Issue 1, 45-64.

TOPLUMSAL HAFIZANIN GERİYE GÖÇÜ – AVRUPA'DAN TÜRKİYE'YE GERİ DÖNEN ÜÇÜNCÜ KUŞAK GENÇLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

SÜMEYYE GEDİKOĞLU **
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

EMRAH AKBAŞ ***
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Son yıllarda üçüncü kuşak Avrupalı Türklerin Türkiye'ye beyin göçü gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu çerçevede çalışma üçüncü kuşak Avrupalı Türklerin Türkiye'ye göç kararında kimlik, aidiyet, kültür, çifte vatandaşlık konularının ve iktisadi ve diğer gerekçelerin etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda araştırmada yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilerek yorumlayıcı sosyoloji temelinde bir çalışma yürütülmüştür. Avrupalı Türkler yurtdışında kimliklerini özgürce ifade edebilme fırsatı bulabilmektedir. Avrupa'da ayrımcılıkla karşılaşan bireyler Türkiye'ye geldikten sonra, özellikle milli ve dini kimliğini ifade edebilme alanı bulmuştur. Bunun dışında Türkiye'ye göç etmek bireylerin aidiyet ve kimlik sınırlarını, çifte vatandaşlık ve kültürel değerler üzerinden tekrar değerlendirmesine fırsat tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Aidiyet, Çifte Vatandaşlık, Geriye Göç, Kimlik, Sosyal Uyum

* Bu makale, Sümeyye Gedikoğlu'nun Doç. Dr. Emrah Akbaş'ın danışmanlığında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD Göç Politikaları ve Araştırmaları Bilim Dalında yürüttüğü "Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü – Avrupa'dan Türkiye'ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilim Uzmanı, Türkiye Belediyeler Birliği, gsumeyye@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0001-6811-2912

***Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, emrah.akbas@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0003-2807-4055

Atf/Cite:

Gedikoğlu, S. & Akbaş, E. (2019). Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü – Avrupa'dan Türkiye'ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 517-545. DOI: 10.31679/adamakademi.602373

RETURN MIGRATION OF THE SOCIAL MEMORY – A QUALITATIVE RESEARCH ON THE THIRD GENERATION YOUTH WHO RETURNED FROM EUROPE TO TURKEY

Abstract

It is observed that the third generation European Turks perform a brain drain to Turkey. In this context, this study aims to investigate the effects of identity, belonging, culture, dual citizenship, economic and other reasons on the decision of the third generation European Turks to migrate to Turkey. In this context, semi-structured interviews were conducted and studies were carried out on the basis of interpretive sociology. The European Turks find the opportunity in abroad to express their identity freely. The individual who faced discrimination in Europe found a field to express especially their national and religious identity after coming to Turkey. Apart from that, migrating to Turkey provided opportunity to reconsider the borders of the individual's belonging and identity through dual citizenship and cultural values.

Keywords: Belonging, Double Citizenship, Identity, Return Migration, Social Integration.

GİRİŞ

Göç, insanların yaşadıkları bir yerden/mekândan ayrılıp başka bir yere/mekâna geçici veya kalıcı olarak yerleşmelerini ifade eder. Göç kararında, istihdam ve ekonomik fırsatlar bireyler için önemli bir etken olarak ön plana çıkarken, göç edilecek bölgenin sosyo-ekonomik konumu da tercih sürecinde belirleyici rol oynamaktadır (Frey, 1995 aktaran İslamoğlu, Yıldırım alp ve Benli, 2013, s.71). Türkiye’den yurtdışına gerçekleşen emek göçü de yine büyük oranda iktisadi nedenlerden kaynaklanmaktadır. 30 Ekim 1961 tarihinde, Almanya ve Türkiye arasında imzalanan işgücü anlaşması söz konusu göçün resmîyette de sistematik hale gelmesinin ve diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmaların imzalanmasının yolunu açmıştır (Abadan Unat, 2015, s. 264).

1960’lı yıllarda sosyal bilimler alanında göç kavramı tek yönlü bir hareket olarak tanımlanmaktaydı. 1970’li yıllarda ise göç kavramının iki yönlü bir hareket olarak da değerlendirilebileceği anlaşıldı ve “geriye göç” kavramı sosyal bilimler terminolojisine kazandırıldı (Öner, 2015, s. 264). Türkiye özelinde ise akademik literatürde geriye göçün, iç göç bağlamında veya Türkiye’den Avrupa’ya emek göçü veya beyin göçü ile gidenlerin tersine göç kararları üzerinden ele alındığı görülmektedir.

Bu çalışma, 1960’lı yıllarda Türkiye’den Avrupa’ya göç eden bireylerin sorunlarını oluşturan üçüncü kuşağın Türkiye’ye geriye göç kararında kimlik, kültür, aidiyet, çifte vatandaşlık, toplumsal uyum, sosyal ağlar ve iktisadi gerekçelerin etkisini ve hedef kitlenin Türkiye’ye sosyal uyum sürecini anlamaya çalışmaktadır.

Uyum bireyin kendisinden, başkalarından ya da çevresinden gelen talepler karşısında verdiği tepkiler olarak tanımlanabilir (Napoli vd. (1984) aktaran Ergin ve Ermağan, 2011, s. 1745). Göçmen özelinde kavram eşzamanlı olarak göçmenin kendi kültürel değerlerini koruması ve yerel kültürün değerlerini benimsemesi anlamına gelmektedir. Hedef kitlenin yurtdışında doğduğu göz önünde bulundurularak geriye göç kavramı yerine çalışma toplumsal hafızanın geriye göçüne odaklanmıştır.

Hedef kitlenin tamamının üniversite mezunu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu kitlenin aynı zamanda nitelikli işgücü oluşturdukları bilinmektedir. Bu durum, söz konusu göçe beyin göçü niteliği de kazandırmaktadır. Araştırmanın sıralanan sorulara yanıt vermesi beklenmektedir: (i) Hedef kitlenin Türkiye’ye göç kararında itici ve çekici etkenler nelerdir? (ii)

Kimlik oluşumunda aidiyet duygusunun, aile içi sosyalleşmenin ve eğitim kurumu içindeki sosyalleşmenin yeri nedir? (iii) Milli ve dini kimlik bireyin kimliğini etkilemiş midir? (iv) Bireyin birincil ve ikincil aidiyet beslediği ülkelerde karşılaştığı sosyal uyum sorunları nelerdir?

Niteliksel araştırma yöntemi uygulanan bu çalışmada bireylerin kimlik veya aidiyet gibi çeşitli kavramlara yükledikleri anlamlar yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yoluyla keşfedilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın örneklemini Avrupa'da doğmuş, tüm yaşamını orada sürdürmüş ve yüksek öğrenimini bitirdikten sonra yakın zamanda Türkiye'ye yerleşmiş, 25-30 yaş arası 11 bireyden oluşmaktadır. Her ne kadar yaşadıkları Avrupa ülkesinde yarı zamanlı işlerde çalışmış olsalar da katılımcıların tamamına yakını tam zamanlı profesyonel iş hayatına Türkiye'de başlamıştır. Katılımcıların çoğu Türkiye'de kamu kurumlarında çalışmaktadır.

Örneklem kamu yönetimi, psikoloji, matematik, tarih, hukuk, sosyal bilimler öğretmenliği, pedagoji, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi çok farklı alanlarda üniversite öğrenimi görmüş karma bir kitleden oluşmaktadır. Bireylerin dokuzu Ankara'da; diğer ikisi İstanbul ve Konya'da yaşamını sürdürmektedir. Bireylerin sadece ikisi Türkiye'ye geldikten sonra evlenmiş ve birinin çocuğu olmuştur, diğerleri bekârdır. Türkiye'ye döndükten sonra bireyler arasında Türkiye'deki ikamet süresi en fazla 5 yıl, en az 4 ayken genel kitle için ortalama 2,5-3 yıl olarak hesaplanmıştır. Yaş ortalaması 26-27 yaş olarak belirlenmiş ve 2 erkek 9 kadın ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Hedef kitlenin yaşadığı ülkeler ise Türklerin Avrupa'da yoğun olarak ikamet ettikleri ülkelerdir: Fransa (5), Almanya (2), Hollanda (3) ve Belçika (1).

Çalışmada mülakatlardan elde edilen verilerin analizinde yorumlayıcı okuma yaklaşımı tercih edilmiştir. Yorumlayıcı okuma yöntemi ile metin anlamlandırılmış ve özellikle konvansiyonel içerik analizine yer verilmiştir. Mülakatlar deşifre edildikten sonra her bir soru için ortak bulgular bir araya getirilmiş, verilerin ayrıştığı noktada ise bunun bireyin özel durumu ile bağlantısı olup olmadığı konusu incelenmiştir. Bulgular ortaya çıktıktan sonra, bulguların gerekçeleri hem hedef kitlenin verdiği cevaplar üzerinden hem de kuramlar üzerinden değerlendirilmiş ve çeşitli temalar oluşturulmuştur.

GERİYE GÖÇ

Geriye göç her ne kadar genel bir kavram olarak değerlendirilse de her bir geriye göç hikâyesinin kendine özgü dinamikleri, sebepleri ve sonuçları vardır (Öner, 2015, s. 263). Geriye göç kavramı 1960'lara kadar bilim insanları tarafından çok fazla ilgi görmemiştir. Bu durumun göçün o yıllarda tek taraflı bir akım olarak değerlendirilmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. 1970'li yıllarda ise akademik anlamda ilgi gören kavram sayısız araştırmanın konusu olmuştur. Geriye göç kavramını anlamaya yönelik başlangıçta geri-göç (*back migration*) veya geri akış göçü (*reflux migration*) gibi farklı terimler geliştirilmiştir. Ancak bu terminoloji yetersiz kalmıştır, çünkü Bovenkerk'in de ifade ettiği gibi "geriye göç" kavramı kişinin köken ülkesine dönmesinden daha fazlasını ifade etmektedir (Öner, 2015, s. 264-265). Boverkerk kavramı "insanların bir ülke veya bölgeye göç edip orada bir süre yaşadktan sonra köken ülkelerine (ya da bölgelerine) ilk defa geri dönmeleri" şeklinde açıklamaktadır (Öner, 2015, s. 265).

Araştırma çerçevesinde hedef kitlenin gerçekleştirdiği göçün, "geriye göç" olduğunu söylemek mümkün değildir zira söz konusu sosyal grup yurtdışında doğmuş, büyümüş ve tüm hayatını orada sürdürdükten sonra Türkiye'de yaşamaya karar vermiştir. Hedef kitlenin kaynak ülkesi zaten Türkiye değil Avrupa'dır. Bu durumda "fiziki" anlamda geriye göçten bahsetmek mümkün olmasa da "toplumsal hafızanın" geriye göçünden bahsetmek doğru olacaktır. Toplumsal hafızanın geriye göçünde, özne Türkiye'den Avrupa'ya göç eden Avrupalı Türklerin birinci kuşak torunlarıdır yani Avrupa'da üçüncü kuşağı oluşturmaktadırlar. Bu durumda birinci kuşak tarafından üçüncü kuşağa aktarılan toplumsal hafıza aracılığıyla şekillenen bir Türkiye algısının mevcut olduğu düşünülmektedir.

Söz konusu Türkiye algısının şekillenmesinde, televizyon, sosyal medya ve popüler kültürün araçları olan müzik, sinema ve sanat gibi iletişim çağının araçlarının da etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, bireylerde özellikle yaz tatillerinde gelinen, görülen ve tecrübe edinilen bir Türkiye algısı mevcuttur. Son olarak bireyler için Türkiye dinsel ve etnik aidiyetlerin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, toplumsal hafızanın geriye göçü hem ailenin hafızasının kaynak ülkeye geriye dönmesi, hem de Türkiye'ye dair oluşturulan algının gerçek yaşamda test edilmesi anlamına gelmektedir.

Araştırmada toplumsal hafızanın geriye göçünü anlayabilmek için ilk önce bireylerin geriye göç nedenlerini tespit etmek gerekmektedir. Her ne kadar geriye göç nedenlerinin altında iktisadi ve siyasi nedenler yatsa da mik-

ro düzeyde çeşitli faktörler de bu kararda etkilidir. Bu anlamda tek bir neden itici veya çekici etken olarak geriye göçü tetiklemez, her kişisel hikâye kendi içinde çeşitli nedenler barındırır.

Almanya'dan Türkiye'ye geriye göçü inceleyen bir araştırmaya göre (Rittersberger-Tılıç, Özen ve Çelik, 2013, ss. 287-307), Almanya'da yaşayan Türk vatandaşları her ne kadar farklı dönemlerde geriye göç etmiş olsalar da sayısal anlamda büyük bir oranı hala Almanya'da yaşamaktadır. Bununla birlikte dönemsel olarak geriye dönüşlerin arttığı hatta teşvik politikalarının uygulandığı da olmuştur. Bu araştırmada hem gönüllü hem de teşvik yasası ile geri dönenlerin göç nedenleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Teşvik yasası ile geriye göç edenlerin durumları incelendiğinde, teşvik yasasının doğrudan geriye göç nedeni olmadığı, sadece harekete geçiren bir neden olduğu tespit edilmiştir. Gönüllü geriye göç edenlerin ise gerekçelerinin altında konjonktüre bağlı olarak çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu çerçevede, kimisi çocuklarının eğitiminin Türkiye'de devam etmesi ve çocuğunun Türk kültürü ile büyümesini isterken, kimisi çocukları için Almanya'da gelecek görmediklerini ifade etmiştir. Bunun dışında hedef ülkede amaçladıklarına ulaşamadığını dile getiren bireyler olmuştur. Başka bir kısım içinse, Türkiye'deki sıcak bağlar, Almanya'daki "soğuk ilişkiler", vatan özlemi, yabancı düşmanlığı, Almanya'daki ağır çalışma koşulları veya sağlık problemleri de geriye göç gerekçeleri olarak gösterilmiştir.

Geriye göç kararı eğer zorunlu bir göç niteliği taşıyorsa, planlı bir süreçtir ve bu süreçte de sosyal ağlar önemli rol oynamaktadır. Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Türkiye'ye geriye göç deneyimleri üzerinden yapılan araştırma sonucunda (Sunata, 2014), bireylerin geriye göç kararlarında köken ülkedeki ailenin varlığı, Almanya'da olmayan akrabalık ağları, eşin dil bilmiyor olması veya köken ülkede bakıma muhtaç veya hasta bir anne, babanın olması geriye göç nedeni olarak gösterilmiştir. Hedef ülkede evlilik kurumunun idaresinin zor olduğunu ifade eden mühendisler geriye göç kararlarında bu durumun da etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Göç ile özgürlük alanının genişlediğini hisseden bireylerin ilişkilerini devam ettirebilmeleri veya ettirememeleri bir sorun alanı olarak değerlendirilmiş ve bunun sonucunda boşanmalar veya evlilikler gerçekleştirilmiştir.

KİMLİK VE SOSYAL KİMLİK KAVRAMI

Kimlik kavramının anlaşılması ve devletler için bir anlam ifade etmesi, ulus devlet sınırlarının resmîyet kazanması ile mümkün olmuştur. Bauman,

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Polonya'da gerçekleştirilen bir nüfus sayımı örneğine değinirken, o dönemki Polonya toplum kimliklerini şu şekilde tanımlar: Ülkenin belli bölgeleri etnik grupların, dini inançların, geleneklerin ve dillerin tuhaf karışımından ibaretti (2017, s. 26). Söz konusu nüfus sayımında kişilere ulusal anlamda kendilerini nasıl tanımladıkları sorulmuş ve o dönem bir milyondan fazla vakada ulusal kimliğe ilişkin bilgi alınamamış ve başarısız olunmuştur. Ulusal kimlik algısına sahip olmayan bireyler soruya şu şekilde çeşitli cevaplar vermişlerdir: “Biz yerliyiz”, “biz bu yerdeniz”, “buralıyız”, “buraya aitiz”. Bu durumdan da anlaşılacağı gibi kimlik ve uyruk uzun bir dönem bireysel bir tanım olmaktan ziyade yöresel düzlemdeki sosyal ilişkileri ifade etmekteydi. Bu nedenle modernleşme sürecini anlamaya yönelik çalışmalar yürüten sosyologlar, özellikle bireysellik unsuruna ve toplum inşasında bireyin rolü ve konumuna ilişkin teoriler geliştirmişlerdir (Kaya, 2012, s. 111).

Connoly, kimliğin bireyin seçip istediği veya rıza gösterdiği şeylerden ziyade ne olduğu ve kendini nasıl tanıdığı ile ilgili olduğunu ve bunu öteki üzerinden tanımlanabileceğine vurgu yapmaktadır: Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür. (Dalbay ve Avcı, 2018). Bauman, insanların sadece belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarında veya nereye ait oldukları konusunda şüphe duyduklarında kimlik üzerine düşünmeye başladıklarını söyler. Kısacası toplum içinde bireylerin davranış biçimleri ve kalıpları göz önünde bulundurulduğunda, kişi kendi duruşunun o toplum tarafından kabul görüp görmeyeceği konusunda şüphe duyarsa belirsizlik oluşur. Kimlik bu belirsizlikten kaçışa verilen addır. Bu anlamda kimlik, arzu edilen şeyin “olan” şey üzerine yansması veya “olan” şeyin yetersizliğinin dolaylı bir biçimde onaylanmasıdır (Dalbay ve Avcı, 2018, s. 163).

KİMLİK VE SOSYAL BÜTÜNLEŞME

Goffman, etkileşim ritüellerinin (2017) sosyal bütünleşme anlamında sadece kişiler arasında değil aynı zamanda çeşitli gruplar arasında kurulan bağ ve bu bağın düzen ekseninde sürdürülebilir olması anlamına geldiğini ifade eder. Ayrıca kültürel değerlerin toplum bireyleri tarafından özümşenerek toplumsal uyumu güçlendirmesi de sosyal bütünleşme olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, sosyal bütünleşme aslında küçük gruplardaki “biz” duygusunun büyük gruptaki “biz” hissine taşınarak milli duygunun oluşmasıdır (Özdil, 2018, s. 384).

Modern toplumlarda, bireysel kimliğin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Geleneksel toplumlarda belirli bir kültür vardır ve toplum bireylerinin o kültüre olan bağlılık seviyesi çok yüksektir bu nedenle kültürel hareketlilik ve değişim söz konusu değildir. Modern toplumlarda coğrafi ve sosyal hareketlilik çok fazla olduğu için sosyal değişimler ve kimlik sorgulaması ön plan çıkmaktadır (Özdil, 2018, s. 385). Bu durumda, Bauman'ın da ifade ettiği gibi kişi ne zaman bir tereddütte düşer ve kim olduğunu sorgulamaya başlarsa, o zaman kimlik sorunu ile karşı karşıya kalır. “Öteki” ile “ben” karşılaşmasından ortaya çıkan kimlik sorgulaması, bireyin kendini “öteki” üzerinden inşa etmesi, tanımlaması ve sürekli o doğrultuda yenilemesi anlamına gelmektedir. Ortak toplumsal bilincin oluşmasında farklılıklar değil, ortak kültür önemli bir rol oynamaktadır. Bu durumda kimlik “bireysel bilinç (genetik unsur) ile kültürel bilinç (ortak bilinç) ekseninde ortak bir buluşmanın ürünü olarak ortaya çıkan bir olgudur.” (Gündoğan (2004) aktaran Özdil, 2018, s. 386). Bu anlamda kimlik göç hareketleri ile daha aktif hale gelir, etkileşime daha açık olur ve sürekli iç çatışmaya neden olan bir yapı haline gelir. Her ne kadar bu durum olumsuz gözükse de aslında kimlik unsurunu daha dinamik, canlı ve kendini sürekli yenileyen bir olguya dönüştürür.

Kişi hem bireysel hem de kolektif kimliğin bir parçasıdır çünkü sosyal grup içinde yaşayan bir varlıktır. Bireyin kolektif kimliği milliyeti, dini siyasi görüşü gibi çeşitli aidiyetlerine işaret eder. “Kolektif kimlik, bir kültürün taşıdığı norm, değer, sosyal kontrol gibi topluma has özelliklerin benimsenmesi ve bunlara benzeşmek suretiyle edinilen toplumsal kimlik anlamına gelmektedir” (Tural, 1988 aktaran Özdil, 2018, s. 291). Bu anlamda, sınırları belli kültürel bir topluluktan bahsedilmektedir. Bu toplulukları kategorilere ayırmak gerekirse etnik kimlik, ulusal kimlik ve dini kimlik olmak üzere üç temel kategori ortaya çıkmaktadır.

Modern toplumlarda sosyal bütünleşme iş bölümü çerçevesinde bireylerin birbirlerinin eksikliklerini giderme noktasında etkilidir. Birey organik bağlar ile topluma bağlıdır yani birey olarak topluluk duygusunu aşmış, toplum bütünlüğüne aracı bir parça olarak topluma bağlılık sağlamaktadır. Günümüzde, yani postmodern dönemde ise kimlikler daha kırılabilir ve parçalıdır. Kimlikler sürekli değişken bir zeminde, parçalanır ve tekrar oluşur. Bauman postmodern etiğe dayalı olarak inşa edilen kimliklerin, tüketim etiğine dayandırılan hayat biçimini benimsediğini ve sürekli yenilenerek tekrar oluşum sürecine girdiklerini ifade etmiştir. Bu durum birbiriyle çelişen kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern dönemde kimliği

korumaya yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Postmodern dönemde ise bireyden çok çeşitli kimliklere açık olması ve gerektiğinde her birini bir kıyafet gibi giyebilmesi beklenmiştir. Kimliklerin tehdit altında olduğu bu süreçte, “kimliksizleştirme” eğiliminden bahsedilebilir, bununla mücadele edebilmek içinse dünyada kimlikleri sabitlemeye ve korumaya yönelik çeşitli çalışmalar hala yürütülmektedir (Özdil, 2018, s. 390).

ENTEGRASYON VE AYRIMCILIK

Toplumun dışında kalmış toplulukların ve göçmenlerin topluma uyumlarını sağlamak amacıyla geliştirilecek olan entegrasyon politikaları önem taşımaktadır. Toplumsal uyum, bütünleşme/entegrasyon (*integration*), aynılaştırma/benzeşme (*acculturation*) ve erime/eşitlenme ya da asimilasyon (*assimilation*) gibi çok boyutlu ve çeşitli yapılara sahiptir. Söz konusu tüm kavramlar, bireylerin “kültürlenme” sürecinden geçmesi gerektiğine işaret eder. Kültürleşme iki ya da daha fazla kültürün etkileşime girmesi sonucunda, değerlerin, inançların ve davranışların değişme uğraması anlamına gelmektedir. Bu süreçte her iki kültürde de az veya çok değişim gözlemlenir.

Entegrasyon bir süreçtir ve bu süreç içerisinde toplum bireylerinin, farklı kamu kurum ve kuruluşları ile sosyal gruplarının karşılıklı ahenk ve bağımlılık içerisinde yaşaması ve bir düzen oluşturması anlamına gelmektedir. Aynılaştırma ve benzeşme yani İngilizceden *acculturation* olarak çevrilen kavram, zaman içerisinde baskın olan kültüre benzemeyi hatta onunla aynı olmayı ifade eder. Eritme veya asimilasyon aynılaştırma sürecinin son evresi olarak değerlendirilir. Eğer göçmen entegrasyon, aynılaştırma veya asimilasyon sürecine girmezse, o zaman kendi kültürel farklılıklarını sürdürmeye devam eder ve “marjinalleşme” sürecine girer. Bu durum toplumdaki soyutlanmasına neden olabilecek çeşitli toplumsal sorunlar doğurabilir.

Entegrasyon kavramını anlamak için her ülkenin geliştirdiği entegrasyon politikalarını incelemek gerekir çünkü her ülke kendine özgü değerler doğrultusunda politikalar geliştirmektedir. Örneğin Fransa daha çok “Aydınlanma” döneminden esinlendiği ‘maddi uygarlık idealini’ uzak topraklara götürmeyi amaçlarken, Almanya ise entegrasyon politikalarını bütün kültürlerin eşit olduğu ve aydınlanma karşıtı olarak ifade edilen Aufklärung kavramı ile geliştirir (Kaya ve Kentel, 2015, s. 54). Avrupa ülkelerinde genel anlamda bazı dönemlerde bütüncül politikalar, bazı dönemlerde asimilasyon politikaları, bazen de çokkültürcülük üzerine inşa edilen bütüncül politikalar benimsenmiştir.

Kaya ve Kentel, Fransa, İngiltere, ABD, İrlanda ve Hollanda gibi devletlerin önceki dönemde göçmenlere yönelik daha kucaklayıcı, demokratik, evrensel kuralları benimseyen politikaları geliştirirken son dönemlerde daha sınırlayıcı politikalar geliştirdiklerini ifade etmektedir. Almanya özelinde ise 2000'li yıllardan bu yana daha açık bir göç siyaseti geliştirildiği ve 'çokkültürlülük' ve kültürel farklılıklara ilişkin ülke genelinde 2000'lerin başından beri yürütülen tartışmalar olduğu yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır (Abadan Unat, 2015, s. 322).

BULGULAR

Göçün Niteliği

Hedef kitle Avrupa'da doğup hayatının büyük bir kısmını yurtdışında geçirdikten sonra Türkiye'ye göç ettiği için göçün niteliği daha önce de ifade edildiği gibi "geriye göç" yerine, "toplumsal hafızanın geriye göçü" olarak adlandırılmaktadır. Bireyler aileleri tarafından onlara anlatılan Türkiye'ye dair hatıraları dinleyerek büyümüşlerdir, zaman geçtikçe o hatıralarının hafızada sürekliliğini sağlayan ise hedef kitle olmuştur. Hedef kitle arasında bazı kişiler için Türkçe öğrenimi bile Türkiye tarafından sunulan dini araçlar ile sağlanmıştır. Bugün aynı kitlenin toplumsal hafızasında zamanla idealize edilmiş bir Türkiye algısı yer almaktadır:

Genel anlamda Türkiye'yi olduğundan çok daha güzel hayal edip düşünmüştüm gelmeden önce, o muhtemelen medyadan sadece takip ettiğimiz ya da yaz dönemlerinde geçirdiğimiz o kısa zamanlardan kaynaklanıyordu (A5, Kadın, Hollanda).

Söz konusu göç ayrıca "beyin göçü" niteliği taşıdığından bu durum Avrupa ülkelerini zarara uğratan Türkiye'yi ise kara geçiren bir durumdur (Başaran, 1972, s. 134). Ancak nitelikli işgücüne yönelik özellikle hedef kitle özelinde Türkiye'de herhangi bir politika yürütülmemektedir. Hedef kitle "nitelikli işgücü" çerçevesinde Türkiye'ye bilinçli bir beyin göçü gerçekleştirmiş ve bunu duygusal aidiyet kavramı ile sübjektif anlamda desteklemiştir. Bu anlamda araştırmacı da hedef kitle gibi aynı geçmişi paylaşmaktadır, Avrupa'da doğmuş ve daha sonra Türkiye'ye göç etmiştir ve bu alandaki tecrübeleri de katkı sağlayacak niteliktedir. Araştırmacı kendi çevresinde Fransa'dan geldiğini söylediği anda insanların şaşırıldığını, anlamadığını ve hemen arkasından hep aynı soruyu sorduklarını fark etmiştir: "Neden?" Geriye göçün nedenlerini yerli topluma anlatmanın da oldukça zor bir durum oldu-

ğu gözlemlenmiştir. Bunun Türkiye’den Avrupa’ya gitmeyi isteyen sayısal anlamda önemli bir kitleden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda hedef kitle bireyleri Türkiye’ye göçlerinin Türkiye’deki yetkililer tarafından daha fazla istekle karşılanmasını beklemiştir ama durum önemli bir kısım için bu şekilde gelişmemiştir:

Ya tabi şimdi hani insan bir şeyi çok fazla idealize edince tabi ki de hani gerçek... Gerçekle yüzleşince farklı oluyor (A8, Kadın, Fransa).

Göçü tanımladıktan sonra göç kararını etkileyen veya tetikleyen gerekçelerin neler olduğunu incelemek gerekir. Gerekçeler emek göçünde olduğunu gibi ekonomik olabilir, kariyer planlamasından kaynaklı olabilir, aile birleşimi veya kuvvetli aile bağlarından ötürü ailenin tüm bireylerinin göç etmesi söz konusu olabilir (Öner, 2015, s. 268-269).

Sosyal ağlar kapsamında, hedef kitle bireylerinin birçoğunun ailesi hala şu anda Avrupa’da yaşamaktadır. Bireylerin şu anda yaşadıkları kente göç etmeden önce o kentte arkadaşları veya sosyal çevrelerinin neredeyse hiç olmadığı bilinmektedir. Her ne kadar hedef kitlenin Türkiye’ye göç etme kararında sosyal ağların rolünün zayıf olduğu gözlemlense, kişiler Türkiye’ye gelmeden önce şu anda çalıştıkları yerlerde istihdam edileceklerini biliyorlardı çünkü söz konusu pozisyonlara önceden başvurmuşlardı veya Türkiye’de nerede çalışmak istediklerine dair bir fikir edinmişlerdi ve buna göre önceden gelip sınavlara girmişlerdi. Büyük bir kısmı bu şekilde gelmiştir, istisnai birkaç kişi bu durumu göz ardı ederek gelmiştir. Yani Türkiye’de maddi anlamda zorluk çekmemek amacıyla kariyer planlaması yapılmıştır ve ekonomik anlamda kişiler kendilerini garanti altına almıştır. Sosyal ağlar, yakın çevre ve akrabalık bağları anlamında her ne kadar zayıf olarak gözükse de profesyonel ağlar önceden geliştirilmiştir. Bu çerçevede, konuyu daha fazla irdelenmeden kişilerin Türkiye’ye gelme kararlarındaki itici ve çekici nedenler incelenecektir.

GERİYE GÖÇ NEDENLERİ

Çekici Etkenler

Aidiyet Duygusu

Türkiye’ye duyulan “aidiyet” duygusunun ve kültürel aidiyetin yoğun olarak kişiler tarafından benimsenmiş olması kişilerin Türkiye’ye gelme kararlarında çekici etken olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede, hedef kitle sık sık “ev” metaforunu Türkiye ile özdeşleştirerek, Türkiye’nin aynı

zamanda, özel, güvenli ve mahrem alanı olduğunu ve kendini yabancı hissetmediğini anlatmaya çalışmıştır:

Türkiye'ye işte gelmemin sebebi işte aidiyet duygusu, daha önce de bahsettiğim gibi Türk kültürüne ait hissediyorum kendimi (A2, Kadın, Fransa).

Türkiye'de tabii ki kendimi daha çok evimde hissediyordum (A1, Erkek, Fransa).

“Ev” kavramı bireyler için aynı zamanda Türk kültürüne, Türkçeye ve aileye işaret etmektedir. Bu çerçevede ev kültürü Türk kültürüne eşdeğer bir kavram olarak bireyler tarafından kullanılmaktadır ve evin içerisinde yaşanan kültür aslında mahrem alanda yaşanan kültürdür. Bunun aksine Avrupa kültürü, daha çok evin dışarısında tecrübe edilen ve içselleştirilen bir kavramdır:

Evde Türkçe konuşuluyordu (A2, Kadın, Fransa).

Fransız kültürü daha çok evden çıkınca, evin dışındaki kültür (A1, Erkek, Fransa).

Ev ortamı hem insanların en mahrem alanlarını oluşturur hem de ev içindeki ilişkiler çok fazla otokontrol gerektirmeyen alanlardır, yani ev içinde bireyin bir role bürünmesine gerek yoktur (Goffman, 2017, s. 15). Aile içi sosyalleşme, Türk kültürü ile kurulan duygusal bağın temel gerekçesi olarak görülmektedir. Bu sayede Türk kültürü içselleştirilmiş ve “ev” o kültürün sembolü haline gelmiştir:

Mesela Hollanda'da olduğum zamanlarda kendimi hani bir türlü “evde hissetmek” diye bir tabir vardır bizim orada da. Hani kendimi oraya bir türlü rahat ve ait bir şekilde hissedemedim (A7, Kadın, Hollanda).

Bilinçli Beyin Göçü

Hedef kitle ayrıca bilinçli bir beyin göçü gerçekleştirmiştir, kişiler göç ederken Türkiye'ye katkı sağlamak içgüdüleri ile hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Entelektüel becerilerini Türkiye için kullanmak istemelerinin altında ise asıl milli duygular yatmaktadır:

İkincisi zaten benim burada çalışmak istemem, vatanımda, hani ülkemde çalışmak isteme niyeti (A1, Erkek, Fransa).

Bilinçli beyin göçünün altında yatan bir diğer gerekçe ise yurtdışında eğitimini tamamlayan birisinin Türkiye'de daha iyi pozisyonlara gelebilir şeklinde oluşturulan algıdır. Yurtdışında yabancılara uygulanan cam tavan sendromunu aşarak kişiler Türkiye'de daha çok olanağa sahip olacaklarını düşünmüşlerdir. Başka bir deyişle Türkiye'de kariyer planlaması yapmanın

kendilerine avantaj sağlayacağı yönünde bir düşünceye kapılmışlardır. Bu durumda hem itici hem de çekici nedenden bahsedilebilir, kişi kaynak ülkede kariyer planlanması anlamında amaçlarına ulaşamayacağını düşünmüş ve hedef ülke ona bu imkânı sunduğu için göç etmiştir. Hatta bazıları için kariyer planlaması önemli bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmiştir ve Türkiye’de kalıcılıkları tamamen kariyer planlamasına bağlıdır:

Hani iş dünyasında çok önde gelen bir kurumda çalışarak, istediğim hedefe ulaşabilecek, yolda ilerliyorum. Bu Türkiye’ye gideyim, Türkiye’de yaşayım, temelli dönemim öyle bir fikirden oluşmadı. Daha çok iş imkanından dolayı oluşan bir şey (A9, Kadın, Almanya).

Zorunlu Göç

Ayrıca ailesi Türkiye’ye taşındığı için zorunlu göçe tabi tutulan azınlık bir kitle de bulunmaktadır. Bu durumda olan bireyler zorunlu göçe tabi tutuldukları için içgüdüsel olarak kaynak ülkeye özlem duymaya eğilimli oldukları gözlemlenmiştir.

Benim daha çok ailem, annem babam dönmek istediği için Türkiye’ye... Büyük bir rol oynadı (A6, Kadın, Hollanda).

İtici Etkenler

Ayrımcılık

Kişilere Türkiye’ye göç etme kararları sorulduğunda ise hiç kimse itici gerekçelerden bahsetmemiştir çünkü çekici etkenler itici etkenlerden her zaman daha etkilidir. Genellikle itici etkenler kaynak ülkede karşılaşılan ayrımcılık, dışlanma veya önyargılardan ötürü ortaya çıkmaktadır (Öner, 2015, s. 268-269). Her ne kadar bireyler bu etkenleri göçü tetikleyen nedenler olarak dile getirmemiş olsalar da önemli oranda önyargı ve ayrımcılıktan bahsedilmiştir:

Ya tabi hani, ismimiz olsun, görünümümüz olsun vesaire bir yabancı olduğumuz belli oluyordu. Bu konuda tabi okuldan başlayan bir dışlama, bir ayrımcılık söz konusuydu (A1, Erkek, Fransa).

Hedef kitle okulda öğretmen tarafından, iş başvurularında işveren tarafından doğrudan hem ayrımcılığa uğramış hem de bireyleri “yetersiz” hissettirecek “küçümseyici” davranışlarla karşı karşıya kalmışlardır. Göçmen kökenlilere yönelik ayrımcılık her ne kadar yapısal anlamda değişkenlik gösterse, cinsiyet göstermeksizin her dört ülke için de geçerlidir. Özellikle dış görünüşün dışlanma ile ilişkilendirildiği mesela başörtüsü olan birisinin daha çok ayrımcılığa maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Tüm hedef kitle Avru-

pa'da ayrımcılıkla mücadele etmek durumunda kalmamıştır ancak hedef kitlenin 2/3'si bu durumdan etkilendiğini dile getirmiştir. Bu önemli bir oran olarak değerlendirilmektedir ve bu nedenle itici etken olarak önemli bir yere sahiptir.

Düşük Aidiyet Duygusu

Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ne kadar yüksekse Avrupa'daki ülkeye olan aidiyet duygusunun da aynı oranda düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda, Avrupa Birliği vatandaşlığı ise daha çok rasyonel anlamda avantajları çerçevesinde ele alınmıştır, mesela seyahat özgürlüğü gibi:

Alman vatandaşlığı yoksa böyle kimlik oluşturmakta hiçbir anlam ifade etmiyor (A9, Kadın, Almanya).

Çifte vatandaşlığa sahip hedef kitlenin aslında her iki kültürün de bir parçası olduğu ancak Avrupa ülkesine olan aidiyet duygusunun zayıf, Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Sosyal Ağlar ve Bir Kolektif Kimlik Olarak Avrupalı Türkler

Hedef kitlenin büyük bir kısmı göçmen kökenli kişilerin ikamet ettiği yerleşkelerde yaşamaktadır. Söz konusu mahalleler genellikle banliyöler olarak adlandırılmaktadır ve burada yaşayan bireylerin sosyal ağları da göçmen kökenli kişilerden oluşmaktadır:

Hani bir banliyöde oturuyorduk Strazburg'da o yüzden... Tabi arkadaşlar daha çok yabancıydı ama Fransız değildi (A1, Erkek, Fransa).

Göçmen kökenli ailelerin yaşadıkları mahallelerde yaşamak, sosyal ağların da aynı çevreden oluşmasını sağlarken yerel toplum ile irtibatın kesilmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede yerel topluma açılan kapıya erişim bazıları için okuldan bazıları içinse yüksek öğrenimden geçmektedir:

O Fransız arkadaşları diyebileceğim sadece Master'da oldu (A10, Kadın, Fransa).

Eğitim bazında, yakın hissettiğim arkadaşları yabancıydı çünkü hani üniversiteden arkadaşlarımdı ve ben üniversite de tek Türk'tüm mesela (A8, Kadın, Fransa).

Daha çok yerel kökenli halkın yaşadığı mahallelerde yaşayan bireyler ise daha çok o mahallenin insanları ile aynı okula gittikleri için hep yerel kökenli arkadaşlara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Türk kökenli arkadaşlıklar ise çoğunlukla “aile dostu” ağı sayesinde edinildiği için her zaman kişilerin

hayatlarında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Özellikle Türk kökenli arkadaşlarla paylaşılan ortak kolektif kimlik kültürü onlarla birey arasında kurulan bağa daha özel ve ayrıcalıklı bir anlam kazandırmıştır:

Ama biz mesela Türk mahallesi diye bilinen yerden çok uzakta bir yerde yaşıyorduk. Sadece hatta Türk mahallesine markete gidiyorduk, Türk ürünleri almak için onun dışında... Zamanımızın büyük bir çoğunluğu kardeşimle okulda geçtiği için işte sabah 8:00'den akşam 6:00'ya kadar zaten okuldaydık ve orada çoğu insan işte Fransız, Belçikalı vesaire yabancıydı. O yüzden çok çok az Türklerle haşır neşir oluyorduk sadece aile dostu olarak görüştüğümüz insanlar arada misafirlige gelirse... (A3, Kadın, Belçika).

Sonuç olarak Avrupa'da göçmenler ve göçmen kökenliler ile yerliler arasındaki mekânsal ayırım hala çok keskin bir şekilde bireylerin sosyalleşme süreçlerini etkilemekte ve ev sahibi toplum ile göçmen kökenli bireylerinin iletişimini asgari dereceye düşürmektedir.

Türkiye'ye geldikten sonra oluşturulan sosyal ağlar göstermektedir ki eğer birey Türkiye'de yüksek öğrenim görmüşse sosyal çevresinin bir kısmını okuldan oluşturmuştur veya iş yerinden arkadaşlıklar edinmiştir. Hedef kitlenin en önemli sosyal ağını ise Avrupalı Türkler ile kurduğu sosyal ağ oluşturmaktadır. Avrupa'dan gelenler ile kurulan bağ yine bireyin göç geçmişi ile özdeşleşmektedir. Bireysel anlamda, kolektif kimlik farkındalığı Türkiye'ye geldikten sonra oluşmuştur. Türkiye'ye göç ettikten sonra, bireyler yurtdışından gelen kişiler ile iletişimlerinin daha kuvvetli olduğunu ve onlarla daha iyi anlaştıklarının farkına varmışlardır. Bunun aksine, yereldeki Türk vatandaşları ile bazı konularda anlaşamadıklarını fark etmişlerdir. Kişiler hem kendilerini farklı olarak tanımlarken hem de yerel toplumu farklı olarak değerlendirmişlerdir:

Şöyle aslında ilk başta böyle olacağını tahmin etmemiştim ama sonradan fark ettim ki en çok vakit geçirdiğim insanlar. Yurtdışında büyümüş, kişiler çünkü onlarla... Yani bir uyumda farklı tuttuğunu fark ettim böyle olacağını tahmin etmiyordum ama gerçekten buraya geldikten sonra onun aslında çok büyük bir farklılık kattığını gördüm (A3, Kadın, Belçika).

Bireyler Türkiye'de yaşayan toplumun kolektif kimliği ile kendini özdeşleştirememiştir. Bir toplumun bireyleri ile iyi anlaşabilmek ve kolay iletişim kurabilmek için o toplumun kültürel değerlerini anlamak ve çözmek bazen yetersiz kalmaktadır, bunun için söz konusu kültürel değerlerin benimsenmesi ve özümsemişi gerekir. Bunun aksine kolektif kimlik kapsamında Avrupalı Türklerin ortak geçmişi ve toplumsal hafızası grup içerisinde bir-

leştirici bir özelliğe işaret etmektedir (Özdil, 2018, s. 393). Ortak geçmişin en önemli kıstası ise bir süre yurtdışında zaman geçirmiş olmaktır:

Ama yurtdışında belli bir zaman geçirmiş insanlarla böyle gerçekten... Yani bir şekilde bir yerden böyle uyumun daha kolay tuttuğunu, yani bakış açılarımızın daha kolay tuttuğunu fark ettim ve yani bilinçli olarak yaptığım bir şey değildi ama sosyal çevrem oluştuktan sonra baktığımda aslında en çok vakit geçirdiğim insanların yurtdışında belli bir zaman geçirmiş insanlar olduğunu fark ettim (A3, Kadın, Belçika).

Kişiler tarafından bu zamana kadar geliştirilen davranış biçimleri toplumun davranış kalıpları ile çeliştiği için bu durum bireyin uyum sorunu yaşamasına neden olmuştur (Yavuz, 2013, s. 515-616). Bu anlamda birey kolektif kimliğe olan aidiyet duygusundan ötürü (Karaduman, 2010, s. 2887) toplumsal hafızanın paylaşılabilceği insanlarla bir araya gelerek hem kendi geçmişini canlı tutmakta hem de kendine Avrupalı Türk kimliği ile kabul gördüğü bir ortamda var olma şansı vermektedir:

Adapte olamadım fazla böyle insanlarla, burada hani yaşayan... Bilmiyorum denedik yani, denemedim değil ama anlaşımadım yani (A9, Kadın, Almanya).

Aidiyet ve Ayrımcılık Arasında Kimlik

Dışlanma ve ayrımcılık kişinin dini ve milli kimliğini koruma eğilimi geliştirmesine sebep olmaktadır (Başkurt, 2009, s. 85). Dışlanmaya maruz kalan hedef kitle, sosyal bütünleşme çerçevesinde milli kimliği, kolektif kimlik olarak benimsemiştir. Bu durum ise milli kimliğe yüklenen aidiyet duygusu ile ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında, kişiler tarafından Avrupa kimliğinin bireyin kendini ait hissetmediği kimlik olarak ön plana çıkması, Avrupa ülkelerine olan milli kimliğin zayıf olduğunu göstermektedir:

Hollanda vatandaşlığıma daha çok bir belge olarak gördüğüm için olabilir. Türk vatandaşlığımla daha çok bir duygusal bağ var diyebilirim (A5, Kadın, Hollanda).

Avrupa kimliği çoğunlukla seyahat özgürlüğü, entelektüel ve kültürel sermaye ile özdeşleşirken, Türk kimliğine daha sübjektif ve duygusal değerler atfedilmektedir. Bu anlamda Avrupa kimliği daha çok kişinin rasyonel değerlerini tanımlamaktadır. Türk kimliği ile özdeşleşen sübjektif değerlerin sembolik olarak var olduğu yerler ise daha önce de belirtildiği üzere aile ve ev ortamıdır:

Bizim ailemizin de Türk kültürüne yakın ve bağlı olduğundan dolayı biz de tabii ki Türk kültürüne daha yakın kendimizi hissediyoruz (A1, Erkek, Fransa).

Bu çerçevede Türk kimliği Türk kültürü ile özdeşleşen bir kavram haline gelmiştir. Ev ortamında konuşulan Türkçe dili, ailenin sosyal çevresinin çoğunlukla Türk ailelerinden oluşuyor olması ve yaz tatilleri için herhangi bir alternatif düşünülmemesinin, rotanın Türkiye'ye çevriliyor olması milli kimliği canlı tutan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte milli kimlik dışında Türkiye'ye yönelik ulusal aidiyet duygusunun da hedef kitle tarafından benimsendiği gözlemlenmektedir. Bireylerin doğuştan gelen bir aidiyet olarak algıladıkları ulusal kimlik, Türkiye'ye ve devletine olan aidiyet duygusunu da pekiştirmektedir (Bauman, 2017, s. 33). Ulusal kimlik bireyler tarafından içselleştirilerek Avrupa'da koruma altında alınması gereken bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Aslında birey yurtdışında ulusal kimliğini yani Türkiye vatandaşlığı kimliğini temsil etmekte ve onun yurtdışında savunuculuğunu yapmaktadır. Türkiye'ye gelince de aynı şekilde Avrupalı Türklerin kolektif kimliğinin yetkililer tarafından sahiplenilmemesi, hayal kırıklığı yaratmıştır:

Şimdi Almanya'da yaşarken tabii ki Türkiye benim yalancı cennetimdi. Böyle sığınabileceğim, her zaman benim arkamda olan, beni kuruyup kollayan bir memleket olarak görüyorsunuz. Ama buraya gelince öyle olmadığını fark ediyorsunuz... Yani hiç kimseniz hani. Fark etmez Almanya'dan mı gelmiş, işte burada mı doğup büyümüş önemli değil. Hani sadece bir şeyi... Hani sadece kimliğiniz var diye bir özelliğiniz yok yani. Nasıl desem... Hani... O kadar ümitlerle geliyorsunuz ki aslında bir hiçsiniz yani kimsenin umurunda değilsiniz açığı. Kimse sallamıyor. O çok kötü bir şey. Hani o... Orada siz o kadar mesela Türkiye'yi koruyun, Türk insanına karşı hiçbir şekilde bir şey denmesine müsaade etmezken burada hiçbir şekilde birisi kalkıp sizin için sesini yükseltip hani sizi koruması." (A9, Kadın, Almanya).

Dini kimlik de milli kimlik gibi toplumsal bir kimliktir ve Türkiye toplumu özelinde milli kimlik ile dini kimlik birbirini tamamlayan unsurlardır (Özdil, 2018, s. 394-395). Avrupalı Türkler için de durum aynıdır, milli ve dini kimlik tek bir kolektif kimliğin parçası gibidirler. Aslında hem dini kültürün hem de milli kültürün iç içe girdiği ve birbirine karıştığı toplumsal bir kimlikten bahsedilebilir:

Ya sanırım dini kimlik yüzünden biraz daha Türk kültürü baskın gibi (A3, Kadın, Belçika).

Dini kültürüm var, Müslümanım, dindarım. Yeme içme alışkanlıklarım falan Türkler gibi (A11, Kadın, Fransa).

Dini kimlik ayrıca Avrupa'da dışlanma unsuru olarak ön plana çıkmaktadır (Abadan Unat, 2015, s. 42), özellikle bu anlamda dış görünümüne dikkat

çekilmiştir, dışarıdan “yabancı” gibi görünmenin veya “Müslüman” gibi görünmenin ayrımcılığa sebebiyet verdiği dile getirilmiştir:

Şunu söyleyebilirim ben bayanım, kapalıyım yani dinimi yaşıyorum... Yani gösteriyorum daha doğru, yaşıyorum demeyeyim de gösteriyorum dışardan hani bakan benim Müslüman bir bayan olduğumu anlar çünkü örtülüyüm. O açıdan zorluklar çektim tabii ki, bu durum kapandığım ilk günden itibaren başladı diyebilirim... Bir de tabii hani Türk olmak... Sadece Müslüman kimliği değil, Türk olma kimliği de etkiliyor (A2, Kadın, Fransa).

Avrupa’da Sosyal Uyum ve Ayrımcılık

Hedef kitlenin önemli bir oranı Avrupa’da sosyal uyum anlamında hiçbir zorlukla karşılaşmamıştır çünkü zaten hedef kitle sistemin içinde varlığını sürdüren ve bu anlamda ulusal ve yerel vatandaşlık haklarına sahip olan bireylerdir. Başka bir deyişle ‘sosyal uyum’ faaliyetlerine gerek duymaksızın hedef kitle zaten devlet tarafından sunulan tüm kamu hizmetlerine erişim sağlamaktadır, vatandaşlık haklarını özgürce kullanmaktadır ve sistemin bir parçasıdır. Hedef kitlede bunun bilincindedir ve artık “entegrasyon” başlığı altında anılmaktan rahatsızlık duymaktadır:

Ah entegrasyon, öyle bir şey yok. Orada doğup büyüyen bir insan hiçbir şekilde entegre olmasına gerek yok. O zaten o sistemde doğup büyüdüğü için oraya adapte olmasına gerek yok, o zaten o sistemin bir parçası. Öyle kabul edilmesi lazım ama kabul edilmediği için o çocuk dışlandığı için farklı bir kimlik oluşturup sonra bir sorun şekline... sorun haline geliyor. Aslında bunun gerçekten Almanya’daki eğitim sistemi olsun işte yabancılar... Yabancı demeyeceğim çünkü yabancı değil bu insanlar, bu insanlar... Ben üçüncü kuşak nesilim şu anda dördüncü nesil yaşıyor Almanya’da. Yani bu insanlar yabancı değil artık. Bu insanlar oranın bir parçası. Yani bunu değiştirmek lazım (A9, Kadın, Almanya).

Hedef kitle vatandaşlık hakları dışında çok fazla sosyal faaliyetin içinde de yer almıştır ve bu anlamda kendini ifade edebileceği sosyal alanlar bulmuştur. Bu anlamda hedef kitle nezdinde sosyal uyumun en önemli etkenlerinden bir tanesi “toplumsallaşma” alanlarında kendini özgürce ifade edebilmektedir:

Yok orada o kadar sorun yaşamadım. Spor yaptım, faaliyetlerde bulundum, derneklere işlerine girdim hani sosyal aktivite giriyorsa... Evet her zaman istediğimi yapabildim (A10, Kadın, Fransa).

Çünkü en önemlisi dil, iki dil içerisinde büyüdüğüm için özellikle ilkokul, lise yani var olan eğitim Almanca olduğu için kendimi de Almancada ifade etmekte zorlanmadım. O anlamda da uyum açısından sıkıntı yaşamadım (A4, Erkek, Almanya).

Veriler bireylerin sosyal uyum konusunda hiçbir sorun ile karşılaşmadığını gösterse de bireylerin topluma ve sisteme uyumu dışında yerel toplumun kabulünün düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum ise ayrımcılık olarak kendini göstermektedir. Doğrudan fiziksel bir ayrımcılıktan değil ancak ‘rahatsız edici’ ve bireyin kendini farklı hissetmesine sebep olacak davranışlar ön plana çıkmıştır:

Ya tabi hani, ismimiz olsun, görünümümüz olsun vesaire bir yabancı olduğumuz belli oluyordu. Bu konuda tabi okuldan başlayan bir dışlama, bir ayrımcılık söz konusuydu (A1, Erkek, Fransa).

Sosyal yaşama uyumda bireylerin çoğunlukla herhangi bir sorun ile karşılaşmadığı gözlemlenmiştir. Bireylerin kamu hizmetlerine erişim sağlayabiliyor olması, yerel dil becerilerinin yüksek olması ve toplumsallaşma alanlarından istedikleri gibi faydalanabiliyor olması sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak yerel toplumun kabulünün hala düşük olması hem bireylere karşı toplum tarafından ayrımcı davranışların eylemleştirilmesine sebebiyet vermektedir, hem de bireyleri kamu kurumlarının uyguladıkları sistematik ayrımcılığa maruz bırakmaktadır. Ayrımcı eylemler ise göçmen kökenli vatandaşları “küçümseyen” veya kendilerini “yetersiz” hissettiren davranışlar şeklinde yansıtılmaktadır.

Türkiye’de Sosyal Uyum ve Kimlik

Hedef kitlenin Türkiye’deki uyum sürecini değerlendirirken özellikle aidiyet duygusu ön plana çıkmıştır. Uyum sürecinde bireyler her ne kadar idealize ettikleri Türkiye ile gerçekte var olan Türkiye arasındaki farklılıkları gördükten sonra hayal kırıklığına uğramışlarsa da kimliklerinin bir parçasını Türkiye’de tamamlama fırsatı bulmuşlardır. Bu çerçevede, ulusal kimlik bağlamında bireyler Türkiye’ye geldikten sonra Türkiye’ye olan aidiyetlerini bir his olarak “tanıdıklık” üzerinden değerlendirmişlerdir. Ayrıca bireyler aidiyet duygusuyla bağlı oldukları ülkeye göç ettikleri için kendilerini güvende hissetmişlerdir:

Tanıdıklık gerçekten yani o, zaten o aidiyet hissinin başta olması ve aslında geri dönüyor olmak. Yani baştan buraya taşınıyor değil de sanki zaten buradayım ama geri dönüyormuşum hissi. O tanıdıklık işte... Dilin tanıdıklığı, insanların bir şekilde... Kültürün tanıdıklığı işimi kolaylaştırdı (A3, Kadın, Belçika).

Sosyal ilişkilerde bireysel sınırların esnek olması insanlar arası dayanışmayı arttırmış ve sosyal bütünlemeyi kolaylaştırmıştır. Aileleri ile birlikte

veya aynı şehirde yaşayan bireyler içinse aile desteği yine sosyal uyumu kolaylaştıran bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Arkadaş çevresi ile edinilen sosyal ağ da Türkiye'ye alışma sürecinin daha kolay atlatılmasına ve sosyal uyumun hızlandırmasına katkı sağlamıştır:

Yani yabancılarla komşuluk ilişkisi yok denilecek kadar az. Türkiye'de o var mesela şu an alt katta bir komşum var mesela sürekli gidip geliyoruz ya bunu İngiltere'de yapmam ya da bulmam mümkün değildi. İşte yemeğim olmuyor, yemek veriyor ben ona bir şey yolluyorum, işte eksikliği oluyor geliyor benden istiyor vesaire. Bunlar çok güzel şeyler gerçekten (A2, Kadın, Fransa).

Her ne kadar kuralların Avrupa'da daha katı olması kurumların kurumsallaşmasını ve düzeninin daha sağlıklı işlenmesini sağlasa da Türkiye'deki kurumsal esneklik de bazı durumlarda yaşamı kolaylaştırmaktadır:

Ya bence Fransa'daki kurallar daha katı mesela burada daha esnek olabiliyor bir... Hani her türlü izin alıp çıkabiliyoruz, hani mesela doktora gidilecek hani izin alıp çıkabiliyorsunuz. Fransa'da bence öyle bir ihtimal daha zor. Fransa'da da iş deneyimim yok şimdi yalan da söylemeyeyim ama daha... Kuralların daha katı olduğunu düşünüyorum Fransa'da (A10, Kadın, Fransa).

Avrupa'da dile getirilen ayrımcılık ve özellikle dini aidiyete karşı ayrımcılığın Türkiye'de yaşanmıyor olması hatta bireylerin daha özgürce dinlerini yaşayabiliyor olması yine uyum sürecini kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir:

O anlamda tabii, burada çoğunluk Türkiye'de yaşadığım toplum kitle olarak çoğunluğu benim dini yaşam hayatıma daha yakın olmasından dolayı... Örneğin burada her yerde ibadet edebileceğin mekânlar bulunuyor veya burada ibadet ettiğinizde gariptenmiyor veya bunu açıklamak zorunda kalmıyorsunuz. Tabii ki yani o avantaj evet, o kolaylık burada Türkiye'de mevcut (A4, Erkek, Almanya).

Sonuç itibarıyla, bireylerin Avrupa'da ayrımcılığa maruz kalan etnik ve dini kimlikleri Türkiye'de kendine özgürce ifade edebilme alanı bulmuştur. Türkiye'ye geldikten sonra her ne kadar birey hayal ettiği Türkiye'yi ve toplumunu bulamamış olsa da uyum süreci bireye kimliklerini, aidiyetini ve kültürel değerlerini tekrar gözden geçirme fırsatı vermiştir.

Türkiye'de Çalışma Hayatına Uyum

Hedef kitle profesyonel hayatına Türkiye'de başlamıştır ve “işyeri” insan ilişkilerinin başka bir boyuta ulaştığı, belli başlı stratejilerin geliştirildiği ve kişinin yüzünü kaybedebileceği bir alandır (Goffman, 2017, s. 15). Söz konusu stratejik dengeler ve “itibar” unsuru iş yerindeki kimlik oluşumunda

önemli bir etkidir. Hedef kitle Avrupa’da yaşarken tam zamanlı iş hayatına katılım sağlamamıştır sadece yarı zamanlı işlerde çalışmıştır. Türkiye’ye geldikten sonra ise hedef kitlenin büyük bir kısmı kamu kurumlarında tam zamanlı çalışmaya başlamıştır ve bu nedenle profesyonel hayatla ilgili sorulara çekinerek cevap vermişlerdir. Özellikle iş yerinde “memnuniyet” sorusu kişilerin çok kısa ve net cevaplarla geçiştirdiği bir soru olmuştur. İçtenlikle işlerini sevenler ise bunu açıkça uzun cümlelerle ifade etmişlerdir. Memnuniyet nedenleri ya bireylerin işlerinin yurtdışı ile bağlantılı olmasından ya da işlerinin göç kimlikleri ile özdeşleşiyor olmasından kaynaklanmaktadır.

İş arkadaşlarıyla ilişkiler olumlu olarak değerlendirilse de genellikle çekingin bir tavır sergilenmiş ve bu soru geçiştirilmiştir. İş yerindeki çalışma alanını göç kimliği ile ilişkilendirebilen bireylerin iş arkadaşlıkları da göç geçmişine sahiptir ve bu durum iş yerindeki iletişimi kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir:

Genel olarak Türkiye’deki çalışma ortamı ile ilgili fazla bir şey söyleyemem ama kendi çalışma ortamım... Muhtemelen o yüzden de kolay uyum sağladım. Çoğunluğu yurtdışından geldiği için uyum sağlaması da çalışma hayatı da benim için zor olmadı diyebilirim. Hani beni anlayan, benim gibi çoğu yurtdışından gelen çalışma arkadaşlarım olduğu için çok da yardımcı oldular. O anlamda çok sıkıntı çekmedim, memuriyetin getirdiği ya da kamuda çalışmanın getirdiği bazı şeyler oldu... Bilmediğim burada öğrendiğim, burada farkına vardığım şeyler (A5, Kadın, Hollanda).

İnsan ilişkilerinde toplumsal anlamda Türkiye’deki bireysellik sınırlarının yeterince keskin olmaması bazıları için olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. Özellikle profesyonel anlamda bireysel sınırlar korunmadığında, iş yerinde bu durumun sorun teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu nedenle bazı bireyler iş ortamından arkadaş edinmenin etik olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye’deki iş etiği, düzen ve çalışma prensiplerinin yurtdışındakinden farklı olduğu ve bu anlamda da kişilerin zorluklar ile karşılaştıkları dile getirilmiştir:

Ya şöyle, yani çalışma arkadaşlarımdan, çevremden memnunum ama çalışma düzenine gelecek olursak... Yani işte yurtdışındaki mesela çalışma etiğinden, çalışma düzeninden farklı bir düzen olduğunu yavaş yavaş öğrendim ve bu Türkiye’deki çalışma düzenine alışma süreci yaşadım... Yani mesela iş düzeni olarak da Türkiye’de mesela işlerin biraz daha böyle... Bir şekilde günü kurtarma şeyiyle yürümesi ama yurtdışındaki düzenin gerçekten çok sistematik, böyle her şeyin kâğıt üzerinde... Tabi bunun da dezavantajları var ama yani... Evet aynen, uzun vadeli hedeflerin olması vesaire. Burada biraz daha böyle kısa vadeli ve işte insanlar üzerinden yürüyen mesela bir düzen var. Hâlbuki yurtdışında biraz daha işler ve kurallar üzerinden yürüyor. (A3, Kadın, Belçika).

Türkiye’de veya Yurtdışında Gelecek

Türkiye’ye göç sonrası kişilerin kendilerini “evlerinde” gibi hissedeceği duygusu hedef kitleyi yanılgıya ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Buna rağmen genel itibarıyla kişiler Türkiye’deki hayatlarından memnun olduklarını ifade etmişlerdir ancak geleceğe dair beklentilerinin olduğunun da altını çizmişlerdir:

Şimdilik Türkiye’de ama yarım bize ne getirir bilmiyorum. O yüzden kapıları da hiç kapatmıyorum. Hollanda’ya yönelik ya da herhangi başka bir ülkeye yönelik. Ama şimdilik burada (A5, Kadın, Hollanda).

Bu anlamda, kişiler şu anda Türkiye’de kalabileceklerini ancak uzun vadede çeşitli nedenlerden dolayı yurtdışına gidebileceklerini dile getirmişlerdir. Bazıları kendi eğitimleri veya çocuklarının eğitimleri için yurtdışına gidebileceklerini söylemişlerdir. Bazıları ise kariyer planlaması anlamında yurtdışına gidebileceğini ifade etmiştir. Özellikle bireyler kariyer hayallerini nerede gerçekleştirebilme imkânı bulurlarsa oraya gitmeyi arzulamaktadırlar.

Son olarak Türkiye’yi yurtdışında temsil etmek isteyen bir grup bulunmaktadır. Bu kararda ulusal ve milli kimliğin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede bazı bireyler Avrupa’da henüz okula giderken yurtdışında Türkiye adına görev almayı hayal etmişlerdir. Başka bir deyişle, birey çok küçük yaşlarda milli kimliğini Türkiye’ye olan aidiyeti üzerinden şekillendirmişdir:

Eğitime başladığım andan itibaren tek bildiğim şey şuydu hani eğitimimi ve yabancı dilimi Türkiye adına kullanmak istiyorum. Hani çünkü bu çok büyük bir şans hani böyle yurtdışında doğup büyüyünce, hani Türkçenin yanı sıra ana dil seviyesinde konuşabildiğiniz bir dil var (A8, Kadın, Fransa).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma yurtdışında doğmuş Türk vatandaşlarının geriye göç kararında kimlik, aidiyet ve bilinçli beyin göçü kavramlarının çok etkili bir rol oynadığını göstermektedir. Hedef kitle tarafından gerçekleştirilen göç toplumsal hafızanın geriye göçü olarak da tanımlanmaktadır. Emek göçü ile yurtdışına geçici olarak giden ancak dönemeyen Türk vatandaşları yerine kendi çocukları ve torunları geriye göç ederek onların emek göçüne dair toplumsal hafızasını Türkiye’de canlı tutmaktadırlar. Hedef kitlenin Türkiye’ye göçü ayrıca bilinçli beyin göçü niteliğini de taşımaktadır. Avrupa’da sistematik dışlanmaya maruz kalan hedef kitle, iş piyasasına Türkiye’de daha

kolay dâhil olacağına ve Avrupa iş piyasasında maruz kalacağını düşündüğü cam tavan engelini de bu şekilde aşabileceğine inanmıştır. Genel anlamda bireyin Türkiye'ye göç kararında hem itici hem de çekici nedenler etkili olmuştur. Özellikle Avrupa'daki ülkeye duyulan aidiyet duygusunun düşük, Türkiye'ye duyulan aidiyet duygusunun yüksek olması hem itici hem de çekici neden olarak değerlendirilmiştir. Göç kararında, bilinçli beyin göçü ve bazıları için ise zorunlu göç çekici nedenler olarak ele alınmıştır. Avrupa'ya duyulan düşük aidiyet duygusu ve ayrımcılık itici nedenler olarak analize dâhil edilmiştir. Bu çerçevede bireyin her iki ülkeye olan aidiyet duygusu hem aile içi sosyalleşme hem de okul üzerinden değerlendirilmiştir. Aile içi sosyalleşmenin sürekli Türkiye'ye olan aidiyet duygusunu canlı tuttuğu ve kültürel değerlerin aktarımında da çok etkili olduğu gözlemlenmiştir. Okul ise Avrupalı Türkler açısından entelektüel sermayeye çok fazla katkıda bulunan bir kurumdur ancak sistematik olarak hedef kitleye yönelik ayrımcılık uygulayan bir kurumdur. Bu çerçevede, Türk kültürüne yüklenen duygusal aidiyet bağları göz önünde bulundurulduğunda okul çatısı altında ve diğer kamu alanlarında bireyin kültürel kimliğinin kabul görmüyor olması, Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun yüksek, Avrupa ülkesine olan aidiyet duygusunun düşük olmasına neden olmaktadır.

Aidiyet kavramı üzerinden sosyal ağlara yüklenen anlamlar da ele alınmıştır. Bu kapsamda, bireyin sosyal çevresinin Avrupa'da yaşadığı mahalleye göre şekillendiği gözlemlenmiştir. Eğer birey göçmen kökenli bireylerin yaşadığı banliyölerde yaşıyorsa, sosyal çevresi de ona göre çok etnikli, çok kültürlü ve farklı milletlerden oluşmaktadır. Eğer birey daha çok yerel toplumun yaşadığı mahallelerde yaşıyorsa sosyal çevresi de daha üst sınıf yerel toplumdandır oluşmaktadır. Bu durum bireyin göçmen kökenli vatandaşlara ve Türkiye kökenli topluma erişimini kısıtlamaktadır. Bireylerin Türkiye kökenli arkadaş çevresini ancak Türkiye kökenli aile dostlarının çocukları aracılığıyla oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Avrupa'da mekânsal ayrımın hala sosyo-ekonomik anlamda çok keskin olduğunu gözlemlenmiştir. Göçmen kökenli bireylerin ise daha çok şehrin çeperlerine banliyölere itildiği, yerel üst sınıfın ise sosyo-ekonomik olarak daha donanımlı semtlerde yaşadığı anlaşılmıştır. Bu durum ise bireylerin sosyal ağlarını kültürel anlamda çeşitlendirmekte veya kısırlaştırmaktadır. Türkiye'de ise hedef kitlenin en önemli sosyal ağı Avrupalı Türklerden oluşmaktadır. Söz konusu ağ aracılığıyla hedef kitle kolektif bir kimlik oluşturmayı başarmış ve kolektif kimliğini sosyalleşme aracına dönüştürmüştür. Bu sosyalleşme alanı ise bireye geçmişini

canlı tutabileceği ve Avrupalı Türk kimliğini özgürce ifade edebileceği bir alan sağlamaktadır. Avrupalı Türkler ayrıca Avrupa'da inşa ettikleri “Türklük” algısı ile birlikte Türk toplumunu ve davranışlarını bir standarda oturtmuşlardır. Bu çerçevede Türkiye ve toplumunu çok fazla idealize etmişler ve sosyal bütünleşmeyi bireyler arası mekanik dayanışma üzerinden hayal etmişlerdir. Türkiye'ye göç ettikten sonra Türkiye'deki toplumun davranış biçimlerinin ve etik algısının kendi standartlaştırılmış algısından farklı olduğunu anlayan hedef kitle hayal kırıklığına uğramış ve Türkiye toplumu ile özdeşleşen kültürel değerleri ile toplumsal ve bireysel sınırlarını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Kolektif kimlik aynı zamanda uluslaşma topluluk olarak tanımlanmaktadır çünkü bireylerin Avrupa kültürünü korumasında önemli bir rol oynamaktadır. İki ülke ile “uluslaşma” düzeyde bir bağa sahip olmak bireyler için hem iki ülkeye yabancı olmak hem de parçası olmak anlamına gelmektedir.

Kimlik oluşumunda özellikle milli ve dini kimliğin etkili olduğu gözlemlenmiştir. Milli kimlik, Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ile eşleştirilmiş ve aile içi sosyalleşme kurumu tarafından desteklenmiştir. Dini kimlik, milli kimlik ile tek kimliğin bir parçası haline gelerek hedef kitle tarafından benimsenmiştir. Bu çerçevede, hedef kitlenin milli ve dini kimliklerinin Avrupa'da ayrımcılığa maruz kaldığı ve bireylerin kimliklerini özgürce ifade edebilmelerinin önünde engel teşkil ettiği gözlemlenmiştir. Sosyal uyum anlamında bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunlar ve kolaylıklar her iki ülke için çapraz değerlendirmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Avrupa'da bireyler yerel vatandaşlığa sahip oldukları için sistemin bir parçasıdır ve sosyal uyum politikalarına gerek duymaksızın kamu hizmetlerine erişim sağlamaktadırlar. Hedef kitle sayısal anlamda da spor ve müzik etkinlikleri veya kültürel faaliyetler gibi geniş toplumsallaşma alanları ile donatılmıştır. Yerel toplumun göçmen kökenli vatandaşları kabulünün ise düşük olduğu gözlemlenmiştir, bu durum göçmen kökenli vatandaşların toplum içinde dışlanmaya maruz kalmalarına neden olmaktadır. Türkiye'de ise hedef kitle toplumsal uyum anlamında kamu hizmetlerine erişim konusunda sorunlar ile karşılaşmıştır. Kamu hizmetlerine nasıl erişim sağlayacağını bilmeyen hedef kitle, bilgilendirme ve yönlendirme araçlarının yetersiz olduğuna ve bürokratik süreçlerin çok uzun olduğuna değinmiştir. Bunun aksine, Avrupa'da kamu hizmetleri kolay erişilebilir yapılar olarak değerlendirilmiştir. Kamu hizmetlerine erişim zaman içerisinde hizmetin nereden sağlandığını ve sistemin nasıl işlediğini öğrendikçe birey için kolay bir hale gelebilir. Bu

nedenle bireyler her ne kadar uyum sürecinin en başında kendi alışkanlıklarında direnmiş olsalar da kamu hizmetlerine ne şekilde ulaşabileceklerini öğrenmişler, zamanla alışkanlıklarını değiştirmişler ve sosyal uyum sağlamışlardır. Çapraz değerlendirme kapsamında, Avrupa ülkesinde ayrımcılık nasıl bir sorun alanı olarak tanımlandıysa, Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ve tanıdıklık hissi bireye Türkiye'de günlük yaşamında güven veren bir durum olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, bireyin Avrupa'da ayrımcılığa uğrayan milli ve dini kimliği, Türkiye'de kendini ifade edebileceği bir zemin bulmuştur. Türkiye'de özellikle aile bağları, arkadaşlık çevresi, iş arkadaşlıkları ve komşuluk ilişkileri gibi sosyal ağlar da toplumsal uyumu kolaylaştıran unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Sosyal yaşamı kolaylaştıran bir diğer öge de hizmet sektörünün sürekli erişilebilir olmasıdır, bu durum hem sosyalleşmeyi arttıran bir unsur olarak hem de çalışan bireyler için avantajlı bir durum olarak ele alınmıştır. Türkiye'de çalışma hayatına uyum ise etik kuralların öğreniminden geçmektedir. Etik kurallar, bireyin hem iş yerindeki stratejik çatışmaları çözmesi hem de iş yerinde kendine bir yer edinebilmesi için önemli bir rol oynamaktadır. Hedef kitle her ne kadar daha önce Avrupa ülkesinde yarı zamanlı çalışmış olsa da Türkiye'ye göç ettikten sonra tam zamanlı çalışma hayatına ilk defa dâhil olmuştur. Hedef kitlenin çoğunluğu ise kamu kurumlarında çalışmaktadır ve bu nedenle hem iş yeri memnuniyeti hem de iş arkadaşları ile olan iletişimlerine ilişkin çok fazla bilgi alınamamıştır, bireyler bu konuları olumlu şekilde geçiştirmeyi tercih etmişlerdir. Hedef kitle uzun vadede çocuklarının eğitimi veya kariyer planlaması kapsamında yurtdışında tekrar göç edebileceğini ifade etmiştir. Gelecek, eğitim ve kariyer kaygısı dışında Türkiye'de uyum süreci bireylerin büyük bir kısmı için başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.

Son olarak bireyler Avrupa'da yaşarken kendilerini Türkiye'ye ait hissederken, Türkiye'ye göç ettikten sonra aslında tam da Türkiye'ye ait olmadıklarını fark etmişlerdir. Bu anlamda her iki ülkeye de ait olduklarını ve aynı zamanda her iki ülkeye de dönem dönem yabancı olduklarını dile getirmişlerdir. Bu nedenle göç bireylerinin kimlik tanımında kendilerini ve sınırlarını tekrar tanımlamasına neden olan bir unsurdur.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims at understanding the very reasons behind the return migration of the third generation Euro Turks from Europe to Turkey such as identity, culture, double citizenship, social integration, and social networks, etc. The study also tries to understand the target group's social integration to Turkey. In this framework, the study is expected to answer the following questions: (i) What are the pull and push factors behind the target group's decision of migrating to Turkey? (ii) What is the place of socialization within family and within the educational settings in the formation of identity? (iii) Has the individual's identity been influenced by national and religious identity? (iv) What are the problems of social integration the individual has faced in the countries she feels primary and secondary identity?

Method

This study used qualitative research technique in order to explore the meanings the individuals attribute to such concepts as identity via semi-structured in-depth interviews. The sample of the study is composed of 11 people who are between 25-30 years of age, were born in Europe, have lived there all through their lives, and have recently been settled in Turkey following their graduation. Despite the fact that they have worked in part-time jobs in Europe almost all started full-time professional jobs in Turkey. And majority of them work in public institutions.

The sample is comprised of people who are graduated from departments such as public administration, psychology, mathematics, history, law, social science teaching, pedagogy, sociology, and political science. In-depth interviews were conducted with 2 female and 9 male participants. 5 of the participants migrated from France, 2 from Germany, 3 from the Netherlands, and 1 from Belgium.

Interpretative analysis approach was preferred in data analysis and a conventional content analysis was implemented.

Results

Findings of the research reveal that the concepts as identity and purposeful brain drain played a crucial role in their decision of return migration which is defined in this study as the return migration of social memory. Grandsons and granddaughters of the Turkish citizens who migrated to Europe but could not return to Turkey keep their social memory alive in Turkey.

Migration of the target group to Turkey also carries the quality of purposeful brain drain. Having been exposed to systematic exclusion in Europe the target group believe that they can be integrated into the market in Turkey more easily, and overcome the glass ceiling which they faced in Europe.

Generally speaking both pull and push factors have influenced the participants' decision. Low feeling of identity to the European country and high feeling of identity to Turkey are evaluated both as pull and push factors. Purposeful brain drain and forced migration for some were taken as pull factors; and low identity to Europe and discrimination were analyzed as pull factors.

The study also focused on the meanings attributed to the social networks over the concept of identity. In this sense, it is observed that the social environment of the individual is shaped according to the neighborhood she has lived in Europe. If the individual lived in the banlieues where mostly migrants live in her social environment would be composed of multi-ethnic and multi-cultural diversity. And if she lived in neighborhoods where mostly local people live in her social environment would be comprised of higher-class local community. This limits her interaction with the migrants and Turks. Thus, it is observed that the separation based on place in Europe is still so strict in socio-economic terms.

The most important social network of the target group in Turkey is comprised of Euro-Turks. Thanks to this network the target group managed to construct a collective identity and transformed their collective identity into a means of socialization which provides them with space to express their Euro-Turk identity and keep their past alive. Within this framework they idealized Turkey and Turkish society, and imagined social integration over mechanical solidarity. Following the migration to Turkey they are frustrated with the fact that the behavior patterns and ethics understanding of Turkish society is very different from their standardized perceptions.

Collective identity is also defined as transnational community because it plays a crucial role in keeping the European culture. Having transnational links with two countries mean both being a stranger to and a part of the two countries.

It is observed that especially national and religious identity has been effective in identity formation. National identity is identified as the feeling of identity towards Turkey and supported by socialization within family. Religious identity, on the other hand, has been part of a unified identity

with national identity. Therefore, it is understood that religious and national identity of the target group was discriminated in Europe and people could not freely express their identity.

As to social integration, individuals in Europe are part of the system in Europe since they hold local citizenship and can reach public services without any need to social integration policies. The target group is equipped with vast socialization areas of sports, music or culture in quantitative terms. However, recognition by the local community is observed to be low, and this causes migrants to be excluded in the community. On the other hand, the target group has faced problems in reaching public services in the sense of social integration. The participants claim that the means of information and referral are insufficient and bureaucratic processes take long time. Reaching to the public services may become easier by learning the very nature of the system; so, although the participants were reluctant in the beginning they have changed their attitudes and managed to be socially integrated by time. Thus, while discrimination is defined as a problem in Europe, the feeling of identity and familiarity is defined as the source of trust in Turkey. In this context, the national and religious identity which was discriminated in Europe found a place to be expressed freely in Turkey.

Social networks such as family ties, peer groups, colleagues and neighbors in Turkey are also evaluated as the factors that facilitate social integration. Another component that facilitates social life is the fact that service sector is always reachable, which increases socialization.

Adaptation to the work life in Turkey is only possible by learning the ethical principles which play a crucial role in resolving the strategic conflicts in the work place and finding a place for herself. Despite the fact that the participants had worked in Europe on a part-time basis, they started full-time job for the first time in their life in Turkey.

The target group states that they may return to Europe later for their children's education and carrier planning. Putting the worry for future, education and carrier aside, great majority of the participants completed their adaptation to Turkey successfully to a great extent.

To conclude, while the participants had felt themselves as a part of Turkey in Europe, they noticed that they were not indeed a part of it following the return migration. Thus, they state that they are part of both the two countries, yet they may sometimes feel alien to the two. As a result, migration may be defined as a source for the individuals to re-define themselves and their limits in their identity formation.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2015). Türkiye'nin son elli yıllık emek göçü: yorum, eleştiri, öngörü. *Türkiye'nin göç tarihi* (ss. 261-276). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Başaran, F. (1972). Türkiye'de beyin göçü sorunu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10, 133-153.
- Başkurt, İ. (2009). Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin kimlik problemi. *HAYEF Journal of Education*, 6(2), 81-94.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. Heretik Yayınları.
- Dalbay, R. S. ve Avcı, N. (2018). Kimlik inşasına ilişkin temel yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'ye yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(1), 17-39.
- Ergin, D. Y. ve Ermağan, B. (2011). Çok kültürlülük ve sosyal uyum. *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*. Antalya.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim ritüelleri: Yüz yüze davranış üzerine denemeler*. Heretik Yayınları.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S. ve Benli, A. (2013). Türkiye'de tersine göç ve tersine göçü teşvik eden uygulamalar: İstanbul örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(4), 46-66.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. *Journal of Yaşar University*, 5(17), 2886-2899.
- Kaya, A. ve Kentel, A. (2005). *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa birliği arasında köprü mü engel mi?* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, M. (2012). Klasik sosyolojik perspektifte modernleşme tartışmaları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 111-130.
- Öner, N.A.Ş (2015). Son mu, başlangıç mı? göç çalışmalarında bir olgu olarak geri göç. *Küreselleşme çağında göç* (263-285). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Özdil, M. (2017). Kolektif ve bireysel kimlikler bağlamında sosyal bütünleşme. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 28(3).
- Rittersberger-Tılıç, H., Özen, Y. ve Çelik, K. (2012). Geriye göçün dinamikleri: Almanya'dan eve dönüş. *Küreselleşme çağında göç* (287-307) İletişim Yayınları. İstanbul.
- Sunata, U. (2014). Tersine beyin göçünde sosyal ağların rolü: Türkiyeli mühendislerin Almanya'dan geriye göç deneyim ve algıları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34).
- Yavuz, S. (2013). Göç, entegrasyon ve din: Avrupa'da yaşayan Türkler bağlamında bir değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 6(26), 610-623.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UMUTSUZLUK NEDENLERİ

C E M Z A F E R

T.C. Cumhurbaşkanlığı

ÖZ

Bireylerin geleceğe dair düşünceleri soyut yapılar olarak görülse de bireyin yaşamı üzerinde mevcut zaman dilimi içinde ve ileriki dönemler konusunda oldukça etkilidir. Nitekim bireylerin geleceğe umutla bakmaları, bu zaman dilimine yönelik planlamalar yapmaları, hedefler belirlemeleri ve bunlara ulaşmak için çabalamalarını doğurmaktadır ki bu da motivasyon faktörünün umutla arttığını göstermektedir. Bununla birlikte yine geleceğe dair umut besleyen insanların, içinde bulunduğu zaman diliminden daha fazla haz aldığı ve hayata daha sıkı sarıldığı da belirtilmektedir. Bunun aksine umutsuzluğa kapılan bireyler ise geleceğe dair plan, program, hedef vb. belirlemediği gibi bu noktadaki motivasyon seviyesi açısından da oldukça yetersizlerdir. Bu husus da umutsuz bireylerin kişiliklerini ve bunun beraberinde sosyal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada, üniversite, cinsiyet, olumsuz durumlar, geleceğe dair planlama yapma ve ekonomik durum değişkenlerinden hareketle umut – umutsuzluk düzeyleri incelenmiştir. Bu hususların kadın – erkek cinsiyetleri üzerinden de değerlendirilmesi ile umutlu olma durumundaki bireysel farklılıklar tanımlayıcı istatistikler üzerinden incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: yaşam kalitesi, umutsuzluk, umut, erkeklerde umutsuzluk, kadınlarda umutsuzluk

* Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı, cemzafer06@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-0285-2755

Atf/Cite:

Zafer, C. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Umutsuzluk Nedenleri. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 547-569. DOI: 10.31679/adamakademi.492973

CAUSES OF DESPAIR OF UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

Though the opinions of individuals about the future are seen as abstract structures, they are very effective on the life of the individual within the current time period and the future periods. As a matter of fact, looking at the future with the hope of individuals, to make plans for this period, to set goals and efforts to reach them, which leads to the motivation factor shows that the increase with hope. Nevertheless, it is also stated that people who have hope for the future have more pleasure than the time period they are in and they embrace life more tightly. In contrast, desperate individuals do not set plans, programs and targets for the future and they are inadequate in terms of the level of motivation at this point. This situation also negatively affects the personality of the despair individuals and their social relations.

In this study, the hope & despair levels were analyzed with respect to university, gender, negative conditions, future planning and economic status. The evaluation of these issues by male and female sexes and the individual differences in the state of hope are examined based on descriptive analyses.

Keywords: quality of life, despair, despair in men, despair in women

GİRİŞ

Geçmişten günümüze devletlerin genel prensipleri, sosyal devlet olma ilkesinden hareketle, bünyesinde bulunan halkın ekonomik anlamdaki refah seviyesini artırmaya yönelik araçları oluşturmak ve bunları halkın hizmetine sunmaktır. Bu araçların oluşturulması ve halka arz edilmesi, gerek siyasi gerek bilimsel ve gerekse ekonomik anlamda toplumu ilgilendiren, hemen her oluşumda devletin asli sorumlulukları içinde yer almaktadır.

Bu yaklaşım şekliyle toplumda istenilen refahın sağlanması günümüzde teknolojik gelişmelerle birleşince toplumun yanısıra bireyin de yaşam seviyesindeki refahın artışı yönünde bir gidişatı doğurmuştur. Bu artış bireyin toplumla ve toplumun bireyle olan ilişkisinde bireyin ve toplumun yaşam standartlarının artırılması şeklinde değerlendirilebilir ve bu şekilde bireysel gelişmenin toplumsal gelişmeye doğru dönüşümü hedeflenebilir. Nitekim yaşam kalitesi açısından birey – toplum – devlet birbirinden ayrı düşünülmemeyecek yapıları ifade etmektedir.

Devletler açısından toplumun tüm katmanlarıyla bütünsel anlamda eşit oranda belirli bir standarda yükseltilmesi pek de mümkün görülmemektedir. Bu noktada farklı sınıflara ve farklı yaşam kalitelerine sahip toplulukların ortaya çıkması gündeme gelmektedir. Bireylerin yaşam kalitelerinin boyutlarını ifade eden sosyal sınıflar amda yaşam kalitesi kavramı ile de ele alınabilecek yapılarıdır. Çeşitli kaynaklarda farklı boyutlarıyla değinilen yaşam kalitesi unsuru; sağlık, psikolojik, sosyal, bireysel, sosyolojik pek çok alanda üzerinde çalışmalar yapılan bir husus olması ile dikkat çekmektedir.

Bireyin algı ve değer yargılarına göre değişiklik gösteren yaşam kalitesi doğrultusundaki hayata bakış açısı, bireyin bizzat kendi üzerinde oldukça farklı noktalarda etki oluşturan bir unsurdur. Bireyin özel yaşamına dair algıları, onun gündelik hayatındaki faaliyetlerine dair tatmin duygusu, mutlu olma, hedeflerine ulaşma konusunda azmi, hayatını anlamlı olarak algılama ve dolayısıyla pozitif bir kimlik oluşturma gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bununla birlikte bireyin sadece soyut anlamda değil somut anlamda da bir rahatlık duygusu, kendini iyi hissetme, zindelik hissi gibi unsurları da yaşam kalitesi ile ilişkili olan bir durumdur. Yaşam kalitesi noktasında bireyin geleceğe dair en önemli unsuru yaşam kalitesinin umut noktasında bir artış sağlaması ve bu noktada bireyin yaşama bağlılığını artırma konusunda olumlu bir etki oluşturmalarıdır.

Yaşam kalitesi ile birlikte bireyde oluşan umut unsuru, kişinin geleceğe dair beklentileri üzerinde bir olumlu hissiyat oluşturmakta ve bu bağlamda yine bireyin gündelik yaşamla geleceğe yönelik fiillerinde olumlu tavırlar sergilemesine imkân vermektedir. Bu doğrultuda bireyler, umutları nedeniyle plan yapmakta ve planların gerçekleşmesi amacıyla da çaba sarf etme yoluna gitmektedir. Yaşam kalitesinin yükseltilmesi doğrultusunda gerçekleşen umudun kişinin hal ve hareketlerini yönlendirme gibi bir etkisi olduğunu belirtmekle beraber bireyin geleceğe daha güvenle bakmasını sağlama yönüyle bir motivasyon etkisi olduğunu da belirtmek mümkündür.

YAŞAM KALİTESİNİN KAVRAMSAL YAPISI

Yaşam kalitesi içerik anlamı ile ele alındığı zaman tanımlama aşamasında zorluk yaşanan bir kavramdır. Nitekim bu kavram sosyolojik anlamda toplulukların veya toplumların genel mahiyeti ile iyi olma durumlarının, topluluğu meydana getiren bireylerin belli özellikler açısından farklı şekillerde ele alındığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumu oluşturan nüfusun mutlu ve huzurlu hissetmesi ve bunun belirli bir seviyede tutulması amacıyla yaşam kalitesi olgusu bir sosyal gösterge veya çizelgesi olma özelliğine de sahiptir. Bu yaklaşımla ele alındığı zaman, yaşam kalitesi kavramının bireyler ve bireylerin meydana getirdiği toplumsal yapı itibariyle genel anlamda hayat standartlarını yansıtan sosyolojik ve psikolojik göstergeler olduğu sonucuna ulaşılabilir (Felce & Pery, 1995, s. 51).

Belirtilen hususlar dikkate alındığı zaman yaşam kalitesinin hem bireysel hem de toplumsal anlamda bir *iyi olma* durumunu ifade ettiği görülmektedir. Bu iyilik durumu yalnız somut veya maddi anlamda değil soyut anlamda da ele alınabilir. Nitekim bireylerin içinde buldukları topluma sosyal bir bakış açısıyla *ait olması*, bununla birlikte toplumun sahip olduğu imkânları maksimum düzeyde kullanabilmesi gibi hususlar yaşam kalitesi kavramı ile ifade edilir ki bu da kavramın çoklu bir yönünün olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bireylerin oluşturdukları toplumların yaşam kalitesi ele alındığı zaman bu yapının durağan bir yapı olmaktan ziyade dinamik bir işleyişi olduğunu görmek mümkündür. Nitekim yaşam kalitesi hususu, toplumun meydana geldiği dönem itibariyle belirli bir düzeyde başlayan ancak zaman içinde gelişebilen ve değişim gösterebilen bir yapıda olduğu için dinamik bir unsurdur. Bu da yaşam kalitesi olarak ifade edilen ve topluma ait varlıkları niteleyen hususun, toplumun belirli dönemlerinde artırılabilmesi veya geliştirilebilmesi gibi özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir.

Diğer bir ifadeyle bir toplumun, yaşam kalitesi açısından, düşük seviyede olmasının bir süreklilik arz etmeyeceği veya yüksek yaşam kalitesinin sürekli olarak bu şekilde seyretmeyeceği şeklinde bir genelleme yapılabilir (Cummins, 2005, ss. 698 – 699).

Yaşam kalitesi kavramının bir gösterge olarak değerlendirilmesi hususu, esasında toplumun geleceği ile alakalı bir plan oluşturma noktasında da ifade edilen bir durumdur. Bu ifade şekli, göstergelerden hareketle bireysel ve toplumsal yapıda mevcut dönem içinde elde edilen verilerin yorumlanması ile toplumun refah düzeyini iyileştirmeye yönelik hamleler yapılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yaşam kalitesi kavramından bu verilere ulaşılması ve bu verilerden de hareketle planlama yapılması kavramın operasyonel bir yapısı olduğunu göstermektedir. Böylece yaşam kalitesi kavramının farklı bir tanımlaması olduğu anlaşılmaktadır. Bu tanımlama, yaşam kalitesinin bireysel ve toplumsal olması yönünden daha çok uygulanabilir bir teorik model olması veya akademik çalışmalara konu olması yönüyle ön plana çıkmasını ifade eden bir tanımlama şeklidir (Felce, Pery, 1995, s. 51).

Birey ve toplum açısından önemli bir gösterge olan yaşam kalitesi kavramının değerlendirilmesi, başlı başına farklı bir yapıda ele alınmaktadır. Bu değerlendirmede bireylerin doğrudan yaşantıları sonucu elde ettikleri tecrübeler, somut değerler gibi pek çok faktörün dikkate alındığı görülmektedir. Değerlendirmeye dâhil edilen pek çok husus, yaşam kalitesi kavramının yeniden tanımlanması veya bu tanımın geliştirilmesi noktasında kullanılarak kavramın bütünsel yapısına katkı sağlayıcı bir etki oluşturmaktadır. Bireylerin yaşamına dâhil olan olaylar noktasında ele alınan hususlar, genel anlamda toplumun temel ihtiyaçlarını niteleyen hususlardır. Bunları;

- sağlık imkânları,
- eğitim hizmetleri,
- bireyin veya toplumun beslenme seviyesi ve bu konudaki yeterlilik,
- yaş faktörü,
- sağlıklı bir çevrede barınabilme,
- cinsiyet anlamında eşitlik,
- hakların ve özgürlüklerin tanınması,
- fırsat eşitliği,

- bireyin sosyal anlamda günlük yaşama katılması,
- bireye duyulan saygı,
- bireyin kendini güvende hissetmesi ieklinde sıralanmak mümkündür (Whoqol Group, 1994, ss. 41-44).

Sıralanan bu faktörlerin hem bireyler hem de toplumlar açısından önem taşıdığı bilinmektedir. Nitekim bu faktörlerden birinin veya birkaçının eksik olması durumu iyi olmayı veya refah durumunu etkileyeceği için yaşam kalitesi üzerinde belirgin bir etki oluşturabilmektedir (Doğanay & Sarı, 2006, s. 108).

Bu faktörlerin yaşam kalitesi ve yaşam kalitesinin algısı noktasındaki etkisi konusunda yapılan çalışmalar, sosyoekonomik anlamda eşitsizliğin mevcut bulunduğu toplumlarda, yaşam biçiminde sağlıklı davranışların veya yaşam kalitesine dair algıların değişiklik gösterdiğini arz etmektedir (Koçoğlu & Akın, 2009, s. 152). Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre bireylerin ekonomik durumlarına yönelik algıları içinde buldukları sosyal sınıfın gelir seviyeleri dâhil oldukları ailedeki birey sayısı ve yaşamın genelinin sürdürüldüğü bölgedeki toplam insan sayısı bireylerin sağlıklı yaşam davranışları üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Yine bu araştırma sonuçlarında cinsiyet, yaş ve ekonomik durum gibi somut hususların bireyin kendi yaşam kalitesine dair algılamaları noktasında bilişsel bir etkisi olduğu üzerinde durulmaktadır (Koçoğlu & Akın, 2009, s. 153).

Koçoğlu & Akın (2009, s. 153) tarafından yapılan bu araştırmanın sonuçları diğer bazı araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Bireylerin veya toplumun genel yapısı içinde sosyoekonomik düzeyin, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin, erkekler lehine olan pozitif yaklaşımları ifade eden cinsiyete yönelik ayrımların yaşam kalitesi açısından bireydeki davranışların geliştirilmesi hususunda büyük bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır (Acheseon vd., 2000, ss. 75-80; Castilion vd., 2005, ss. 1229-1240).

Yapılan araştırmalar kişilerin kendi durumları üzerindeki algı yönlerinin, davranış yönlerini geliştirilmesiyle yaşam kalitesi üzerindeki tanımlama konusunda da etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlardan hareketle bireyin yaşamı üzerinde olması gerektiğine inandığı durumları sürdürebilmeyi başardığı müddetçe yaşamı açısından iyi ve kaliteli şekilde bir yaklaşım veya algı içinde olduğu, bunun da bireyin kendi yaşamından memnun

olması sonucunu doğurduğunu söylemek mümkündür (Carr vd., 2001, ss. 1240-1243).

YAŞAM KALİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tanımlaması üzerinde pek çok farklı hususun dikkate alındığı yaşam kalitesi, değerlendirme noktasında temelde iki farklı tipte ele alınmaktadır. Bu değerlendirme tipleri; (1) sübjektif değerlendirme ve (2) objektif değerlendirme olarak sınıflandırılmaktadır. Bireylerin kendi yaşamlarına dair memnuniyet duygularını veya düşüncelerini baz alarak yaşam kalitesi hususunu değerlendiren yaklaşım sübjektif değerlendirme, bunun aksi yönde, kişinin yaşamından memnun olmasını sağlayacak olan durumların var olması ve bunların varlık derecelerinin tespit edilmesine yönelik değerlendirmeler ise objektif değerlendirme şeklinde ele alınmaktadır (Diener & Suh, 1997, ss. 189-194; Felce & Pery, 1995, s. 51).

Yakın bir dönemde OECD tarafından uygulanan ve *Daha İyi Yaşam Endeksi* olarak adlandırılan değerlendirme kriterleri, objektif değerlendirme olarak ele alınabilecek bir değerlendirme yapısıdır. OECD tarafından uygulanan bu endekste yaşam kalitesi, eğitim, sağlık, beceriler, sosyal iletişim, bireyin sosyal hayata katılımı, güvenlik duygusu ve kişisel anlamdaki refah hususları objektif kriterler şeklinde ele alınarak değerlendirilmektedir (Akar, 2014, ss. 1-5).

Yaşam kalitesine dair değerlendirmelerde pek çok psikolojik kuramın baz alındığını görmek mümkündür. Bu kuramlar içinde en baskın olanları;

- haz kuramı,
- yararcılık kuramı,
- istek kuramı,
- ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı,
- karşılaştırma kuramı,
- adaptasyon kuramı olarak sıralanabilir.

Birey için genel haz duygusunun mutlu olma durumu ile ilişkili olarak ele alındığı *haz kuramına* göre, bireyin yaptığı faaliyetten veya içinde bulunduğu durumdan haz alması durumunda mutluluk söz konusu olmaktadır (Carr vd., 2001, s. 1242). Bu düşünceden hareketle bireyin davranışlarının

yaşam kalitesi üzerinde belirleyici bir etkisi olduğuna değinilmektedir. Ancak yaşam kalitesi üzerindeki mutluluk etkisinin günümüzden çok önceki dönemlerde, Antik Yunan'da bile, sorgulandığını görmek mümkündür. Bu bağlamda Aristoteles'in eserleri incelendiği zaman, pek çok eserinde bireyin mutlu olmasının doğal yapısının sorgulandığını görmekle beraber bireyin mutluluğunun genel anlamda haz veya kişisel eylemleri sonucunda ulaşmayı düşündüğü amaca göre belirlendiği ortaya konulmuştur (Shin & Johnson 1978, ss. 474-475). Bu doğrultuda bireyin yaşam kalitesinin, bu kaliteyi elde etmek için çaba harcanan sonuca göre belirlendiği de söylenebilir (Carr vd., 2001, ss. 1240-1243).

Yaşam kalitesi konusunda değerlendirmede yararlanılan kuramlardan olan *yararcılık kuramı* ise genel anlamda, *iyi olan yararlıdır* görüşü çerçevesinde, birey ve toplum hayatına dair faydanın artırılmasının yaşam kalitesini artırma yönünde bir etki sağlayacağı üzerinde durmaktadır (Torrance, 1987, s. 593). Yararcılık kuramında haz kuramından farklı olarak öznel bir yaşam kalitesi algısından sıyrılıp nesnel bir yaşam kalitesi algısı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda bireyin yaşam kalitesi konusundaki kabullerinden ziyade, toplumun genel kabulünün önemli olduğu üzerinde duran yararcılık kuramı, bireyin yaşam kalite standartlarını toplumsal ölçütler üzerinden ele alarak değerlendirmektedir (Torrance, 1987, ss. 593-600).

Bu konuda bir diğer değerlendirme kriteri olarak belirlenen kuram olan *istek kuramı*, yaşam kalitesinde artışın sağlanması veya yaşamın daha kaliteli olarak algılanabilmesi amacıyla, bireylerin hedeflerine ve isteklerine ulaşabilmelerini belirleyici bir unsur olduğu üzerinde durmaktadır (Veenhoven & Ehrhardt, 1995, s. 34). Ancak bu kuram, bireysel istekleri ön plana alması ve yaşam kalitesini bunların karşılanmasına bağlanması yönünden aldığı eleştirilerle de dikkat çekmektedir. Nitekim bireylerin isteklerinin değişken olması genel kabulünden ziyade kişilerin zararlı madde kullanma gibi isteklerinin olabileceği ve bunun da bütün yaşamı olumsuz etkileyebileceğinden hareketle isteklerin yaşam kalitesi hususunda belirleyici olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu kuramı eleştirenlerin genel anlamdaki yaklaşımları, insanların yaşam kalitesi konusunda baz alınacak olan hususların iyi olma durumunu barındırması gerektiği üzerinde hassasiyetle durma şeklindedir (Veenhoven & Ehrhardt, 1995, 33-68).

Yaşam kalitesi üzerinde değerlendirme amacıyla dikkate alınan bir diğer kuram olan Maslow'a ait *ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı* ise genel anlamda

insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri amacıyla temel yaşamsal ihtiyaçlarından, varoluş ihtiyaçlarına doğru bir kademeli ihtiyaçlar silsilesi ile yaşam kalitesi üzerinde bir belirleme yapma yoluna gidilmektedir (Ventegodt vd., 2003, s. 1050). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde en alt basamakta bireyin yaşamının temel taşları olan fizyolojik ihtiyaçlar olarak ele alınır. Bunun devamında ise bireyin güvenlik ihtiyacı, belirli bir topluma veya topluluğa ait olma ve sevgi ihtiyacı, saygınlık ihtiyacı ve devamında ise kendini gerçekleştirme olarak belirlenen bir ihtiyaçlardan oluşmaktadır. Maslow'un kuramına göre bu ihtiyaçlar karşılanmadığı zaman bireylerin bütünsel anlamda kendilerini iyi hissetmeleri veya mutlu algılamaları mümkün değildir. Bu kuramda genel bakış açısı itibariyle herhangi bir ihtiyaç basamağının belirli bir düzeye kadar karşılanmaması bir diğer basamağa geçmeyi engellediği için her basamak bir diğeri için aşılması zorunlu olan bir ihtiyacı belirtmektedir (Maslow, 1943, ss. 12-32). Ancak yine bu kuram üzerinde yapılan araştırmalarda bireylerin bir basamağı geçerek diğer basamağa dair ihtiyaçları karşılayabildiği ve bu şekilde de yaşamlarını sürdürebildiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle yapılan araştırmalar basamakların birbirleri için ön koşul olma genel kabulünü geçersiz kılmıştır. Bu bağlamda yapı bütünsel olarak incelendiğinde bireye dair olan bu ihtiyaçların herhangi birinin karşılanmaması noktasında yaşamsal algının iyi olarak değerlendirilmesinde net bir sorun tespit edilemese de eksik ihtiyaçlardan kaynaklı olarak bireylerin tam anlamıyla bir mutluluk tanımı yapılmayacağını söylemek de mümkündür (Sirgy, 1986, ss. 329-342; Ventegodt vd., 2003, ss. 1050-1057).

Yaşam kalitesinin değerlendirildiği kuramlardan olan *karşılaştırma kuramında* ise bireylerin yaşam kalitelerine dair düşünceleri ile ilgili göreceli değerlendirmeler yer almaktadır (Cummins, 2005, s. 699). Kişilerin durum algıları ile bu durumdan memnuniyetleri arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu bilinmektedir. Karşılaştırma kuramı, bireylerin sosyal değişimler konusunda sorumlu olmadığını, bunun aksine sosyal değişimlerin bireyleri etkilemesi hususunun sözkonusu olduğunu ileri sürerek bireyin sosyal anlamda gelir düzeyinin artmasının mutluluk düzeyi üzerinde de bir artış sağlayabileceği yönünde çalışmalar yaparak bu konuyu somutlaştırmaya çalışmışlardır. Diğer bir ifadeyle bu kurama göre bireyler esasında mutluluklarını kendileri belirlemekte, toplumsal yaşamdaki değişim ve dönüşümler bireyi mutlu bir pozisyona çıkarmaktadır (Cummins, 2005, ss. 699-706).

UMUT VE UMUTSUZLUK KAVRAMLARI

Umut duygusu, bireyin kendisini psikolojik olarak iyi hissetme ve geleceğe dair planlarına ulaşma yönünde bir gerçekleşme düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Umutsuzluk ise bireyin geçirdiği olumsuz yaşantılarla bağlantılı olarak olumsuz duygular barındırması ve geleceğe dair planların gerçekleşmesi yönündeki beklentilerin veya hedef koyma gibi duyguların ortadan kalkmasını ifade etmektedir (Morselli, 2017, s. 317). Umut kavramı bireyin geleceğe dair beklenti içinde olması ve bu nedenle onu hayata bağlayıp bir motivasyon sağlayan bir duyguyu ifade ederken, umutsuzluk kavramı ise bunun tam tersi durumu ifade etmektedir (Albert & Beck, 1975, ss. 301-307). Dolayısıyla umutsuzluk bireyin yaşam gücünü azaltmakta, geleceğe dair planlar yapmasını engellemekte ve bu bağlamda da bireyin hem sosyal ilişkilerini hem kendine dair algılarını olumsuz şekilde etkileyen bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır (Jevne, 2005, ss. 259-262; Eliott, 2005, ss. 3-14).

Bu bağlamda umut ve umutsuzluk kavramını daha genel ve kısa bir tanımlama ile ele almak gerekirse; hem umut hem de umutsuzluk olarak adlandırılan duygular bireyin gelecekle ilgili hedefleri ve bu hedeflere ulaşabilmek amacıyla sergilemesi gereken çabaları ifade etmektedir. Bu çabalar ile birlikte hedeflere ulaşma noktasında bireylerin sahip oldukları imkânlar ile ilgili duygu ve düşüncelerinin yansıması umut ve umutsuzluk kavramlarına karşılık gelir (Melges, 1969, ss. 690-693).

Umut ve umutsuzluk kavramları bireyin yaşantısı üzerinde oldukça önemli yapılar olarak göze çarpmaktadır. Bireyin umut duygusu taşıması durumunda, yaşama daha sıkı bağlanması ve yaşamının hemen her alanında fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyal anlamdaki yeterliliklerini plan ve hedefleri doğrultusunda kullanıp bunların gerçekleşebileceğine dair inanç beslemesi durumunu ifade etmektedir. Ancak umutsuzluk, bireyin fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal yeterliliklerinde var olan potansiyelin altında bir yansımanın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Hadley & MacLeod, 2010, ss. 1192-1193). Bu bağlamda umutsuzluğun bireyin mevcut potansiyelini kullanması noktasında bir engel olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Birey için umut unsurunun var olması ve geleceğe dair iyi şeylerin olacağı yönünde duygu ve düşüncelerin var olması ve zaman içinde artması, bireyin sürekli bir plan içine girip motivasyon oluşturulması sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda umudun bireyin ruh halini etkileyen ve bunu olumluya çeviren bir etkisinden söz etmek mümkündür (Campbell, 1987, ss. 18-21).

Umut ve umutsuzluk kavramı üzerinde araştırma yapan bilim insanları, özellikle umutsuzluğun bireyde doğuştan var olmadığını ve ortaya çıkışından önce belirli faktörlerin etkili olduğunu kaydetmektedirler. Olumsuzluğun ortaya çıkması konusunda etkili olan faktörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Birey umutsuzluk durumuna düşmeden önce öncelikle kendi yaşamı ile ilgili olumsuz bir takım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu olumsuz ifadelerin en bilineni, bireyin kendisini hayatınımiyi olmayacağına inandırması şeklindedir. Bu inanç, bireyin çevresiyle beraber dünyayı anlamlandırılmasında büyük bir etkiye sahiptir.
- Yine bireyin geçmiş veya güncel yaşantıları içinde karşılaştığı olumsuz veya şansız olarak nitelendirilebilecek olan yaşantılara dair zihninde kalanlar onun gelecekte de bunlarla karşılaşma ihtimaline yoğunlaşması ve bu nedenle yaşadığı stres durumu ile bağlantılı olarak geleceğe dair bir umutsuzluk duygusuna kapılması sonucunu doğurmuştur (Snyder vd., 1991, s. 286; Magaletta & Oliver, 1999, ss. 541-542).

Umut ve umutsuzluk kavramlarını hakkında yapılan değerlendirmeler göz önüne alındığı zaman bu kavramların öncelikle duygusal bir durum olmaları yönüyle ele alınmakla birlikte bireylerin düşünce şekillerini yansıtmaya yönüyle de ele alındığını görmek mümkündür. Bu kavramların duygu veya düşünce şeklinde ifade edilmesi kavramlar hakkında araştırma yapan kişilerin konuyu ele alış ve değerlendirme şekillerinin farklılığına göre değişiklik göstermektedir. Umut ve umutsuzluk kavramları için duygusal içerikli yapılar olarak değerlendirme yapmak mümkünken düşünce boyutuyla da bu kavramları ele almak mümkündür.

MATERYAL VE METOT

Evren ve Örneklem

Araştırma, Ankara ilinde yer alan devlet ve vakıf üniversitelerinde yürütülmüştür. Araştırmaya, devlet ve vakıf üniversitelerinde eğitim, sağlık, ekonomi, hukuk gibi fakültelerde öğrenim görmekte olan ve tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 18 – 23 yaş aralığındaki, 1419 öğrenci, gönüllülük esasına dayalı olarak katılım göstermiştir. Katılımlarda cinsiyetler arası homojen bir dağılım sağlanmasına özen gösterilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada Beck (1974) tarafından geliştirilen “umutsuzluk ölçeği” kullanılmıştır. Türkiye’de geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının Sefer ve arkadaşları tarafından yapıldığı bu ölçek, kişilerin geleceğe yönelik olumsuz düşüncelerini veya beklentilerini belirlemek amacıyla kullanılan bir ölçek türüdür.

Beck’in umutsuzluk ölçeği 20 maddeden meydana gelen ve maddeler arasında 0 – 1 şeklinde puanlamanın yapıldığı bir ölçektir. Bu ölçekte alınan puanların yüksek olması bireylerin umutsuzluk düzeyinin yüksek olduğu yönünde yorumlanmaktadır. Yapılan çalışmada Beck ölçeğinden elde edilen veriler, kullanıcıların doldurduğu kişisel bilgi formunda yer alan ekonomik durum, geleceğe dair planlama yapma vb. bilgilerle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmadan elde edilen veriler, tablolar hâlinde çalışmaya eklenmiştir.

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi SPSS paket programına aktararak katılımcıların genel özellikleri ve verdikleri bilgiler analiz edilmiştir. Yapılan analizde tanımlayıcı istatistik yöntemleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre dağılımları

	N	%
Kadın	692	48,76
Erkek	727	51,24
Toplam	1419	100

Bireylerin geleceğe dair beklentilerinin ve umutsuz olma durumlarının ölçüldüğü çalışmada, araştırmaya katılan bireylerden 692’sinin kadın 727’sinin erkek olmak üzere toplam 1419 birey olduğu Tablo 1’de görülmektedir. Bu verilerden hareketle çalışmada cinsiyetler açısından homojen olarak nitelendirilebilecek bir dağılıma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Erkek ve kadın cinsiyetine ait sayıların birbirine yakın olması çalışmada yaşam kalitesine dair cinsiyete dayalı ayrımların daha net yansıtılabilmesi için önemli bir husustur. Bununla birlikte cinsiyet açısından umutsuzluk düzeylerinin ölçülmesi için de uygun bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetleri ile geleceğe dair umut besleme durumları

		Evet	Hayır	
Cinsiyetiniz	Kadın	384 %55,5	308 %44,5	692 %100
	Erkek	411 %56,5	316 %43,5	727 %100
Toplam		795 %56	624 %44	1419 %100

Tablo 2’deki veriler incelendiğinde katılımcı kadınlardan %55,5’i geleceğe umutla bakarken, %44,5’lik’lik bir kısmı ise geleceğe dair umut beslemediği yönünde dönüt vermiştir. Erkek katılımcılardan ise %56,5’i geleceğe umutla baktığını belirtirken %43,5’i bu hususta bir umut beslemediğine yönelik dönüt vermiştir.

Bu verilere göre cinsiyet bağlamında geleceğe dair umut besleme veya umutsuz olma durumlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu da cinsiyet ile umut – umutsuzluk durumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir ($p>0,05$).

Tablo 3: Katılımcıların kötü olaylara rağmen geleceğe dair umut besleme durumları

		Evet	Hayır	
Cinsiyetiniz	Kadın	412 %59,5	280 %40,5	692 %100
	Erkek	467 %64,2	260 %35,8	727 %100
Toplam		879 %61,9	540 %38,1	1419 %100

Tablo 3’te elde edilen verilere göre katılımcıların genel ortalamada %59,5’lik bir kısmı yaşadığı kötü olaylara rağmen geleceğe umutla bakmaktadır. Ancak %40,5’lik bir kısmı ise kötü olaylar karşısında geleceğe dair

umut beslemediği yönünde dönüt vermiştir. Bu verilerden hareketle yaşanan olumsuz olayların bireylerin umut – umutsuzluk düzeyleri üzerinde etkili olduğu yönünde görüş belirtmek mümkündür.

Bununla birlikte yaşanan olumsuz durumlar karşısında kadın katılımcıların geleceğe umutla bakma oranı %59,5 iken erkek katılımcılarda bu oran %64,2'dir. Bu verilere göre cinsiyet özelinde, yaşanan olumsuz durumlar karşısında geleceğe umutla bakma konusunda erkeklerin kadınlara göre daha umutlu bir profil çizdiğini söylemek mümkündür.

Bu verilere göre katılımcıların yaşanan olumsuz durumlar karşısında geleceğe umutla bakmaları konusunda genel bir benzerlik varken, bu konu ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 4: Katılımcıların gelecek için hayat planı yapma durumları

		Evvet	Hayır	
Cinsiyetiniz	Kadın	311 %44,9	381 %55,1	692 %100
	Erkek	410 %56,4	317 %43,6	727 %100
Toplam		721 %50,8	698 %49,2	1419 %100

Tablo 4'te elde edilen verilere göre genel ortalamada katılımcıların %50,8'lik bir kısmı geleceğe dair planlama yaptıkları yönünde bilgi vermişlerdir. Bununla birlikte %49,2'lik bir kısım ise geleceğe dair planlama yapmadığı yönünde dönüt vermiştir. Elde edilen verilerden hareketle katılımcıların geleceğe dair planlama yapma konusunda neredeyse eşit bir dağılım gösterdikleri söylenebilir.

Konu cinsiyet özelinde değerlendirildiğinde kadın katılımcılardan %44,9'u geleceğe dair planlama yaptığını belirtirken %55,1'i bu yönde bir planı olmadığı şeklinde dönüt vermiştir. Bununla birlikte erkek katılımcıların %56,4'lük bir kısmı geleceğe dair bir planlama yaptığı yönünde görüş belirtirken, %43,6'lık kısmı ise bunun aksi yönde görüş belirtmiştir.

Elde edilen verilere göre kadın ve erkekler arasında geleceğe dair plan yapma konusunda cinsiyete dayalı anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir (p<0,05).

Tablo 5: Katılımcıların ailelerinin gelirlerine göre umutlu olma durumları

		Evet	Hayır	
Aile-nizin Gelir Durumu	2.000 TL ve daha alt	38 %34,9	71 %65,1	109 %100
	2.001-4.000 TL.	221 %55,4	178 %44,6	399 %100
	4.001-6.000 TL.	138 %47,5	152 %52,5	290 %100
	6.001-8.000 TL.	109 %63,5	71 %39,5	180 %100
	8.001-10.000 TL.	122 %69,7	53 %30,3	175 %100
	10.000 TL'den fazla	197 %74	69 %26	266 %100
Toplam		825 %59,4	594 %40,6	1419 %100

Tablo 5'te elde edilen verilere göre genel ortalamada katılımcıların %59,4'lük bir kısmı aile gelir durumlarına göre geleceğe umutla bakmaktadır. Bununla birlikte %40,6'lık bir katılımcı da gelir durumları ne olursa olsun geleceğe umutla bakmamaktadır.

Elde edilen verilere (4000 – 6000 gelir aralığı hariç) göre gelir durumu arttıkça geleceğe umutla bakma oranında da artış görülmektedir. Ayrıca geleceğe dair umutsuzluk durumunun en fazla olduğu gelir sınıfının en alt gelir düzeyi çıkması da bu durumu destekler niteliktedir.

SONUÇ

Yaşam kalitesi olarak değerlendirilen yapı kavramsal ve içeriksel olarak oldukça geniş bir yapıya sahiptir. Nitekim bireyin özünde “insan” olması sonucunda ihtiyaç duyduğu soyut – somut tüm durumları kapsayan bu kavram, ihtiyaçların giderilme boyutu ve şekli sonucunda bireydeki algıları ifade etmektedir. Bu algılar ise yalnızca bireysel sonuçlar doğurmayan yapılardır. Nitekim algılardaki olumsuzluk bireyin umut besleyen bir birey olması ile birlikte bunun tam tersi bir şekilde umutsuz bir birey olmasına da neden olabilmektedir ki bu da toplumsal yapı açısından olumsuz durumların yaşanmasına meydan veren bir durumdur.

Yapılan araştırmada cinsiyet, yaşanan olumsuz durumlar, geleceğe dair planlar yapma ve ailenin ekonomik durumu gibi değişkenlerin bireylerin umutlu olma durumları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda;

- Cinsiyet özelinde kadın erkek katılımcıların geleceğe dair umutlu olma durumlarının daha baskın olduğu görülürken, erkeklerin kadınlara göre geleceğe dair umutlu olma oranı daha yüksektir.
- Yaşanan olumsuz durumlar karşısında kadın – erkek katılımcıların geleceğe dair umut besleme durumları incelendiğinde her iki cinsiyetin de olumsuz durumlar karşısında geleceğe dair umutla bakma oranlarının yüksek olduğu görülmektedir.
- Geleceğe dair planlar yapma konusunda kadın – erkek katılımcıların verdiği cevaplar incelendiğinde kadınlarda geleceğe dair planlama yapmayanların oranının planlama yapanlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca erkeklerde geleceğe dair planlama yapanların oranı ise yapmayanlara göre daha fazladır.
- Ailenin ekonomik durumu ve geleceğe dair plan yapma konusundaki veriler incelendiğinde geleceğe umutla bakanların oranının en fazla olduğu gelir diliminin en üst gelir seviyesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte geleceğe umutsuz bakanların oranının en fazla olduğu gelir dilimi olarak en alt gelir seviyesi görülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Although the quality of life is a sociological concept, it generally means that the level of survival of communities or people is good. However, it is possible to see that the individuals who make up the community are considered as a concept in which they are compared differently in terms of certain characteristics. It is also possible to evaluate the concept of quality of life, which is intertwined with human and society, as a social indicator or chart showing the level of happiness and peace of the society. At this point, it is worth noting that the so-called quality of life is an indicative concept in terms of sociology and psychology that reflects the standards of life.

Considering the points mentioned, it is seen that the concept of quality of life refers to the state of well-being both for the individual and the society. But the goodness here is not merely a concrete or material good. However, when the quality of life of the societies formed by individuals is considered, it is possible to see that this structure is dynamic rather than a static structure. As a matter of fact, the quality of life issue is a dynamic element since it is a structure that starts at a certain level as of the period in which the society occurs but can develop and change over time. This means that the quality of life, which defines the assets of the society, has features such as increasing or improving in certain periods of society.

The evaluation of the concept of quality of life, which is an important indicator for the individual and society, is considered in a different structure in itself. In this assessment, the experiences, concrete values, etc. obtained by individuals directly as a result of their lives. Many factors are taken into consideration. Many of the issues included in the assessment are used to redefine or improve the concept of quality of life, thereby contributing to the overall structure of the concept. The issues that are dealt with in terms of events that are included in the life of individuals are those that characterize the basic needs of society in general. These are:

- health facilities,
- training services,
- the nutritional level and competence of the individual or society,
- age factor,
- housing in a healthy environment,
- gender equality,

- recognition of rights and freedoms,
- opportunity equality,
- social participation of the individual in daily life,
- respect for the individual,
- an individual feeling safe possible.

These factors are known to be important for both individuals and societies. As a matter of fact, lack of one or more of these factors can have a significant effect on quality of life as the condition of being good or welfare will affect.

Studies on the effect of these factors on quality of life and perception of quality of life suggest that in societies where socioeconomic inequality exists, healthy behaviors or perceptions about quality of life change.

The quality of life, which takes into account many different aspects of its definition, is basically addressed in two different types at the point of assessment. These evaluation types are classified as:

- subjective assessment,
- objective evaluation

The approach that evaluates the quality of life on the basis of the feelings or thoughts of individuals about their own lives is evaluated as subjective evaluation, and the evaluations for the existence of situations that will ensure the satisfaction of one's life and the assessment of their existence levels are evaluated objectively.

The evaluation criteria, called the Better Life Index, recently implemented by the OECD, are an evaluation structure that can be considered as objective evaluation. In this index applied by OECD, quality of life, education, health, skills, social communication, individual's participation in social life, sense of security and personal welfare issues are evaluated by objective criteria.

It is possible to see that many psychological theories are based on assessments of quality of life. The most dominant of these theories can be sorted as:

- pleasure theory,
- utilitarianism theory,

- request theory,
- needs hierarchy theory,
- comparison theory,
- adaptation theory

The sense of hope shows that the individual has a feeling of realization in order to feel himself / herself psychologically well and to reach his / her plans for the future. On the other hand, despair refers to the disappearance of expectations or targets such as having negative emotions in relation to the negative experiences experienced by the individual and the realization of plans for the future. While the concept of hope expresses a feeling that the individual is in expectation of the future and therefore connects him to life and provides a motivation, the concept of hopelessness expresses the opposite situation. Therefore, hopelessness decreases the life force of the individual and prevents him / her to make plans for the future and in this context, it emerges as a structure that negatively affects both the social relations and the self-perception of the individual.

In this context, the concept of hope and despair should be dealt with in a more general and short definition; both the hopes and despair, which are called emotions, refer to the goals of the individual and the efforts to be made in order to achieve these goals. Together with these efforts, the reflection of individuals' feelings and thoughts about the opportunities that individuals have in reaching the targets corresponds to the concepts of hope and hopelessness.

The concepts of hope and despair stand out as very important structures on the individual's life. In the case of an individual having a sense of hope, he / she expresses the condition of being tied to life more closely and using his / her physical, emotional, mental and social competences in almost all areas of his / her life according to his / her plans and objectives and believing that these can be realized. However, hopelessness, physical, emotional, mental and social competencies of the individual.

In this study, the expectations and hopelessness of individuals were measured, and it was seen that 692 of the participants were female and 727 of them were male, totally 1419 individuals. Based on these data, it is possible to say that the study has a distribution which can be described as homogeneous in terms of gender. The fact that the numbers of male and female gender are close to

each other is an important issue in order to more clearly reflect gender-based distinctions on quality of life in the study. However, it also shows that it has an appropriate distribution to measure hopelessness levels in terms of gender.

When the data were analyzed, 55.5% of the participant women looked at the future with hope, while 44.5% gave feedback that they did not have any hope for the future. 56.5% of the male participants stated that they were looking forward to the future while 43.5% gave feedback that they did not have any hope in this regard.

According to these data, it is seen that the hopes of feeding or being hopeless about the future are similar. This shows that there is no significant relationship between gender and hopelessness ($p > 0.05$).

According to the data obtained, 59.5% of the participants in the general average look to the future with hope despite the bad events. However, some 40.5% gave feedback that they had no hope for the future in front of bad events. Based on these data, it is possible to state that negative events have an effect on the hopelessness and hopelessness levels of individuals.

However, in the face of negative situations, 59.5% of female participants look to the future with hope, while 64.2% of male participants; look to future with hope. According to these data, it is possible to say that men have a more hopeful profile in terms of gender in terms of looking at the future with hope in the face of negative situations.

According to these data, while there is a general similarity in terms of the prospects of the participants to look at the future with hope, there is no significant relationship between this issue and gender ($p > 0.05$).

According to the data obtained, 50.8% of the participants stated that they are planning for the future. On the other hand, 49.2% stated that they did not plan for the future. Based on the data obtained, it can be said that participants have almost equal distribution in planning for the future.

When the subject was evaluated in terms of gender, 44.9% of the female participants stated that they were planning for the future, while 55.1% gave feedback that they did not have a plan in this direction. However, while 56.4% of the male participants stated that they were planning for the future, 43.6% of them stated otherwise.

According to the data obtained, it is possible to say that there is a significant gender-based difference in planning for the future between men and women ($p < 0.05$).

According to the data obtained, 59.4% of the participants in the general average look to the future with hope in terms of their family income. However, a 40.6% participant does not look to the future with hope, regardless of their income.

According to the data obtained (except 4000 - 6000 income range), as the income status increases, the rate of looking at the future with hope increases. In addition, the lowest income level of the income class, which has the highest hopelessness for the future, supports this situation.

The structure, which is evaluated as quality of life, has a very broad conceptual and contextual structure. As a matter of fact, this concept, which covers all the abstract - concrete situations that an individual need as a result of being "human, expresses the perceptions of the individual as a result of the size and shape of the needs. These perceptions are structures that do not only produce individual results. As a matter of fact, negativity in perceptions can cause the individual to be hopeless, and vice versa, which causes negative situations in terms of social structure.

In this study, the effects of variables such as gender, negative situations, making plans for the future and the economic status of the family on the hopefulness of individuals were examined. As a result of this review;

- In terms of gender, it is seen that male and female participants have more hopeful prospects for the future, while men have higher prospects for the future than women.

- When the hopes of male and female participants are analyzed in the front of negative situations, it is seen that both genders have high hopes for the future.

- When the answers given by male and female participants are examined, it is seen that the proportion of women who do not plan for the future is higher than the ones who make plans for the future. In addition, the rate of planning for the future of men is higher than those who do not.

- When the data on the economic situation of the family and planning for the future are examined, it is seen that the income tranche, which has the highest proportion of the prospective ministers, is the highest income level. However, the lowest income level is seen as the income tranche where the ratio of desperate ministers is the highest.

KAYNAKÇA

- Acheson, D. vd. (2000). Round table discussion. Health inequalities and the health of the poor. *Bulletin of the World Health Organization*, 78(1), 75-76.
- Akar, S. (2014). Türkiye’de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma, *Journal of Life Economics*, 1(1), 1-12.
- Albert, N., & Beck, A. T. (1975). Incidence of depression in early adolescence: A preliminary study. *Journal of Youth and Adolescence*, 4(4), 301-307.
- Campbell, L. (1987). Hopelessness, *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 25(2), 18-22.
- Carr, A. J., Gibson, B., & Robinson, P. G. (2001). Is quality of life determined by expectations or experience?. *Bmj*, 322(7296), 1240-1243.
- Cummins, R. A. (2005). Moving from the quality of life concept to a theory. *Journal of Intellectual disability research*, 49(10), 699-706.
- Diener, E., & Suh, E. (1997). Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators. *Social indicators research*, 40(1-2), 189-216.
- Doğanay, A. & Sarı, M. (2006). Öğrencilerin Üniversitedeki Yaşam Kalitesine İlişkin Algılarının Demokratik Yaşam Kültürü Çerçevesinde Değerlendirilmesi (Çukurova Üniversitesi Örneği), *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 107-128.
- Elliott, J. A. (2005). *What Have We Done With Hope? A Brief History*, (Ed. Elliott J. A.,) Interdisciplinary Perspectives on Hope, Hauppauge, NY: Nova Science.
- Felce, D., & Perry, J. (1995). Quality of life: Its definition and measurement. *Research in developmental disabilities*, 16(1), 51-74.
- Gualar-Castillón, P., Sendino, Á. R., Banegas, J. R., López-García, E., & Rodríguez-Artalejo, F. (2005). Differences in quality of life between women and men in the older population of Spain. *Social science & medicine*, 60(6), 1229-1240.
- Hadley, S. A., & MacLeod, A. K. (2010). Conditional goal-setting, personal goals and hopelessness about the future. *Cognition and Emotion*, 24(7), 1191-1198.
- Jevne, R. F. (2005). Hope: The Simplicity and Complexity. (Ed. J. A. Elliott), *Interdisciplinary Perspectives on Hope* (ss. 259-289), Hauppauge, NY, US: Nova Science Publishers.
- Koçoğlu, D. & Akın, B. (2009) Sosyoekonomik Eşitsizliklerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Yaşam Kalitesi ile İlişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(4), 2009, 145-154.
- Magaletta, P. R., & Oliver, J. M. (1999). The hope construct, will, and ways: Their relations with self efficacy, optimism, and general well being. *Journal of clinical psychology*, 55(5), 539-551.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50(4), 12-32.
- Melges, F. T., & Bowlby, J. (1969). Types of hopelessness in psychopathological process. *Archives of General Psychiatry*, 20(6), 690-699.
- Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social indicators research*, 5(1-4), 475-492.

- Sirgy, M. J. (1986). A Quality of Life Theory Derived from Maslow's Developmental Perspective: 'Quality'Is Related to Progressive Satisfaction of a Hierarchy of Needs, Lower Order and Higher. *American Journal of Economics and Sociology*, 45(3), 329-342.
- Snyder, C. R., Irving, L. M., & Anderson, J. R. (1991). Hope and health. *Handbook of social and clinical psychology: The health perspective*, 162, 285-305.
- Torrance, G. W. (1987). Utility approach to measuring health-related quality of life. *Journal of chronic diseases*, 40(6), 593-600.
- Veenhoven, R., & Ehrhardt, J. (1995). The cross-national pattern of happiness: Test of predictions implied in three theories of happiness. *Social Indicators Research*, 34(1), 33-68.
- Ventegodt, S., Merrick, J., & Andersen, N. J. (2003). Quality of life theory III. Maslow revisited. *The scientific world journal*, 3, 1050-1057.
- WHOQoL Group. (1994). The development of the World Health Organization quality of life assessment instrument (the WHOQOL). içinde *Quality of life assessment: International perspectives* (pp. 41-57). Springer, Berlin, Heidelberg.

ADAM AKADEMİ

Sosyal Bilimler Dergisi

Yayıncı

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) Hakkında Bilgi

Resmi olarak 2006 yılında kurulan ADAM, aslında çok uzun zamandır bir araya gelen akademisyenlerin bir oluşumudur. Uluslararası Kongre, Konferans ve Sempozyumlar, Cuma Konferansları, Sosyal Bilimler ve İslami İlimler Düşünce Okulu, Proje Çalışmaları, Sanat ve Dil Faaliyetleri ile çalışmalarına devam etmektedir.

Faaliyetlerini başkent Ankara'nın tarihi Hamamönü bölgesinde, Osmanlı döneminde medrese olarak faaliyet gösteren külliyesinde (Sarı Kadı Medresesi) sürdürmektedir.

Vermiş olduğu eğitimler, yapmış olduğu faaliyetler ve yürütmüş olduğu akademik projeler ile ADAM;

- Osmanlı mirasını günümüze aktarmayı,
- Toplumda insan kaynaklarının niteliğini artırmayı,
- Üniversite öğrencilerinin ve akademisyen adaylarının akademik, kültürel ve sosyal gelişimlerini desteklemeyi ve
- Özellikle sosyal bilimlerde yetişmiş nitelikli akademisyen sayısını artırmayı

amaçlamaktadır.

ADAM, yaşadığımız coğrafyanın tarihsel birikimi ve derin irfanıyla donanmış kişilerinin sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarma gayreti gösteren bağımsız "bir münevverler topluluğu"dur.

ADAM, çağın her alanındaki ideal insanına ulaşmak için gerekli akademik, kültürel ve sosyal altyapıyı hazırlamayı kendisine görev edinmiştir.

İletişim

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)

Hacettepe Mah. Tanış Sk. No: 2/A

Hamamönü – Altındağ – Ankara – Türkiye

Tel : +90 312 324 64 84

Faks : +90 312 324 05 54

E-posta : bilgi@adam.org.tr

Web : www.adam.org.tr

Dergi

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi

2011 yılında yayın hayatına başlayan ADAM AKADEMİ, Haziran ve Aralık olmak üzere yılda bir cilt ve iki sayı olarak yayımlanan akademik araştırma, derleme makaleleri ile kitap incelemelerini kabul eden uluslararası çift-körleme hakemlik süreci yürüten akademik bir dergidir.

Dergide Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça ve Farsça yazılara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal bilimler, iktisat, ekonomi, maliye, tarih, İslami ilimler, teoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, felsefe, sosyoloji, teori, araştırma, Osmanlı, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Akdeniz, Karadeniz, reform, kalkınma, kurumlar, vakıflar

Politikalar

Odak ve Kapsam

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, Osmanlı dünyasını ve coğrafyasını kapsayan, çok disiplinli ve disiplinler-arası akademik çalışmalara yer veren bir dergidir.

Dergide; özellikle Osmanlı coğrafyasını kapsayan tarih, coğrafya, siyaset bilimi, iktisat, antropoloji, sosyoloji, hukuk, dini ilimler, felsefe, uluslararası ilişkiler, çevre ve kalkınma konularını ele alan bilimsel araştırmalara özel önem verilmektedir.

Dergiye gönderilen yazıların Osmanlı coğrafyasında yer alan ülkeleri kapsamı, güncel ve gelecek ile ilgili problemlerin ve araştırma sorularının özgün bir bakış açısıyla değerlendirilmesi beklenmektedir.

Dergiye sunulan akademik çalışmaların alanında bir boşluğu dolduran, özgün nitelikte, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış (ulusal/uluslararası konferanslarda sunulmuş olan tebliğler, bu durumu belirtmeleri halinde ve makalenin geliştirilmesi şartıyla kabul edilebilir.) veyahut yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.

ADAM AKADEMİ, Osmanlı coğrafyasında tarihten bugüne kadar gelen ülkelere ve konulara odaklanır. Dergi, bu ülke ve konular ile ilgili olarak gelen çalışmaların, Osmanlı coğrafyasında tarihte ve günümüzde var olan toplumların küresel olarak araştırılması, incelenmesi ve tartışılması sağlayan bir platform oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu coğrafyada uluslararası ve disiplinler-arası akademik çalışmalar, araştırma bulgularının yayılımı, değişimi ve tartışılması ile bu alanda çalışan akademisyenler arasında işbirliği ve ortak yayınları teşvik etmek derginin önem verdiği konular arasındadır.

Dergi İçeriği

Derginin Bölümleri

ADAM AKADEMİ'de yayınlanabilecek çalışmalar aşağıda sıralanmıştır:

- Özgün bilimsel araştırma makaleleri,
- Belli bölgeyi ya da konuyu ele alan ve çalışma kapsam içinde değerlendirilen verileri kendi içinde ve benzer örneklerle karşılaştıran çalışmalar,
- Derleme çalışmaları,
- Yayın eleştirisi ve kitap tanıtımı/inceleme

Genel Yazım Kuralları

ADAM AKADEMİ Genel Yazım Kuralları

ADAM AKADEMİ, Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) tarafından yıllık iki kez olarak yayımlanan uluslararası süreli çift-körleme hakem sürecine sahip bir dergidir.

Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar ADAM tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

Dergi Kapsamı

ADAM AKADEMİ ilke olarak, dönem kısıtlaması olmadan Osmanlı coğrafyasını kapsayan bölgelerdeki tarih, coğrafya, siyaset bilimi, iktisat, antropoloji, sosyoloji, hukuk, dini ilimler, felsefe, uluslararası ilişkiler, çevre ve kalkınma konularını ele alan bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, dergiye gönderilen yazıların Osmanlı coğrafyasında yer alan ülkeleri kapsamaması, güncel ve gelecek ile ilgili problemlerin ve araştırma sorularının özgün bir bakış açısıyla değerlendirmesi beklenmektedir.

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.

Dergide basılmak için gönderilen akademik çalışmalar **Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça ve Farsça** olabilir; Türkçe yazılara İngilizce, diğer dillerde yazılmış olanlara da Türkçe ve İngilizce bir özet eklenmesi gerekmektedir. Ayrıca İngilizce hariç hangi dil ile gönderilmiş olursa olsun yayımlanmak için kabul edilmiş çalışmanın sonuna eklenmek üzere yazarlardan 1000-1500 kelimelik **İngilizce genişletilmiş özet** beklenmektedir. Bu özet makale başvurusunda sunulabileceği gibi makale yayın için kabul aldıktan sonra da sunulabilir.

Resim alt yazıları, biri Türkçe olmak üzere mutlaka çift dilde yazılmalıdır. Anahtar sözcükler ve özetler ise, İngilizce ve Türkçe olan yazılarda Türkçe ve İngilizce olarak çift dilde, diğer dillerde yazılan makalelerde makale dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak üç dilde verilmelidir.

Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

ADAM AKADEMİ hakemli bir yayındır. Gelen yazıların ön kabulü üzere yayın kurulu görüş bildirir ve hakem önerir. Her yazı **en az iki hakeme** gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı **üçüncü bir hakeme** gönderilebilir veya editör, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Hakemlerin önerileri, eleştiri ve düzeltmeleri yazara hakem adı gizlenerek yollanır; yazarlar hakem görüşüne uymayı kabul etmek yükümlülüğündedir.

Yazarların, gerekçe göstererek görüşlerinde ısrarcı olmaları durumunda yayın kurulu yeni bir değerlendirme yapar.

Hakem görüşleri doğrultusunda yayın kurulu tarafından basılabilir kararı verilen çalışmalar, yazı düzeni, yazım kuralları, kaynakça, görsel malzeme ile yazımın ilişkilendirilmesi gibi konular da dahil olmak üzere gözden geçirildikten sonra, önemli bir aksaklık bulunmaz ise son gözden geçirme yazı işleri müdürü tarafından yapılır.

Yayınlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Kuralları

ADAM AKADEMİ, **APA 6. sürüm** atf formatını kullanmaktadır. ADAM AKADEMİ'ye gönderilen yazılar, referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalıdır.

Microsoft Office Word programında otomatik olarak Başvurular sekmesinden APA Altıncı Sürüm'ü seçebilirsiniz. Alıntı Ekle sekmesinden dilediğiniz kaynakları ekleyebilir, çalışma içinde atf olarak ve çalışma sonunda Kaynakça sekmesinden Kaynakça olarak çalışmanıza ekleyecektir.

APA'nın 6. sürümü, yazarların dikkate alacağı versiyonu olmalıdır. Bununla birlikte kaynakça düzenlenirken Türkçe 'ye uyarlanmış ve APA'nın istisnası olan hususlar da bulunmaktadır. Bu istisnalar şunlardır:

- Kitapta yer alan bölümler/makaleler için İngilizce kullanılan "in" sözcüğü ve Türkçe'deki karşılığı olan "içinde" sözcüğü kaynakçadan kaldırılmıştır.
- Türkçe'de gün ve ay içeren tarihler önce gün, sonra ay şeklinde (örneğin 12 Kasım) yazılmalıdır.

Makalenin diline göre Türkçe veya İngilizce farklı yazılması gereken ifadeler olabilir. Bu hususa dikkat edilmelidir. Örneğin Türkçe bir metinde (İnalçık, 1998, s. 92) olarak verilen atf İngilizce metinde (İnalçık, 1998, p. 92) şeklinde verilmelidir.

Biçim Rehberi ve Kurallar

ADAM AKADEMİ'ye gönderilen makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir. Eğer aşağıdaki kurallara uymayan bir durum ön kontrol aşamasında tespit edilirse makale hakemlere gönderilmeden yazara geri iade edilir ve aşağıdaki kurallar çerçevesinde düzenlemesi talep edilir:

1. Başlık:

İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle ortalanmış şekilde büyük harfler ile yazılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adresi:

Yazarın unvanı, adı, görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi buradaki sıra ile belirtilmelidir.

3. Özet:

Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve 150-200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak verilmelidir.

3.1 Genişletilmiş Özet:

Çalışmaların uluslararası görünürlüğünü artırmak için yapılan bu uygulamada, **1000-1500 kelimelik** İngilizce genişletilmiş özet sunulması gerekmektedir. Bu özet makale ile beraber sunulabileceği gibi çalışma basım için kabul edildiğinde de sunulabilir. Fakat ikinci

durumda çalışmanın genişletilmiş İngilizce özeti, İngilizce editörlerine tekrar iletilip değerlendirilecektir.

4. Ana Metin:

ADAM AKADEMİ'ye sunacağınız çalışmanız;

- Microsoft Office Word programında,
- Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri (Constantia vb.) ile,
- 12 punto,
- 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. 10.000 kelimeyi geçen istisnai durumlarda çalışmanın basımı konusunda yayın kurulu yetkilidir.

5. Tablolar ve Şekiller:

Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır.

Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır.

Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

6. Alıntı ve Göndermeler:

Yazarlar mümkün olduğunca dipnot kullanımından kaçınmalıdırlar. Dipnotlar sadece açıklayıcı mahiyette olmalı ve düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

ADAM AKADEMİ, sonnot kullanmamaktadır. Fakat istisnai ve zorunlu durumlarda sonnotlar sadece açıklama için kullanılabilir ve metnin sonunda yer almalıdır.

Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1,5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük (11 punto) yazılmalıdır.

Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örnek: (Bulut, 2009).

Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış veya ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmış ise kaynak, sayfa numarasıyla beraber yazılır. Örnek: (Faroqhi, 1997, s. 67)

Atıf verme tablosu

Atfın cinsi	Esere yapılan ilk atıf	Aynı esere yapılan diğer atıflar	Parantez formatında metinde esere yapılan ilk atıf	Parantez formatında aynı esere yapılan diğer atıflar
Bir yazarlı	Brown (1966)	Brown (1966)	(Brown, 1966, s. 27)	(Brown, 1966, s. 27)
İki yazarlı	Lampe ve Jackson (1982)	Lampe ve Jackson (1982)	(Lampe & Jackson 1982, s. 44)	Lampe & Jackson 1982, s. 44)
Üç-dört-beş yazarlı*	Bulut, Akkemik, ve Göksal (2012)	Bulut vd. (2012)	(Bulut, Akkemik, & Göksal, 2012, s. 25)	(Bulut vd., 2012, s. 25)
Altı veya daha fazla yazarlı	Abisel vd. (2005)	Abisel vd. (2005)	(Abisel vd., 2005, s. 65)	(Abisel vd., 2005, s. 65)
Yazar grupları (kısaltmayla anlaşılan)	Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2015)	TÜİK (2015)	(Türkiye İstatistik Kurumu, 2015, s. 7)	(TÜİK, 2015, s.7)
Yazar grupları (kısaltmasız)	Ekonomi Bakanlığı (2016)	Ekonomi Bakanlığı (2016)	(Ekonomi Bakanlığı, 2016, s. 15)	(Ekonomi Bakanlığı, 2016, s. 15)

*Yazar sayısı üç ile beş arasında ise, ilk göndermede tüm isimler yazılır, daha sonra sadece ilk yazarı belirtmek yeterlidir.

Aynı parantez içinde birden fazla esere atıf yapılıyorsa, kaynakçada önce yazılacak olan ilk olarak yazılır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: (Barkan (1932) aktaran İnalçık, 1998). Bu durumda Barkan'ın çalışmasının kaynakçada yer almasına gerek yoktur.

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklar da belirtilmesine gerek yoktur. (Fuat Sezgin, kişisel görüşme, 10 Mart 2014)

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tcmb.gov.tr/bulten (20.12.2005)

7. Kaynaklar/Kaynakça:

Çalışma esnasında kullanılan ve atıf yapılan tüm kaynaklar (klasik metinler ve kişisel görüşmeler hariç) Kaynakçaya eklenir. Çalışmada atıf yapılmayan eserlere Kaynakçada yer verilmez.

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1995a, 1995b) şeklinde gösterilmelidir.

Klasik eserlerin (Marx, Freud gibi) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilir: (Özgün eser 1846 tarihlidir)

Atıf yapılan kaynağın varsa DOI numaraları sona yazılır.

Örnek:

Pamuk, Ş. (2004). The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600–1914. *Financial History Review*, 11(1), 7-32. doi: 10.1017/S0968565004000022

Örnek kaynakça yazımları

Tek yazarlı kitap

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları* (Vol. 124). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çok yazarlı kitap

Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Ekoturizm yönetimi*. Nobel Yayınları. İstanbul.

Editörlü kitap

İnalçık, H., & Quataert, D. (Eds.). (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.

Kitap içinde bölüm

Bulut, M., & Korkut, C. (2017). A Look at Cash Waqfs as Islamic Financial Institutions and Instruments. *Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development* (ss. 85-96). Springer International Publishing.

Çeviri eser

Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Sermet Matbaası.

Rapor

Karagöl, E. T., & Akgeyik, T. (2010). Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 21.

Dergiden makale

Bulut, M. (2011). Gelişen Avrupa Genişleyen Osmanlı'dan Günümüze Dünya Ekonomisi'nde Değişen Dengeler ve Yeni Merkez. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-28.

Taranma ve Dizinleme

ADAM AKADEMİ, aşağıda yer alan servisler tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir:
(Sıralama alfabetiktir.)

- ASOS Index
- Biblioteca Digital
- Citefactor
- Cosmos Impact Factor
- DOAJ
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
- EBSCOhost (Academic Search Premier)
- EDS Index (Eberhard Karls Universitat Tubingen)
- EDUINDEX – International Organization for Impact Factor and Indexing
- ERIH PLUS
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Google Scholar
- Journal Factor
- I2OR (International Institute of Organized Research)
- Index Islamicus
- ISI (International Scientific Indexing)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) Index
- Masader – Oman Virtual Science Library
- MIAR
- ProQuest (Sosyal Bilimler Veritabanı)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- SIS (Scientific Indexing Services)
- SOBİAD
- ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)

ADAM ACADEMY

Journal of Social Sciences

Publisher

About Ankara Center for Thought and Research (ADAM-ACTOR)

ADAM, formally founded in 2006, is actually an organization of academics who have come together for a very long time. ADAM continues its works with international congress, conferences and symposiums, Friday Conferences, School of Social Sciences and Islamic Studies, projects, and art and language activities.

ADAM holds these activities in its kulliyah at the historical Hamamönü district of Ankara, (Sarı Kadı Madrasah) which were operating as a madrasah during the Ottoman period.

ADAM aims;

- to transfer Ottoman heritage to today,
- to increase the quality of human resources in society,
- to support academic, cultural and social development of university students and academic candidates,
- to increase the number of qualified academicians, especially in social sciences

with the trainings, activities and academic projects.

ADAM is an independent “community of intellectuals” that seeks to uncover the potential of the people who are covered with historical accumulation and deep knowledge of the geography we live in.

ADAM has assigned with the task of preparing the necessary academic, cultural and social infrastructure to reach the ideal people in every area of the age.

Contact

Ankara Center for Thought and Research (ACTOR)

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)

Hacettepe Mah. Tanis Sk. No: 2/A

Hamamonu – Altındag – Ankara – Turkey

Tel : +90 312 324 64 84

Fax : +90 312 324 05 54

E-mail : bilgi@adam.org.tr

Web : www.adam.org.tr

Journal

ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences

ADAM ACADEMY, started publishing in 2011, is an international academic journal that conducts double-blind peer review process and accepts research articles, compilation articles and book reviews. ADAM ACADEMY is published in one volume and two issues per year, June and December.

The articles can be written in Turkish, English, German, French, Arabic and Persian.

Keywords

Social sciences, economics, finance, history, Islamic studies, theology, international relations, political science, philosophy, sociology, theory, research, Ottoman, Balkans, Middle East, North Africa, Mediterranean, Black Sea, reform, development, institutions, foundations, waqfs

Policies

Focus and Scope

ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences is a multidisciplinary and interdisciplinary academic journal covering the Ottoman world and its geography.

Special attention is given to the scientific researches/articles that deal with the issues on history, geography, political science, economics, anthropology, sociology, law, religious sciences, philosophy, international relations, environment and development covering, especially, Ottoman geography.

It is expected that the articles sent to the journal should evaluate with a specific point of view regarding the scope, current and future problems their research questions. of the countries in the Ottoman geography.

Articles submitted for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. In order for any article to be published in ADAM ACADEMY, it should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

ADAM ACADEMY focuses on the countries and subjects that have come to today from the Ottoman geography. The journal aims to provide a platform for the global research, analysis and discussion of the societies that existed in the Ottoman geography in the past and present. In addition, international and interdisciplinary academic work in this geography, the spread, exchange and discussion of research findings, and encouraging collaboration and joint publications among academicians are among the issues that the journal gives importance.

Journal Content

Parts of the Journal

The articles that can be published in ADAM AKADEMİ are listed below:

- Original scientific research articles,
- The studies that deal with the specific region or the subject and compare data in the study and similar examples,
- Compilation studies,
- Publication critique and book review

Author Guide

ADAM ACADEMY General Writing Rules

ADAM ACADEMY is an internationally double-blind peer-review journal published twice a year by the Ankara Center for Thought and Research (ADAM).

Decisions on publication policy, scope and content of the journal are taken by the Editorial Board determined by the ADAM.

Scope of the Journal

In principle, ADAM ACADEMY aims to publish scientific researches on history, geography, political science, economics, anthropology, sociology, law, religious sciences, philosophy, international relations, environment and development in the regions covering the Ottoman geography without period limitation. In addition, it is expected that the articles sent to the JOURNAL will be evaluated with respect to the scope, current and future problems of the countries in the Ottoman geography and the research questions from a specific point of view.

Editorial Principles

Academic impartiality and scientific quality are the most important criteria when evaluating articles submitted to the journal.

The manuscripts may be in **Turkish, English, German, French, Arabic and Persian**; for Turkish manuscripts, an English abstract must be added and for the manuscripts that are written in other languages, both a Turkish and an English summary must be provided. The official subtitles must certainly be written in two different languages, one of which is to be Turkish. The keywords and summaries for English and Turkish manuscripts must be offered in Turkish and English; the manuscripts written in other languages must be provided in Turkish and English, as well, apart from the source language of the manuscripts. In addition, **English extended abstracts of 1000-1500 words** are expected from the authors to be added to the end of the study to be published no matter which language they are sent, except in English. This abstract may be presented with the article or it may be presented after the article has been accepted for publication.

The authors are assumed to acknowledge that the manuscripts they write for the journal are authentic and have never been published previously even in another language or have not been submitted for publication elsewhere.

ADAM ACADEMY is a refereed journal. The editorial board expresses an opinion about the preliminary acceptance of the manuscripts and hand it over to the referees. The manuscripts are referred to at least two referees. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article may be sent a third referee or the editor may make a final decision by examining the referee reports. The suggestions, criticism and corrections made by the referees are redirected to the authors provided that the referees' names remain anonymous; the authors are obliged to take referees' consult.

In case the authors are insistent upon their own manuscripts, the editorial board re-evaluates them.

In accordance with the referees' opinions, the manuscripts cleared for publication by the

editorial board are reviewed for their format, spelling rules, references and visual materials; the final assessment is conducted by the editorial coordinator provided there is no crucial defect.

The copyright of the manuscripts accepted to be published in the journal is deemed to have been transferred to ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences. The responsibility of the opinions expressed in the published articles belongs to their authors.

It can be quoted by referring to articles and photographs.

Writing Rules

ADAM ACADEMY uses APA 6 version reference format. Manuscripts sent to ADAM ACADEMY should be prepared in reference system, format of footnotes and bibliography with American Psychological Association (APA) style.

You can automatically select APA Sixth Edition from the Applications tab in the Microsoft Office Word program.

Attention should be paid to presenting the articles sent to ADAM AKADEMI as follows. If a condition that does not comply with the following rules is detected during the pre-check phase, the article is returned to the author without being sent to the referees, and is requested to be framed by the following rules:

Style Guidelines/Rules for Manuscripts

1. Title of the article:

Title of the manuscript should reflect the content, one that expresses it best, and should be in bold letters.

2. Name(s) and address(es) of the author(s):

Names and lastnames, the institution the author is associated with, her/his contact and e-mail addresses should also be specified.

3. Abstract:

At the beginning, the manuscript should include an abstract both in Turkish and English, briefly and laconically expressing the subject, in maximum 150-200 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers.

Leaving one line empty after the body of abstract, there should be **keywords**, minimum 3 and maximum 8 words.

3.1 Extended Abstract:

In order to increase the international visibility of the work, this application requires an **English extended abstract of 1000-1500 words**. This abstract can be presented with the article, or it can be presented after the work is accepted for publication. But in the second case, the extended English abstract of the work will be re-transmitted to the English editors.

4. Main Text:

Should be typed

- In Microsoft Office Word program
- In Times New Roman or similar font type (Constantia etc.),
- 12 type size,
- 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper.

There should be 2,5 cm on the margins and pages should be numbered. The manuscript should not exceed 10.000 words. The editorial board is authorized to publish work in exceptional cases of above 10,000 words.

5. Tables and Figures:

Tables should have numbers and captions. In tables, vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate subtitles within the table.

The table number should be written at the top, aligned to the left, and should not be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text.

Figures should be prepared in accordance with the black and white edition. The figure numbers and names should be centered just below the figure. The figure number should be written italic, it must end with a dot.

6. Citations:

Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically.

ADAM ACADEMY does not use endnotes. On the other hand, endnotes should only be used for explanation, and at the end of the text. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation.

References within the text should be given in parentheses as follows:

Citation Table

Type of citation	First citation	Other citations	First citation in parenthesis format	Other citations in parenthesis format
One author	Brown (1966)	Brown (1966)	(Brown, 1966, p. 27)	(Brown, 1966, p. 27)
Two authors	Lampe ve Jackson (1982)	Lampe ve Jackson (1982)	(Lampe & Jackson 1982, p. 44)	Lampe & Jackson 1982, s. 44)
3-4-5 authors	Bulut, Akkemik, ve Göksal (2012)	Bulut et al. (2012)	(Bulut, Akkemik, & Göksal, 2012, p. 25)	(Bulut et al., 2012, p. 25)
6+ authors	Abisel et al. (2005)	Abisel et al. (2005)	(Abisel et al., 2005, p. 65)	(Abisel et al., 2005, p. 65)
Author groups, can be understood with abbreviation	Turkish Statistical Institute (TÜİK, 2015)	TURKSTAT (2015)	(Turkish Statistical Institute, 2015, p. 7)	(TURKSTAT, 2015, p.7)
Author groups (non-abbreviation)	Ministry of Economy (2016)	Ministry of Economy (2016)	(Ministry of Economy, 2016, p. 15)	(Ministry of Economy, 2016, p. 15)

If more than one reference is cited in the same parenthesis, the first one must be written first. In secondary sources quoted, original source should also be pointed to: (Barkan, 1932 in İnalçık, 1998) Personal interviews must be indicated in the text by indicating their surname and date, and need not be specified in the references. (Fuat Sezgin, personal interview, March 10, 2014).

The access date of the internet addresses must be specified and these addresses should be given among the references.

In secondary sources quoted, original source should also be pointed to:
(Barkan, 1932 in İnalçık, 1998)

7. References:

All resources used and cited during the work (except for classical texts and personal interviews) are added to the References. Works not cited in the manuscript must not include in the References.

Should be at the end of the text in alphabetical order, in one of the ways shown below.

If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1995a, 1995b).

If the original dates of classical works (such as Marx, Freud) are known, they are given at the end of the source as follows: (The original work is dated 1846).

If the source is cited has DOI number, it is written to the end.

Example:

Pamuk, Ş. (2004). The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600–1914. *Financial History Review*, 11(1), 7–32. doi: 10.1017/S0968565004000022

Books w/ single author

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları* (Vol. 124). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Books w/ 2+ authors

Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). *Ekoturizm yönetimi*. Nobel Yayınları. İstanbul.

Editorial books

İnalçık, H., & Quataert, D. (Eds.). (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.

Book chapters

Bulut, M., & Korkut, C. (2017). A Look at Cash Waqfs as Islamic Financial Institutions and Instruments. In *Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development* (pp. 85-96). Springer International Publishing.

Translated works

Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matbaası.

Reports

Karagöl, E. T., & Akgeyik, T. (2010). Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 21.

Articles from journals

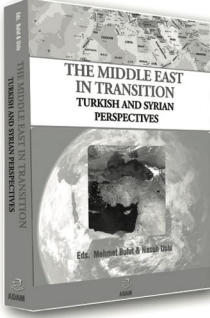
Bulut, M. (2011). Gelişen Avrupa Genişleyen Osmanlı'dan Günümüze Dünya Ekonomisi'nde Değişen Dengeler ve Yeni Merkez. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-28.

Abstracting and Indexing

ADAM ACADEMY is abstracted and indexed by the following services:

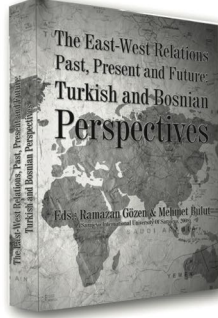
(Order is alphabetical.)

- ASOS Index
- Biblioteca Digital
- Citefactor
- Cosmos Impact Factor
- DOAJ
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
- EBSCOhost (Academic Search Premier)
- EDS Index (Eberhard Karls Universitat Tubingen)
- EDUINDEX – International Organization for Impact Factor and Indexing
- ERIH PLUS
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Google Scholar
- Journal Factor
- I2OR (International Institute of Organized Research)
- Index Islamicus
- ISI (International Scientific Indexing)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) Index
- Masader – Oman Virtual Science Library
- MIAR
- ProQuest (Social Science Database)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- SIS (Scientific Indexing Services)
- SOBIAD
- ULAKBİM Social Sciences Database

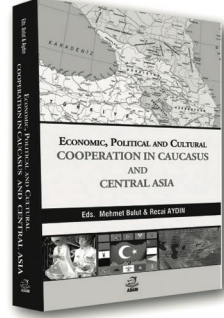
OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BEŞ YÜZ YIL GİBİ UZUN BİR DÖNEM BİR ÇOK FARKLI DİLİ KONAŞAN VE FARKLI DİNLERE MENSUP TOPLULUKLARIN BİR ARADA HUZUR İÇİNDE YAŞADIĞI BİR BARIŞ HAVZASI OLAN ORTADOĞU, OSMANLILAR'IN BÖLGEDEN ÇEKİLMESİNİN SONRA BİR TÜRLÜ BARIŞA ULAŞMADI. SURIYE VE TÜRKİYE'DEN İLİM ADAMLARININ ORTADOĞU'NUN DÜNYA, BUGÜNÜ VE GELECEĞİNİ ANALİZ ETTİĞİ ÖNEMLİ BİR ÇALIŞMA!

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

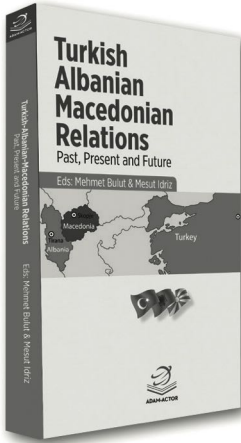
DOĞU BATI İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ, GÜNÜMÜZ VE GELECEĞİNİN EKONOMİK, SOSYAL, SİYASAL VE KÜLTÜREL YÖNLERİYLE DEĞERLENDİRİLDİĞİ ÖNEMLİ BİR ÇALIŞMA!

Uluslararası Saraybosna Üniversitesi tarafından basılan kitap KİTAPÇILARDA

"KAFKASYA VE ORTA ASYA'DA TÜRKİYE İLE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDA GEÇMİŞTEN GELEN TARİHSEL BAĞLAR VE ORTAK KÜLTÜR TEMELİNDEN HAREKETLE ENERJİDEN EKONOMİK VE SİYASETE KADAR BİR ÇOK ALANDA HAYATA GEÇİRİLEBİLECEK İŞBİRLİĞİ VE İLİŞKİLERİN ANALİZ EDİLDİĞİ ÖNEMLİ BİR ÇALIŞMA!"

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

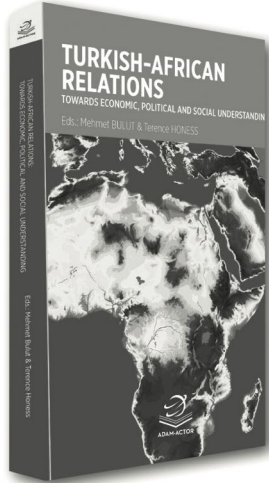
TÜRKİYE'NİN YAKIN COĞRAFYASINDAKİ ETKİSİNİN GİDEREK ARTMAYA BAŞLADIĞI BİR DÖNEMDE GEÇMİŞTEN GELECEĞE ARNAVUTLUK, MAKEDONYA VE KOSOVA İLE OLAN KÜLTÜREL, SOSYAL, EKONOMİK VE SİYASAL İLİŞKİLERİNİN; İLGİLİ ÜLKELERİN ÜNİVERSİTELERİNDE ÇALIŞMALARINA DEVAM EDEN AKADEMİSYENLER VE ARAŞTIRMACILAR TARAFINDAN ANALİZ EDİLDİĞİ BİR ÇALIŞMA!

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

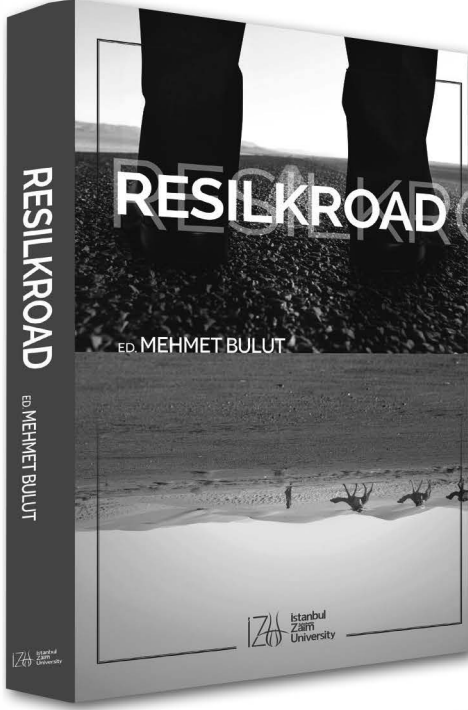
SOSYALİZMİN İFLASINI BELGELEYEN BERLİN DUVARI'NIN YIKILMASINDAN SONRA DOĞU AVRUPA, ORTA ASYA VE KAFKASYA YANINDA KARADENİZ'İN KUZEVİ, DOĞUSU VE BATISINDA YER ALAN COĞRAFYADA YENİ BAĞIMSIZ DEVLETLER ORTAYA ÇIKTI. BİR TARAFTAN ANILAN BU COĞRAFYADAKİ TOTALİTER REJİMLERİN VE SOSYALİZMİN ETKİSİ DİĞER YANDAN TÜRKİYE'DE COĞRAFYA VE TARİH İDRAKİ SINIRLANDIRILMIŞ "ETKİLİ" BEYİNLERİN SİYASİ SINIRLARLA TABİİ, İNSANİ, KÜLTÜREL VE MANEVİ SINIRLARIN FARKINI UZUN SÜRE KAVRAYAMAMIŞ OLMASI BU HAVZADAKİ İŞBİRLİKLERİNİN HAYATA GEÇİRİLMESİNDEKİ GEÇİKMİNİN EN ÖNEMLİ NEDENLERİ OLARAK ZİKRELEBİLİR.

ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

SON YILLARDA AFRIKA'DA EKONOMİK, SOSYAL, KÜLTÜREL V.B ALANLARDA ÖNEMLİ GELİŞMELER YAŞANIYOR. GELİŞEN VE GELECEKTE GİDEREK ÖNEMLİ ARTACAK OLAN YENİ KİTAP İLE TARİHSEL DERİNLİĞİ BULUNAN TÜRKİYE-AFRIKA İLİŞKİLERİNİN DÜNYA BUGÜNÜ VE GELECEĞİ BU ÇALIŞMADA UZMANLAR TARAFINDAN ANALİZ EDİLİYOR.

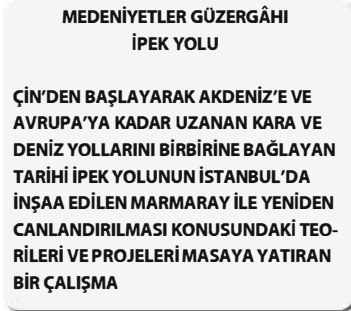
ADAM tarafından basılan kitap
KİTAPÇILARDA

RESILKROAD

TARİHİ İPEK YOLUNUN YENİDEN CANLANDIRILMASIYLA DÜNYA BARIŞI, KÜRESEL VE BÖLGESEL İSTİKRARIN SAĞLANMASI, ÜLKELER ARASI YENİ TİCARİ KANALLARIN AÇILMASI, KISACA MEDENİYETLER, KÜLTÜRLER VE EKONOMİLER ARASI BAĞLARIN YENİDEN GÜÇLENMESİ SÜRECİNE KATKISININ DEĞİŞİK BOYUTLARIYLA ELE ALINDIĞI BİR ÇALIŞMA

**İSTANBUL
SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ
tarafından basılan kitap KİTAPÇILARDA**

MEDENİYETLER GÜZERGAHI İPEK YOLU

ÇİN'DEN BAŞLAYARAK AKDENİZ'E VE AVRUPA'YA KADAR UZANAN KARA VE DENİZ YOLLARINI BİRBİRİNE BAĞLAYAN TARİHİ İPEK YOLUNUN İSTANBUL'DA İNŞAA EDİLEN MARMARAY İLE YENİDEN CANLANDIRILMASI KONUSUNDAKİ TEORİLERİ VE PROJELERİ MASAYA YATIRAN BİR ÇALIŞMA

**İSTANBUL
SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ
tarafından basılan kitap KİTAPÇILARDA**

